અમુલ્ય રત્નોનો ભંડાર અને બુદ્ધિનો સાગર
મનને આનંદ આપનારી અને રડતાને
હસાવનારી.

બીરબલ અને બાદશાહ

ની અતી રસીલી અને અદભુત વાર્તાઓ.

ભાગ ૧ થી ૧૮ સુધી.

લખનાર.
પી. પી. કુન્તનપુરી-યોગી.
મુંબઈ.

છપાવનાર.
શા. નારણલાલ મોતીલાલ બુકસેલર,
રીચીરોડ--અમદાવાદ.

આવૃતિ ૧ લી. પ્રત ૪૨૦૦.
સને ૧૯૧૨.

શ્રી સત્યપ્રકાશ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં—શા. પ્રેમચંદ નાહાલચંદ
તથા ડાહ્યાભાઇ શકરાભાઇ ગાંધીએ છાપી.
ઠે. ખાડીયા ગેટ—-અમદાવાદ.

પ્રત ૪૦૦૦—આવૃત્તિ ત્રીજી.

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને નમઃ

અમુલ્ય રત્નોનો ભંડાર અને બુદ્ધીનો સાગર.

મનને આનંદ આપનારી અને રડતાને હસાવનારી.

બીરબલ અને બાદશાહ

ની અતિ રસીલી અને અદ્‌ભુત વારતાઓ.

ભાગ એકથી ૧૮ સુધી.

લખનાર:-

પી. પી. યોગી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

નારણલાલ મોતીલાલ બુકસેલર,

મુ. અમદાવાદ.

સંવત ૧૯૬૮ સને ૧૯૧૨.

કિંમત આઠ આના.

સત્યપ્રકાશ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. પ્રેમચંદ નહાલચંદ તથા
ડાહ્યાભાઈ શકરાભાઇ ગાંધીએ છાપ્યું,
ઠેકાણું:—ખાડીઆ—અમદાવાદ.

શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માને નમઃ

અમુલ્ય રત્નોનો ભંડાર અને બુદ્ધિનો સાગર.

મનને આનંદ આપનારી અને રડતાને હસાવનારી

બીરબલ અને બાદશાહ.

ની અતિ રસીલી અને અદભુત વાર્તાઓ.

ભાગ પહેલો.

અકબર.

અકબર બાદશાહનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૫૯૮ હીજરી સને ૯૨૯ તારીખ ૫ મી રજબ માસમાં રવિવાર ઈ. સ. ૧૪૫૨ ના અક્ટોબર મહીનાની તા. ૧૫ મીને દિવસે સિંધમાં આવેલા અમર કોટમાં થયો હતો. અકબરના બાપનું નામ હુમાયુ અને માતાનું નામ મરિયમ મકાની ન્યાય બુને હમીદા હતુ. રાજ રહિત બનેલો હુમાયુની બુરી દશાના વાગતા પડઘાની વખતે અકબરનો જન્મ થયો હતો. ઉગ્યાં તે આથમવાના છે. ખીલ્યાં તે કરમાવાનાજ છે. અને ચઢતી તેની પડતી છે. એજ હુમાયુ એક વખતે દીલ્હીના તખ્તપર બિરાજતો હતો પણ તેના કમનસિબના યોગે કરીને તે દુખરૂપી અખાતમાં પડી અતિશય દુઃખ સહન કરતો હતો. માટે કર્મની ગતી ન્યારી છે. વાસ્તે સતપુરૂષોએ

કહ્યું છે કે, 'ધન અધિકાર કે સંપતીનો મદ ન કરતાં સકળ જગત નાશવંત છે એવું સમજી સત્યસ્વરૂપ સચ્ચિદાનંદના યશોગાન ગાવા.

હુમાયુએ પાછી કમ્મર બાંધી અને દુસ્મનોની ઉપર ચઢાઇ કરી, દુસ્મનોને હરાવી સંવત ૧૬૬૧ માં દિલ્લીની રાજધાની પાછી મેળવી હતી. પણ નસીબમાં સુખ ભોગવવાનું ન હોવાથી ટુંક વખતમાં મેળવેલા સુખનો ત્યાગ કરી પોતાની કરણીનો જવાબ દેવાને ઇ. સ. ૧૫૫૬ ના જાનેવારી મહીનાની તારીખ ૨૪ મીને દીને ચાલી નીકળ્યો તેના મરણ બાદ અકબરની ઉમ્મર ૧૩ વરસની હતી, તોપણ પોતે સારાં સલાહકાર મંત્રી બહેરામખાંને રાજનો તમામ કારભાર સોંપી રાજના અદલ ન્યાયને દીપાવતો હતો.

બહેરામખાંની ખરાબ ચાલ જોઇ અકબરે તેના હાથમાંથી રાજની તમામ સત્તા છીનવી લઇ પોતાના હાથમાં લીધી, તુરક અને પઠાણો પોતાના રાજમાં ઉંચા હોદ્દા ઉપર હતા. તેમને બહેરામખાંનો ભય દુર થતાંજ તેઓ મુગલોને વેરી સમજી તેઓની સાથે ખટપટ અને પ્રપંચથી વરતવા લાગ્યા. તોપણ તેની તલભાર પરવા ન રાખતાં અકબરે પોતાની બુદ્ધિ બળના યોગે કરીને ક્ષત્રી અને યવનોને એક સરખા ગણી સરવેના મન જીતી લીધા અને શામ દામ દંડની યુક્તીથી દોસ્ત અને વેરીઓને વશ કરી લીધા. ટોડરમલ્લ જેપુરના રાજા ભગવાનદાસજી અને જોધપુરના રાજા માનસીંહજી જેવા ચાલાક બુદ્ધિશાળી અને રણધીરોને ખુબ શીક્ષા આપી હરાવ્યા. પોતાના દેશની ચઢતી કળા કરવા માટે, પ્રજાને વિવેકી બનાવવા વાસ્તે વિદ્યા હુન્નર વધારવા પુષ્કળ ધનની આહુતી આપી પ્રજાને સુખરૂપ બનાવી દારૂ વ્યભિચાર, ગોવધ, સતી થવાનો, ગુલામ કરવાનો અને જજીઆ વેરા વગેરેના દુષ્ટ રીવાજો બંધ કરી પ્રાચીન ગ્રંથોના તરજુમાં ન્યાયના પુસ્તકો વગેરે લખાવી તેમજ

કૃષિકાર વિદ્યા ગણિત, કાવ્યાદિક અનેક પ્રાચીન વિદ્યાને પુનઃ સજીવન કરી આર્યભુમિને દીપાવી.

પ્રતાપી અકબરની દરબારમાં બીરબલ, ફેઇજી, અબુલ્ફજલ તાનસેન ગંગકવિ, જગન્નાથ પંડિત વગેરે ઘણાજ હુંશીઆર કવીઓ અને બુદ્ધિમાન પુરૂષો શોભતા હતા. આવા મહાન પુરૂષોનો યોગ્ય સત્કાર કરી તેઓની સાથે નિરંતર આનંદમાં કાળ ક્રમણ કરતો હતો. તે યવન છતાં સુર્યનો ઉપાસક હતો, એટલુંજ નહી પણ દરરોજ સુર્યના દર્શન કરી હાથમા માળા લઇ સુર્યનો પાઠ કર્યા પછીજ જમતો હતો. આહા! સતસંગની કેવી બલિહારી છે!

એ શુરવીર ગુણવંત અને સરસ્વતિ મંદીરના દેવ રૂપ દેવાંસી નરને આજે પણ સર્વ કોઇ યાદ કરી હાલના વખતના કુબુદ્ધિવાળા રાજાઓને ધીકારે છે. એવો આ મુગલ કુલ દીવાકર અકબર બાદશાહ પણ પોતાના પુત્ર જહાંગીરને રાજ સોંપી આખરે ૬૨ વરસની વયે આ ફાની દુનીઆનો ત્યાગ કીધો.

બીરબલ.

હવે બુદ્ધિશાળી બીરબલનો જન્મ ક્યાં અને કયારે થયો? તેમજ તેણે કોની પાસે અભ્યાસ કર્યો? મુખ્ય નામ શું હતું? તે વિષે હજુ કશો પતો મળતો નથી. માત્ર એટલુંજ અજવાળામાં આવ્યું છે કે તેના બાપનું નામ મહિદાસ કીંવા શીવદાસ કે બ્રહ્મદાસ હતું. કેટલાક તેને બ્રહ્મ ભાટ અને કેટલાક બ્રાહ્મણ માને છે. પરંતુ ઘણાક દાખલા દલીલોથી સીદ્ધ થાય છે કે તે બ્રાહ્મણજ હતો, પરંતુ તે કઇ જાતિનો બ્રાહ્મણ હતો તે સાબીત થઇ શકતું નથી?

બીરબલ ગરીબ પણ કુલીન હતો, હીંદી, સંસ્કૃત ફારસી અને

કાવ્યનું ઉંચુ જ્ઞાન ધરાવતો હતો, તેમજ ઘણો ચંચલ, ચતુર હાજર જવાબી, સમય સુચક, શુરવીર દયાળુ અને ધર્માભિમાની હતો.

એકવાર બીરબલે વીચાર્યું કે, ' મેં બહુ પ્રયાસ વડે અનેક રત્નોનો ભંડાર એકઠો કીધો છે, પરંતુ તે અમુલ્ય રત્નોની પરીક્ષા કરનાર પુરૂષ મળે તોજ તેની ખુબી અને કીંમત પ્રસિદ્ધમાં પ્રકાશી નીકળે ! મારી ખુબીઓને જાણનાર તો હાલમાં અકબર સીવાય મારા જોવામાં આવતો નથી. તે ગુણીજનોનો દાતાર અને કદરદાન છે, જેથી ત્યાં જવાની જરૂર છે. એવો વીચાર કરી બીરબલ દીલ્લીએ જઇ દાખલ થયો, તે વખતે તેની પાસે ફક્ત પાંચ રૂપીઆજ હતા. દીલ્લી શહેરનો ઠાઠ માઠ જોઇ બીરબલ ચકીત બની ગયો. આ રંગ બેરંગી નગરની દરબારમાં દાખલ થઇ શકે એવી દશામાં ન હોવાથી તેણે પોતાના મનને ગમતો પોશાક મેળવી મોટા આડમ્બરથી રાજ દરબારમાં દાખલ થવાને માટે છડીદારને અરજ કરી, પણ છડીદારે તેની દરકાર ન કરતાં બીરબલને દરબારની બહાર હાંકી કાઢ્યો ! આ જોઇ બીરબલ વીચાર રૂપી સાગરમાં ડુબી ગોથાં ખાવા લાગ્યો હવે શી રીતે બાદશાહની મુલાકાત લેવી ! ગમે તેમ બનો, ગમે તેમ થાઓ, પણ પાછી પાની ભરવી નહીં. કામ કીધા વગર પાછું જવું એતો કાયર માણસનું કામ છે.

બીજે દીવસે બીરબલના જાણવામાં આવ્યું કે, ' દરરોજ સવારના પહોરમાં અકબર બે કલાક મહેલના ઝરૂખામાં બેસી દરેકની ફરીયાદ સાંભળે છે. ' તેથી બીરબલે રાખ ચોળી, લંગોટી પહેરી, ફાટેલી ગોદડી અને તુટેલું તુમડું લઇ ઝરૂખા નીચે જઇ બુમ મારી કે, ' ફરીયાદ ! ફરીયાદ ! ! ફરી બોલ્યો કે, ' પાયા હીરા લાખકા, આયા બેચન કાજ, છીના લીયા છકડ લગા, ગોદરી દગાહી બાજ. ' આ

દુહો સાંભળી શાહે વીસ્મયતા સાથે પુછ્યું કે, ‘મારા નગરમાં તેવા કોણ શીતમગર છે?’ ત્યારે બીરબલે અનેક કવીતાઓ ગાઇ શાહને ખુશી કીધા. શાહે તરત બીરબલને પોતાની પાસે બોલાવીને અમુલ પોશાક આપી દરરોજ પોતાની પાસે આવવાની પરવાનગી આપી. છેવટે બીરબલે રૂસવતખોર છડીદારની વાત જણાવી જોહાકીદાર બંધ પડાવ્યો. કેટલીક વારતાઓ ઉપરથી શાહની સાથે બીરબલને બીજે પ્રકારે મુલાકાત થઇ હોય એમ જણાય છે.

બીરબલની ઉંચા પ્રકારની કવીત્વ શક્તી જોઇ રાજાએ કવીરાયનો ખેતાબ આપી પ્રધાન મંડળમાં ઉંચી પદવી પર ચઢાવી રાજા બીરબલને મુલકાબ અને નગરકોટની મોટી જાગીર આપી બીરબલની ચાતુરી અને તેની મધુરી અને રસીલી વારતાઓથી તેણે રાજાની પ્રીતી સંપાદન કરી હતી, અને તે વારતાઓ ઘેર ઘેર પ્રસરવાથી જગત જનમાં પ્રીય થઇ પડી છે. અને બીરબલના સહવાસથીજ હીંદુ ધર્મ ઉપર શાહની આસ્થા બેસવા પામી હતી.

બીરબલે કેટલીક લડાઇઓમાં વીરતા દરશાવી વેરીઓનો નાશ કરી વીજય ડંકો ગગડાવ્યો હતો. અફઘાનીસ્થાનના રોશનીઆ અને યુસુફજાઇ પઠાણ લોકોની સામે ચઢાઇ લઇ ગયો હતો અને મહા યુદ્ધ કરતાં કરતાં સંવત ૧૬૪૧ માં તેનું અકસ્માત મરણ નીપજ્યું હતું અને તે અકસ્માત મરણની ખબર પડતાં શાહનું રૂદય વીંધાઇ ગયું હતું, એટલુંજ નહીં પણ તેની દીલગીરી ઘણો સમય સુધી શાહના મનમાં નીવાસ કરી રહી હતી. એજ તેના મહાન ગુણોની ખાત્રી આપનાર દાખલો બસ છે! ૩૧૪ વરસ થયાં છતાં એ મહાન પુરૂષની રમુજ આપનારી વારતાઓ હજુ સુધી ભરતખંડમાં ફુલની સુગંધી પેરે પ્રસરી રહેલી છે.

પ્રીય વાંચક ! શહેનશાહ અને બીરબલ વચ્ચે અનેકવાર અનેક ચાનાક આપનારી અને શિક્ષણ આપનારી વારતાઓ થઇ છે તે વારતાઓનો એટલા બધા ભંડાર ભરપુર ભર્યો છે તે ઉલછતાં ખુટે એમ નથી. આ ભંડારમાંથી જે સાર ગ્રહણ કરવા લાયક વસ્તુઓ મળી આવી છે તે વાંચક તારી સન્મુખ રજુ કરૂં છું.

વારતા ૧ લી.

ઠગવા જતા ઠગાણી.

મધર મંકાર હુરાયલ કાઢી, તાસં બુદ્ધી ત્રીયાકી માઠી.

અકબરના અમલમાં દહાડે દહાડે બીરબલનું માન વધતું ગયું. તેમજ રાજા પણ બીરબલના જ્ઞાન બળથી અંજાઈ જવાથી પોતાના સ્નેહીઓની માફક તેને સદા ચાહતો હતો. બીરબલ પ્રત્યે અકબરનો ઘાડો પ્રેમ જોઇ અદેખાઓના દુષ્ટ અંતકરણમાં આગ સળગી ઉઠી. આ આગ ઓળવવાને અદેખાઓએ કાંઇ ક્યાસ રાખ્યા નહોતી. આવા દુરાચરણીઓની દુષ્ટ ચાલ જોઇને અકબરે તેઓને અનેકવાર તેમ નહીં કરવાને શબ્દની સખ્ત ચેતવણી આપી ધુળ ભેગા કરી નાખ્યા હતાં. છતાં શેઠની શીખામણ ઝાંપા સુધી. કુતરાની પુંછડી ગમે તેટલીવાર જમીનમાં દાટો તોપણ વાંકી ને વાંકીજ, પડી ટેવી તેનો ટળે કેમ ટાળી. એ કહેતીને અનુસરીને તે અદેખાઓ પોતાની અદેખાઈની આનેશને ઓળવવા માટે વારંવાર હુરમ સાહેબના કાન ભંભેરતા કે, ' નામદાર ! જેમ એક જાદુગર પોતાની કળાથી જોનારના ચીતને ચોરી લે છે, તેમ આ બીરબલે પોતાની કળારૂપી જાદુના યોગે કરીને બાદશાહને આંજી નાખ્યો છે. બાદશાહ બીરબલ બીરબલ કરી પોકારી રહયો છે, બીરબલ કહે તેજ ખરૂં. એમ આપના ભાઇને વજીરાત મળેલી જોઇ ઘણા ખુશી થયા હતા. પણ તે

ખુશી ક્ષણવારમાં પાણીના પરપોટાની પેઠે નાશ પામી આ જોઇ આખી સભા દુઃખમાં ડુબાઇ ગઇ. એટલુંજ નહીં પણ ભર સભાની અંદર આપના ભાઇને દીધેલો વઝરનો ઓહદો છીનવી લઇ બીરબલને આપ્યો. એ થોડું અપમાન! એ અપમાન અમને થયું નથી! પણ આપના નામવરને થયું છે? આનો વિચાર તમારે કરવાનો છે, 'આનો બદલો કેમ વાળવો તે તમારા હાથમાં છે. જ્યાં સુધી તમે બીરબલની સત્તા છીનવી લેશો નહીં ત્યાં સુધી તમારા ભાઇની ચઢતી કળાનો કદી ઉદય થનાર નથી?' પોતાના ભાઇનું આવી રીતે અપમાન થયેલું સાંભળીને બહુ ખેદ પામી. વિચાર રૂપી સાગરમાં ડુબી ગઇ. અને હાથ પછાડીને કહ્યું કે, 'આજે ભાઇનું અપમાન તો કાલે મારૂં અપમાન કરાવશે તો પછી મારે શું કરવું? માટે વેરનો બદલો લેવો જોઇએ.'

એક દહાડે રાજા દુરમના મહેલમાં ગયો અને દુરમના કોમળ કંઠમાં હાથ નાખી વીનોદની વાતો કરતો કરતો રતી રંગ રણ ભુવનમાં દાખલ થઇ આનંદની મોજ લુંટવા લાગ્યો. આ લીલાની તાનમાં તલ્લીન બનેલા રાજાનું મન હરી લઇને બીરબલને પાણીચું આપવાની યુક્તી રચીને તે બોલી કે, 'આપ આવી રીતે મને ચાહોછો અને પ્રીતીના પ્રવાહમાં ખેંચવા માટે મારી મનકામના પુરણ કરો છો, છતાં પણ તેવા ગાઢા પ્રેમના પ્રમાણમાં મારા મનને રમાડવામાં બહુજ ભેદ રાખોછો. આ શું ખોટું છે? શું તમે સ્વાર્થ જેટલી સગાઇ રાખતા નથી? આને સાચો પ્રેમ કોણ કહેશે? એ શુદ્ધ પ્રેમની ખુબીનો પ્રકાશ ક્યાં છે? તમે ગમે તેમ મલકાઓ પણ તમારા રદય મંદીરમાં વાસ કરી રહેલા શુદ્ધ પ્રેમનો પ્યાલો પીવાને હજુ હું નશીબવંત બની નથી. તો પછી આજ વૈભવને શું કરવાનો છે? આ અમોલીક અવસ્થા [illegible]

શું કરવાના છે ? એતો પ્રપંચી પ્રેમને આભારી છે. આવા પ્રપંચી પ્રેમનું સેવન કરવા કરતાં આ પ્રાણુને પરલોક પાઠવી દેવો એ વધારે સારૂં છે.' આ પ્રમાણે હુરમે અનેક તરેહનાં ચરીત્રો કરી બતાવી રડવા લાગી. આ તરેહનો દેખાવ જોઇ રાજા અકળાઇ જઇ હુરમના મનને છતી લેવા માટે અનેક યુક્તી રચીને કહ્યું કે, 'અહો દીલબર ? જરા આમ જો, મનની ઉદાસીને ઉરાડી નાખ ? આમ શા માટે અકળાય છે ? આ પ્રાણ તારા છે તારા પ્રાણ મારા છે, હું તને ચાહુછું અવરને ચાહતો નથી, છતાં કટુ વચનો કહી મારી છાતી શા માટે ભેદી નાંખે છે ? અટક હોય તો કાઢી નાંખ, અટકમાં, હું તારા દુખી દીલનું ઓશડ કરવા તત્પર છું, તો પછી શા માટે મનનું દુખ મનમાં સમાવે છે.' રાજાના આવાં વચનો સાંભળતાંજ રાણી તરત બોલી ઉઠી કે. 'હવે બસ કરો, બહુ થયું, આમ મીઠું મીઠું બોલી મને શું સમજાવો છો ? હું તો કેદીની સમજી ચુકી છું કે તમારી આગળ કશું ચાલનાર નથી. જો તમે મારા માન મરતબાની કદર બુઝી હોત તો શું મારા બાપને આપેલો ઓદ્ધો પાછો છીનવી લેત ? જો મારા મનને રાજી રાખવું હોત, અને મને ખરા અંતઃકરણની લાગણીથી ચહાતા હો તો એકદમ બીરબલને આપેલો ઓદ્ધો છીનવી લઇ મારા બાપને આપો ? જો આમ નહીં કરો તો હું તરત ફાની દુનિયાનો ત્યાગ કરી દઇશ!' રાણીના આવા કઠોર શબ્દો સાંભળતાંજ રાજા દીગમુઢ થઇ ગયો, અહા! સ્ત્રીઓ કેવી અવર ચંડીનીઓ હોય છે ? કેવળ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા સારૂં સારા નરસાનો જરા પણ વીચાર ન કરતાં સર્વનું અકલ્યાણ કરવા યત્ન આદરે છે ? ધીકાર છે સ્ત્રી હઠને ? ભલે તેની હઠને પાર પમાડે તેની તલભાર પરવા નથી ? એક જશે તો એકવીશ આવશે, પણ તેની હલકી હઠને આધીન થઇ બીરબલ જેવા રત્નોનો

તીરસ્કાર તો હરગીશ કરનાર નથી? કયાં હાથી ને કયાં ઘોડો? કયાં ગુણી ને કયાં અવગુણી? રાંડોથી રાજ રહી શકે એમ નથી? રાંડોથી ગયેલી આબરૂ પાછી મેળવી શકાતી નથી? તો પછી શા માટે રાણીને વશ થઇ બીરબલ જેવા વીરભદ્રનું અપમાન કરૂં? એક રાણીના હઠને માટે આપેલા વચનને ફોક કરૂં? વચન પાળે તે રાવ? બાકીનાનેતો બાયેલાજ સમજવા?' આવી રીતે મનને દ્રઢ કરીને અકબરે હુરમને ધમકાવીને કહ્યું. કે,'અરે હઠીલી તારી અકલ કેમ ગુમ થઇ ગઇ છે? બુદ્ધીશાળી બીરબલ જેવા રાજસ્થંભને તોડી નાખવા કેમ તત્પર થઇ છે? આવું ઉદ્ધત પગલું ભરવાથી કોને હાની થશે? તેને માટે તે કંઇ વીચાર કીધો છે? આંખ ઉઘાડી ઉંડાણમાં ઉતરી તપાસી જોયું છે? બીરબલ જેટલી બુદ્ધી તારા ભાઇમાં છે? બીરબલ જેટલી શક્તી તારો ભાઇ ધરાવે છે? હું કહું છું કે બીરબલ જેટલી તારા ભાઇમાં નથી. અને તું પણ સમજે છે તો પછી મારી આજ્ઞાનો અનાદર કરાવવા કેમ ઉન્મત બની છે? આટલું કહેતાં પણ તું નહીં સમજીશ એમાં તારીજ ખુવારી છે. તારા હઠને ખાતર હું મારી અદલ રાજનીતી, ટેક અને નેકને એબ લગાડવા વીવેકી બીરબલનું અપમાન કરીશ નહીં.' રંગ છે અટકી ગુણગ્રાહી નીતીવાન રાજાને!

કોડી ધુવે કાદવ નીકલે? બહુ તાણવા જતાં તુટી જશે એવો સમય જોઇને રાણીએ વીચાર્યું કે. 'આ તલમાં તેલ નથી શાહની મુખ્ય પ્રીતી બીરબલ ઉપર છે. તે મારી ખોટી ખટપટથી તુટવાની નથી તો પછી આડો રસ્તો લેવામાં શું લાભ છે? એના કરતાં તો શાહને વશ કરી ઉપાય યોજીશ તોજ પાર પડશે.' મન સાથે આવો ઠરાવ કરી હસતા મુખડે શાહને કહયું કે, 'તમારા અદલ ન્યાયની મને ખાત્રી થવાથી હું આપના અવીચલ પ્રેમને ધન્યવાદ આપું છું.'

અકબરે કહ્યું કે, 'જો આ તારા શબ્દો કપટ રહીત હશે તો તેથી હું ઘણોજ સંતોષ પામ્યો છું. તને સુચવું છું કે જો બીરબલનું બુદ્ધીબળ કોઇ પણ યુકતીથી માત કરી શકો તેવો ઇલાજ શોધી કહાડો ? તો તમારા ભાઇને થયેલા અપમાનનો બદલો વળી શકે.' રાણીએ કહ્યું કે, 'જો આપનો એવો વીચાર છે તો પછી મારી કયાં ના છે. લ્યો ત્યારે ભલે થઇ જાય. જોઇએ કેવી ગમ્મત પડે છે ? આપ ~~મારી ઉપર~~ ગુસ્સો બતાવી કોપ ભુવનમાં નીવાસ કરો અને બીરબલને બોલાવીને કહો કે, આજે રાણી પોતાની મેળેજ આવી મને મનાવી જાય. જો આ યુક્તિમાં નહીં ફાવશો તો તમને આપવામાં આવેલો ઓધો પાછો છીનવી લેવામાં આવશે. આમ થશે તોજ મારી ટેક રહેશે. ~~બાપ~~ જતાં પણ શાખ રહેવી જોઇએ. માત્ર નોકનાજ નાણા છે. માટે જેમ બને તેમ જલદી કરો. જો બીરબલ મને સમજાવવાને આવશે તોપણ હું સમજીશ નહીં, એટલે પોતાની મેળેજ નીરાશ થઇ લજીત બની ચાલ્યો જશે. જોજો આપ આ ભેદ બીરબલને કહેશો નહીં.

રાણીની આવી પ્રપંચ રચના જાણી શાહે વીચાર્યું કે, બીરબલ હરેક રીતે રાણીને સમજાવી મારી પાસે મોકલ્યા વીના રહેનારજ નથી એવી મને પુરી ખાત્રી છે.' રાણીની આ કપટીગોઠવણ અમલમાં મુકવા સારૂ દરબારી લોકો જાણે તેમ રાણીની સાથે તકરાર ઉઠાવી એકમેકથી છુટા પડયા. પછી અકબરે રાણીને સમજાવી લાવવા કહ્યું. આ આજ્ઞા થતાં જ બીરબલે વીચાર્યું કે એમાં શી મોટી વાત છે. ધણીધણીઆણીની તકરાર વધુ વખત નીભવાનીજ નથી. પરંતુ એની મેળેજ રાણી સાહેબ શાહને મનાવા જાય એવી યુક્તી રચું તોજ મારૂં નામ બીરબલ ખરૂં? એટલું કહી બીરબલ રાણીની પાસે જઇ સલામ કરી ઉભો રહ્યો. બીરબલને આવેલો જોઇ રાણી મન સાથે બડબડી કે, 'અરે! મારા ભાઇનું માન ભંગ કરનાર

આવી ચડયો છે, ખરેખર આજે એનો ઘાટ ઘડી નાંખુ? ઘણા દીવસથી માતેલા સાંઢની પેઠે જ્યાં ત્યાં માથું મારી સહુ કોઇને સેહમાં દબાવતો હતો. પરંતુ ઘણુ કરે તે થોડાને માટે ?' આવા આવા તર્ક વિતર્ક કરી મનમાં ફુલાતી હતી તેટલામાં બીરબલે કરી આપેલ સંકેત પ્રમાણે એક પટાવાળો આવી કહેવા લાગ્યો કે, 'શાહે હુકમ ફરમાવ્યો છે કે થયેલી વાત મુજબ [illegible] હેતુ જલદી પાર પાડવા ઠીક સંબંધ ધરાવે છે. માટે એ વિષે બીલકુલ બીજા યત્ન આદરશો નહીં, પણ આપણું ચીંતવેલું કામ જેમ જલદીથી સીદ્ધ થાય તેમ તે માટે ઝટપટ ધ્યાન આપવું. નહીં તો વચમાં કાંઇ રાજ ખટપટમાં વીઘ્ન આવી પડશે.' એટલું કહી પટાવાળો ત્યાંથી ચાલી ગયો. પટાવાળાના બોલવા તરફ ખાસ રાણીએ ધ્યાન રાખ્યું હતું તેથી તે સમાચાર સાંભળી મનમાં વીચારવા લાગી કે, 'એવી તે વાત શું હશે ? ગમે તેમ હોય પણ છુપા ભેદથી ભરેલી વાત છે ? ઓ બીરબલ ! ઓ બીરબલ ! આ શું કહી ગયો તે તો મને જરા સમજાવ ? આમાં મને કંઇ ખબર પડતી નથી બીરબલે ધીમેથી કહ્યું કે, 'અહો શાહજાદી! શાહનો એવો હુકમ છે કે આ ભેદ ભરેલ વાતનો મરમ બે દહાડા સુધી કોઇપણ માણસને જાણવા દેવો નહીં તેથી તે ભેદનો મરમ આપની આગળ ખુલો કરી દેવાને લાચાર છું. ધીરજ રાખો, શા માટે અકળાઓ છો? વાજતે ગાજતે માંડવેજ આવશે! જુઓ કુદરતનો ચમત્કાર કેવો છે? એક ક્ષણમાં તમારા ચહેરામાં કેટલો બધો ફેરફાર થયલો જોવામાં આવે છે? આ જોઇ મારી અજાયબીનો પાર રહ્યો નથી? શુ કરૂં, સત્તા આગળ શાણપત ચાલતી નથી. કામના દબાણને લીધે આપની આગળ વધુ વખત રોકાઇ શકતો નથી.' એટલું કહી બીરબલ ચાલી નીકળ્યો. બીરબલને ગયેલો જોઇ રાણીએ ઉંડો નીશાશો નાખી બોલી કે, 'હાય ? આતો ધર્મ ધાડ નડી ? તસુ વેતરવા જતાં

ગજ વેતરાઇ ગયું ? ઠગવા જતાં હું ઠગાઇ ? શાહે ઠીક શાણુશામાં સપડાવી પોતાનું કામ કાઢી લેવાનું આ ચોકઠું ગોઠવ્યું છે. મને ફસાવી શું બીજી રાણી પરણુશે ? અને તે પરણવા માટે આટલી બધી ખટપટ ઉઠાવી છે ? રંગ છે રાજા તારા પ્રપંચી પ્રેમને ! બીરબલને કાઢતાં હુંજ નીકળી જઇશ. માટે મારૂં ડહાપણુ આ વખતે કંઇ કામમાં આવે એમ નથી તો પછી શા માટે ખાવીંદની હજુરમાં જવું નહી ? નહી જઇશ તો બધી બાજી બગડી જશે અને પસ્તાવાનો પાર નહીં રહે.' આમ બોલી રાણી તરત કોપભુવનમાં બેઠેલા રાજા આગળ જઇ બે હાથ જોડી બોલી કે, ' અહો પ્રાણુનાથ ! મારા ભાઇને માટે લીધેલી હઠ માટેની બનેલી કસુરની ક્ષમા કરો ' રાજાએ રાણીની આવી બનેલી સ્થીતી જોઇને મનમાં બીરબલની બુદ્ધિને શાબાશી આપી બોલ્યો કે એ હઠીલી રાણી તારી ચતીરાઇ કયાં ગુમ થઇ ગઈ ? કાં તું ઠગાણી કે બીરબલ ? આ તારી રચેલી યુક્તીમાં તું ફસી કે બીરબલ ફસ્યો ? જોયો બીરબલની બુદ્ધિનો ખેલ ? હવે તુજ વીચાર કરકે વજીરનો હોદ્દો ભોગવવા લાયક કોણુ છે ? તારો ભાઇ કે બીરબલ ? જોજે ફરીને મારા કામની આડે આવતી નહીં.' રાજાના આ શબ્દો સાંભળતાજ રાણી શરમાઇ ગઈ. અને શાહે બીરબલની યુક્તીનાં વખાણુ કરી તેના માનમાં વધારો કીધો.

સાર—સ્ત્રીઓ પોતાના અક્કલહીણુ ભાઇ સારૂ પતી સાથે કેવું તોફાન મચાવે છે ? પરપુરૂષોને જડમુળથી ઉખેડી નાખવા સ્ત્રીઓ કેટલી બધી હદની બહાર જઇ કેવી રીતે ખટપટ ચલાવે છે ? માટે પારકી બુધ્ધિએ ચાલનારી બની સદગુણી પુરૂષોને માન આપી પોતાનાં કરી લેવા.

પ્રીય વાંચક ! પહેલી વાત તે ધ્યાનથી વાંચી હશે ? જેમ રાણીએ

બીરબલને ઠગવા માટે જે પ્રપંચ રચ્યો હતો તેમાંથી બીરબલ કેવી ચાલાકીથી છટકી જઈ રાણીને પાણીથી પાતળી બનાવી દીધી. તેમ તું જો આ જગતના કાલા માથાના માનવીઓની સાથે કામ પાડતા શીખશતો તું કદી પણ ઠગવાનો નથી, ચાલ હવે નીચેની વાત વાંચ

વારતા ૨ જી.

તેરી ચુપ ઓર મેરી બી ચુપ.

ચોપાઈ.

આતુર ને ચતુરા પણ હોય, ભુપ ચતુરની ચહે ભેટ,
મહીમાં મોહીની મંત્ર એનેટ

સુંદર તેહેવારોની મોજ લુટવા માટે ન્હાના મ્હોટાઓ અણમોલો શણગાર સજી પોતાની મનોહર રમાઓને રમણીક બનાવી મ્હોટા ઉત્સાહથી લીલી લીસોત્રીથી શોભા રહેલા મનહર ઉપવનમાં ઉતરી પડી ગાન તાન અને મૃદંગોના નાદથી આખા ઉપવનને ગજાવી મુકયું હતુ આમ તરેહ તરેહજાતની રમત ગમ્મતમાં મનને રમાડતાં રમાડતાં દીવસને જતા કેટલીવાર લાગે ? રાત પડી જવાથી સર્વ કો આનંદની લ્હેરોમાં ડોલતાં ડોલતાં નગરમાં દાખલ થવા લાગ્યા. આ સમયનો લાગ જોઇ અકબર વેષ બદલી નગર ચરચા જોવા માટે, અને પ્રજા સુખી કે દુખી છે, તેનો અભીપ્રાય જાણવાના હેતુથી મુખ્ય મ્હોલાઓમાં પ્રવેશ કરવાના નાકા રોકી જ્યાં ત્યાં થતી ચરચાઓ જોતો અને બોલાતી વાતો સાંભળતો ઉભો. એટલામાં એક ગોરી છબીલી ચતુર છેલાને રતી રણમવા માટે શોધવા સારૂ આવતાં જતાં પુરૂષોની તરફ એકી નજરથી

જોઇ રહી હતી. જોતાં જોતાં તેણીની નજર રાજાની ઉપર પડવાને વારજ તે રમણીક રમાએ રાજાને કટાક્ષબાણ માર્યું. આ મોહની મંત્રનો પ્રયોગ થતાજ ચતુર બાદશાહ ચેની જઇ શું ચમત્કાર બને છે તેનો અનુભવ લેવા માટે તેણીની સાથે રાજા પણ ચાલ્યો. થોડે છેટે ગયા પછી તે નીચ નારીએ ખુલ્લી રીતે જણાવ્યું કે મારી શેઠાણીના શેઠ વીદેશ પધાર્યા છે તેથી તેણી કામાતુરી બની છે તે કામ. શાંત કરવા માટે આપ પધારો? એમ વાત કરતાં કરતાં બંને જણ શેઠાણીના રંગ મહેલમાં દાખલ થયા. આ જોઇ શેઠાણી તરત દોડી આવીને હસતે મુખડેથી બોલી કે, અહો કામદેવ? રંગ વીલાસના ભોગી? મારા મન મનોરથને સફળ કરનાર ભોગી ભ્રમર અંદર પધારી આ સેજપર વીરાજમાન થાઓ. એટલામાં હું અંદર જઇ હમણા આવું છું એટલું કહીને દાસીને સાથે લઇને દીવાનખાનામાં દાખલ થઇ દાસીને કહ્યું કે, આવનાર પુરૂષની ચાલાકી જોવા માટે આ ભરેલા દુધના કટોરાને લઇને તેના હાથમાં આપી કહેજે કે આ દુધ શાનું છે? અરે એ દુધનો ગાયનુ કીંવા ભેંસનું છે એમ કહી રાજા તે દુધ પી ગયો. તે ખબર દાસીએ શેઠાણીને દીધાથી શેઠાણી મનમાં સમજી ગઇ કે એ બીલકુલ મુર્ખ છે ફરી તેની પરીક્ષા કરવા માટે એક ગુલાબના ફુલની છાબ ભરી દાસી સાથે મોકલી, રાજાએ તે છાબ લઇ પલંગ ઉપર ઉંધી વાળી દાસીને પાછી આપી દાસીની આવી હકીકત સાંભળી શેઠાણીએ પોતાનું કપાળ કુટીને બોલી કે, શું આ નરપશુમારી સોબત કરવા લાયક છે? દાસી? લે આ અતલસના તાકાની ઘડી ઉખાડી નાખી ખુબ જોશથી ચોળી નાખીને તે આવનાર અણઘડ પુરૂષના હાથમાં આપી કહેજે કે અસલની પેઠે આ અતલસના તાકાની ઘડી કરી આપો દાસીના હાથમાંથી રાજાએ તે અતલસ લઇ તેની અસલની પેઠે ઘડી કરવાની ઘણી માથાકુટ કીધી પણ તે ફોક થવાથી કંટાળી જઇ તે અતલસના તાકાને

જમીનપર ફેંકી દીધો. દાસીએ તરત સમયસુચકતા વાપરી તરત નીચે નમી જમીનપર પડેલા તાકાને ઉંચકી લઇ મો કરમાયા સરખું કરી શેઠાણીના અંગ ઉપર ફેંકીને બોલી કે,શેઠાણી સીદને માથાકુટ કરો છો ? મનને ગમતો હોય તો આલીંગન આપી મોજ માણી લો, અને તેની સાથે સુરંગ લુટવો ન હોય તો તેને રૂખસદ આપી દો ? બીજાની કયાં ખોટ પડી છે ? માર ધક્કો અને કાઢ બહાર; શેઠાણીએ કહ્યું કે, એ ઉપાય ઠીક છે જા ત્યારે, એને પાછો વળાવી નગરના ચોકમાં જા. અને એક ચાલાક ચતુર નરને શોધી લાવ.' શેઠાણીનો હુકમ થતાંજ દાસીએ રાજાને ઘરના દાદરે નીચે ઉતારી મુકી બીજાની શોધ કરવા ચાલી, આ જોઇ રાજાએ વીચારયું કે, આવી રીતે મને તરછોડી કાઢી મુકયો એનું કારણ શું હશે ? આમાં કંઇક ભેદ હોયો જોઇએ ? આ ભેદ જાણવા માટે ધીરજનું કામ છે, અને તેમ ન કરતાં જો દયાણ ચલાવવા જઇશ તો આનું પરીણામ માઠું આવશે. આટો ખાવો અને ભસવું એ કેમ બને ? માટે હવે બીજો કોણ આવે છે ? તે શું કરે છે, ? તે કામ કાઢી જાય છે કે ખાસડા ખાઇને જાય છે ? માટે તે જોવાની જરૂર છે. આવો વીચાર કરી રાજા પાછો ઉપર જઇને દીવાનખાનાની અંદર સંતાઇ બેઠો. આ વારતાનો નાયક બીરબલ પણ પોતાના સ્નેહીઓની સાથે ફરતો ફરતો અને વીનોદી વારતાઓના રંગમાં સરવેને તરબોલ કરતો કરતો મોડી રાતે નગરમાં દાખલ થયો. જેમ જેમ પોતાના મકાનો આવતા ગયા તેમ તેમ તેઓ છુટા પડતા ગયા. છેવટે પોતે એકલો ડોલતો ડોલતો ચાલતો હતો એટલામાં પહેલી દાશી તરત તેની પાશે આવી કહ્યું કે, આપ જરા મારા સાથે આવી મારી શેઠાણીની વીરહપીડા મટાડશો ?' રસીક તો રસ લુટવાનો સદા ભુખ્યોજ હોય છે ? તો પછી બીરબલ જેવો વીહારી શા માટે ના પાડે ? હસ્તે

ચેર બીરબલે તે દાસીને કહ્યું કે, ' ચાલ તારી છબુકાની શેઠાણી ક્યાં રહે છે તે બતાવ. ' દાસીએ તરત આંખ મારી બીરબલને પોતાની સાથે લઇ ગઇ અને શાહની પેઠ બેસવા જણાવ્યું. ચાલાક બીરબલે ચોતરફ નજર ફેરવાને તે પલંગ પર ન બેસતા તેની આગળ ઉભો રહયો, કારણ કે સાહ જે પલંગપર પહેલા આવી બેઠો હતો તે દાસીનો હતો તેથી તે પલંગપર બેસવુ અયોગ્ય ગણી બેઠો નહીં. આ સમાચાર શેઠાણીને થતાજ આનંદ પામી. રંગમાં આવી મન સાથે બોલી કે, ' આ કોઇ ગુણીયેલ નર હોય એમ જણાય છે. જરૂર એ મારા મનની વેદના મટાડશે. હવે નીરાશ થવું નહીં પડે હવે રંગ જામશે ખરો. એટલું કહી તે શેઠાણીએ દુધનો કટોરો ભરી દાસીને આપી કહ્યું કે, ' જા, તે ચતુર નરને આપ. ' વાર બાઇ ! એટલું કહી તરત દાસીએ દુધનો પ્યાલો લઇ બીરબલને આપ્યો. તે લઇને બીરબલે કહ્યું કે, 'અહો દાસી તારી રમણીક રમાને કહેજે કે મારૂં દુધ બ્રાહ્મણનું છે.' આ સંદેહ ટાળતાંજ તે છબીલી ઘણીજ ખુશી થઇ અને લ્હેરે ચઢી ફુલની છાબ ભરી મોકલાવી. તે છાબ લઇ તેમાંથી બે સુંદર ગુલાબના ફુલ ઉંચકી લઇને બીરબલે કહ્યું કે, 'તારી ગુણીયલ ગોરીને વીદીત કરજે કે તારા ને મારા સિવાય આ છાની વાત બીજો કોઇ પણ જાણી શકનાર નથી ! બીરબલે આટલી ખાત્રી આપવા છતાં તેણીને પુરતો સંતોષ ન મળવાથી ફરીને ચોળી નાંખેલા અતલશના તાકાને ઘડીબંધ બનાવવાને મોકલ્યો.. ત્યારે તે ચોળી નાખેલા તાકાને લઇ બીરબલે બરાબર ઘડ બેસાડી કહ્યું કે, 'જા, તારી ચતુર શેઠાણીને કહે કે, નિર્ભયી તારી મનકામના પુર્ણ કરવાને તત્પર થા. શાદને અકળાય છે. ઉન્મદ બની મર્યાદા લોપવા જતાં ડર રાખવાથી કદી પણ કાર્ય સિધ્ધ થતું નથી. ન કરે નારાયણ ને વાતને વા લઇ જશે તો પછી તે વાતને

હાંકી દેવામાં મારામાં શક્તિ છે. માટે જરા પણ ચિંતા રાખીશ નહી.' દાસીના મુખેથી સર્વ હકીકત સુણતાંજ તે રમણીક સુંદરી રતી રણ રમવાને માટે અલંકારી આભુષણો સજી ઝાંઝરોનો રણકારો બોલાવતી બીરબલના કોમળ કંઠમાં કમર સરખા પોતાના નાજુક કરને નાંખી હસ્તે મુખડે ભેટીને ચુંબનો આપી લઇ મદનભુવનમાં લઇ જઇ વિરહ અગ્નિને શાંત કરી આનંદ પામી. આખી રાત કામશાસ્ત્રનો લહાવો લઇ બંને જણ આનંદ પામ્યા. સહવાર પડી, નીરૂપાયે બીરબલને ત્યાંથી જવાની રજા થઇ, રંગ મહેલની બહાર આવી અપરાધ થયો હોય તેની ક્ષમા માગી મસ્તક નમાવી કોમળ સ્વરે કહ્યું કે, 'અહે મદન મુરતી! તમારા ચરણકમળની અભીલાષીણીને ફરીને પધારી કયારે દર્શન દેશો? જો જો ભુલી જશો નહી? આ તન મન ધન આજથી તમને અરપી ચુકીછું. માટે જુદાઇ રાખશો નહીં. ઇચ્છા હોય તે બે ઘડક હુકમ ફરમાવશો. જરા પણ મનમાં શંકા રખોતો આપને મારા સમ છે.' આવી રીતે બંને પ્રેમની વારતા કરી આંખોનાં અણીયારાં નચાવતાં નચાવતાં છુટાં પડ્યાં. રંગ રસમાં તરબોળ થઇ પાછા ફરેલા બીરબલની જે જે બીના બની હતી તે તે સઘળી છુપી રીતે અકબરે જોઇ હતી તેથી તે દીલગીરના દરીયામાં ડુબી જઇ ખેદ પામી મન સાથે કહેવા લાગ્યો કે, 'રંગ છે બીરબલ રંગ છે તારી બુદ્ધિને? તારા જેવી બુધ્ધિ જો મારામાં હત તો હું શું મુરખ બનત? મોમાં નાખેલો કોળીઓ પાછો કાઢવો પડત? આ પણ કુદરતની ખુબી છે! જેના નસીબનું હોય તેજ ભોગવે. મેં તો પ્રથમ કોળીએ માખી જેવું કરયું, હશે બન્યું તે ખરૂં. પણ એ ખરો અકલબાજ બ્રાહ્મણ છે? તેને પુછતા તે ખરી બાત કરશે કે નહીં? તે મરતાં પણ છાની વાત કહે એવો તો નથી? તેની સાથે કાંઇ બારજ ખુબી લડાવી કળા શીખી લઇ તેના જેવો

પ્રવીણસાગર બનું !' આવો વીચાર કરતો કરતો બાદશાહ બીરબલની પુંઠે જઇ તેના ઘરની બધી નીશાની યાદ રાખી પોતાના મહેલમાં આવ્યો. પણ મન સ્થિર થયું નહીં. તેથી પોતાના ચટકેલા ચિત્તને શાંત કરવા માટે ત્વરાથી એકાંત મહેલમાં બેઠક કરી પોતાના ખાસ નોકરોને તે બીરબલના ઘરની ચોકશ નીશાનીઓ આપી કહ્યું કે, 'એ નીશાની વાળા ઘરમાં પ્રવીણ બીરબલ રહે છે તેને તરત માન સહીત અહીં બોલાવી લાવો, હુકમનો હુકમ થતાંજ હજુરીઆઓ વીજળીના વેગ સમાન દોડી જઇ નીસાનીઓ વાળા ઘરમાં દાખલ થઇ બીરબલને કહ્યું કે, ખુદાવીંદ તમકું બાદશાહ અબીકા અબી બુલવાતે હે.' બીરબલે આ એકાએક બાદશાહનું તેડું આવેલું જોઇ મનમાં વીચાર્યું કે, 'મારૂં શું કામ હશે ? શું પાપનો ઘડો ફુટી ગયો ? પ્રથમ આવનાર પુરૂષ શાહ પોતે તો નહીં હોય ? ગમે તેમ હોય ? પણ ગયા વગર તો છુટકો થનાર નથી હરી ઇચ્છા બળવાન છે. જે દીવસ પાધરો હશે તો પડશે પાશા પોબાર ? હાર ખાવાની કશી પણ જરૂર નથી. બીરબલ તરફથી તરત ઉત્તર ન મળવાથી બાદશાહના અનુચર નો મીજાજ પવનની પેંઠે અધર ઉડવા લાગો. અને આગના ભડકાની પેંઠે ભડકી ઉઠી બોલ્યો કે, ક્યું જી કુછ ધ્યાનમેં આતા હય યા નહીં ? દેર કરનેકા એ બખ્ત નહીં ? ફિર હમારે કુછ કહેના પડે વો અચ્છા નહીં હે ? અછીહે તરહસે ચલોગે તો ઠીક હે. નહીં તો બેઇજ્જતસે સે જાનેકુ પડેગા ! બીરબલે ધીરજથી કહ્યું કે, ખાં સાહેબ ? ચાલો હું તમારી સાથે આવું છું. પછી કંઇ છે. એટલું કહી બીરબલે પોશાક સજી ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરી તે અનુચરોની સાથે લઇ અકબરના મહેલમાં દાખલ થઇ રાજ રીતી પ્રમાણે આશીરવાદ આપી બેઠો. બાદશાહે આનંદી ચેરથી પુછ્યું કે, તુમારા હે. અચ્છા બીરબલ ? કલકી રાત કીધર ઔર કયસી ગુજારી ? ડરના નહીં. ખુશ હોકે સચ્ચા કહેના. યે ઇનસારી અમકા

જમા હૈ. બીરબલ મનમાં સમજી ગયો કે બાદશાહે બધી વાત જાણીછે અને પ્રથમ આવનાર પુરૂષ પણ પોતેજ હોય એમ અનુમાન કરી શકાય છે માટે હાથી આગળ પુળો પડયો છે તોપણ થયું શું ? જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ? માથે આવી પડયા પછી પાછી પાની ભરવી એતો કાયરનું કામ છે ? યુકતી લડાવ્યા વગર છુટકો થનાર નથી. આવો વીચાર કરી બીરબલ ચાલાકીથી ઉતર આપ્યો કે, નામવર આપકા નોકરને કલકી રાત બીછાનેમેં ગુજારી. ઔર મેં કુછભી જાનતા નહીં હું. બીરબલનો આવો ઉડામણો જવાબ સાંભળી લઇ આંખના ભમરો ચડાવી શાહે સીપાઇને હુકમ કીધો કે, યે બીરબલકું મહેલકી પીછલી બારીસે ઉંધે શીર લટકા દો. જબ કુછ મેરેકુ બાત કહેનેકુ ચાહે તબ ઉસકુ ઉપર ખીંચ લે કે મેરી પાસ લે આના. આવો હુકમ થતાંજ યમરાજ રૂપી સીપાઇઓએ બીરબલને પડામાં દોરી નાંખી કુવામાં ઉતારે તેવી દશા કરી. આ ત્રાસદાયક બનાવ પહેલી રસીક રંભાએ પોતાના મહેલના ઝરૂખામાં બેઠે બેઠે જોયો અને બારીએ ઉંધે મસ્તકે લટકી રહેલા કમભાગ્ય નરને તરત ઓળખી કાઢી મનમાં બોલી કે, હા, એજ મારા મનની મુરાદ બર લાવનાર હૈયાનો હાર બીરબલજ છે અને તેની આવી અપદશા કરનાર પણ પ્રથમ આવી માનભંગ થઇ પાછો જનાર તે નામદારજ હોવો જોઇએ ? હશે હવે તેને આવી દુખદ દશામાંથી કોઇ પણ પ્રકારે ઉગારવો. એવો વીચાર કરી પોતાની દાસીને કહયું કે, એક રૂપીઆનો ટોપલો ભર પહેલો પુરૂષ સામે લટકેલો છે તેની નજદીક જઇ ટોપલો ઢલવી પાછો ભરી તરત ચાલી આવજે. તરત દાસી ગઇ અને સુચવ્યા મુજબ કરી પાછી ઘેર આવી. રૂપીઆનો ટોપલો ઢલવી પાછો ભરી ચાલી ગયેલી દાસીને જોઇ બીરબલ સમજી ગયો કે આટલા રૂપીઆ ખરચતાં છુટકો થતો હોય તો યત્ન આદરો એમ પ્રેમાળ પ્રીયાએ સુચવ્યું છે. બીરબલે સીપાઇઓને કહયું કે, મને ઉપર લો, બાદશાહને

મારી પાસે બોલાવો. મારે તેમને કંઇ કહેવાનું છે. બીરબલની આ વાત સાંભળી સીપાઇઓએ બીરબલને ઉપર ખેંચી લીધો. અને રાજાને વાકેફ કીધો. તેથી બાદશાહ તરત તેની પાસે આવી પૂછ્યું કે કયા કહેના મંગતા હય? બીરબલે કહ્યું કે, હજુર? યેહી કહેતા હું કે કુછ નજરાણા લેકે ગરીબ બમનકું છોડ દેના ચાહીયે ઇસમેં ખુદા રાજી હય બીરબલનું આવું બોલવું સાંભળી બાદશાહ ચીરડાઇ જઇ બોલ્યો કે, કયું બદમાસી નહીં છોડતા? બસ તેરે તો વોહી હાલ મુનાસબ હય. લેકર જાઓ ઉસકો, ફીર લટકા દો રાજાનો હુકમ થતાંજ કઠોર અંતકરણવાળા સીપાઇઓએ તરત બીરબલને આંચકો મારી ઉભો કરી પાછો ઉંધે મસ્તકે લટકાવી દીધો. આ જોઇ તે મનોરમા બહુ ખેદ પામી અને ઉંડો નીશાશો મુકી મનમાં બોલી કે, 'મારી આબરૂ ઢાંકવા માટે આ વીરરત્ન કેટલી બધી વેદના સહન કરે છે, ધન્ય છે એની જનેતાની કુખને? ઓ વ્હાલા તારૂં દુખ મારાથી જોવું જવાતું નથી. લાચાર છું, તું જરા પણ ડરીશ નહીં આ પ્રાણ તારા માટે નીરમાણ થએલા છે. મારાથી બનશે તેટલી મદદ કરી કાળના મુખમાંથી છોડવાશ.' આમ લવારો લવતી લવતી પાછી ઘરમાં ગઇ અને હીરા માણેક જેવા અમુલ્ય રત્નોના ટોપલા ભરી દાસીને મોકલી પણ તેથી બાદશાહ મોહ ન પામતા પોતાના વચનને પાળવા માટે દૃઢ રહેલો જોઇ તે કામીનીએ આબરૂની દરકાર ન રાખતાં તે સુંદરીએ તરત દહીંની દોણી ભરી દાસીને આપી કહ્યું કે, 'જા, ઝટ જા, અને તે જોઇ શકે તેમ તેની આગળ ઉંધી વાળી ચાલી આવ. દાસી તરત ગઇ અને બીરબલ જોય તેમ દહીંની દોણી ઉંધી વાળી ચાલી ગઇ. આ છેવટની સમશ્યા થતાંજ બીરબલ મન સાથે વીચાર કરી કહ્યું કે, રમાએ અંધારી રાતની અંધારી વાતને અજવાળામાં લાવવાની રજા આપી ચુકી છે તો પછી આ દુખ શા માટે સહન કરવું

જોઇએ ? આટલું બોલી બાદશાહને અરજ કરવા સીપાઇને જણાવ્યું. સીપાઇએ તરત બીરબલને ઉપર ખેંચી લઇ રાજા સન્મુખ ઉભા કીધા રાજાને જોઇ બીરબલ ફીકા ચહેરે બોલ્યો કે, સિરતાજ ? કલ મેં રાતકી વખ્ત ઇશ શહેરમેં ગમ્મત દેખનેકે લીયે નીકલાથા. ઉસ વખ્ત એક ઓરતને આકે મુજે ઇસારા કીયા, મેં ઉસ્કે પીછે ચલા. ઉસને કહા કે મેરી શેઠાનીકા ખસમ ઘર નહીં હે, ઓર વો ખાવીંદકે શીવાય બડી બેજાર થઇ રહી હે. ઇસ લીયે આપ ચલીયે ઓર વસ્લકી મજાહ ચખીયે ? મેં તો ઉસકી સાથ ગયા. મહેલમેં દાખીલ હુવા, બતી જલ રહીથી, એક પલંગ બીછાયા હુવાથા, વહાં જાકે મેં તો બેઠ ગયા, પીછે ઉસકી શેઠાનીને એક દુધકા કટોરા ભર કર મેરે આગળ ભેજા, ઓર લાંડી બોલી કે દુધ કીસકા હે. મેને જુવાબ દીયા કે ભેંસ કે ગાઇકા હોગા એસા કહેકર દુધ પી ગયા, ફીર ફુલોંસે ભરી એક છાબ મેરા તરફ ભેજી, મેં તો વો ફુલોકા બીછાના બના કર સો ગયા, બાદ એક અતલસકા કપડા મસલકે ભેજા ઓર કહા કે ઇસકું અચ્છી તરાહસે જમા કે દો મેને બહોત મહેનત કી લેકીન ઉસકી ગડી ન જમનેસે ચીડાકે ફેંક દીયા. યહ સબ હકીકત શેઠાની સુનકર બડી ખફા હો ગઇ, ઓર કહેને લગી કે એસે હેવાન ગધેકું કહાંસે ઉઠા લાઇ ? માર ધકા ઓર નીકાલ દે બહાર. એસા કહેકે લોંડીને મુજે આકે ઉઠા કર બુરે હાલસે દાદરસે નીચે ગીરા દીયા. ઉસસે મેરા તો હડી નરમ હો ગઇ, ખુનભી નીકલા મગર કરના ક્યા ? ઇશક બાજી હે બુત પરસ્તે હર કશુ રાકાર નેસ્ત, ધોલ છકડ લાત મુકી આગરૂ દરકાર નેસ્ત ઓર લેને ગઇ પુત ઓર ખો આઇ ખસમ વઇસા મેરે પર હાલ ગુજરા ક્યા કહુ નામદાર સારી રાત મુસીબતમે નીકાલી ઓર ફજરસે ઉંધે સીરસે લટકબ હું ? સુના હોગા કે રંડીયોકે યાર સદા ખ્વાર, કાંટોકા બીછાના ઓર જુતીઓકાં માર,' બીરબલની આવી મુખ-વાણી સાંભળતાંજ બાદશાહ ખડ ખડ હસી પડી બોલ્યો કે, ' વાહ

બીરબલ વાહ ! તુને અચ્છી બાત બનાઇ ? તેરા તો નહી મગર મેરી તો એસી યે આબરૂ હુઇથી ? ખુદા જાને કેસી ચાલાક ઓરત ? એસી ઓરત મેને અબતક દેખી નહી હે ? તુને તો ખુબ એશ આરામ લુટ લીઆ ઓર મેને તો માર ખાયા, નીંદ ગુમાય, મુરખ બનકર મકાનપે આયા ?' બીરબલે ગંભીરતાથી કહ્યું કે, 'જહાંપના ? જુ કોશ લીએ કહેતે હો કે આપપે એસી ગુજરી ? તોબાહ ! તોબાહ બાદશાહે કહ્યું કે, 'બીરબલ, અબ સતાના છોડ દે, બોત હુઇ, કુછ કહેનેકી બાત નહીં ? અબ ખુદાકે વાસ્તે છે જલાના નહીં. અબતો તેરીબી ચુપ ઓર મેરીબી ચુપ. બોત બાત કેહનેસે ઇજતપે ધબ્બા પડેગા. લેકીન તેરી ચાલાકી દેખ કે મેં બહોત ફીદા હુવા હું, ઓર ચહાતા હું કે આજ મેરી ચશ્મોંકે આગેસે કભી તું દુર મત રહેના, જો ચહીએ સો લે જા. ઓર હમેશ મેરા રાજકારોબારમેં કાબીલ હોકર મોજ ઉડા. આજસે મેં તેરેકું કોલ દેકર કસમ ખાકર કહેતા હું કે તેરેસે કોઇ તરેહકી જુદાઇ નહીં રખુંગા ઓર અઝીઝ દોસ્તકી મુવાફીક નીભાઉંગા' બીરબલે પોતાના નસીબનો ઉદય થએલો જોઈ બાદશાહને હાથ જોડી નમ્ર વાણીથી બોલ્યો કે, 'જેસા આપકા હુકમ, મેં તો આપકા તાબેદાર હું. જો કુછ ફરમાવોગે વોહ ફરમાન બજાનેકે લીયે યે બંદાબી શીર જુકાકે હાજર હે.' અરસ પરસ સ્નેહની નીકટ ગાંઠ બંધાઇ. ત્યાર બાદ સર્વ વાતે બીરબલ સમૃદ્ધિવાન બની બાદશાહના દરબારમાં સર્વથી માનીતો અને બુદ્ધિશાળી ગણાવા લાગ્યો.

સાર—સમજાય એવો છે એટલે વધારે લખવાની કશી જરૂર નથી પણ એટલું તો કહ્યા વગર ચાલતું નથી કે બુદ્ધિશાળી પુરૂષ ને સૌ કોઈ ચાહે છે. અને બુદ્ધિબળે કરીને એક ગરીબ માણસ પણ ઉંચા પદને પામી મોટું માન મેળવે છે. માટે આ જગતમાં જેમાં બુદ્ધિ અને ચતુરાઇ છે તેજ અમુલ્ય વસ્તુ છે.

વારતા ત્રીજી.

કરણી તેવી ભરણી.

દીલમાં કદી ડહાપણ જાય ફુલી, તકદીર આગળ તદબીર લુલી.

અકબરની દરબારમાં બીરબલ પણ એક બુધ્ધીવાન પુરૂષ હોવાથી બાદશાહ તેને બહુ ચાહતો હતો. બીરબલની સંમતીથી રાજકારોબારમાં ફેરફાર અને સુધારણા કરવામાં આવતી હોવાથી, તેથી મુસલમાન અમલદારો આગની પેઠે મનમાં બળી ખાક થઇ જતા હતા. બીરબલને તેને ઓહ્દા પરથી હાંકી કાઢવા માટે અનેક પ્રપંચો રચ્યા પણ તે પાણીના પરપોટા જેવા લાગવાથી બહુ ખેદ પામ્યા. છતાં પણ હીંમત મુકી નહીં 'હીંમતે મરદ તો મદદે ખુદા' એ કહેવતને અનુસરીને પોતાનો પ્રયાસ ચાલુ રાખી મુસલમાન કારભારીઓએ ઠરાવ કીધો કે દુસ્મન અને રોગ ઉગતાજ છેદાય તો ઠીક. વધારે વખત ગુમાવવાથી સર્વ ઉપાય ફોકટ જવાના, અને બીજી જાતનો માણસ પોતાનો પક્ષ સબળ કરવા પોતાની જાતનાઓને જ્યાં ત્યાં ગોઠવી દઇ આપણી જાતનું કાસલ કાઢી નંખાવશે માટે તે પહેલાં તેનુ કાસલ કાઢવું એ સમાન બીજો એક ઉપાય સરસ નથી. પરંતુ તે યુકતી શી રીતે રચવી? બાદશાહ પાસે બીરબલ વગર બીજો કોઇ વાત કરી શકતું નથી. ફકત એક ઇમામ નામનો હજામ નામદારની હજામત કરવા જાય છે તે વાત કરી શકે તેમ ગોઠવણ થઇ શકે એમ છે. આવો વીચાર કરી તે હજામને પોતાના પાસે બોલાવા લાલચમાં નાખી સમજાવી લીધો અને સરવે હકીકતથી માહીતગાર કીધો. હજામ લોભી હતો પછી પુછવું શું? લોભને કંઇ

લોભ છે, અને લોભે લક્ષણ જાય ? પૈસા જોઇ મુનીવરનું મન પણ ચળે છે, તો પછી એક અકલહીણ હજામ જેવા માણસનું કાળજુ કેમ ઠેકાણે રહે? આ ખટપટીઓનું કામ કરવાની તે હજામે હામ બીડી હા પાડી. એક વખતે તે હજામ બાદશાહની હજામત કરવા ગયો. તે વખતે બીરબલની ઘેર હાજર જોઇ, તે તકનો લાભ લઇ બાદશાહને હાસ્યયુક્ત વાતોથી રીઝવીને કહ્યું કે, 'ખુદાવીંદ' ! આજે આપની હજામત કરતાં મને વીચાર થયો કે આપના વડીલોની ઘણીજ નાજુક પ્રકૃતી હતી, કેમકે આવો હલકો અસ્તરો ફેરવતાં જરાં પણ સહન થઇ શકતો નહીં, મેં તેમની બહુ વરસ સુધી સેવા બજાવી છે, અને તે દરમ્યાન કોઇ પણ વખતે મારી પર રીસ કરી નહોતી. તેથી તે મને બહુ યાદ આવે છે, અને આપને પણ આવતા હશે. કેવી તાજુબીની વાત છે કે તેઓનો કશો સંદેશોજ નહીં. તેમ આપે પણ કશી ખબર મંગાવી નહીં.' બાદશાહે હસીને કહ્યું કે, 'અલ્યા અકલના બારદાન શું તું ગાંડો બન્યો છે કે ? અરે ! મુવેલા તેના સમાચાર શા. આપણી સાથે એનો સંબંધ કેવો ? જે સ્વર્ગમાં જાય છે તેના સમાચાર ભું લોકના માનવીઓ લાવી સકે છે ? કદી પણ નહીં. તેમ હલકારા મારફતે ચીઠી કે ખબર મોકલી શકતી નથી.' હજામે કહ્યું કે, 'જહાંપના, એમ તે હોય ? સ્વર્ગવાસીઓના સમાચાર મળી શકે છે પણ એ કામતો બીરબલ જેવોજ બજાવી શકે એમ હું માનું છું. કારણ કે એક સમે આપનાજ વડીલોએ બીરબલને સ્વર્ગમાં પોતાના વડીલો અને મીત્રમંડળની ખબર કહાડવા મોકલ્યો હતો તે વખતે ખરચ તો વધારે થયું હતું, પણ આપના વડીલોના ખબર લાવ્યો હતો. બીરબલને જ્યારે સ્વર્ગમાં મોકલ્યો ત્યારે સુગંધી તેલોથી સ્નાન કરાવી સ્મશાનમાં ચીતા ખડકી મોટી ધામધુમથી અને વાજાના મધુર અવાજ સાથે ચીતામાં સુવાડી સળગાવી

દીધો હતો, અને તે ધુમાડાની મારફત આકાશે ચઢી ગયો હતો. અહા! શું તેની પુણ્યાઇ અને ચાતુરીની વાત કહું? એવું કામ તો તેનાથીજ થઇ શકે? માટે ગરીબ પરવર! ધર્મના કામમાં ઢીલ કેવી માટે ઉતાવળેથી બીરબલને મોકલી સમચાર મંગાવ્યા.' હજામનું આવું ચમત્કૃતિ ભરેલું બોલવું સાંભળી બાદશાહે સત્ય માન્યું, મોટા લોકોને કાન હોય છે પણ શાન હોતી નથી તે જબ કશો વીચાર ન કરતાં બીરબલને બોલાવી વડીલોની ખબર લાવવાનો બાદશાહે હુકમ કીધો. આ હકીકત જાણી બીરબલ મનમાં સમજી જઇ મનમાં ને મનમાં વીચાર કરવા લાગ્યો કે, 'મારૂં કાશલ કાઢવા માટે આ ઘાટ સામા પક્ષવાળાએ ઘડયો છે. પણ ચીંતા નહીં, હું ખરો કે તેઓનો ઘાટ ઘડી દુસ્મનોની છાતીએ શુળ સમાન થઇ મળપતો ફરૂં? પણ આવી રીતે આ વાત ઉસાવનાર કોણ હશે? તેને ઓળખવો જોઇએ. એવું ધારી રાજાને કહયું કે, નામવર હું એક વખત તમારા વડીલોના હુકમને માન આપી સ્વર્ગમાં ગયો હતો, પણ આ છાની વાત કોઇની આગળ કોઇએ કરવી નહીં એવી તમારા વડીલોએ ધમકી આપી હતી. તેથી તેની આજ્ઞાનો ભંગ ન થાય એવા હેતુથી આ વાત આપને મેં જણાવી નહોતી. તો પછી આ વાત આજે આપને કાને કેમ આવવા પામી? તેથી મને મહા ખેદ થાય છે. જો આ વાત તમારા વડીલોની જાણમાં આવશે તો તમને શ્રાપ દેશે. બાદશાહે બનેલી હકીકતથી વાકેફ કરી બીરબલને કહયું કે, બની તે બની હવે તેનો શોચ કરવો નકામો છે. માટે તું એકવાર જઇ ખબર લાવીશ ત્યારે સહુ ઠીક થઇ જશે? બીરબલે કહયું કે, સ્વર્ગ લોકમાં જવું એ વાત માનવીને ખરેખરી દુઃખરૂપ છે પણ મંત્ર બળવડે કરીને તે કામ સફળ થાય છે. તે મંત્રની વીધી હું જાણું છું. આ મંત્રનો પ્રયોગ કરવા માટે માત્ર લાખો રૂપીઆની જરૂરછે તે મળ્યા બાદ અનુષ્ઠાન કરી આજથી છ માસની અંદર તમારા વડીલોના સમાચાર લઈ

તમારી પાસે પાછો આવીશ. બાદશાહે બીરબલની સઘળી વાત કબુલ કરી બીરબલ રૂપીઆ લઇ પોતાને ઘેર આવીને એવી યુકતી રચી કે સ્મશાનથી તે અરધા કલાક સુધી કોઇના જાણવા કે જોવામાં ન આવી શકે તેવી રીતે એક ભોંયરૂં બનાવ્યું અને તેની અંદર એક એવી જાતનું યંત્ર ગોઠવ્યું કે જેની ઉપર પગ મુકતાં નીચે ઉતરી જઇ બીજે રસ્તે ચાલ્યું જવાય, તેવી પ્રકારની ગોઠવણ કરી બાદશાહને વીદીત કર્યું કે કાલ રાતના મારૂં અનુ-ષ્ઠાન પુરૂં થાય છે માટે ચીના ખડકાવી જે તૈયારી કરવી છે તે કરી લેવી બીરબલનું કહેવું સાંભળી બાદશાહે હજામના કહેવા મુજબ. ચીતા અને સર્વ સામગ્રી સજ કરાવી એટલે બીરબલ તેમાં બેઠો. અને જોવાને ઉલટેલી મેદનીની સમક્ષ સળગાવી દેવાનું કહયું તેથી આગ ચીતાની ચોમેર મુકી. ગુલાલ અબીલ ધુપ તથા ચીતાના ધુમાડામાં બીરબલે કરી રાખેલા સંકેત મુજબ પસાર થઇ કોઇ ન જાણી શકે તેવી જગામાં જઇ નીવાસ કીધો. આથી સર્વ કોઇએ જાણ્યું કે બીરબલ પરલોકમાં ગયો. બાદશાહ પોતાના વડીલોના સરવે સમાચાર મળશે, અને બીરબલના દુસ્મનો પોતાના વચમાંથી સદાનું નડતું કાસલ ગયું એમ જાણી બહુજ ખુશી થયા. અને આવી યુકતી રચનાર હજામને બક્ષીસો આપી તેની તારીફ કરવા લાગ્યા. ૭ માસ પુરા થતાં ઇમામની કપટ પટુતાનો બદલો લેવા માટે બીરબલે અદભુત રૂપ ધારણ કરી બાદશાની સમીપ જઇ ઉભો અને કહ્યું કે, તમારો બીરબલ તમારા વડીલોના સમાચાર લાવ્યો છે આવા વીચીત્ર વેષધારી બીરબલનું સ્વરૂપ જોઇ રાજા સહીત દરબાર ચકીત બની ગઇ. રાજાએ આદર સત્કાર કરી તમામ હકીકત પુછી ત્યારે બી-રબલે જણાવ્યું કે, મારી ચેહને અગનીનો સ્પર્શ થતાંજ અંતરીક્ષથી દેવલોક આવી મારો હાથપકડી પુષ્પોનો હાર પહેરાવી વેમાનમાં બેસાડી સ્વર્ગ લોકમાં લઇ ગયા. સ્વર્ગની અલૌકીક લીલા નિહાલતાંજ મારા

આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. આંખને આંજી મનનું આકર્ષણ કરી રહેલી અપ્સરાઓ ? તેના મધુર સ્વરો ? તેની દિવ્ય ચક્ષુઓ ? તેના અદભુત આભુસણો ! તેનો નવલ નાટપારંભ ! અવર્ણીય અમૃતનો સ્વાદ ? મનોહર કીન્નરોના ગીત ? આંખ સમીપ ચમત્કારીક બનાવો ખડા થાય ! અહા ! રાજા યોગીઓ યજ્ઞ યાગાદી સુકર્મો કરનારા સ્વર્ગ સુખ સંપાદન કરી શકતા નથી, તો પછી અધમ પ્રાણી કેમ સંપાદન કરી શકશે ? પુર્વના સંસ્કારીજ તે સુખને સંપાદન કરી શકે છે ? નામદાર ? સત્ય કહું છું કે અભ્યાસે સંપાદન થયેલા તે પરમ સુખ, અમોલ વૈભવો તજી આ દાબીક દુનીયાના આપ સ્વારથી લોકોના સમાગમમાં આવ્યો છું તે ફકત તમારા વડીલોએ દીધેલા સમાચાર તમને આપવાને ખાતર આવ્યો છુ જો તમારા વડીલોએ તેમ કરવાની ફરજ પાડી ન હોત તો હું દગલબાજ દુનીયામાં કદી પણ પાછો પગ મુકત નહીં ? શું કહુ ? સઘળી વાતે સુખી છતાં દુખી છે. એ દુખનો ડાકટર ત્યાં નથી તેઓ મહા દુખ ભોગવે છે. તેઓએ કહયું છે કે તું જઇને કહેજે કે અમારા માથા પર બાલનો બોજો વધી જવાથી અમારા શરીરને કદરૂપી બનાવી કાંટા પેઠે ડંખ મારે છે. તમારા ઇમામ હજામનો બાપ અહીં છે પણ ઇમામ જેવો હલકા હાથવાળો નથી, માટે તરત ઇમામને મોકલાવજે. જલદીથી મોકલાવજે. જો નહીં મોકલાવીશતો તને અને તારા બાદશાહને શ્રાપ દઇશું. માટે તમારા વડીલો પ્રત્યે વહાલ રાખવો હોય અને આશીરવાદ લેવો હોયતો આપણા ઇમામને તરત મોકલી આપો. આ પ્રમાણે બીરબલની કથા સાંભળીં રાજાએ તરત ઇમામને બોલાવી સ્વર્ગમાં જવાનો હુકમ કીધો. આ હુકમ થતાંજ ઇમામના ગાત્ર ગળી ગયા. અને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, લેનેકુ ગઇ પુત તો ખોઇ આઇ ખસમ. કરણી

તેની ભરણી. આ કારસ્તાન બીરબલનું છે? કીધા ન હોય તો કરં દેખ? પણ એ સજીવન શી રીતે થયો? ઘાટ ઘડવા જતાં મારોજ ઘાટ ઘડાઇ ગયો. ચોરને કહીયે ચણા ઉપાડયા તેનું આ ફળ પારકાનું કાપવા જતાં મારૂંજ કપાઇ ગયું? મારા જેવો બીજો બેવકુફ કોણ હશે કે સારા નરસાનો વીચાર કરયા વગર લાલચમાં આપમતલબીઆ, અદેખા અને બીજાનું બુરૂ કરનારાઓની જાગમાં સપડાઇ હોળીનું નાળીયેર બની મેં જે આગ સળગાવી છે તેનો ભોગ મારે આપવો પડશે. હવે સમજાગ્યો સમજે એવો રાજા નથી તે પોતાની હઠ પુરી કરશે. નસીબ? એમાં કોને દોષ દેવો! એતો હાથનાં કર્યાં હૈયે વાગ્યાં આ પ્રમાણે વીચાર કરે છે તેટલામાં રાજાનો હુકમ થતાંજ સીપાઇઓએ તરત ઇમામ હજામને પકડી સ્મશાનમાં લઇ ગયા અને ચીતા ખડકી અંદર સુવાડી આગ લગાડી દીધી.

સાર—દરેક કાર્ય આરંભના પહેલાં વીચાર કરવાની જરૂર છે. જે ઉદ્ધત બની અનીષ્ઠ કાર્ય કરવાને તત્પર થાય છે. તેની દશા ઇમામ હજામ જેવી થાય છે. જો બીરબલે પોતાના દુસ્મનોને હરાવવા માટે આ તર્કશક્તીનો ઉપયોગ કર્યો ન હોત તો શું તે લાખો રૂપીઆ મેળવી કાળના પંજામાંથી છુટવા પામત? કદી નહીં? માટે દરેક માણસે પ્રપંચીઓના સહવાસમાં આવતા બીરબલની પેઠે બુધ્ધિને દોડાવી દુનીઆના દગલબાજ લોકોને નાશ કરી પોતાનો જય મેળવવો.

વારતા ચોથી.

સમય સુચકતા.

કરામત કીરતારની જાણે બુદ્ધિ જરૂર, કૃપા હોય કીરતારની તોજ મળે તલપુર.

બાદશાહે ભરાયલી દરબારમાં સવાલ પુછ્યો કે, અત્રે વિરાજમાન થયેલા દરબારીઓના મનમાં હમણાં શું વિચાર હશે! તે કોઇ કહેશો? આ સવાલ સાંભળી તમામ ઉમરાવો ભયભીત બની ગભરાવા લાગ્યા. તેઓના મુખપરની લાલી ઉડી ગઇ? સવાલનો જવાબ આપવાની શકતી ન હોવાથી, શું જવાબ આપે? અને જો ખોટો આપે તો તો અપમાન થાય? તેથી દરબારીઓ કંઇ પણ જવાબ ન દેતાં મોં નીચું કરી આનો જવાબ કોણ આપે છે તેની રાહ જોતા બેઠા. આનો જવાબ આપવાની ઉમરાવોમાં તાકાત નથી એવું સમજીને બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે, આનો જવાબ તમે આપી શકશો? બીરબલે કહયું કે, જી સરકાર? કહી શકીશ? પણ દરેકનો જુદોજુદો કહું કે બધાઓનો સાથે કહું બાદશાહે આજાયબ પામીને કહયું કે બસ એકજ જવાબમાં કહો? બીરબલે કહયું કે, નામદાર! અહીંઆં બેઠેલા તમામ જનોના મનમાં એવો જ વીચાર છે કે જ્યાં સુધી શશી અને રવી તપે છે ત્યાં સુધી તમારૂં રાજ, તમારૂં સુખ, તમારૂં તેજ તપી અવીચલ રહી અથાગ સુખના ભોગતા થાઓ. એવો સઘળાઓનો વીચાર છે. જો મારા જવાબમાં આપને કંઇ શંકા થતી હોય તો આ વિરાજમાન થયેલા અમીર ઉમરાવોને પુછી ખાત્રી કરો? આ પ્રમાણે ચમત્કારી યુકતી જોઇ બાદશાહ અને દરબાર બીરબલની ઉપર ફીદા ફીદા થઇ ગયા.

સાર—જો બીરબલે આ વખતે પોતાની બુદ્ધિનો ચમત્કાર દેખાડ્યો ન હોત તો બાદશાહ અને વીરૂધ પક્ષ એકમત થાત ? માટે દરેક માટે બીરબલ જેવી ચાતુરી વાપરી પોતાના મીત્ર મંડળમાં કિંવા સભામાં સર્વને સંતોષકારી જવાબ આપી જય મેળવવો.

વારતા પાંચમી.

ફાંસીને બદલે માન.

દુર્જન દાગ લગાડવા કાર્ય કરે પ્રતિકુળ.
પણ ભગવાન પાવિત્ર, મહાજન પણ અનુકુળ,

દીલ્લી શહેરમાં એક હીરાચંદ નામનો દાંભિક, શઠ અને બીજાનું અકલ્યાણ કરનાર માણસ રહેતો હતો. તેની સાથે તેનું આંધુ નામનો એક મહા પાપી મીત્ર રહેતો હતો. તેના તે પાપી માનાના પાપના શીક્ષા ગુને વધારે પાપી બનાવનાર હીરાચંદને વધારે ધીકારતા હતા, આનો ફેંસલો કાઢવા માટે નગરવાસીઓએ એવી અફવા ઉડાડી કે જે સવારમાં કોઇ માણસ હીરાચંદનું મો જોય તો તેને તે દીવસે ખાવાને મળતુ નથી ? આ અફવા ફેલાતી ફેલાતી એકદમ રાજાને કાને અથડાઇ, તેની સચાઇ શોધવા માટે બાદશાહે હીરાચંદને શીપાઇઓ પાસે પકડી મંગાવી એકાંત સ્થળમાં બેસાડી રાખ્યો. બીજે દીવસે સવારમાં બાદશાહે ઉઠતાં વારજ તેનું મોં જોઇ બોલ્યો કે, હવે મને ખાવાનું મળે છે કે નહીં તેની ખાત્રી કરૂં બાદશાહને જમવાનો વખત થયો. રાજા જમવા બેઠા. જેવો રાજા કનક થાલમાંથી અન્નનો કોળીઓ ઉપાડી મુખમાં મેલવા

જાય છે તેવોજ ઉપરથી ભોજન થાળમાં ઘરોળો પડ્યો તેથી બાદશાહને સુગ ચઢી અને ખાધા વગરજ ભોજન ઉપરથી ઉઠી નીકળ્યો, અને બીજી રસોઇ બનાવવાનો હુકમ આપ્યો. આ બનાવથી બાદશાહને ખાત્રી થઇ કે હીરાચંદનું મોં જોયું તેનો આ ચમત્કાર છે? માટે તેવા પાપીનો નાશ કરવો એજ ઉત્તમ માર્ગ છે! એવો ઠરાવ કરી ચંડાલોને બોલાવી હુકમ આપ્યો કે, આ પાપીને એકદમ ફાંસીએ લટકાવી દો. રાજાનો હુકમ થતાંજ ચંડાલો તેને લઇ ચાલ્યા. પણ રામ રાખે તેને કોણ ચાખે? પુરો નસીબવાન! હજી કંઇક પાપ કરવાનાં બાકી રહ્યાં હશે તેથી રસ્તામાં બીરબલ મળ્યો. બીરબલે આવી દશાએ પહોચેલા હીરાચંદની ભયાનક કથા સાંભળી દીલગીર થયો અને તેથી બીરબલને દયા આવવાથી તેને એકાંતમાં લઇ જઇને કહ્યું કે, અસ્યા હવે તું જરા પણ ડરીશ નહીં, જે વખતે તને ફાંસીએ લટકાવતી વખતે પુછશે કે તારી શી ઇચ્છા છે? એમ પુછે ત્યારે તું એટલુંજ કહેજે કે, મારૂં મોઢું જોવાથી માણસોને ખાવાનું મળતું નથી, પણ રાજાનું મોં જોતાં આજે મને ફાંસીની શીક્ષા થઇ છે, માટે મારે એટલુંજ લોકોના પરોપકાર માટે જાહેર કરવા માગુ છું કે કોઈ પણ બાદશાહનું મોં સહવારમાં જોશો નહીં, નહીં તો મારા જેવી દશાએ પહોંચશો! એટલું કહી બીરબલ ચાલી ગયો. હીરાચંદને ફાંસીના માચડા પર લઇ જઇ ચંડાલોએ પુછ્યું કે, બોલ હવે તારી શી ઇચ્છા છે. હીરાચંદે બીરબલનું કહેલું કહેવાથી ચંડાલો વીસ્મય થઇ બાદશાહ પાસે જઈ સઘળી બીના વીદીત કીધી. આ વાત સાંભળતાંજ બાદશાહ ઉલટો અકળાયો અને પોતાની ફજેતી થશે એમ માની ચંડાલોને કહ્યું કે, જાઓ તેને મારી પાસે લાવો. રાજાનો હુકમ થાતાજ ચંડાલોએ હીરાચંદને લાવી રાજાની હજુરમાં ઉભો કીધો. રાજાએ તેને ઇનામ આપી કહ્યું કે, જા તારા અપરાધની તને

ક્ષમા કરવામાં આવે છે. માટે આ વાત કોઇની આગળ કરતો નહીં હીરાચંદને વીદાય થયલો જોઇ, બાદશાહે ચંડાલોને પુછ્યું કે, તમને રસ્તામાં કોઇની ભેટ થઇ હતી ? ચંડાલોએ કહ્યું કે, હા. સીરતાજ ! બીરબલજી બાદશાહ તરત સમજી ગયો કે આ સઘળી ખુબી બીરબલનીજ છે, શાબાસ છે એની વીશાલ બુધ્ધિને ? એમ વખાણુ કરતો ને મનમાં ને મનમાં આનંદમયી બન્યો.

સાર—અકલની કેવી બલીહારી છે ? અકલવાન મોતમાંથી પણ બચાવી શકે છે. માટે અકલ એજ કીરતારની કરામત છે.

વારતા છઠી.

હાજર જવાબ.

એક દીવસે બાદશાહે ભર કચેરીમાં બીરબલને પુછ્યું કે, દરેક પ્રાણી માત્રની નજરે સુરજ અને ચાંદો જણાય છે, તે સુરજ ચાંદાના પ્રકાશથી સઘળી વસ્તુઓ નિહાળી શકાય છે. પણ કોઇ એવી વસ્તુ હશે કે સુરજ અને ચાંદાના પ્રકાશમાં પણ ન દેખાય ?

બીરબલ—નામદાર! તેમના પ્રકાશ પાડવા છતાં પણ અંધારૂ નજરે જોઇ શકાતું તથી ?

બાદશાહ—આ જગતમાં કોનો વિશ્વાસ નહીં કરવો ?

બીરબલ—આંખે કાંણો, હાથે ઠુંઠો, પગે લુલો, અને ઠુંક ગરદનીઓ એ ચાર નીશાનીવાળાઓથી હમેશાં અલગ રહેવું.

બાદશાહ—નીમકહરામ કોણ?

બીરબલ—આપણું ખાઇ આપણું બુરૂં કરે તે?

બાદશાહ—નીચમાં નીચ કોણ?

બીરબલ—દેશનો દુશ્મન?

બીરબલના આ હાજર જવાબો સાંભળી રાજા અને કચેરી બીરબલને ઘણો ધન્યવાદ આપી પ્રસન્ન થયા.

સાર—બુદ્ધિશાળીની ખુબી એજ છે કે હજારો માણસોની વચમાં હાજર જવાબ આપી પારકાઓને પોતાના કરી શકેછે.

વારતા સાતમી.

બીરબલ સરસ કે તાનસેન?

દીલ્લીપતી બાદશાહની દરબારમાં બીરબલનું ચલણ વધારે હતું બીલબલને પુછ્યા વગર બાદશાહ પાણી પણ પીતો નહીં, તેથી તમામ મુસલમાન અધીકારીઓ ઘણા નારાજ રહેતા હતા. અને નીરંતર એજ વીચાર કરતા કે આનું પાપ કેમ ટળે? કબાબમાં હડી સરખો થઇ નડનાર બ્રાહ્મણે તમામ રાજકારોબારની સતા પોતાને હાથ કરી લીધી અને આપણું પાણી ઉતારી પાણીથી પાતળા બનાવી આપણી ઉપર હુકમ ચલાવે છે એ થોડી ખેદની વાત છે? એ થોડું અપમાન છે? એ અપમાન કેમ સહન થઇ શકે? માટે અપમાનનો બદલો વાળવો જોઇએ? માટે કોઇપણ પ્રકારે તેને તેના હોદ્દાપરની ભ્રષ્ટ કરાવી આપણી

જાતીનાજ માણસને તેના હોદાપર લાવવો. આ હોદાને લાયક તાનસેન છે, જેણે પોતાના ગાયનકળાથી તમામ હીંદુ મુસલમાનોને વશ કરી લીધા છે તેથી કોઇને કાંઇ કહેવાનું રહેશે નહીં આવો ઠરાવ કરી આ ખટપટી મંડળમાંના એક અમીરે પોતાના હીરા બાગમાં તાનસેનની ગાયન કળા સાંભળવા માટે બાદશાહ સહિત તમામ અમીર ઉમરાવોને આમંત્રણ દીધું. અમીરના આમંત્રણને માન આપી બાદશાહ સહિત અમલદારો પધારી અમીરના બાગને દીપાવ્યો. ઠાઠમાઠથી શોભી રહેલા બાગને વધારે શોભાવવા માટે તાનસેને પ્રથમ દીપક રાગ છેડ્યો. તે રાગના પ્રભાવથી તાતકાળ તમામ જ્યોત પ્રકાસીત થઇને જ્યાં ત્યાં ઝગઝગાટ કરી દીધાથી બાદશાહ અને બીજાઓ અજાયબીમાં ગરકાવ થઇ ગયા આ અજાયબીમાં મોહીત પામેલાઓને વધારે મોહીત કરવા માટે તાનસેને સમય સમયની રાગરાગણીઓ ઉતમ આલાપથી ગાઇ બતાવી સકળ સભાને ચકીત કરી નાંખી? તથા સકળ સભા આનંદમયી બની જઇ ગરજી ઉઠી કે વાહ? રે વાહ! તાનસેન! તેં ઠીક રંગ જમાવ્યો છે! શાબાશ તારી ચાતુરીને? તાનસેનકા તાનમે સબી અંગ ગયે ગુલતાન આ હરખ ગરજના શાંત પડયા પછી ખુશ મીજાજમાં બેઠેલા બાદશાહની શાંતવૃતી જોઇને અમીર ઉમરાવો કહેવા લાગ્યા કે 'સીરતાજ! બીરબલથી તાનસેન કેટલા ગુણવાન અને જ્ઞાનવાન છે? તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો જુઓ? હવે તેના વખાણ કરવાની જરૂર નથી. માટે તેની યોગ્યતા પ્રમાણે તેનો સતકાર થવો જોઇએ? જો એને બીરબલનો હોદો આપવામાં આવે તો કોઇપણ કરાજી નથી. સકળ સભા એજ ઉમેદ રાખે છે. આનો ઉતર આપતા બાદશાહે કહ્યું કે, તમો જે કહોછો તે ખરૂં છે પણ બીરબલની તુલના થઇ શકે એમ નથી. બીરબલ તો બીરબલજ છે. તાનસેન બીરબલની બુદ્ધિને જીતી શકે એમ

નથી તાનસેન ગાયનકળાનો રાજા છે પણ રાજ રંગ શું છે તેનું તેને જરાપણ ભાન નથી. તેની ખાત્રી તમોને થોડા વખતમાં કરી બતાવીશ એ પ્રમાણે વાદવિવાદ ચલાવ્યા પછી પોતે પોતાને સ્થાનકે રવાના થઈ ગયા.

બીજે દીવસે બાદશાહે ઇરાનના શાહને એક પત્ર લખ્યો કે, આપ તરફ બીરબલ અને તાનસેનને મોકલ્યાં છે તેમનાં આ પત્ર વાંચતાંજ શીરચ્છેદ કરાવશો. આ મતલબનો કાગળ લખી પોતાની મહોર છાપ મારી બીરબલ અને તાનશેનને આપી કહ્યું કે તમે બંને જણુ મોટા ઠાઠ માઠથી ઇરાનના શાહ પાસે જાઓ અને આ કાગળનો જવાબ લઈ આવો.

રાજાનો હુકમ થતાંજ આ બંને જણુ મોટા ભપકાથી ઇરાનના દરબારમાં દાખલ થઇ રાજનિતિ મુજબ શાહને નમન કરી શાહના હાથમાં પત્ર મુક્યો. પત્ર વાંચતાજ સાહે સીપાઇઓને સ્વાધીન કરી હુકમ કીધો કે, આ બંનેને લઇ જઈ મારી નાખો. શાહનો હુકમ થતાંજ સીપાઇઓએ તરત તે બંનેને પકડી લઈ ચાલ્યા. આ જોઇ તાનસેનઘણો ભયભીત બની રડવા લાગો.

બીરબલ—કેમ તાનસેન રડો છો કેમ? તમારૂં ડહાપણુ કયાં ગયું દુખ વખતે ડહાપો પુરૂષ કદી પણ ધીરજ મુકતો હશે? મારા કરતાં તમે અધિક ગુણવાન છો તેથી તમારા જાતભાઇઓએ મારી જગા તમને અપાવવા માટે બાદશાહને ભલામણ કરી છે, માટે બાદશાહે આપણા બંનેના પરાક્રમની પરિક્ષા કરવા માટે અહીં સુધી આપણને મોકલ્યા છે તેથી આપ આપના ગુણના પ્રતાપવડે માથે આવી પડેલા સંકટનું નિવારણ કરો.

તાનસેન—આર્ય તમો મોટા પરોપકારી છો, તમારૂ બુદ્ધિબળ

અગાધ છે, હું આપને શરણેછું મુરખાઓની વાતનો અને અદેખાઓના પ્રપંચો સામે તમો જરાપણ વિચાર કરશો નહી એ મુરખાઓનો હું ભોગ થઇ પડયોછું માટે મારી મશકરી ન કરતાં મારા નીકળી જતાં પ્રાણની રક્ષણ કરવાની યુક્તિ રચી મને બચાવો.

બીરબલ—ઠીક છે નીડર થઇ ઉભો એટલે સકંટ રહિત થશો? જે વખતે આપણને આ સીપાઇઓ શીરચ્છેદ કરવા તત્પર થાય તે વખતે ઘણાજ હર્ષની સાથે મને પાછળ હઠાવી સીપાઇઓને કહેજો કે ભાઇઓ પહેલું મારૂ માથુ કાપો અને હું તમને પાછળ હઠાવી કહીશ કે ભાઇ એનાથી પહેલા મારૂ શીર છેદો એ પ્રમાણે અત્યંત ઉત્સાહ બતાવવા પછી જે મારે કહેવું હશે તે કહીશ.

બીરબલ અને તાનસેનને મારી નાંખવા માટે સીપાઇઓ લઇને વધ સ્થળે ઉભા કીધા તે જોઇ પ્રથમ કરી રાખેલા સંકેત મુજબ આ બને જણે ખુબ ગડબડ મચાવી મુકી આ જોઇ તે સીપાઇઓ અજબ પામ્યા કાળ સમીપ આવી ઉભો છે છતાં તેનાથી જરાપણ ન ડરતા કેવા આનંદમીય બની ઉભા છે આ બંને મુરખાઓ કહે છે કે પહેલાં મારૂ માથુ કાપો અને પછી એનુ કાપો આમ છે હવે શું કરવું માટે આ ભેદી માણસોની ભેદ ભરેલી વાતોથી શાહને વાકેફ કરવા જોઇએ. પછી જેવો તેનો હુકમ આવો વિચાર કરીને આ બંને જણને શાહની સમક્ષ ઉભા કર્યાં બનેની હકીકતથી શાહને વાકેફ કીધા આ હકીકત સાંભળી રાજાએ અચરત થઇ કહ્યું કે આ જગતમાં માણસને પ્રાણથી વધારે વહાલી બીજી કોઇ વસ્તુ નથી? તેમ છતાં તમે બેશીકરા બની માંહોમાંહ પ્રાણ આપવા આટલા બધા અધિરા કેમ બની ગયાછો એમ કરવાનું કારણ શું છે. બીરબલે ધીરજથી કહ્યું કે એ વાત પુછશો નહી અને અમે કહેશું પણ નહી. આ વાત કરવામાં અને અમારા રાજાને

નુકશાન થાય એમ છે. અને આમ કરવામાં અમારી શાહની શી ઉમેદ છે તે કેમ પાર પડી શકે ? તમારી ઉપર જે પત્ર આવ્યો છે તેમાં કાંઇ અગતની મતલબ હોવી જોઇએ ? એનો વીચાર આપેજ કરી લેવો, જો અમારો પ્રાણ અમારા ધણીને લેવો હોત તો તેમાં તેમને કાંઇ મુસ્કેલ નહોતું; પણ ખાસ કારણને લીધેજ આપના તરફ માથા વઢાવવા મોકલ્યા છે માટે વીલંબ ન કરતાં એકદમ મારૂં મુસ્તક ઉરાડી દો અને પછી તાનસેનનું.' બીરબલના આવા મારમીક શબ્દો સાંભળી શાહે મનમાં વીચાર કરી આનું ખરૂં કારણ શું છે તે જાણવાની ઉત્કંઠાથી આ બંનેને કહ્યું કે, 'જ્યાં સુધી તમે તેની ખરી વાતથી મને વાકેફ કરશો નહીં ત્યાં સુધી તમારાં માથાં કાપવામાં આવનારજ નથી ? બીરબલે કહ્યું કે, 'ઠીક છે. અમારી ના નથી. પણ અમારી વાત જાણી લીધા પછી તુરત તમારો હુકમ અમલમાં મુકાવજો, અને એ વાત અમારા અલેકે ખાવીંદના કાને બીલકુલ જવા દેવી નહીં ? શાહે કહ્યું કે, 'તે મારે કબુલ છે.' બીરબલે ધીરજથી કહ્યું કે, 'અમારા શાહને તમારૂં રાજ લેવાની બહુ ઉમેદ છે, પણ તે ઉમેદ પાર પડી શકતી નથી. કારણ આપ સિંહ સરખા બલવાન છો. એથી લડાઇ કરી આપને જીતી શકાય એમ ન જણાવાથી તે કાયર બની બેઠા હતા. હાલમાં મક્કેથી બાદશાહને ત્યાં એક પીરજાદા પધારેલા છે, તેમને હાથ જોડી પુછ્યું કે, ઇરાનનું રાજ મારા તાબામાં શી રીતે આવે ? અમારા બાદશાહને આશીરવાદ આપી પીરજાદાએ કહ્યું કે, ઇરાનનો શાહ મહા પ્રતાપી છે ! એના તપોબલને લીધે એનુ રાજ તમને મળી શકનાર નથી. પણ જો તેમના હાથથી બે માણસનો વગર અપરાધે ભોગ આપશો તો એની મેળેજ તે શાહ મરણ પામશે. તકશીર વગરના બે જણા મરાય તેમાં જે પહેલો વધ થાય તે શાહની ગાદીનો હકદાર થશે. અને

પછી જે વધ થશે તે બીરબલની પદવી પામશે !' તે પીરબદાના વચનો ઉપર ઇતબાર રાખી બાદશાહે એમને વિશેષ પ્યારના કારણથી આપની તરફ આ યુક્તી સ્વીને મોકલ્યા છે. આ વાત હમારી છે તે તમને જણાવીને તમારી ખાત્રી કરી આપી છે. માટે હવે જરી પણ ઢીલ કરશો નહી. પહેલાં મારૂં અને પછી તાનસેનનું શીરચ્છેદ કરો, જેથી વઢેલું કામ સીદ્ધ થાય ?' બીરબલની આ વાણી સાંભળી શાહ હેરત પામીને કહ્યું કે, આમ છે તો પછી શા માટે મારા પગ મારે હાથે કાપવા તત્પર થાઉં ? માટે જેવા આવ્યા તેવા તમારા દેશમાં જાઓ, અને મારો પત્ર તમારા શાહને આપજો. આજ લગી તમારા શાહને વડીલ સમજી તેના હુકમને માથે ચઢાવતો હતો, પણ આ એનું આવું બુરૂ કાવતરૂં જાણી મને ધીકાર છુટે છે. અને તે ધીક્કાર ભરેલી લાગણીથીજ એના હાથના લખેલા પત્રનો અમલ ન કરતાં તમને જીવનદાન આપી છોડી મુકું છું.' શાહના આવાં વચન સાંભળી બન્ને જણા નારાજ થઇ ઇરાનની સરહદ છોડી કેટલેક દીવસે દીલ્લી આવી બાદશાહને મળીને શાહનો પત્ર આપી ત્યાં બનેલી સઘળી હકીકતથી વાકેફ કરી ઉભા રહ્યા. શાહનો પત્ર વાંચી બાદશાહે દરબાર ભરી તાનસેન અને બીરબલને સભા ભરી સમક્ષ પુછ્યું કે, તમે શી રીતે જીવતા આવ્યા ? તે સાંભળી તાનસેનને ત્યાં સઘળી બનેલી હકીકત કહીને કહ્યું કે, 'ગરીબ પરવર ! જો બીરબલે બુદ્ધિ રૂપી બલનો ઉપયોગ કીધો ન હોત તો મારો પ્રાણ કદી પણ બચવા પામત નહીં !' આ સાંભળી બાદશાહે પોતાની જાતવાળાઓને કહ્યું કે, 'મેં તમોને પ્રથમજ કહેલું હતું કે બીરબલની બુદ્ધિ આગળ તાનસેનના ગુણ ઢંકાઇ જાય. તેનો આ પ્રત્યક્ષ દાખલો જોયો ? કહો હવે બીરબલ સરસ કે તાનસેન ? આ બેમાંથી કોણ વધે ?' બાદશાહનું આવું વાક્યબાણ

સાંભળી બીરબલનું અદેખું મંડળ નીચું ઘાલી પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યું. અને હવેથી બીરબલની સાથે સ્નેહભાવથી વરતવું એમ તેમના મન સાથે તેમણે પ્રતિજ્ઞા કરી.

સાર—ઇશ્વરની કૃપા વગર તાત્કાળીક બુદ્ધી પ્રાપ્ત થઇ શકતી નથી? તે મહા શક્તીવાનની શક્તીથી બીરબલે તાનસેનને બચાવી પોતાના વેરીઓને પોતાના કરી લીધા.

વારતા આઠમી.

મશ્કરીની મજાહ.

મશકરી કરતાં અવરની, આપ બને મુરખ ખરેખર.

ગ્રીષ્મ રૂતુમાં બાદશાહને ઠંડા જળથી નાહવાની મરજી થઇ જેથી પોતે હુરમ અને બીરબલ ત્રણે જણ જમુનાજીના એકાંત ઘાટ ઉપર ગયા. અને બંનેએ પહેરેલો પોશાક બદલી બીરબલના ખભાપર મુકયો અને બીરબલને એક પોતાના બાળક સમાન ગણતા હોવાથી તેની કાંઇ પણ શરમ ન રાખતાં બંને જણ જમુનામાં નાહવા લાગ્યા. આ વખતે પુંઠ વાળી ઉભેલો બીરબલ તે તરફ જોઇ શકે તેમ પણ નહોતું. મોટા માણસ ગમે તેટલી પ્રીતી રાખતા હોય તથાપી નીતીથી ચાલવું એજ વ્યાજબી છે. એમ જાણી બીરબલ ગુપચુપ કપડાં ખભા ઉપર રાખી ચંદ્રની જ્યોતિ નીહાળતો હતો. તેવામાં બાદશાહે બીરબલને મશકરીમાં કહ્યું કે, કેમ બીરબલ તારા ખભા ઉપર એક ગધેડાનો બોજો મુકેલો છે કે નહીં? બાદશાહની મશકરીનો ભાવ સમજી જઇને બીરબલે ટકો-

રમાં કહ્યું કે, 'નારે સરકાર ? એક ગધેડાનો તો શું પણ બે ગધેડાનો બોજો મારા ખભા ઉપર હાલ પડેલો છે ?' આ સાંભળતાંજ બાદશાહ ચુપ થઇ ગયો અને પોતાની મશકરીને બાને પોતેજ મજા મારવા લાગ્યો.

સાર—બીરબલ જેટલી શક્તી હોય તોજ બીજાની મશકરી કરવી. નહી તો તે સહન કરી લઇને સમય સાચવી લેવો.

વારતા નવમી.

મનની મનમાં રહી.

અકબરે હીંદુ અને મુસલમાનોના ધર્મ પુસ્તકોનો સારો અભ્યાસ કીધો હતો, હીંદુ ધર્મનો સાગર કે જે મહાભારતના નામથી જગ પ્રસિદ્ધ છે તે મહાભારતના શાહના વાંચવામાં આવ્યું તેથી તેના મનમાં બહુ અભીલાષા ઉત્પન્ન થવાથી ફરી ફરીને કૌરવ પાંડવના યુદ્ધની વાતો વાંચી વીચારી જોયું કે, 'જે પ્રમાણે પાંડવોના સ્વ પરાક્રમનું આ ભારથ રચાયું છે તે પ્રમાણે મારા પરાક્રમ અને પ્રતાપનું પુસ્તક કે જેનું 'બાદશાહી ભારથ'નું નામ રાખવામાં આવે કે નહીં ? તે જાણવા અને જોવાની તેના મનમાં નીરંતર રટણા લાગી રહી. બીરબલને એકાંતમાં બોલાવી પોતાના મનનો હેતુ સમજાવી બાદશાહે કહ્યું કે, 'આજ દીન સુધી જે જે નામાંકિત નરો થઇ ગયાં છે તેઓની અચળ કીરતીના લેખ વાંચવામાં આવે છે. તે મુજબ મારૂં ભારથ રચાવવાની ઉમેદ રાખું છું માટે તે વીશે ખાસ તજવીજ કરવા તમને ભલામણ કરૂં છું. અને તે બનાવવા માટેના જે જે સાધનો જોઇએ

તે તે પુરા પાડવા તત્પર છું.' તે સાંભળી બીરબલના સ્વધર્માભીમાનના અંકુરો અંતરમાં સ્ફુરી આવવાથી મન સાથે વીચાર કરવા લાગ્યો કે જો અકબર ચરીત્ર બનાવવાનું કહ્યું હોત તો ઠીક થાત પણ ભારથ રચવાનું કહે છે. એમ કેમ બની શકે ? જો ના કહુછું તો માર્યો જઉ છું. યુક્તિ વગર ધનન અને મનન આશા સફળ થનાર નથી. આવેલો વખત જવા દેવો એ મુરખનું કામ છે. ગયો અવસર પાછો આવતો નથી. જે કામ કીધું તે આપણું. આજનું કામ કાલ પર મુલતવી રાખવાથી પસ્તાવું પડે છે. એનેજ મોટે ના કહેવરાવું તોજ મારૂં નામ બીરબલ ખરૂં.' આવો વિચાર કરી યુક્તીથી બાદશાહને કહ્યું કે, 'જહાંપનાહ ! અકબરી ભારથ બનાવવામાં કંઇ અડચણ નથી. જેમ ભારથમાં એક લાખ પચીશ હજાર શ્લોક છે તેમજ આપના ભારથના પણ રચાવા જોઇએ. માટે દર શ્લોક દીઠ એક રૂપીઓ ફક્ત રચામણી-નો પડશે, અને તે કુલે શ્લોકનો ખરચ સવા લાખ રૂપીઆ થશે તેજ આપને વીચારવા જેવું છે ? જો તેનો બંદોબસ્ત થશે તો ભારથ બના-વવાને જરા પણ વાર નહીં લાગે. પછી જેવો આપનો હુકમ.' બીરબ-લનો આ ઉત્તર સાંભળી બાદશાહે કહ્યું કે, 'હીંદના બાદશાહને ખજાને શી ખોટ છે ? સવા લાખ લઇ ભારથ રચાવવાને શરૂ કરો, પણ તે રચાઇ કયારે તૈયાર થશે ?' બીરબલે કહ્યું કે, '૭ માસમાં થશે.' આ સાંભળી બાદશાહ ઘણો આનંદમયી બની જઇને તરત ખજાનચી બોલા-વાને સવા લાખ રૂપીઆ બીરબલને ઘેર મોકલવાનો હુકમ આપ્યો. સવા લાખ રૂપીઆ બીરબલને મલતાંજ, બીરબલે તે રૂપીઆનો સારો ઉપયોગ કરી પોતાના જન્માંતર માટે સુખડી બાંધી. હવે ભારથનું કામ બાકી રહ્યું, તે માટે અનેક યુક્તી શોધતા શોધતા ૭ માસની મુદત પણ પુરી થવા આવી, એટલામાં બાદશાહે પુછ્યું કે, 'કેમ બીરબલ ?

ભારથ પુરૂ કરી આપવાની આજે અવધી પુરી થાય છે, માટે ભારથ તઇયાર થયું છે ?' બીરબલે છાતી ઠોકીને કહ્યું કે, 'જહાંપનાહ ? થોડુંક બાકી છે. એ કંઇ જેવું તેવું કામ નથી. એતો અકબરી ભારથ બનાવવાનું છે !'

પ્રીય વાંચક ! બીરબલે હજી સુધી ભારથની એક લીટી પણ તાણી નથી છતાં કેવી શમય સુચકતા વાપરી બાદશાહને સમજાવી દઈ લાખો રૂપીઆ મેળવી સન્માર્ગે વાપરી નામના મેળવી ?

વાંચક બીરબલે ઘેર જઇ કોરા કાગળોનાં મોટા પુસ્તકના કદ જેટલા પાના કાપી આગળ પાછળ લાકડીની પાટલીઓ રાખી સુંદર રેશમી વસ્ત્રમાં તેને મજબુત બાંધી ઉપર રેશમી ગુંઠેલી પાટી વીંટી તેને બગલમાં મારી બાદશાહની પાસે આવ્યો. બીરબલની બગલ ઉપર બાદશાહની નજર પડતાં હર્ષ સાથે બાદશાહે પુછ્યું કે, 'કેમ બીરબલ ! ભારથ પુરૂં થયું ?' બીરબલે કહ્યું કે, 'હાજી જનાબ થયું !, એમ કહી બાંધેલું પુસ્તક છોડવા માંડ્યું, તે જોઇ શાહ આનંદીત ચેહેરે જોવા આતુર બન્યો, તે જોઇ બીરબલે કહ્યું કે, 'નામદાર ! ભારથ પુરૂં થઇ ગયું છે પણ જરા થોડી મતલબ બાકી રહી છે તેનો ખુલાસો હુરમ સાહેબ પાસે ગયા વગર થનાર નથી માટે જો આપનો હુકમ હોય તો હું જઇને પુછી આવીને પછી તમારૂં ભારથ વાંચુ, 'બાદશાહે ભારથ પુરૂં થયું છે કે નહીં તેની ખાત્રી કરીને ખુસીની સાથે બીરબલને કહ્યું કે, 'જાઓ જે પુછવું હોય તે પુછી આવો, અને ત્યાંથી આવવા પછી તમે મારા ભારથના સ્વરૂપનું દીર્ઘ દર્શન કરાવજો.' છોડેલા પુસ્તકને ફરીથી બાંધી ઉલ્લાસની સાથે જનાનખાનામાં જઈ હુરમ સાહેબની આગળ આ ભારથ મુકી કહ્યું કે, 'આ અકબર ભારથ છે, તે સરકારને બતાવ્યું

છે, પણ તેમાં કાંઈક અધુરી રહી ગયેલી મતલબ પુરી કરવા માટે આપ સમક્ષ હજુરના મંજુરી મેળવવા આવ્યો છું. જો આપનો હુકમ હોય અને મારા બોલવા પર આપ માઠું ન લગાડો તો તે મતલબને માટે આપને અરજ કરૂં., હુરમ સાહેબે પ્રસન્નતાથી કહ્યું કે ખુશીની સાથે પુછ, મને તારા બોલવાથી જરા પણ રીસ ચઢનાર નથી ? હુરમનું આવું બોલવું સાંભળી ચાલાક બીરબલે હાથ જોડી વીનંતી કરી કે, 'નામદાર ! જેવી રીતે ભારથમાં પાંડવોની સ્ત્રી દ્રૌપદીના પાંચ ભરથાર હતા, તેજ પ્રમાણે આપના પાંચ ભરથારના નામ શું શું છે ? તે ફક્ત જાણવાની જરૂર છે ! બાકી તો બધી રીતે આ પુસ્તક ભારથના સમાન થઈ ચુક્યું છે' પાંચ ભરથારનું નામ સાંભળતાંજ હુરમના ગુસ્સાની હદ રહી નહીં પરંતુ તે વિવેકી અને મર્યાદાશીલ હોવાથી પોતાના ગુસ્સાને દબાવા મોટા માણસનો ધર્મ શું છે તે સમજી જઈ બોલ્યા. મુળી અબોલા ન થતાં વચન પાળવું એટલે હવે ઉપાય શો ? માટે બીરબલને કહ્યું કે, 'બીરબલ ! તમને અને સરકારને આવી મજાક કરવાની બુદ્ધિ કોણે આપી ? કે આવું ભારથ બનાવ્યું ! શું આ પુસ્તકમાં પુળો મુકવા છે ?' એટલા શબ્દો ઉચ્ચારીને તરત દાસીને બોલાવીને કહ્યું કે, 'આ પુસ્તકને લઇ જઇને સળગતી ભઠીમાં નાંખી તરત બાળી દે, તેમજ તે બળી ખાખ થઇ જાય ત્યાં સુધી તું ત્યાંજ ઉભી રહેજે !, આ હુકમ થતાંજ દાસી તે પુસ્તકને લઇ જઇ બાળી નાંખી હુરમને વીદીત કીધું. તે સાંભળી બીરબલ મનમાં બહુ રાજી થયો. પણ અંતરનો ભાવ ન બતાવતાં ઉદાસી બાના જેવો બની કંઇ પણ કહ્યા વગર ચુપચુપ હુરમનો અવાસ છોડી નીશાશા નાખતો અને અફસોસ કરતો બાદશાહ પાસે આવ્યો. બીરબલનો ઊતરી ગયેલો ચ્હેરો જોઇ શાહે અચરતથીં પુછ્યું કે, 'કેમ બીરબલ ! શું થયું ? આમ આવી રીતે

ઉદાસ બની જવાનું કારણ શું ? બીરબલે બનેલી હકીકત કહી સંભ-ળાવી બોલ્યો કે, 'એમાં મારો શો ઈલાજ ? કેમકે ખરી બીના પુછ્યા વગર છુટકોજ નહોતો ? અને પુછતા આ પરીણામ આવ્યું એમા મારો શો અપરાધ ? જે બરાબર ભારથ બનાવી એ તો આ નવું અને પ્રા-ચીન ભારથ સમાનજ તમામ હક ધરાવે છે કે નહીં ? તે ખાસ કરી ને તપાસવાની જરૂર છે ? જેટલી વાતની ખામી તેટલીજ પુસ્તકમાં ખામીજ ગણાય, માટે મેં પુછ્યું, પણ હુરમ સાહેબને તો આપ વગર અન્ય પુરૂષ ભાઈ બાપ સમાન હોવાથી મારો પ્રશ્ન સાંભળતાં તે બહુજ કોપાયમાન થઈને, વખત અને પૈસાનો ભોગ આપી બનાવેલું ભારથ એક ક્ષણમાં બાળી નંખાવ્યું હવે કરવું શું ? ધોબીનો કુત્રો નહીં ઘા-ટનો કે વાટનો એવી મારી દશા થઈ છે. જો મારી મતલબ બુરી કર-વામાં આવે તો ફરીને ભારથ બનાવતાં વાર લાગવાની નથી.' બીરબલની નીરાશા જોઈ તરત અકબરે કહ્યું કે, 'બસ બહુ થયું, ભારથ બનાવવા જતાં ઘરમાં ભારથ જાગશે એનું કેમ ? માટે જવા દે. બાદશાહની આવી ઈચ્છા જોઈ તરત બીરબલે કહ્યું કે, 'જેવી આપની મરજી.' એટલું કહી રજા માગી પોતાને ઘેર ગયો.

સાર—ગમે તેવી જાતનો માણસ હોય, અને ગમે તેટલા ધનની અને ઓહ્દાની તેને પ્રાપ્તિ થઈ હોય તો પણ પોતાના ધર્મનું અભીમાન મુકવુ નહીં. અને બીરબલની પેઠે સાવધાન બની કાર્ય કરાવનારને રીઝવી પોતાનુ કાર્ય કરી લેવું.

વારતા દસમી.

જેને મુકી લાજ તેને નાનું સરખું રાજ.

કિંચિત કારણ કારણે નીચ નરે તજી લાજ,
થાય ભલે નિજનું બુરૂં, પરનું બગડે કાજ.

દીલ્લીમાં એક કુટીલ અને પ્રપંચ રચી પોતાનો નીચ હેતુ સફળ કરનારી નઠાર નારી રહેતી હતી, તે દુષ્ટ નારીની સાથે તેણીની પડોશણને કાંઇક કારણથી તકરાર થઇ, તે પડોશણનો ઘાટ ઘડવા પોતાના છોકરાને મારી નાંખી મોટેથી બુમ મારી કે આ પાપિણીએ પ્રપંચ કરી મારા છોકરાને મારી નાખ્યો છે. આ રાંડને પકડો ! હાય ! હાયરે !! એ દુષ્ટાએ મારૂં સત્યાનાશ વાળી મુક્યું છે. એક દીવસના ઝગડાનું આવી રીતે વેર રાખી વેરણ બની આજે મારા નિરપરાધી બાળકને હત્યારીએ પ્રાણ હરી લીધો છે ! એનો બદલો લીધા વગર કદી રહેનાર નથી ! આમ આ તે દુરાચારણી અધમ નારી પોતાના હાથે પોતાના બાળકનો નાશ કરી તે નીરદોષ પડોસણને વળગી પડીને તેને કહેવા લાગી કે, અરે પીશાચણી ! ભુંડા કરમ કરનારી ! તેં આવી રીતે લોહી પીધું ! બસ, હવે તું ક્યાં જનાર છે; ચાલ રાંડ ચાલ ! સરકારમાં ! તારી કરણીના ફળ ચખાડું ! અરે છીનાલ ! ઘણા વખતથી તારા પાપનો ઘડો ભરાયો છે તે આજે ફોડી નાખું. જ્યારે મારા છોકરાના ખુન માટે તને શુળી ઉપર ચડેલી જોઇશ ત્યારેજ મારી ઉકળતી છાતી અને ઉકળતું રૂધીર શાંત થશે. આમ ગાળો દેતી તેને પકડી ઇનસાફની અદાલતમાં લઇ ગઇ. તમાસાને તેડું હોતું નથી. તે મીસાલે કેટલાક લોકો આ

નીચ નારીનો તમાસો જોવા ગયા. ન્યાયને દીપાવનાર બીરબલ જેવા ન્યાયાધીશે આ નીચ નારીની સઘળી હકીકત સાંભળી લઇને તેની પડોશણને પુછયું કે, તેં આના છોકરાનું ખુન કીધું છે? તે ગરીબ બાઇએ કહ્યું કે, ના હું આ બાબતમાં કશું એ જાણતી નથી તેણે મને ખરાબ કરવા માટે તદન ખોટો આરોપ મુક્યો છે. આ માટે બીરબલે બહુ બારીકાઇથી તપાસ ચલાવી, પણ સત્ય શું છે તે નકી ન આવવાથી અંતે બીરબલે પોતાની તર્કશક્તી ચલાવીને ફરીયાદણને કહ્યું કે, તમો બહાર જઇને બેસો. થોડા વખત પછી તમને બોલાવીશ ફરીયાદણ બહાર ગયા પછી પ્રતિવાદણને પુછયું કે, જો તમે છોકરાનું ખુન કીધું નથી એમ એની ખાત્રી કરવા માટે આ અદાલતમાં બેઠેલાં તમામ લોકોની સમક્ષ તમો નાગાં થઇ જઇ હજુવાર ઉભાં રહો. બીરબલનો આવો હુકમ સાંભળી તે બાઇ બોલી કે, સાહેબ, જોઇએ તે શીક્ષા કરો, પણ મારી એબ કોઇને બતાવનાર નથી. પ્રાણ કરતાં મારી એબને વધારે પ્રીય ગણું છું, પછી આપ માલીક છો. આ પ્રમાણે બાઇનું બોલવું સાંભળીને તેને બહાર જવાનું કહીને ફરીયાદણને અંદર બોલાવીને કહ્યું કે, તમારા છોકરાનું આ બાઇએ ખુન કર્યું છે તે સાબીત કરી આપવા માગતાં હોવ તો આ કચેરી જોઇ શકે તેમ તમે તમારાં તમામ લુગડાં કાઢી નાખી નાગાં થઇ જઇ ઉભાં રહો એટલે વધુ પુરાવાની જરૂર રહેસે નહીં આ સાંભળતાંજ પોતાની પાપી ધારણા પાર પાડવાની આશાએ ઝટ પટ નાગી થઇ જવાની તજવીજ કરવા લાગી આ જોઇ બીરબલને ખાત્રી થઇ કે આ ફરીયાદણ હડહડતી લુચ્ચી અને દગલબાજ છે એમાં જરા પણ શક નથી. માટે એને માર મારીને જીવ મુઝાય તેવી ગતીએ પહોંચાડયા વગર તે ખરી વાત કહેનાર નથી. એવો વીચાર કરી બીરબલે તેને સખ્ત માર મારવાનો સીપાઇઓને હુકમ આપ્યો. આ

હુકમ થતાંજ સીપાઈઓએ માર મારી ખરી વાત કબુલ કરાવી. આ વાત સાંભળતાજ બાદશાહ વગેરે સર્વ લોક કંપી ઉઠ્યા. તેના ઘોર કર્મની શીક્ષા બદલ તેને જીવતી બાળી મુકવાનો અનુચરને હુકમ આપ્યો. બીરબલના આવા કઠોર હુકમે દુરાચરણીઓની છાતી વીંધી નાખી અને પહેલી બાઇને મોટા માનની સાથે અદલતમાંથી ઘેર જવા રવાના કરી. બીરબલની આ ચમત્કારીક તપાસથી નગરલોકો અને બાદશાહ એક અવાજે વખાણ કરવા લાગ્યા. કરશે તે ભરશે બીજા શું કરશે.

સાર—દરેક માણસે દુરાચરણનો ત્યાગ કરી સદાચરણી બનવું. જુઓ પાપીઓની શી દશા થાય છે. પોતાનો દુષ્ટ હેતુ પાર પાડવા માટે પોતાનું અને બીજાનું નિકંદન કાઢવા જતાં શી હાની થાય છે તેનો દાખલો આ વારતા પરથી લેવો.

ભાગ બીજો.

વારતા અગીઆરમી

નફ્ટ નોકર અને શેઠ

અકુલિન કુલિન થવા ચાહે પણ કદિ કુલિન બને નહિ!
શું કાચ તે મણિ રત્ન સમ કદિ પણ પ્રકાશી શકે સહિ?

એક શાહુકારને ત્યાં એક સીદી નોકરી કરતો હતો. તેના ઉપર તેના શેઠની સારી ચાહના હતી. એક સમે કાંઇ કારણસર તે નોકરને ઠપકો આપ્યો. તેથી સીદી ભાઇનો મીજાજ છેક આકાશે ઉડયો! આંધળાને આંજણો કેમ કહેવાય? ખુમારીમાં ને ખુમારીમાં બકવા લાગ્યો કે, શું મારી માએ એને માટેજ પેદા કીધો છે? મારૂં તકદીર જેર કરશે તો–તેરે મગન બોલત હૈ તો મેરે ભુપ અનેક–ઠાકરને ચાકર ઘણા અને ચાકરને ઠાકર ઘણા આવો વીચાર કરી પલાયન થયો ફરતો ફરતો દીલ્લી શહેરમાં આવી કામે વળગ્યો.

એક વખત આ શેઠ કોઈ કારણસર દીલ્લી ગયો. રસ્તામાં તે ગુલામની શેઠને ભેટ થતાં શેઠે તેને પોતાની પાશે બોલાવીને કહ્યું કે, 'કેમ અતે તું નીમકહરામ બની બેઠો કે? જાતપર ભાત કદી પડતી હશે? અતે નીચ તે કદી ઉંચ કહેવાશે?' શેઠના હ્રદયભેદક વાક્યો સાંભળતાંજ તે રાતો પીળો બની જઇ શેઠને કહ્યું કે, 'અરે બદમાસ બદમાસી કયું કરતા હે ગુલામ હોકર મુજે ગુલામ બનાના ચાહતાહૈ.

દગા કર ઘર છોડ, ઇધર ભગ આયા. બોત દીનસે તેરા પતા લગા, અબ ચલ ઘરકું.' આ ગલે પડુ ગુલામની કહેર વાત સાંભળતાંજ શેઠ સજડજ થઇ જઇને કહ્યું કે, 'નીમાજ પઢતાં મસજીદ કોટે વળગી શું ઉલટો ચોર કોટવાલને દંડશે? અરે મુરખા? ચોર ચંડાલ, ગુલામ બની જીંદગી ગુજારનાર તે કદી શેઠનો દાવો કરી શકે? સીંહનું રૂપ ધારણ કરી ફરનારા શીયાલવાને સીંહની ઉપમાં આપી શકાશે? ગુલામ તે ગુલામ? માટે તારી નીચતા જવા દે, નહી તો તેનો તને તારો ભોગ આપવો પડશે!' આમ તકરાર કરતા બંને જણ ખુબ લડવા લાગા. આ જોઇ તરત ચોકીદારો દોડી આવી બંનેને પકડી અદાલતમાં ઉભા કીધા. બીરબલે આ બંનેની ચમત્કારીક તકરાર સાંભળી લઇને અનુચરોને હુકમ આપ્યો કે, 'આ સામેના મકાનની જુદી જુદી બારીમાંથી ડોકી બહાર કઢાવી આ બંનેને ઉભા રાખો.' સીપાઇએ હુકમ મુજબ બંનેને ઉભા રાખ્યા તે જોઇ બીરબલે હુકમ કીધો કે જુઓછો શું? ગુલામનું ડોકું ઉડાવી નાંખો. આ હુકમ સાંભળતાંજ સીદી ગુલામ ડરી જઇને તરત પોતાનું ડોકું પાછું ખેંચી લીધું. અને શાહુકાર તો જરાપણ ન ડરતા અડગ થઇ ઉભોજ રહ્યો, આ જોઇ બીરબલે કહ્યું કે, 'આ બેમાંથી ખરો ગુલામ સીદી છે એમાં જરાપણ શક નથી. પોતાનો અપરાધ છુપાવવા માટે આ ખરા અને પ્રમાણીક શેઠના પ્રમાણીકપણાને ડાઘ લગાડવાને માટેજ ગળે પડયો છે. અલ્યા નીચ! તારી નીચતા મુકી દઇ તારા શેઠને તાબે થા. નહી તો તારી કરણીના ફળ તને ચાખવા પડશે?' બીરબલનો આવો કડક હુકમ થતાંજ તે ગુલામ તમામની ક્ષમા માગી પોતાના શેઠને તાબે થયો. બીરબલની આ ચમત્કારીક ઇન્સાફની ખુબીથી શાહ સહીત તમામ કચેરી ચકીત બની ગઇ.

સાર—પારકો માલ પચાવી પાડવા માટે પારકી સ્ત્રીઓનું હરણ કરવા માટે, નીચમાંથી ઉંચ થવા માટે, કદીપણ બગરૂપ ધારણ કરી બીજાને ગળે પડવાની પડેલી ખોટી ટેવને સુધારવી આવી દાદાગીરી ક રવા જતાં બળીદાન દેવું પડે છે. વાંચો કે ગુલામ હોઇ શેઠ બનવા જતા કેવીરીતે સપડાઇ ગયો. માટે સત્ય હોય તેજ પ્રકાશી નીકળે છે.

વારતા બારમી.

એ પણ ખોયું અને તે પણ ખોયું.

જગમાં અબળ પ્રતાપી તું, વિશ્વ વિરાજ વિત્ત,
શુર મુનીવર નર નારીનાં. ચિત્ત બગાડે ખચિત્ત.

કોઇ એક બ્રાહ્મણ પોતાનાં પાપને ધોઇ દેહનું કલ્યાણ કરવા માટે કાશીએ જવાની ઉમેદ રાખતો હતો, પણ મહા મુશીબતથી આખી જીંદગીમાં રળી રળીને એકઠા કરેલા એક હજાર રૂપીઆની શી ગોઠવણ કરવી ! કોને ત્યાં તે રાખવા ? તે માટે તેની ચીંતામાં ને ચીંતામાં રાત દીવસ પોતાનો કાળ ક્રમણ કરતો હતો તેનો આ દ્રાવ્યીક વીચાર યાત્રા કરવા જવામાં કાંટારૂપ થઇ પડયો હતો. એક સમે તેજ ગામમાં રહેનાર એક વૃદ્ધ ફકીર જે દરેક વાતે પંકાતો હતો તે સાંજે સવાલ કરતો કરતો તે લોભી બ્રાહ્મણના ઘર આગળ આવ્યો, તે જોઇ આ બ્રાહ્મણે તે દાનેશમંદ ફકીરને પુછ્યું કે ' સાંઇ મોવલા મારા હજાર રૂપીઆ, હુ યાત્રા કરીને આવું ત્યાંસુધી તમે રાખશો? સાંઇએ કહ્યું કે ' છટ! એસી જંજાળમેં હમ કબી નહીં ગીરેંગે? એ દગલબાજ દુનીયાકી

મોહ માયા જાળ તોડ ખુદાકી બંદગી કરતે કે લીયે એ ફકીરી લી હૈ. ઉસ ફકીરીમાં માટી દાસનેકે લીયે હમકુ મોહની દીખાતા હૈ મેરે સી વાય ઔર ગામમેં સાહુકાર નહી હૈ. ફકીરનો આવો વીચાર જાણી તે બહુજ નીરાશ થઇને ફકીરને કહ્યું કે ' મઉલા આપ ગમે તેમ કરશો ના કહેશો મને ધમકાવશો પણ તમારેજ મારા રૂપીઆ રાખવા પડશે તમારા જેવા પ્રમાણીક અને નીરલોભી માણસને આ ગામમાં જોતોજ નથી. તો પછી કોને આપું? સાંઇએ જોયું કે આ સમજાવ્યો સમજે એમ નથી અને જેમ કહીશ તેમ તે પોતાની હઠને પકડી બેસશે. માટે દરગાહની જગા વીસાલ છે તેના એકાદ ખુણામાં ભલે દાટી જાય આપણે એના રૂપીઆ સાથે શી નીશબત છે? પાછો આવશે ત્યારે લઇ જશે.' આવો વીચાર કરી તે મવલાએ તેને કહ્યું કે. ' અચ્છા બમન તુમકું નાખુશ કરનેકું હમ નહીં ચાહતા હૈ. ઈસ લીયે તુમેરે હાથસે રૂપીયે દાટ દેના ઔર જબ ચહીયે તબ ખોદકે નીકાલ લેના. આટલું કહી તે ફકીર પોતાને રસ્તે પડ્યો આથી તે ખુશ થઇ સાંઇના દરગાહના એકાદ ખુણામાં ખાડો ખોદી પોતાના રૂપીઆ દાટી સાંઇ મવલાની રજા લઇ તે બ્રાહ્મણ નીચીંત બની યાત્રા કરવા પંથે પડ્યો પાપ રહીત બનવા માટે યાત્રાના મોટા મોટા ધામો ફરવા લાગો. આ વીશ્વાશીને આવતાં વાર લાગવાથી તેના દાટેલા ધન ઉપર મવલાની દાનત બગડી, મોહીની જોઇ મન ચળ્યું, 'રામ રામ જપના ઔર પરાયા માલ અપના' આવો વીચાર કરી તે ફકીરે તેના દાટેલા ધનને ખોદી કાઢી લઇ લીધું. જો તે જીવતો આવસે અને પુછશે કે મારા રૂપીઆ ક્યાં ગયા? તો કહીશ કે કોને કહે છે? કોણ સાક્ષી? માણસ ભુલી ગયો શું મને ગળે પડવા આવ્યો છે? એ શું કરનાર છે? એનાથી શું થ-નાર છે? દુનીયામાં એમજ થતું આવ્યું છે. ઉંચો નીચો પગ પડ્યા

વગર દોલત એકઠી થતી નથી. રંક, રાય બનવા માટે યત્ન કરે છે? ચાકર શેઠ બનવા માટે શેઠના ઘરમાં ઘા મારે છે કોઇ ધરમનો પૈસો પચાવી માલેતુજાર બન્યા છે. કોઈ રાંડીરાંડોને રડાવી શ્રીમંત બન્યા હશે, કોઇ ટ્રસ્ટીઓ બની ચીજીરીનું તળીયું ઝાટકી નાખી ધનવાન થયા હશે, ચાકરીથી તો ભાખરીજ મળે છે પણ લક્ષાધીપતી બની શકાતું નથી, પ્રમાણીક તો સદા દુખી છે; અને અધમજ સુખી છે. બગલમાં રામ અને પેટમાં છુરી રાખનારજ આ જગતના અનુપી સુખનો લહાવો લઇ શકે છે તો પછી આમ તો હું આવી રીતે હાથમાં આવેલી લક્ષમીને કેમ જતી મુકું આવા વીચારમાં ભ્રમીત બનેલા ફકીરે પોતાના સેખનો કાંઇપણ વીચાર કર્યાવગર તેના રૂપીઆ પોતાના ગોલખમાં નાખી દીધા. કેટલાક માસ વીત્યા પછી તે બ્રાહ્મણ ફરતો ફરતો પોતાને ઘર આવી પોતાનું દાટેલું ધન સાંઇની દરગાહમાં લેવા ગયો. ખોદતાં રૂપીઆને બદલે હાથમાં કોલસા આવવાથી તે બહુ દીલગીર થયો અને માથે હાથ મુકી હાયરે મારા રૂપીઆ! કરી પોક મુકી. આ ફકીર પણ તેની બાજુમાં બેસી રડવા લાગ્યો. આ ઢોંગી સાંઇનો ઉતરી ગયેલો ચેરો જોઇને કહ્યું કે, 'ઓલીઆ તમારી હદમાંથી મારા રૂપીઆ કોણ લઇ જાય? ગરીબને સંતાપવામાં તમને શો લાભ છે' આમ વીશ્વાસઘાત કરવાથી આ દુનીઆમાં તમારો ઇતબાર કોણ કરશે? જરા ખુદાથી ડરો.' આ સાંભળી તે ફકીર બોલી ઉઠયો કે, 'ક્યું બદમાસ મુજે ગળે પડતા હે. કીને રખા ઓર કીને દેખા; જા ઇધરસે કાફર, નહીં તો હડી તુટ જાયગી.' આ જવાબથી તે બામણ ઉંડો નીસ્વાસ મુકતો ઘેર આવ્યો અને મન સાથે વીચાર કરવા લાગ્યો કે, 'લોભીનું ધન ધુતારો ખાય? સદ રસ્તે વાપરી લહાવો લીધો હોત તો આંસુ પાડવા પડત નહીં. દોહી કુતરાને પાયા સરખું મેં કિધું છે પછી કોને દોષ દેવો! કરમની

ગતી વીચીત્ર છે! કરમ કરાવે એ કોઈ ન કરાવે! મારા રૂપીઆ ફ-કીરજ પચાવી પાડયો છે. પણ પુરાવો શું? ખરૂં છે કે, ઘેટે કપાસ ખાવા જતાં ગાંઠની ઉન પણ ગુમાવી. એવો ઘાટ ઘડાયો છે? ચીંતા નહીં, એ ચોરોને હું મુકનાર નથી. એ દેશે, હું લઇશ. અકબરના દરબારમાં બીરબલ જેવા ચંચલ બુદ્ધિવાળા અનેક વીરનરો શોભી રહ્યા છે? તેઓ જરૂર મારો ચોર પકડી આપશે? એવો વીચાર કરી તે બ્રાહ્મણે બાદશાહની સમક્ષ આવી નમનતાઇથી બનેલી હકીકત વીદીત કીધી. કોઇ ન જાણી શકે એવી રીતે કરવામાં આવેલી ચોરીનો શી રીતે ઇન્સાફ કરવો તેના વીચારમાં પડેલા બાદશાએ બીરબલ સામે નજર નાંખી તે જોઇ બીરબલે હાથ જોડી કહ્યું કે, 'ખુદાવીંદ! આટલી બધી ફીકરૂ કરવાની કશી જરૂર નથી? આપનો હુકમ હોય તો નીમી સવારમાં એનાં નાણાં એને અપાવું. આપનો પગાર, ને આપની બક્ષીસો બેઠો બેઠો લઉં છું તે શા માટે? રાજ ખટપટના મામલામાં નડતી અડચણો અને વીચીત્ર પ્રકારના ઉભા થતા મુકરદમાઓમાં ગુંથવાઇ ગએલા કોકડાં રૂપ ગોટાલા આવી પડે તે વખતે તેનો બારીક, દીર્ઘ દ્રષ્ટી અને તરકશક્તીથી તેનું તત્વ શોધી તેનો નીકાલ લાવવો એજ રાજમંત્રીનું મુખ્ય કર્તવ્ય કરમ છે? માટે આપને વીચાર કરવાનું કશું એ કારણ નથી.' બીરબલનું આવું ઉત્તમ ભાષણ સાંભળી બાદશાહે દર્પના ઉભારાની સાથે બીરબલને કહ્યું કે, 'ભલે તમે આનો કેવી રીતે નીકાલ લાવો છો, તે જોવાને હું ઘણો આતુર છું'. બાદશાહનો હુકમ થતાંજ, તરત બીરબલે કીમતી દાગીનાઓ લાવી તેની એક પોટલી બાંધી એક નોકરના હાથમાં આપીને તેના કાનમાં કાંઇક વાત કહીને ફકીરની પાસે મોકલ્યો ફકીરને ઘેર ગયેલા માણસની પાછળ ફરીયાદીને જવા માટે ઉદેશીને બીરબલે કહ્યું કે હમણાં મારા માણસ અને ફકીરને

વાત ચીત થતી હશે, માટે મહારાજ તમે ત્યાં જાઓ અને તમારા રૂપીઆ આપી દેશે!' આ હુકમ થતાંજ તે બ્રાહ્મણ ફકીરના તકીઆ તરફ રવાના થયો દાગીનાની પોટલી લઈ જનાર સીપાઇ સાંઇ આગળ જઇને સાંઇને કહેવા લાગો કે સાંઇજી મારો ભાઇ પરદેશ ગયો છે તે આ તરફ આવવાને હતો, પરંતુ હજુસુધી તે આવ્યો નહી, તેથી તેની તપાસ કરવા જવાને મને જરૂર છે, પણ આ દાગીનાની પેટીને લીધે મારાથી જઇ શકાતું નથી તે વચમાં શુળ રૂપ થઇ પડી છે. તે શુળને ટાળવા માટે આવ્યો છું આપ સીવાય મારા દાગીનાની પેટી રાખી શકાય એમ નથી આ બને વચ્ચે ઘણીવાર સુધી રીકઝીક ચાલ્યા પછી તે દાગીના લાવનારને દાગીનાની પેટી ઉપાડી તેમાના મુલ્યવાન દાગીના સાઇને બતાવ્યા તે જોતાજ સાંઇ લલચાઇ જઇ તે દાગીના સહીત પેટી પચાવી પડવાને ઉત્કંઠીત થયો એટલામાં પહેલો બામણ આવી ફકીરને કહેવા લાગો કે ફકીર સાહેબ! મારા જેવા બીજાના માલને સવાહ કરવાને અધમ બનશો નહી અને મેં યાત્રાએ જતી વખતે આપને જે માલ સોંપ્યો છે તે મહેરબાની કરીને પાછો આપો! જો આનો માલ નહી આપીશ તો પાપનો ઘડો ફુટી જશે અને આંગણે આવેલા બધા પાછા જાશે? તેમ આ માલ આગળ બામણનો માલ કુંઇ બીસાતમાં નથી? માટે જો તેના રૂપીઆ આપીશ તોજ આ માલ હજમ થઇ શકશે!' આવો વીચાર કરી ફકીરે તરત બામણને રૂપીઆ આપી દીધા. તે લઇને બ્રાહ્મણતો રસ્તે પડ્યો. એટલામાં કરી રાખેલા સંકેત મુજબ એક બીજો માણુસ આવી તે દાગીનાની પેટી લાવનારને કહ્યું, કે, 'તમારો ભાઇ ઘેર આવી પહોતો છે.' આ સાંભળી હર્ષ ઘેલા સરખો બની જઇ, સાંઈ પાસેથી દાગીનાની પેટી લઇને રસ્તે પડ્યો. તે જોઇ

સાંઈ વિમાસણમાં પડી વાણિ મોઢે મનમાં બડબડવા લાગ્યો કે, 'હાંસશે આઈ, ગમશે ગઇ. કૈસી બની, એબી ગઈ ઓબી ગઇ.'

સાર–પૈસો ઝેર વેર અને કાળો કેર વરતાવે છે. માટે પારકા ધનની કદી પણ આશા રાખવી નહીં. પારકાનું લેવા જતા બે આબરૂ બની પોતાનું ગુમાવવું પડે છે. કહ્યું છે કે, 'સત્યા સત મત છોડ સત છોડે પત જાય, સતકી બાંધી લક્ષ્મી ફિર હણ મીલે આયે.'

વારતા ૧૩ મી.

બુદ્ધિનું પરાક્રમ.

બળથી બુદ્ધિ આગળી જો ઉપજે તાતકાળ.

બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે, અહો સમય સુચક બીરબલ ? બળદનું દુધ લાવી આપો. ' બીરબલે કહ્યું કે, 'બહુ સારૂં સરકાર ?' આમ કહી બીરબલ તરફ એક ઘોડાને નદીમાં લઇ જઇ ઉભો રાખી તેને ખરેડો અને માલેસ કરવા લાગો. બીરબલને આમ કરતાં જોઇ બાદશાહે તેને પોતાની પાસે બોલાવીને પુછ્યું કે, તે આ શું કરવા માં ડયું છે ? બીરબલે કહયું કે, હજુર ! આ ઘોડાની ઘોડી બનાવું છુ. બીરબલનો આવો જવાબ સાંભળી બાદશાહ અજાયબી પામી બોલ્યો કે, અરે ! મુરખના સરદાર ? કદી નર ફીટી નારી થતી હશે ? આનો ઉતર આપતા બીરબલે કહયું કે, ઘોડાની ઘોડી ન બને ત્યારે બળદનું દુધ ક્યાંએ નીકળતું સાંભળ્યું છે ? બીરબલનો આવો તરત અને ચમત્કારીક બોલ જોઈ બાદશાહને બહુ ખુશી થઇ તેના ગુણની તારીફ કરવા લાગો.

વારતા ૧૪ મી.

તર્કશક્તિની ચમત્કૃતિ

યોગ્ય સમય વાપર અરે! તર્ક બુદ્ધિ તત્ખેવ.

એક સમે ભર કચેરીમાં બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે, આપણા આ નગરમાં કેટલા કાગડા હશે? બીરબલે કંઈ પણ વિચાર કર્યા વગર ભર કચેરીમાં કહ્યું કે, નામવર! સાઠ હજાર પાંચસો ને બાવન કાગડા છે! આ જવાબ સાંભળી તમામ દરબાર દંગ થઈ ગયો. બાદશાહે પુછ્યું કે, કદાચ એથી ઓછા વધતા હોય તો? બીરબલે કહ્યું કે સરકાર! જો મારી ગણતરીથી ઓછા થાય તો જાણવું કે તેટલા કાગડા પોતાના સંબંધીઓને મળવા માટે બહાર ગામ ગયા છે, અને જો વધારે થાય તો જાણવું કે બહારથી પોતાના સંબંધીઓના સમાચાર લેવા આવ્યા છે? બીરબલની આવી તર્કશક્તિનો ચમત્કાર જોઈ, બાદશાહ ઘણો ખુશી થયો.

વારતા પંદરમી.

ગમો વરતે ને સાવધાન.

એક દીવસે બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'અહો! દાનેશમંદ બીરબલ! ચાડી કરનાર શી શીક્ષાને લાયક છે? બીરબલે પોતાની ચાડી કરનારાઓનો ઘાટ ઘડવાનો દાવ આવેલો જોઈ બોલ્યો કે, 'એવા ચાડી-

એના નાક કાન કાપી નાખવાની શીક્ષા લાયક છે ? બીરબલનો આવો જવાબ સાંભળી બાદશાહે કહ્યું કે. 'તેં જે કહ્યું તે ઠીક છે. તે ચાડી કરનારાઓ પોતાના સ્વાર્થ માટે, બીજાનું બુરૂં કરવા અધમ બની કાનમાં આવી પારકી ચાડી અવળી વતો ભેરવે છે માટે તેના નાક કાન કાપી નાંખવામાં આવે તો બેશક તેઓ તેમ કરતા અટકે એમાં જરા પણ શક નથી.

સાર—પોતાની પુઠે પડેલા દુશ્મનનું વેર લેવાનો સમય આવતાં કદી પણ ચુકવું નહીં.

વારતા સોલમી.

પાપનો પ્રકાશ.

ભલે હોય બહાદુર પણ અંતે ચોર તણા પગ કાચા.

દીલ્લીમાં રહેતા એક મ્હોટા ધનાઢયના ઘરમાં ચોરી થઇ, તેની બારીક તપાસ કરવા છતાં કશી શોધ ન મળવાથી લાચાર બની તે ધનાઢયે બીરબલની સમક્ષ પોતાની ફરીઆદ રજુ કરી. બીરબલે પણ તે ચોરીની તપાસ ચલાવી પણ તેમાં તે ન ફાવવાથી બીરબલે પોતાના તે વિશાળ બુદ્ધિવાળા મગજમાંથી એક સરસ યુક્તિ શોધી કહાડીને ચાર વાંસની સરખાં માપની લાકડીઓ મંગાવીને તે ધનાઢયના ચાર સરદાર ચાકરોના હાથમાં એકેક આપીને કહ્યું કે, 'તમોને આપેલી એકેક રાત્રી પોતાની પાસે રાખી બીજે દીવસે મને આપી જવી. એટલે હું મારા છલમથી તુરત તે ચોરને પકડી કાઢીશ. એ છલમના જોરથી

ચોરી કરનારની લાકડી એક રાતમાં ચાર આંગળ વધી જશે.' આમ કહી ચારે જણને રવાના કીધાં. જેણે ચોરી કરી હતી તેણે પોતાની ચોરી પકડાઇ ન જાય તેટલા માટે પ્રથમથી ચાર તેટલા માટે પ્રથમથી ચાર આગળ કાપી નાંખી બીજે દીવસે ચારે જણ સાથે મળીને બીરબલની પાસે ચારે લાકડીઓ લઇ આવી ઉભા. ચોર પોતાના ડહાપણથી ચોર બને છે. જારી અને ચોરી કરનાર ગમે તેટલી ચાલાકી વાપરી પોતાના અપરાધને ઢાંકવાની યુક્તીઓ રચતો હોય તો પણ તે સપાટામાં આવ્યા વગર રહેતો નથી? પાપ પોતાની મેળેજ પ્રકાશી નીકળે છે. આ ચારે જણને લાકડી પકડી ઉભેલા જોઇને બીરબલે એક પછી એકની લાકડી લઇ માપી જોવા લાગ્યો. ચાર આંગળ ઓછી લાકડી હાથમાં આવતાંજ તેનો તરત હાથ પકડીને તેને એકાંતમાં લઇ જઇને કહ્યું કે, 'ચોરીનો માલ ક્યાં છે? લાવી હાજર કર, નહીં તો ચામડી ઉતારી લુણ ભરવામાં આવશે? જાણતો નથી કે આ અદલ રાજ અકબર શાહનું છે?' આ સાંભળી ચોર ગભરાઇ જઇને ચોરેલો માલ બીરબલની સમક્ષ તે ધનાઢ્યને આપી ક્ષમા માગી.

સાર—ચોરીનો ધંધો કરી પોતાના પાપી પેટનું પોષણ કરનારા ચોરો પોતાની ચોરી છુપાવવા જતાં જતાં બુદ્ધિમાન ન્યાયાધીશોની યુક્તિમાં કેવી રીતે સપડાઇ જાય છે? માટે આ દાખલાથી સાવધાન થઇ અનીતિ તજી નીતી ગ્રહણ કરવી.

વારતા સત્તરમી.

બોલનો તોલ.

બોલી બોલ અમોલ હૈ, બ'ન તોળ્યા મત બોલ,
પહેલી ભીતર તોલકે, પીછે બહાર ખોલ.

એક વખતે બાદશાહે બેઠેલા અમીર ઉમરાવો અને ડાહ્યા પુરૂષોને એક પછી એકને પુછ્યું કે, 'સત્તાવીસમાંથી નવ જાય ત્યારે બાકી શું વધે?' ત્યારે કેટલાએક દોઢ ચતુરો જાણે કાંઈક ગંભીર વિચાર કરતા હોય એવું ડોળ કરી બેસી રહયા. ત્યારે કેટલાએક અકલ શુરાઓએ જબાબ આપ્યો કે, સત્તાવીસમાંથી નવ જતાં અઢાર રહયા. આનો ઉત્તર બરાબા ન મળવાથી બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું. તે સાંભળી બીરબલે કહયું કે, જહાંપના! સતાવીસમાંથી નવ જતા શુળ રહે છે, કેમકે સતાવીસ નક્ષત્રોમાંથી નવ નક્ષત્ર વર્ષાદ સાથે મજુર સંબંધ ધરાવનાર છે પણ જો તે નવ નક્ષત્ર વર્ષ્યા વીના ખાલી ગયા તો પછી ધાન્યની પાકની શી આશા? આમ છે તો પછી બાકી શુળ રહે કે નહી? આ સાંભળી તમામ કચેરી આનંદમાં તલ્લીન બની ગઈ.

વારતા અઢારમી.

અકલની કસોટી?

સમય વરતે તેજ સુજાણ, નહિ તો નર નહિ, પણ ખર જાણ.

એક વખતે બાદશાહ સહવારમાં ઉઠતાને વાર તરત મો ધોઇ પીદ-

મત આરોમાં બુધ્ધિ કેટલી છે તેની પરીક્ષા કરવા માટે ખીદમતગારોને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું કે, 'જલ્દી જા કે બુલા લાઓ.' પણ કોને બોલાવી લાવવો તેના વીચારમાં પડી આમથી તેમ ખીદમતગારોને જોઇને બીરબલે પુછ્યું કે, 'કેમ દોડા દોડી કરી મુકી છે?' તે સાંભળી એકે કહ્યું કે, બાદશાહને હુકમ ફરમાયા હૈ કે, જલ્દી બુલાકે લાઓ, માટે કોને બોલાવી લાવવો તેના વિચારમાં દોડી રહયા છે, આનો આપ કાંઇ ઇલાજ બતાવો તો ઠીક. નહીં તો નોકરીથી જઇશું!' આવી દીનવાણી સાંભળી દયાળુ બીરબલે પુછ્યું કે, 'જ્યારે તમને આ હુકમ આપ્યો ત્યારે બાદશાહ શું કરતા હતા?' આના ઉત્તરમાં ખીદમતગારોએ કહ્યું કે, 'મો મોઇ ગભા હતા. બીરબલે કહ્યું કે, 'જાઓ ત્યારે હજામને બોલાવી લાવો.' એટલું કહી બીરબલ ચાલી ગયો, બીરબલના કહેવા મુજબ ખીદમતગારો હજામને બોલાવી બાદશાહની સન્મુખ ઉભો કીધો. હજામને જોતાજ બાદશાહ વિસ્મય પામી ખીદમતગારોને કહ્યું કે, 'એ કામ તુમારા નહીં હૈ. આર કોઇ બુધ્ધિવાનકા કામ હૈ. સચ્ચા બોલો એ ઉપાય કીસને બતાયા.' બાદશાહનો આવો આગ્રહ જોઇ ખીદમતગારે કહ્યું કે, 'નામદાર! બીરબલજીને બતાયા.' તે જાણી શાહ ઘણો આનંદ પામી બીરબલની તારીફ કરતો પોતાની દરબારમાં બુધ્ધિમાન નર રત્નો સૂર્યના તેજ સમાન પ્રકાશી રહ્યા છે એવાં તરંગમાં ગર્વાનંદ થયો.

સાર—રાજ દરબારમાં કિંવા સભા સ્થાનમાં, અથવા મીત્ર મંડળમાં પણ અકલની પરીક્ષા લેવાને સેજ પ્રસારો કરયો હોય તો તે વખતે ન ગભરાતા ગંભીરાઇથી પોતાની બુધ્ધિની કસોટી કરાવવી. જેથી ઉત્તમ ગણુના થઇ શકે છે?

વારતા ઓગણીસમી.

સત્યનો જય.

કદી ન કરે કોઇ ભુલીને, વણીક તણો વિશ્વાસ.

પોતાના વૃદ્ધાંવસ્થામાં કામ આવે, અને પોતાના છોકરા ન જાણી શકે તેમ એક વણીકે બીજા વણીકને ત્યાં એક હજાર રૂપીઆ અનામત મુક્યા હતા. કેટલોક વખત વિત્યા પછી કઇ કારણને લીધે આ વૃદ્ધ વણીકે તે વણીકની પાસે ઉઘરાણી કરી. પણ તેણે તો 'સાકરના હીરાની પેઠે ગળી જઇને કહ્યું કે કેમ? સાંઠે બુધ્ધિ નાઠી? ગામમાં કોઇ ન મળ્યુ તો હું જ મળ્યો.' આમ બને જણ લાંબા લાંબા હાથ કરી લડતા લડતા અકબરની કચેરીમાં જઇ બીરબલ જેવા ન્યાયીશની આગલ પોતાની ફરીયાદ નોંધી. પ્રતિવાદીને પુછતાં જણાવ્યું કે, 'આ. બુઢે! મને ગળે પડે છો! રૂપીઆ કેવા ન વાત કેવી! એ માટે આપે આપની ખાત્રી કરી લેવી હોય તો બોલાવો એના ત્રણે છોકરાઓને, જો તેઓ કહે કે આ વાત સાચી છે તો હું રૂપીઆ આપવાને તૈયાર છું', બીરબલે તરત સીપાઇને મોકલી ત્રણે છોકરાઓને બોલાવી પુછી જોયું તેના ઉત્તરમાં આ ત્રણેમાંના એક વડીલ છોકરાએ કહ્યું કે, 'ન્યાયધીશ શાહેબ, હમણાં અમારા બાપનું ચિત્ત ઠેકાણે નથી. તેથી તેના બોલવા પર કોઇ જાતનો એતબાર રાખશો નહીં, તેની ડાગળી ચશકી જવાને લીધે નાહાક. કોઇની આબરૂ ઉપર હુમલો કરે છે, માટે ફરીથી તેમ ન કરે, અને તેની ચશકી ગયેલી ડાગળી ઠેકાણે આવે એવી એને શીક્ષા કરવી ઘટે છે!' ફરીયાદીના છોકરાઓનું આવું બોલતું સાંભળી બીરબલે બુઢાને પુછ્યું

કે, 'આ વીશે હવે તમે શું કહેવા માગો છો? ખુદાએ કહ્યું કે, હું દીવાનો નથી કે નથી બુધ્ધિ નાઠી. જે કહું છું તે સત્ય છે. છોકરાઓ પૈસાના સમાજ છે, પણ માગ નથી, છોકરાઓને કાંઇ પણ ન આપવાથી મને તજી દીધો છે. દુનિયા લોભી અને સ્વાર્થે જેટલોજ સંબંધ રાખે છે એ આપ સાહેબની જાણીતી બહાર નહિ હોયે? મારા ઘડપણમાં કામ આવે એવા હેતુથી આ વણિક વેપારીને છોકરાઓ ન જાણે તેમ મેં એક આંબાના ઝાડ નીચે રૂપીઆ ગણી આપ્યા હતા. ત્યારે હવે આનો સાહ્દી કોણ હોય? બીરબલે કહ્યું કે, આમ છે તો પછી શી હરકત છે. તમે જાઓ અને આંબાને જઇને કહો કે, નામદાર સરકાર મારાં વતી તમને સાક્ષી પુરવા ફરજ પાડેલ છે માટે તે વીશે તારો શું વીચાર છે. અને તું કેવી રીતે સાક્ષી આપવા ઇચ્છે છે. બીરબલનું આ અજાયબ જેવું બોલવું સાંભળી સકળ દરબાર જનોને કાંઇક નવાઇ જેવું લાગ્યું. આંબા આગળ જવાને વાદીને હજી બહુ વખત થયો નથી એટલામાં બીરબલ બોલી ઉઠયો કે, હજી સુધી વાદી ઝાડ પાસે જઇ આવ્યો નથી? કેટલી બધી વાર? આ સાંભળતાજ પ્રતિવાદી બોલી ઉઠયો કે, તે ઝાડતો ઘણું દુર છે એટલે વાર તો લાગવાનીજ? આનું આવું બોલવું સાંભળતાજ બીરબલે તરત તેનો હાથ પકડી લઇને કહ્યું કે, ડાહી માનો દીકરો થઇને લીધેલા રૂપીઆ આપી દે નહીં તો સખત શિક્ષાને પાત્ર થઇશ. તેજ આપણુ આરસી છે—એમ તારા બોલવા પરથી મારી ખાત્રી થઇ છે. જો તે રૂપીઆ લીધા નથી તો પછી ઝાડ બહુ દુર છે તેની તને શી ખબર? બીરબલના આ લાકો સાંભળતાજ તે પ્રતિવાદી ગભરાઇ જઇને પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગી પચાવી પાડેલા રૂપીઆ વાદીને સ્વાધીન કીધા. આ જોઇ તમામ કચેરી બીરબલની ચાલીકીના વખાણ કરવા લગી.

સાર—અંતે સત્ય હોય તેજ તરે છે. પારકાની દોલત પંચાવી જતા શી દશા થાય છે તેનો વીચાર કરીનેજ દરેક માણસે આ માયીક જગતમા પોતાનો વ્યવહાર પ્રમાણીકપણાથી ચલાવવો. તોજ જશ અને આબરૂં વધે છે. પોતાની દાનત ન બગડે અને શુદ્ધ રહે તેટલા માટે કોઇની પણ દોલત એકલે હાથે ન રાખતા પાંચની સમક્ષ રાખવી.

વારતા વીસમી.

ઉદારતા.

ઉત્તમ પામી ઉચ્ચ પદ, નમ્ર બને નિરધાર,
દયા ક્ષમા સુ ઊદારતા. અધિક કર ઉપકાર.

કળા કૌશલ્યતામાં જે માણસ પ્રવિણ હોયછે તેને લક્ષ્મી અનુકુળ ન રહેવાથી તે માણસ સદા દારિદ્રવસ્થા ભોગવે છે. આવો એક માણસ એક દીવસે બીરબલની પાશે જઇને કહયું કે, મારા આ ઘડપણને લીધે મારાં ધંધો મારાથી બરાબર ચાલી શકતો ણથી. આપ જાણો છો કે વીધા અને લક્ષમીની વચ્ચે બાપા માર્યા જેવું વેર ચાલે છે ? વળીં જ્યાં વિધા ત્યા લક્ષમી નહીં અને લક્ષમી ત્યાં વિધા ક્વચીતજ વાસ કરે છે, તોપણ તેથી દીલગીર ન થતાં હું એમ માનુછું કે, હુન્નર એજ સાચો કીંમતી હીરો છે ? અને આપ જેવા કદરદાનો તેની કદર જાણો છો ? દયાવંત ! ઓછામાં પુરૂં પંદર દીવસ થયા મારા કમનશીબે મારો એકનો એક કમાઉ દીકરો ગુજરી ગયો છે, તેથી મારા હાથપગ ભાંગી પડવાને લીધે મારી મતી મુઝાઇ જવાથી મહા મુશીબતમાં આવી

પડેલો છુ અને તે દુર કરવા માટે આપની પાસે આવ્યોછું માટે મને થોડા ઘણા ધનની સહાયતા અપાવશો તો આપનો ઇશ્વર સદા જય કરશે ! આ સાંભળી બીરબલે થોડાક રૂપીઆ અને એક સાકરનો કાંકરો તે કારીગરને આપી કહ્યું કે, હાલ તમારા પોષણ માટે આ જુજ રકમ લઇ જાઓ અને આ સાકરના કાંકરાનો આપ આપની કારીગરીને કેળવી સુંદર ન પરખી શકાય તેવો હીરાને ટકર મારે એવો એક હીરો બનાવી લાવો એટલે બધી ઉપાધી મટી જશે. કારીગરે કહ્યું કે, ચાર દીવસની અંદર તેનો હીરો બનાવી આપને લાવીને બાતાવીશ. એટલું કહીને તે પોતાને ઘેર આવી તે સાકરના કાંકરાનો એવો સરસ રીતે હીરો બનાવ્યો કે જે જોતાં એકવાર ઝવેરી લોકો પણ ગોથું ખાઇ જાય !

આ બનાવતી હીરો લઇ તે ત્રીજે દીવસે બીરબલને જઇ બતાવ્યો. આ જોતાંજ બીરબલ ઘણો ખુશી થઇને તે કારીગરને બાદશાહ પાસે લાવ્યો, પણ આ વખતે બાદશાહ કાંઇ કારણથી એકાંતમાં રોકાયા હતા, તે તકનો લાભ લઇ, કારીગરને બહાર બેસાડીને પોતે શાહ પાસે જઇને કહ્યું કે, 'એક જવેરી એક નવી તરેહનો હીરો લઇ આવેલ છે, અને તે આપને રાખવા લાયક છે માટે હું તે હીરો લઇને આપને બતાવવા ને લાવ્યો છું,' એટલું કહી બીરબલ તે બનાવટી હીરાને બાદશાહના હાથમાં મુકયો. તે જોઇ બાદશાહ ઘણો ખુશી થઇને બોલ્યો કે, 'હમણા આ હીરાને તમારી પાસે રાખો, અને તમે બંને જણ બાર વાગ્યા પછી દરબારમાં આવજો.' આના ઉત્તરમાં બીરબલે કહ્યું કે, 'જહાંપના ? એક અંગતનાં કામ માટે બહાર જવાનો છું. તેથી આવતા વાર લાગી તો જવેરી આવી પાછો ન જાય તેટલા માટે આ હીરો આપની પાસેજ રાખો.' બાદશાહે તરત હીરો લઇને પોતાની કમ્મરમાં નાખ્યો. આ

જોતાંજ બીરબલ રજા માગી પોતાને ઘેર ગયો અને કારીગરને કેટલીક યુકતી બતાવી બાર વાગે કચેરીમાં આવવાને ભલામણ કરી.

બાર વાગ્યા પછી તે કારીગર દરબારમાં આવી બીરબલને ભેટયો, તે જોઇ બીરબલે બાદશાહને કહ્યું કે, 'હજુર હીરાવાળો જવેરી આવ્યો છે, માટે હવે શું હુકમ છે?'

બાદશાહને હીરાની સુરતા ન રહેવાથી પોતાના લુગડા ઉતારી સ્નાન કીધું તે વખતે હીરાને જળનો સ્પર્શ થતાંજ તે સાકરનો હીરો પ્રવાહી રૂપ બની પાણીના પ્રવાહમાં તણાઇ ગયો. ઝવેરી આવવાની ખબર મળતાંજ બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'બીરબલ! લાવો તે હીરો?'

બીરબલે કહ્યું કે, 'નામદાર! મારી પાસેથી લઇને આપે આપની કમરે ખોસ્યો હતો.' તે સાંભળતાંજ શાહને યાદ આવવાથી તેણે તરત તેની હમામખાનામાં ખબર કહાડી લાવવાની માણસોને તાકીદ આપી. પણ તપાસ ચલાવતાં તે હીરાની કશી શોધ લાગી નહીં.

છેવટે સઉ થાકીને બાદશાહની આગળ આવીને કહ્યું કે 'નામદાર! બહુ તપાસ કરવા છતાં હીરો હાથ આવ્યો નહીં' આવી રીતે હીરાને ગુમ થયેલો જાણી મનમાં વીચાર કરયો કે, 'મારી ભુલનો ભોગ મારે આપવો જોઇએ? એમાં બીરબલ કે બીજા શું કરે માટે એ હીરાની ઝવેરી જે કીંમત માંગે તે આપવી જોઇએ.' આવો વીચાર કરીને શાહે જવેરીને પૂછ્યું કે 'તમારા હીરાની શી કીંમત થાય છે!' જવેરીએ કહ્યું કે, 'નામદાર! ઇરાનના શાહે આ હીરાના ત્રણ હજાર રૂપીઆ આપવાની માગણી કરી હતી, પણ મને તે કીંમતે પોશાણુ ન થવાથી મે તમને ન વેહેચતાં આપની આગળ આવ્યો છું. માટે હવે આપ આપો તે ખરૂં.' તે સાંભળી બાદશાહે કહ્યું કે, 'એ તો બધુએ ઠીક

પણ હવે તમે તેના કેટલા રૂપીઆ લેવા માંગો છો ?' બીરબલના આ પ્રીત કારીગરે કહ્યું કે, 'હજુરના ! એની પાંચ હજાર કીંમત બજારમાં અંકાણી છે.' માટે તેજ કીંમત મુજબનું ધન આપ આપશો એવી મારી વીનંતી છે.' શાહે તરત તે જવેરીને પાંચ હજાર રૂપીઆ ખજાનચીને આપવા હુકમ આપ્યો.

આધાર વગરના કારીગરે ખજાનચી પાસેથી રૂપીઆ લઈ પોતાને ઘેર આવી બીરબલની ઉદારતાના ગુણ ગાઇ પોતાના ધંધામાં સાવધાન બની હોંસથી કામ કરવા લાગ્યો.

સાર—ગરીબ માણસ ઉંચી સ્થતિની ટોંચે પહોંચતા પણ અભિમાન ન રાખતાં ગરીબની કેવી કદર બુજે છે ? માટે બીરબલની આવી ઉદારતાનો દાખલો લઇ ધનવાનો એ ધનની માયામાં અંધ ન બનતાં પોતાના દેશની ઉન્તી કરવા માટે નીરંજન દશામાં રખડતાં કારીગરોને સહાયતા આપી, અપાવી અમર કીરતી સંપાદન કરવી.

વારતા એકવીસમી.

ઊતરનો જવાબ.

એક વખતે બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે 'પાન કેમ સડી જાય છે ? રોટલી કેમ બળી જાય છે ? ઘોડા ચાલતાં ચાલતાં કેમ અટકી જાય છે ? એ ત્રણેનો ઉત્તર એકજ જવાબમાં આપી કહ્યું કે, 'નેક નામદાર ! એ ત્રણે વસ્તુ ફેરવ્યા વગર બગડી જાય છે.' આ જવાબ સાંભળીતાજ બાદશાહ બહુ ખુશી થયો.

ભાગ ત્રીજો.

વારતા બાવીસમી.

બુધીશાળી કોને કેવો?

સિદ્ધ કરે નિજ સ્વાર્થ તેજ જન સુજ્ઞ ગણાએ,
હીમ્મત હારી કામ તજે તે મુર્ખ ગણાએ.

એક દીવસે બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'અહો ! બુદ્ધીના ભંડાર બીરબલજી! બુદ્ધીવંત અને મુરખ શીરોમણી કોને કહેવા ? હાજર જવાબી બીરબલે કહ્યું કે, 'મારા કદરદાન નેક નામદાર શાહ ? જે માણસ હીંમતથી મંડી રહ્યા છે તે પોતાના ધારેલા કામને પાર પાડે છે તેનેજ બુદ્ધીવંત જાણવો ? પણ જે કાયર બની પોતાના આરંભેલા કામને અધવચમાં મુકી દે છે તે માણસને અકલનો અધુરો અને મુરખ શીરોમણી' જાણવો.' આસાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થઇ બીરબલની અકલ માટે ગુણ ગાવા લાગ્યો.

સાર—દરેક માણસે એટલું યાદ રાખવાનુ છે કે, કંઇ પણ કામનો આરંભ કરવા પહેલા નક્કી વીચાર કરવા પછીજ આરંભેલા કામ કરવાને આગળ પગલું ભરવું કે જેથી તન મન અને ધનનો નાશ થતાં અટકે છે.

વારતા ૨૩ મી.

ચંદ્રાકાંતા અને બીલબલની ભેટ.

ચાહે સુન અસુર નર નાગ વર ભુપ રીધ્ધ.
ચાતુરકી ચાહના તો એહ ચારો કરે હે.

અકબરની દરબારને સકલ જગતમાં શોભાવનાર, અને અકબરના અદલ ન્યાયને દીપાવનાર બીરબલે ભારત ભુમીના ભુપણરૂપ દંપતીઓ અને તેની પ્રજાઓના મન પોતાની અથાગ શકિતના બળથી પોતા તરફ હરી લીધાં હતાં.

એક વખત મણીપુરના રાજા ચંદ્રાકાંતે બીરબલના પરાક્રમનો ચમત્કાર જોવા સારૂં કોઈને પણ પોતાની સાથે ન લેતા એકલો ઘોડે-સ્વાર થઇ દીલ્લી શહેરની નજદીક આવી પહોંચ્યો.

એટલામાં એક રસ્તાના મધ્ય ભાગમાં બેઠેલા એક લંગડા ભીખા-રીએ કહ્યું કે, 'અહો ! સુભાગી ! આપ કોઇ કુલીન ઊદારવૃતીવાળા અને પરોપકારી માણસ હો એમ જણાય છે, આનું ધારી આપને કરગરી કહું છું કે, આ પાસેના દીલ્લી શહેરમાં કાંઇ કારણસર જવું છે. પણ મારા પગ બહુ અશકત થઇ પડવાથી જઇ શકાતું નથી. માટે આપ જો મને આપના ઘોડા ઉપર બેસાડી શહેર સુધી લઇ જશો તો મ્હોટી મહેરબાની ! ઇશ્વર આપનું ભલું કરશે.' આ દયાજનક વાણીના વચનો સાંભળતાજ રાજાને બહુ દયા આવવાથી આ લંગડાને પોતાના ઘોડા ઉપર બેસાડી ઘોડાની લગામ હાથમાં પકડી આગળ ચાલવા લાગ્યો. રંગ છે એવા પર ઊપકારી રાજાઓને ?

જ્યારે આ બંને જણ નગરના મધ ભાગમાં આવ્યા ત્યારે રાજાએ તે લંગડા ભીખારીને કહ્યું કે, 'હવે તમે ઘોડા પરથી ઉતરી તમારૂં કામ સિધ્ધ કરો.' આ સાંભળી ભીખારીએ કહ્યું કે, 'ઘોડા પરથી નીચે ઉતર એવું મને તું કહેનારજ કોણ ? શું આ તારો ઘોડો છે ? ચુપ ચુપ દોરી પકડી આગળ ચાલ્યો જાત. ગળે પડવાની વાત નહીં કર. ' આવું લંગડાનું સાંભળીને તે પરગજુ રાજા ખેદ પામી મન સાથે વિચાર કરવા લાગો કે, 'અરે પ્રભુ ! ધર્મ કરતા ધાડ ! દયાનો આ બદલો ? ઉપકારને બદલે અપકાર ? આને નીતી કહેવી કે અનીતી ! શું દુનીઆ આવી ઠગારી હશે ! કેવો નીચ માણસ ! એને જરા પણ શરમ આવતી નથી ! શું આવી રીતે ગળે પડી મારો ઘોડો પચાવી પડશે ! ઠીક છે. એ પણ હું જોઇશ ! એ એની કપટજાળ કયાં સુધી પાથરેછે ! એના કરેલાં કર્મનો બદલો એને મળશે ! ખોડવાલો માણસ દગલબાજ અને પાપી હોય છે. અને એવા અપ્રમાણીક ખોટી નીયતવાળા માણસનો કોઇએ પણ વીશ્વાસ કરવો નહીં. આમ આ દાખલા ઉપરથી સીદ્ધ થઇ ચુકયું છે.' આ પ્રમાણે ખેદ પામતા રાજાએ તે લંગડાને કહ્યું કે, અરે ઓ હરામખોર ? આવી ઠગાઇ કરતાં કયાંથી શીખ્યો ? તારા દુઃખી દીલની દયા ખાધી તેનો આવી રીતે બદલો વાળવા તત્પર થયો છે ? આવી રીતે કેટલાકોને ગળે પડીને હરામનો માલ પચાવી પાડયો છે ? સમજ, નહીંતો પાછળથી પસ્તાઇશ ? તારી ઠગાઇથી ઠગાઇ જઇને મારો ઘોડો તને પચવા દેનાર નથી ' માટે એક શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યાં વગર ઓ અધમ ? મારા ઘોડા પરથી ઉતરી તારા અપરાધની ક્ષમા માગી ચાલતી પકડ. રાજાના આ કઠોર વચનો સાંભળતાજ તે લંગડો રાતો પીળો થઇ જઇને આંખ ચઢાવીને રાજાને કહ્યું કે, ભાઇ, બહુ થયું લવારી કરવી મુકી દે ! બલતામાં ઘી શા માટે હોમે છે ? રંક

જાણી જરા વાર ઘોડાપર બેસવા દીધો તેથી તારા બાપનો ઘોડો થઇ ગયો. આમ રસ્તે ચાલતાને ગળે પડીશ તો હાડકાં રંગાઇ જશે. મારા જેવા ભીખારીને ગળે પડવાથી તારા ભવની ભુખ ભાંગનાર નથી! જો ભવની ભુખ ભાંગવી હોય તો આ શહેરમાં શ્રીમંતોની કંઇ ખોટ નથી આમ બંને જણ તકરાર કરતાં કરતાં બીરબલની સમક્ષ જઇ પોતાની હકીકત જણાવી ન્યાય માગ્યો. આ વખતે એક ખાટકી અને ઘાંચીનો કેસ ચાલતો હતો, તેથી બીરબલે આ બંનેને એક બાજુ બેસવાનો હુકમ કરી બીરબલે ખાટકી અને ઘાંચીને પુછ્યું કે, તમારી ખરી હકીકત શું છે તે કહો એટલે તમારી તકરારનો અંત આવશે? તે સાંભળી ઘાંચીએ કહ્યું કે, ન્યાયાધીશ સાહેબ હું મારી રોકડની થેલી પેટીની પાસે મુકી નામુ લખતો હતો, એટલામાં આ ખાટકીએ આવી એક રૂપીઆનું તેલ લીધું. હું તેને તેલ આપી પાછો નીચું માથું કરી મારું નામું લખવા બેઠો. આ તકનો લાભ લઇને આ ખાટકી મારી થેલી ઊપાડી ચાલતી પકડી. મારી નજર તેની ઉપર પડતાં હું તરત તેની પાછળ દોડ્યો. અને તેને થેલી સાથે રસ્તામાં પકડીને મારી ખુંચવી લીધી. આ થેલી ખુંચવી લીધા પછી આ ખાટકીએ મને દમ ભરાવીને કહ્યું કે, અલ્યા ચોર! આ થેલી તારા બાપની નથી! એ તો તારા બનેવીની છે માટે પાછી આપી દે. નહી તો જમીન ભેગો કરી નાંખીશ. આમ રીકઝીક કરતાં કરતાં હું તેને આપની પાસે પકડી લાવ્યોછું, માટે આ પારકી દોલતનો ધણી થનાર ખાટકી ચોરને સખ્તમાં સખ્ત શીક્ષા કરી દાખલો બેસાડી મારી ખરી કમાણીથી એકઠી કરેલી નાણાની થેલી મને પાછી અપાવશો! હું ઇશ્વરની પ્રતીજ્ઞા લઇને કહુંછું કે આ મારી કહેલી હકીકત તદન ખરીજ છે.'

પચાસ ફટકાનો આંધી માર.

બીરબલના પુછવાથી આ ખાટકીએ પોતાની સ્પષ્ટ બુદ્ધીથી બીરબલને કહ્યું કે, સાહેબ, એ થેલી મારી છે, એની નથી, તેલ આપી તેના બદલામાં આ આખી થેલી પચાવી જવા માગે છે. તે કેમ પચવા દશો ? એના કપાલમાં ઉન્હા ડામ આપો એટલે પારકાની દોલત પચાવવાની ખોડ ભુલી જાય ? એ એવો ધંધો કરીને ધનવાન બન્યો છે. કંઇકને ચુનો ચોપડાવી માલેતુજાર બન્યો છે, બહુ દીવસે ચોર સપાટામાં આવ્યો છે, માટે તેને તેના પાપની શીક્ષા કરી મારી થેલી મને અપાવશો,

આ પ્રમાણે આ બંનેની વીચીત્ર પ્રકારની દલીલો સાંભળી લઇને બીરબલે તેઓને જણાવ્યું કે, તમે તે થેલી મારી પાસે મુકી જાઓ, કાલે આવજો, એટલે તમારા કેસનો ફેસલો આપીશ.'

કાજીને શીક્ષા.

આ કેસનો ચુકાદો બીજા દીવસ ઉપર મુલતવી રાખવા પછી એક નારીએ એક કાજી ઉપર ફરીયાદ નોંધવી હતી, તે બદલ તે નારીને બીરબલે પુછ્યું કે, તારી ખરી હકીકત શું છે તે પ્રતિજ્ઞા ઉપર રહીં સાચુ કહે ? તે નારીએ પ્રતિજ્ઞા લઇને કહ્યું કે, મારા ગામનો કાજી એક ઈનસાફી, નિપક્ષપાતી અને પ્રમાણીકછે એમ ધારી હું પાંચસો મોહરો અને કીમની સામાનની એક પેટી ભરી કાજીને ઘેર લઈ જઇને કાજીને કહ્યું કે, ' મને કાંઇ કારણુસર બહાર ગામ જવું છે, અને મારૂં કામ કરી એ માસમાં પાછી આવું ત્યાં સુધી આ મારા માલની પેટી રાખશો તો આપની સેવા બજાવી આપના હકમાં ખુદાની બંદગી કરતી વખતે સારી દુવા ચાહીશ, તેના ઉતરમાં કાજીએ મને કહ્યું કે, બાઇ, તું મારો

ભરસો રાખી તારા કીમતી માલની પેટી મારે ઘેર મુકવા આવી છે તો તે ખુશાની સાથે મારે તે પેટી રાખી સાચવવી જોઇએ ! માટે ખુશીથી મુકી જા, એમાંથી એક કોડીનો પણ માલ આડો અવળો થાય તેની જરા પણ બીક રાખીશ નહી. જ્યારે જોઇએ ત્યારે પાછી લઇ જજે. આ પ્રમાણે કાજીના બોલવા ઉપર ઇતબાર રાખી મારી પેટી તેને સોંપી હું બહાર ગામ ગઇ. મારૂં કામ કરી થોડા દહાડામાં પાછી આવીને તે અનામત તરીકે સોંપેલી મારી કીમતી પેટી પાછી માગી ત્યારે કાજીએ કહ્યું કે, બાઇ ! તારી અક્કલ ઠેકાણે છે કે ગુમ થઇ ગઈ છે? આ તું શું બોલે છે? પેટી શી અને વાત શી? તું કયે દીવસે, કોની સામે તારી પેટી મને સોંપી ગઇ હતી? આવું અધમ બોલતાં તને કોણે શીખવી છે? તું જાણુતી નથી કે જુઠું બોલનારનું ઘરબાર સરકાર લુંટી લે છે? માટે જેમ આવી તેમ ચાલીજા, નહીતો બેઇજ્જત કરી બહાર કઢાવીશ. આ પ્રમાણે કાજીએ મારો અનામત માલ ન આપતાં, મારૂં અપમાન કરી મને કાઢી મુકી, તેથી તેની દાદ મેળવવાને આપની હજુરમાં આવીછું. માટે કૃપા કરીને મારો ગયલો માલ મને અપાવશો., આ બાઇની મુખ જુબાની સાંભળી લઇને બીરબલે કેટલીકવાર સ્વસ્થ ચિત્તથી વિચાર કરીને કહ્યું કે, 'તું સવારે કાજી પાસે જઇ મુકેલી અનામત પેટીનો ફરીથી એકવાર ઉઘરાણી કરજે અને તે શું કહે છે તે હકીકત મને પાછી કાલે આ વખતે જણાવજે એટલે તેનો તને તરત ફેસલો આપીશ.' એમ કહી તેણીને ઘેર જવાબની રજા આપી.

ખાટકી ઘાંચી અને આ સ્ત્રીના કેસનો ચુકાદો બીજે દીવસે આપવાનો મુલતવી રાખી રાજા અને લંગડા ભીખારીનો કેસ હાથમાં લઇ બીરબલે આ બન્નેને પુછ્યું કે, 'આ અદલ દરબારમાં જે સાચો

આવ્યું હોય તે કહેજો. જરા પણ જુઠું જાણવામાં આવશે તો તે ગુન્હા બદલ યોગ્ય શીક્ષા કરવામાં આવશે.' આ બન્નેએ તરત દરબાર સમક્ષ સોગન ખાઇને પોતાની હકીકત કહી સંભળાવી. આ બન્નેની હકીકત સાંભળીને બીરબલે તેઓને કહ્યું કે, 'આ ઘોડાને અંહી મુકી જાઓ; અને કાલે આવજો. એટલે જેનો ઘોડો હશે તેને સોંપવામાં આવશે.'

લોકોનો ઉમંગ

આ ત્રણે કેસના ચુકાદા માટે બીજે દીવસે શહેરમાં તેની ચમત્કારીક ચરચા ફેલાવાથી પુષ્કળ લોકો તે જોવાને આતુર બની કચેરીમાં એકઠાં થયાં.

બીજે દીવસે કચેરી ભરાતાંજ બીરબલે પ્રેક્ષકોની સમક્ષ ખાટકી અને ઘાંચીને પીંજરામાં ઉભા રાખી એકના હાથમાં ગીતા અને બીજાના હાથમાં કુરાન આપી કહ્યું કે, 'કહોકે આ થેલી મારી છે.' આ સાંભળી બન્ને જણ પોત પોતાના ધર્મના સોંગન ખાઇને કહ્યું કે, 'આ થેલી અમારી છે.' આ જોઇ બીરબલે તરત તે થેલી ખાટકીને આપી ઘાંચીને પચાસ ફટકા બાંધી મારવાનો હુકમ આપ્યો.

પછી તે બાઇને બોલાવીને પુછ્યું કે, કેમ બાઇ ! કાજીએ તારો અવેજ દીધો કે નહી !' આ સાંભળી બાઇએ કહ્યું કે, 'મને મારો અવેજ મળી ચુકયો છે. તે બાઇના આ વેણ સાંભળતાંજ બીરબલે તરતજ કાજીને બોલાવીને સર્વની સમક્ષ કહ્યું કે. 'તમે ન્યાયધીશનું કામ કરવા લાયક છો ? તમને આબરૂદાર ગણી અનામત રાખવા પેટી સોંપી અને તે પછી પાછી માગે ત્યારે તેને જુઠી પાડી ઉલટી ધમકી આપવી કે ખોટુ બોલનારના ઘરબાર લુંટી લેવામાં આવે છે ? કે વાહ ! કાજીજી વાહ ! આપ કાજી ખરા ! આમજ લોકોને લુંટતા હશો ? આમ

લુંટી લુંટી કેટલુક ધન સંપાદન કીધું છે ? તમે રાજાનો મ્હોટો અપરાધ કીધો છે તે અપરાધને બદલે તમને આજથી તમારા ઓદ્ધાપરથી દુર કરવામાં આવે છે. બસ, એટલીજ શીક્ષા આપી એક વખત જતાં કરવામાં આવે છે. ફરીથી આવું કામ કરશો નહીં.' બીરબલના આવા કટાક્ષ કથન સાંભળતાજ કાજી જંખવાણો પડી નીચુ ઘાલી સભા સ્થાન છોડી ચાલી ગયો.

ખાટકી, ઘાંચી, સ્ત્રી અને કાજીના કેશનો ચુકાદો આપ્યા પછી બીરબલે તરત ચંદ્રકાંત અને તે લંગડા ભીખારીને બોલાવી પોતાની સાથે અશ્વશાળામાં લઇ જઇ કહ્યું કે, આ ઘોડાઓ બાંધ્યા છે તેમાંથી તમારો ઘોડો ઓળખી કાડી લીઓ.' લંગડાએ બહુ ફાફા માર્યાં પણ તે ઘોડાને ઓળખી ન શકવાથી શરમીંદો બની ગયો. આ જોઇ રાજાએ તરત પોતાનો ઘોડો ઓળખી કાઢયો. બીરબલે ચોર અને શાહુકારની પરીક્ષા કરી કચેરીમાં આવ્યો અને લંગડાને કહ્યું કે, 'પારકો માલ હજમ કરી જવાનો તેં અપરાધ કીધો છે તે અપરાધની બદલ તને પચાસ ફટકા બાંધી મારવાનો અને આ ઘોડો આ મુસાફરને આપી દેવાનો હુકમ કરૂં છું.'

આ હુકમને અમલમાં મુકતાજ કચેરી બરખાસ્ત થઇ. તે જોઇ ચંદ્રકાંત રાજાએ બીરબલ આગળ જઇ કહ્યું કે, 'હું મણીપુર નગરીનો ચંદ્રકાંત નામે રાજાછું- તમારી ચતુરાઇ પરાક્રમ અને બુધ્ધિની લોકો મારફતે ઘણીજ પ્રસંશા સાંભળીને આપના દર્શન કરવા માટે આપની ભેટ લેવાની ઇચ્છાથી આવ્યો છું. રસ્તામાં આવતાં આ લંગડાએ મને છેતરીને ફસાવ્યો. પરંતુ તમારી બુદ્ધિબળ માટે જેવા વખાણ સાંભળતો હતો તેવાજ નજરે જોઈ આનંદ પામ્યો છું. હું પુછું છું કે તમોએ

આજે જે ત્રણે કેસનો ચુકાદો આપ્યો છે, તે કયા ન્યાયના આધારે આપ્યો છે! તે કૃપા કરીને કહેશો?'

બીરબલે સભ્યતાથી કહ્યું કે, ' અહો, રાજેંદ્ર! ઘાંચી અને ખાટકીની થેલી ઘેર લાવીને ખાલી કરીને રૂપીઆ કાઢી લઇને ઉના પાણીમાં નાંખી ખુબ ધોવરાવી પાછા થેલીમાં ભરી દીધા. અને તે ધોએલ રૂપીઆનું પાણી બારીકીથી તપાસતા લાલ રંગ અને વાસ મારતા જણાયું. આ ઉપરથી વીચાર કરી મન સાથે ઠરાવ કીધો કે, આ થેલી ઘાંચીની નહીં પણ ખાટકીની છે. જો ઘાંચીની હોત તો તે પાણીમાં તેલની વાસ વગર આવી દુરગંધની વાસ મારત નહીં, અને ઉપર તેલની ભારી તરી નીકલત. આવી તપાસ ઉપરથી એમ સિદ્ધ કર્યું કે, આ લોહી માસથી વાસ મારતા રૂપીઆ ખાટકીનાજ છે? અને તેજ આધારે તેની તકરારનો ફેસલો આપ્યો.

હવે જો સ્ત્રીની મતા કાજી પચાવી ગયો હતો, તે કેમ કઢાવવી તે માટે હું કાજીને ઘેર જઇ કાજીને કહ્યું કે, 'મારે અગતના કામ માટે પ્રદેશ જવાનું છે, માટે આપ સહવારે કચેરીમાં આવજો એટલે સભાસદોની સમક્ષ આપને મારી જગાએ નીમીશ. અને મારી તમામ દોલત તમને સોંપીશ. આમ કહીને મારે ઘેર આવ્યો, અને પછી તે ફરીયાદણ બાઇને મુકેલી અનામત લેવાને મોકલાવી. કાજીએ સંકલ્પ વિકલ્પ કર્યાં પછી એવા ઠેરાવ ઉપર આવીઓ કે, 'જો હું બાઇનો અનામત માલ નહીં આપીશ તો તે બાઇ ફરીયાદ કરવા બીરબલ પાશે જશે તો મારા બુરા કામનો કાળો પડદો ઉઘડી જશે તો બીરબલ પોતાનો આધો અને ખજાનો ન સોંપતા મને બે આબરૂ કરી કાઢી મુકશે. માટે આમ ન બને, અને મારી ઠગાઇ કોઇના જાણવામાં ન આવે, એટલા સારૂ અનામત પાછી આપી બાઇને વીદાય કરવામાંજ લાભ છે. એમ ધારી અનામત આપી દીધી.

જ્યારે તમને બનેને અશ્વશાળામાં લઇ જઇ ઘોડાઓ પાસે ઉભા રાખ્યા ત્યારે લંગડાએ તે ઘોડાને ઓળખી તેની પાસે ગયો કે તરત ઘોડો ચમકીને જરા દુર હઠી ગયો. તેથી લંગડો ગભરાઇ લજ્જીત બની નીચું ઘાલી ઉભો રહયો. અને આપ જ્યારે ઘોડા પાસે ગયા ત્યારે ઘોડો આંનદથી આગળ આવીઓ તેથી મેં માની લીધું કે એ ઘોડાનો ખરો માલીક આજ છે! તેમજ તે ન્યાયથી પણ સંતોષકારક પરીણામ ભાસતા હતાં ખરો ન્યાય મળવાથી માણુસને કંઇ બોલવાનું રહેતું નથી.'

આ પ્રમાણેની બીરબલની ખુબીનો ખેલ જોઇ રાજા આનંદમયી બની બીરબલની બુધ્ધિના વખાણ કરતો પોતાના વતનનો માર્ગ લીધો.

શાર—વીવેકી સદાચરણી અને બુધ્ધિશાળીને જનસંડળ ખરા અંતકરણથી ચહાય છે, ભેટે છે, અને માને છે. બુધ્ધિશાળી સત અને અસતનો ભેદ જુદો પાડી શકે છે, પણ જુગારી, રંડીબાજ, જુઠ્ઠા, ચાડીઓ, અદેખા અને પારકી મતા ખઇ જનારો આ જગતમાં ધીકાર-રને પાત્ર ઠરે છે અને તેવા પાપીઓને કોઇ પણ સદગુણી બારણે ન બાંધતાં તેનાથી નવ ગજના નમસ્કાર કરે છે. માટે દરેક માણુસે સત્યને ચાહવું.

વારતા ચોવીસમી.

બગડેલી બાજી સુધારી.

બળ બુદ્ધીનું જો પ્રબળ તો, બળ અકલ નર તે દાખવી.
સર્વસ્વ તે જગ વશ કરી, મહીમા બતાવે નવ નવી.

એક દીવસે એક ફકીર બાદશાહની સમીપ આવી આશીરવાદ

આપી કહ્યું કે, 'અહો, ખલક ખાવીંદ! મકાસરીફની પ્રસાદીરૂપ 'સબજા' મકેથી લઇ આપને આપવા, આ મુશકીન ફકીર હંઇ સુધી આવીઓ છું. માટે તે પ્રસાદીપરૂપ 'સબજા' સ્વીકારો.' એટલામાં એક બામણુ આવીને બાદશાહના હાથમાં વીજુતી અને ચોખા આપીને કહ્યું કે, 'અહો, અધીશા! સકળ જગતમાં આપનો જયજયકાર થાઓ હું એક રંકમાંનો રંક બ્રાહ્મણુ છું, અને આપના ખુબીવંતા દીલના દર્શન કરવાની અભીલાષાથી આપની ભેટ લેવા આવીઓ છું. અમારા ધર્મ શાસ્ત્રમાં એવી આજ્ઞા છે કે રાજા, ગુરૂ, જોષી, દેવી અને વીદ્વાનની ભેટ લેવા જતાં ખાલી હાથે જવું નહીં, પણ કાંઈ ફળ કીવા માંગલીક વસ્તુ લઈ જઇને તે અર્પણ કરવી. મારી પાસે બીજું કશું ન હોવાથી આ માંગલીક વીજુતી અને ચોખા આપને આપી મનેચ્છા સફળ કરૂં છું.'

બાદશાહે અમીર મીરજાખાંના હાથમાં આપીને કહ્યું કે, 'આ બ્રાહ્મણે મને શેની ભેટ આપી છે? મીરજાખાંએ તે જોઇને કહ્યું કે, "જહાંપનાહ? આતો રાખ અને ચાવલ છે. આ ઉપરથી આપનું બુરૂ કરવા ઇચ્છનો હોય એમ જણાય છે?' મોટાને કાન હોય પણ સાન હોતી નથી. તે મુજબ રાજાએ મીરજાખાનનું સાંભળી લઇને એકદમ કોપાયમાન બની તે બ્રાહ્મણને ધકા મારી બહાર કાઢવાનો હુકમ કીધો. બાદશાહનો હુકમ થતાજ અરીણી ગંજરીઓએ તે બીચારાને ધકા મારી દરબારમાંથી હાંકી કાઢ્યો. મુળ તે મીયાં ભાઇ બ્રાહ્મણુ ઉપર ખીકું વાટનાર, અને ભાવતું વઇદે ચીધ્યું પછી શું જોઇએ?

ફકીરની આપેલી સબજા જોઈ શાહ ઘણોજ ખુશી થયો, અને તે બદલ તેને એક હજાર રૂપીઆ ઇનામ આપી વીદાય કીધો. નીરાસ

થઈ બ્રાહ્મણ જેવો દરબારમાંથી બહાર નીકળ્યો તેવોજ બીરબલ તેને મળ્યો. બ્રાહ્મણનો ઉતરી ગયેલો ચહેરો જોઈ બીરબલે તેને પુછ્યું કે, 'ભાઇ! કેમ ઉદાસ છો! તમોને શું દુખ છે. તે જો કહેવામાં કશી અડચણ ન હોય તો સુખેથી મને જણાવો' બળી ગયેલા માણસને ચુનાનું પાણી અને તેલનો લેપ થવા સરખાં બીરબલના જળ રૂપી શીતળ વાકયો સાંભળી તે બ્રાહ્મણના મનમાં શાંતી આવી અને કચેરીમાં બનેલી હકીકત કહી સંભળાવી.

તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે, 'મહારાજ! તમો અહીંઆ થોડી વાર ઉભા રહો, હું કચેરીમાં જઉં છું, અને તેનીજ પાસેથી તમોને ઇનામ અપાવું છું.' આમ કહી બીરબલ દરબારમાં દાખલ થઈ બાદ શાહને સલામ કરી કહ્યું કે, 'આપની ગાદી અચળ રહેવા એક બ્રાહ્મણ શ્રી મહાકાળીના અનુષ્ઠાનની પુર્ણાહુતી થએ હોમજનીત વીભુતી આપને પ્રસાદી રૂપ આપવાને આવેલો હતો, પરંતુ આપે તેનું સન્માન ન કરતાં અપમાન કરી કહાડી મુકયો એ ઠીક કીધું નહીં. આથી આપની અપકીરતી થશે અને ભેદ બુદ્ધી લોકોમાં ફેલાશે જે પ્રસાદી વડે આપનું તમામ જાય એવો આશીરવાદ આપનારને, અર્થાત આશીરવાદનો અર્થજ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, 'સબજા' એટલે બધું જાઓ, તેને ઇનામ આપી એ કેટલી બધી વીચીત્ર વારતા? તેનો આપજ વીચાર કરી જુઓ.'

બીરબલનું આવું બોલવું સાંભળી બાદશાહે કહ્યું કે, 'મારૂં રાજ ખાક થઇ જાય એવા હેતુથી રાખ અને ચોખા આપવાથી તે બ્રાહ્મણને હાંકી કાઢયો અને ફકીરે જે પ્રીય ચીજ સબજા આપી માટે બક્ષીસ આપી.'

બીરબલે કહ્યું કે, 'નેક નામવર ! એ બંનેના આશીરવાદના ભાવાર્થ બરોબર રીતે આપને સમજાવવામાં આવ્યો નથી. એનો અર્થ એવો થાય છે કે સબ એટલે તમામ અને જા એટલે રવાના થા. ફકીરના આવી પ્રકારના આશીરવાદનું નીવારણ કરવા માટે તે બ્રાહ્મણે તમને રાખ આપીને કહ્યું કે, 'ઇશ્વર તમારી સઘળી વસ્તુ કાયમ રાખે.' જેણે બદદુવા આપી તેને ઇનામ ! અને સારો આશીરવાદ આપનારને અપમાન ? એ કેવો અઘટીત ન્યાય !'

બાદશાહે તરત પોતાની ભુલ કબુલ કરી બીરબલને કહયું કે, 'બીરબલ જે થનાર હતુ તે થયું પણ તે બ્રાહ્મણને શોધી કાઢી તેને બે હજાર રૂપીઆનું ઇનામ આપી તેની સારી દુવા વધાવી લો.

તે સાંભળી બીરબલે કહયું કે, 'સરકાર ! તે પવીત્ર બ્રાહ્મણ આપણાં દરબારગઢની બહાર બેઠો છે માટે સીપાઇ મોકલી બોલાવી આપના હુકમને અમલમાં મુકું છું.' એમ કહી બધાની સમક્ષ તે બ્રાહ્મણને બોલાવીને અદેખાઓની આંખમાં ધુળ છાંટીને, તે બ્રાહ્મણને બે હજાર રૂપીઆ આપી સંતોષી વીદાય કીધો.

સાર—બગડેલી બાજી કેમ સુધારવી ? અદેખાઓની આંખ કેમ આંજવી ? મોટા લોકોના મન કેમ રીઝવવાં ! મોટો અધીકાર મળ્યા છતાં જાની આજીમાંન કેમ રાખવું ? અને પારકાનું ભલું ? એનો દાખલો આ વારતા પરથી લેવો.

વારતા પચીસમી.

વનો વેરિને વશ કરે છે.

વખત વીચારી વાત કર, તો સહુ સુખ અનુકુળ,
વણ સમજ્યે જો વદીશ તો, તો સહુ સુખ પ્રતીકુળ.

એક સમે એક ઉમરાવે પોતાના બાગમાંથી સરસમાં સરસ અને મીઠી સાકર જેવી પાકેલી કેરીઓ ઝાડ પરથી ઉતરાવી બાદશાહને નજરાણા દાખલ મોકલી. તે કેરીઓ અમૃત સમાન હોવાથી શાહ અને હુરમ બંને જણ એકાંત ભુવનમાં બેસી ખાતાં હતાં, અને રાજા પોતાની ખાધેલી કેરીની છાલ અને ગોટલા હુરમની આગળ ફેંકતો હતો. એટલામાં બીરબલ ત્યાં આવી લાગ્યો. તે જોઇ રમુજની ખાતર શાહ બોલ્યો કે, અહો, વનોદી બીરબલ ! મારી ઓરત કેવી ખાઉકણી છે ! પોતાનુ પેટ ભરવા સરજેલી છે, જો કે હું અત્યાર સુધી માત્ર એકજ કેરી ખાઇ રહ્યો નથી તેટલામાં એણે કેટલી બધી કેરીઓ ખાધી છે ! તે આ ગોટલા છોતરાનો ઢગલા જોતાજ અનુમાન થઇ શકેછે !" બાદશાહના આવા શબ્દો સાંભળતાજ રાણી ઘણીજ શરમાઇ ઓશીયાળી બની ગઇ. જે વખતે બાદશાહે અકબર ભારથ રચાવવાનું કહયું હતું તે વખતે હુરમને પાંચ પતી માટેનો પ્રશ્ન પુછવાથી હુરમને માઠું લાગ્યુ હતું, તે ખડક હુરમના દીલમાંથી દુર કરી મહેરબાની મેળવવાનો સમય આવેલો જોઇ બીરબલે કહયું કે, હુરમ સાહેબે બધી કેરીઓ ખાધી એ વાત તો સાચી છે. પરંતુ તેમના ખાવીંદની તારીફતો કોઇ ઓરજ પ્રકારની છે, કેમકે હુરમ સાહેબ તો માત્ર કેરીઓનો રસ ચુસી લાધો છે, પણ

આપેતો કેરીઓની છાલ ગોટલા અને અંદરના ગોટલી પણ છોડી નથી. અર્થાત કેરીમાંથી કોઇ પણ ભાગ જવા દીધો નથી એ ખરેખરી ખુબી છે? એટલે એ શબ્દોમાં એવો મારમીક ભાવ સુચવ્યો કે હુરમ સાહેબે તો જે કેરીઓ ખાધીછે તેના છોતરા ગોટલાં જણાય છે તેથી વધારે ખાધી એમ આપ કહો છો. પણ આપેતો એમના કરતાં પણ એટલી બધી વધારે ખાઇ ગયા છો પણ તેની ગણત્રી ન કરી શકાય તેટલા માટે તેના છોતરા ગોટલા પણ બચાવ્યા નથી! આ સાંભળી હુરમ બહુ ખુશી થઇ અને બીરબલ પ્રત્યે જે ખટક ધરાવતી હતી તે આ યુકતીના કારણથી દીલમાંથી કાઢી નાખી પ્રેમથી ચહાવા લાગી.

સાર—જે પોતામાં વનો હોયતો વેરી વશ થઇ શકે છે.

વારતા છવીસમી.

કંકણ અને કેસની ગણત્રી.

કરો ન કદીએ કોય, ઠઠા બાજી ઠીક ગણી,
હાંસી ઉલટી હોય, તજો ટેવ એ તમ તણી.

એક દીવસ દરબાર બરખારત થયા બાદશાહે બીરબલને રંગ મહેલમાં લઇ જઇ હાસ્ય વીનોદની વાતો કરવા લાગા. આ સમે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, તમારી મનોરમાના હાથમાં કેટલા કંકણ છે!' બીરબલે કહયું કે, 'હજુર! મારી કોમલાંગીના હાથ ઉપર મારી નજર દીવસ કોમરમાં સમેજ પડે છે, તેમજ મારા હાથ સાથે તેનો હાથ પણીજ થોડીજ

વખત લાગતો જણાય છે, તોપણ ખાત્રીથી કહું છું કે જે જગાએ આપ નામ વરની વારંવાર નજર પડે છે તેમજ આખા દિવસમાં સેંકડો વખત આપ નામદારનો હાથ ક્યાં ફરે છે તે દાઢીના જેટલા કેશ છે તેટલાજ કંકણ છે, માટે દાઢીના કેશ ગણી લો એટલે કંકણની ગણત્રી પણ થઇજ જશે!' બીરબલનો આવો ઉત્તર સાંભળી બાદશાહ ચુપ થઇ ગયો.

સાર—ખુલ્લો છે.

વારતા સત્તાવીસમી.

ચોરની છત્રીશ કળા.

ચોરી ચાહન થાય છે, જ્યારે ચોર ઝલાય,
બાંધી મારી મહીપતી, છેક ફજેતી થાય.

એક સમે શહેરની બહાર આવેલા મનોહર બાગમાં દરબાર ભરી બાદશાહ બેઠો હતો, અને બીરબલ ન્યાય રચનાની યુકતીઓ માટેની મસલત ચલાવતો હતો, એટલામાં એક સોદાગરે આવી અરજ કરી કે, પરવર દીગાર? હું માળવા દેશનો રહીશ છું, અને વેપાર માટે બંગાળામાં ગયો હતો. ત્યાંના એક સાહુકાર પાસે એક સુંદર રાજહંસ પક્ષી મારા જોવામાં આવ્યું અને તેની સુંદરતા તથા અકલની ખુબી જોઇ મારૂં મન લલચાયું કે આ પક્ષીના ધણીને મનગમતા નાણા આપી ખરીદી લઇ આપને ભેટ કરવી. એવી ઇચ્છાથી તેને એક હજાર સોના મોહોરો આપી તે રાજહંસને સ્વાધીન કરી આપ હજુર

પાસે આવવા નીકળ્યો. પરંતુ મનની ઉમેદ મનમાંજ રહી ! મારા નોકરોમાંથી કોઇ અધમે તેને મારી નાંખી ભખણ કરી ગયો ! તેથી મને ઘણો સંતાપ થયો છે, તેને કોણે મારી નાખ્યો? તે માટેની મેં ઘણી તપાસ ચલાવવા છતાં પણ કશો પતો લાગો નહીં. તેજ હેતું માટે આપ હજુર અરજ કરૂં છું કે તે પક્ષીને મારનાર માણુસને પકડી આપવાનો યત્ન ચલાવશો ?" આ ઉપરથી બીરબલે બહુ બારીકીથી સોદાગરના નોકરની તપાસ ગલાવી પણ કશો પતો ન લાગવાથી સોદાગર ઉદાસ થઇ બીરબલને કહેવા લાગો કે, આવા અદલ રાજના સ્વચ્છ અમલમાં પણ જ્યારે ગુન્હો કરનારનો પતો ન લાગો તેથી ખાત્રી થાય છે કે અંહીયાં પણ ન્યાય શાસ્ત્રીની મોટી ખોટ જણાય છે ?" સોદાગરના આવા શબ્દો સાંભળી બીરબલે તરત તેના નોકરોને બોલાવી પોતાની સામે ઉભા રાખ્યા અને થોડી વાર સુધી એક નજરથી જોઈ રહી બીરબલે આશ્ચર્યતાની સાથે કહયું કે, 'આહા ? પક્ષી મારી ભક્ષ કરનારની કેટલી બધી ધીરજ છે? પક્ષી તો મારીને ખાંઇ ગયો તે તો ઠીક છે, પરંતુ પક્ષીનાં પીછાં પણ પાઘડીમાં ઘાલી દરબારની સન્મુખ આવી ઉભો છે છતાં પોતાનો અપરાધ કબુલ કરતો નથી એ શું થોડી અજાયબની વાત છે ?'

બીરબલનું આવી પ્રકારનું બોલવું સાંભળતાજ પક્ષી ખાઇ જનાર તરત ઘભરાઈ ગયો, અને ચોરના પગ કાચા, તે પ્રમાણે બાવરો બની કોઇ ન જાણી શકે તેમ પોતાની પાઘડી ઉપર હાથ ફેરવી પીછુ તપાસવા લાગો. આ તેની કરણી કોઇના ધ્યાનમાં નહોતી, પણ બીરબલે તો દરેક નોકરોના ઉપર પોતાની બારીક નજર રાખી શું ચમત્કાર બને છે તે જોયા કરતા હતો. જેવો તે ચોર વારંવાર પોતાની પાઘડી પર હાથ

ફેરવતો હતો તેવોજ બીરબલે તે ચોરનો હાથ પકડી ચાબકાનો માર મરાવી અપરાધ કબુલ કરાવ્યો. કહ્યું છે કે બુધે બાર બાજરી, બુધે નાર પાંસરી, બુધે ડાબુ દોવા દે, અને બુધે છોકરૂં છાનું રહે. એ વાતની ખાત્રી મેળવી અને કચેરી સમક્ષ ગુન્હેગારે તે પક્ષી મારી વીશેનાં કારણો અને તેના મુદ્દા રજુ કીધા. આ પ્રમાણે અજબ ચતુરાઇથી ચોરને પકડીઓ તે કારણથી બીરબલની દેશ પ્રદેશમાં અધીક કીરતી પસરી.

સાર—બુદ્ધીવંત પુરૂષની ખુબીના ખેલનો ચીતાર આ વાત ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે,

---

વારતા ઇઠાવીસમી.

સબસે બડી ચૂપ.

બુધ જન વીબુધને વશ કરી, પાર પમાડે કામ,
નરવરની શી વીસાદ ત્યાં, જ્યાં જગ બને ગુલામ.

એક દીવસે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે. 'એક શીયાણા પુરૂષને જોવાની ઊમેદ રાખું છું. માટે તે શોધી લાવી મારી ઊમેદ પુરી કરો. તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે, નામવર! તેમ કરવા આપનો તાબેદાર નોકર તૈયાર છે. પણ શીયાણાની શોધ માટે દશ હજાર રૂપીઆનો ખરચ થશે. આ સાંભળી શાહે તરત બીરબલને ઘેર રૂપીઆ મોકલી આપવાનો ખજાનચીને હુકમ આપ્યો.

દશ હજાર રૂપીઆ મળ્યા પછી બીરબલ તરત શીયાણાની શોધ કરવા લાગો. શોધતાં શોધતાં બજારમાં ગયો, ત્યાં તેને એક ચંચળ

અને ચાલક માણુસની ભેટ થઇ. બીરબલે તેને કહયું કે,– જેમ હું કહું તેમ કરવાને જો તમે કબુલ થાઓતો મારે કાંઇ થોડું તમારૂં કામ છે, જો આ કામ પાર પડશે તો તમને પાંચશો રૂપીઆ આપીશ.' બીરબલનું વાક્ય સાંભળીને તેણે મન સાથે વીચાર કીધો કે,' એક પંથ ને દો કાજ થશે. માટે બંને તરફથી થનારો ફાયદો સમજી તેણે તે વાત કબુલ કરી. તેનો આવો વીચાર જાણી બીરબલે તેને કહયું કે, હું તમોને શાહની હજુર લઇ જવાનો છું પણ ત્યાં ગમે તેટલી વાતો તમોને શાહ પુછે તોપણુ તેનો ઉત્તર આપવો નહીં.' આવો ઠરાવ કરી બંને જણુ કચેરીમાં ગયા અને બાદશાહને નમન કરીને કહયું કે, 'સીરતાજ ? આપના હુકમ મુજબ શીયાણા માણુસને શોધી લાવ્યો છું.' બાદશાહે તેને માન આપી, પોતાની પાસે બેસાડી, તે શહાણાને બાદશાહે પુછયું કે, 'તમે કયાંથી આવ્યા ? તમે જાતે કેવા છો ? તમે કયા નામથી ઓળખાઓ છો ? દુનીઆની શી ખબર અંતરો છે ?' વગેરે ઘણાક સવાલો પુછ્યા, તોપણુ તેનો તેણે કાંઇ પણ ઉત્તર આપ્યો નહીં તેથી શાહ ગુસ્સે થઇ બીરબલ સામું જોઇને કહ્યું કે, ' મુર્ખ સાથે સમાગમ થયો તો હવે શું કરવું ? બીરબલે ધીરજથી કહયુ કે, નામદાર ચુપ થઇ રહેવું !' આવું બીરબલનું મર્મવાળું વાક્ય સાંભળી અર્થાત મુર્ખનો મેળાપ દૈવયોગે થાય તો કશું પણ ન બોલતાં ચુપ—મૌન થઇ રહેવું તેથીજ શાહણો ચુપ થઇ બેસી રહયો છે, એટલે શાહ મુર્ખ અને ચુપ રહેનાર શહાણો એમ ઠરાવ્યું. એથી શાહ મનમાં લજીત બની બીરબલના ચાનપણુની યુકતીની રચના નીરખી શાહે કહયું કે, 'મારી પાસે પણુ કેવા નર રત્નો છે !' એવા રંગ તરંગમાં ગર્વાનંદ બન્યો. રંગછે એવા ગુણુગ્રાહી રાજાને !

વારતા ઓગણત્રીસમી.

મહાન પુરૂષની માન્યતા.

લહે ન મોટમ માન, અન અધીકારી જન કદી.

એક સમે દરબારીઓની સમક્ષ શાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'આ મારી પાસે બેઠેલા મારા દુધ ભાઇને એક નાહનું રાજ આપવા માગું છું. પરંતુ તે નહાના રાજનો નાનો કારભાર ચલાવવા માટે નાહના બીરબલની ઘણી જરૂર છે, તેથી એક નહાનો બીરબલ શોધી લાવો.' તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે, 'બહુ સારૂં સરકાર?' આમ કહી વળતે દિવસે એક બળદને શણગારી રેસમી રસા ગળામાં બાંધી, પોતે તે બળદને દોરી કચેરીમાં આવ્યો, તે જોઇ બાદશાહે અચરત પામી પુછ્યું કે. 'આ શું? શું તે મારા દુધભાઇ માટે નહાનોભાઈ બીરબવ શોધી કહાડયો કે?' તે સાંભળી બીરબલે કહયું કે, જી સરકાર! હાજર છે, આપના દુધભાઇ માટે મારોજ દુધભાઇ લઇને આવ્યો છું તે જુઓ.' એમ કહી બળદને બતાવ્યો. ત્યારે શાહે કહયું કે, 'તમારો દુધભાઇ બળદ શી રીતે થાય?' ત્યારે બીરબલે કહ્યું કે, એમની માનું હું દુધ પીતો હતો તેથી આ મારો દુધ ભાઇ થાય છે? ત્યારે બીરબલે આનંદની સાથે જણાવ્યું કે, 'હું પણ આ બળદની માનુંજ દુધ પી મહોટો થયો છું, માટે આ પણ મારો દુધભાઇ કેમ ના કહેવાય!' આ ગુઢારથવાળો જવાબ સાંભળી શાહ મનમાં આનંદ પામી ચુપ થઈ બેઠો. કારણકે બીરબલે મરમમાં જણાવ્યું કે મોટા લોકોની બરોબરી હલકા લોકોથી કદી પણ કરી શંકાયજ નહીં. માટે આપના વીચાર અતી ઉતમછે, તોપણ અધીકારીનેજ

અધીકાર યોગ્ય છે, તેમ બીરબલ આપનીજ દરબારમાં શોભે. બીરબલની આવી ખુપ યુકતી જાણી શાહ મનમા સમજી જઇ બીરબલની ચાતુરીને વખાંણવા લાગો.

સાર—જે જેના લાયક જે વસ્તુ હોય તેજ તેને દીપાવે. પણ વગર અધીકારીને અધીકાર અપાય તો લાભને બદલે હાની થાય છે. બગલો ગમે તેવો રૂપાળો છે, પણ હંસની બરોબરી કરી શકશે નહીં. છાણના દેવને કપાસીઆનીજ આંખો જોઇએ ?

વરતા ત્રીસમી.

ચમત્કૃતિ ભરેલો પ્રશ્ન.

બાદશાહે બીરબલને પુછયું કે, 'તમારો મહામંત્ર કયો ?' બીરબલે કહયું કે, 'હજુર ! ગાયત્રી મંત્ર' શાહે પુછયું કે, 'તમે ગાઇ પુજક છો તો પછી ગાઇના ચામડાના જોડા કેમ પહેરો છો !' બીરબલે કહયું કે, 'સરકાર ! બ્રાહ્મણના પગમાં ૬૮ તીર્થનો વાસ છે તેથી તે પગોનો અને ગોચર્મનો યોગ થવો યોગ્યજ છે, કારણ કે તે બંનેના સંગમથી અધીક તીર્થનો મહીમા વધે છે અને તીર્થનું તે વડે રક્ષણ થાય છે, માટે તેમ કરીએ છીએ.' આ યુકતી સાંભળી શાહ ખુશી થયો.

વારતા એકત્રીસમી.

પ્રાણ વ્હાલો કે પ્યાર !

વ્હાલામાં વ્હાલું ધન, પુત, સ્ત્રી તોપણ પ્રાણ ઉપર બહુ વ્હાલ

એક દીવસે શાહ પોતાના વીલાસ ભુવનમાં બીરાજી કલોલ કરતો હતો,

તે પ્રસંગે બીરબલ પણ હાજર હતો. શાહ અને બીરબલ વચ્ચે કેટલીક રાજરંગની આડી અવળી વાતો થઇ રહ્યા પછી શાહે પુછ્યું કે, 'બીરબલ ! માણસને સર્વથી વધારે વ્હાલી કઇ વસ્તુ છે !' બીરબલે કહ્યું કે, 'પ્રાણ ? એથી અધીક વ્હાલી કોઇ પણ અન્ય વસ્તુ નથી, ચાહે તે અમીર, ફકીર, દુખી કે સુખી માણસ હશે કે જાનવર હશે તોપણ પોતાના પ્રાણને બચાવવામાં વધારે ઉત્કંઠા ધરાવશે. પણ પ્રાણની રક્ષા માટે માણસ ધન દોલત કે સગા સ્નેહીઓ સબંધીની કદી પણ પરવા રાખશે નહીં. એથી ખાત્રી થાય છે કે સર્વથી પ્રાણ વ્હાલો છે. આ પ્રમાણે વારતા ચાલી રહી છે એટલામાં શાહની એક નારી પોતાના બાળકને રમાડતી અને પ્યારથી ચુંબન લતી હતી તે ઉપર શાહની નજર પડી, તેથી શાહને મોટો આનંદ ઉપજ્યો, તેથી તેણે બીરબલને કહ્યું કે, 'સર્વ વસ્તુ કરતાં બાળક વધારે પ્રિય લાગે છે !' બીરબલે કહ્યું કે, 'તે ખરૂં છે, પરંતું જ્યારે માણસના પ્રાણ ઉપર આફત આવી પડે છે તે વખતે ધન, દોલત, પુત્ર પરીવાર વગેરે એક પણ પ્રીય લાગતી નથી. પણ તે તેને કંટાળાળારૂપ થઇ પડે છે. પોતાનો પ્રાંણ કેમ બચે ? તેનીજ યુકતીમાં ગુંથાઇ રહેવાનું. પ્રીય ગણે છે.' શાહે કહ્યું કે, 'તમે કહોછો તે ખરૂં હશે, પણ તેનો અનુભવ મેળવ્યા ફગર તેની મનમાં કશી અસર થતી નથી, માટે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સીધ્ધ થયેલું જોવાને અતુર છે.' તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર ! થોડા દીવસમાં એનો દાખલો બતાવીશ.'

આ વાતને કેટલાક દીવસ વીત્યા પછી બીરબલે બાગની અંદર વીસ હાથનો ઉંડો ખાડો ખોદાવી પાણીથી ભરાવી તૈયાર કીધો. અને સીપાઇની સાથે બચ્ચા સહીત વાંદરીને પકડી મંગાવી, શાહ પાસે જઇ

કહયું કે, 'નેક નામદાર ! સરવથી પ્રાણ વ્હાલો કે બાળક વ્હાલું છે તેની આપને ખાત્રી કરી આપવાનો આજે વખત છે. માટે આપ બગીચા અંદર પધારો.' બાદશાહ તરત બીરબલની સાથે બગીચામાં ગયો. બાદશાહ અને બીરબલને આવેલા જોઇ, પ્રથમ સંકેટ કરી રાખેલ મુજબસીપાઇએ બચ્ચા સહીત વાંદરીને ખાડામાં નાંખી ઉપરથી પાણીનો ધોધબંધ પ્રવાહ ચલાવ્યો ? આ જોઇ વાંદરી ખુબ ગભરાઇ પોતાના બાળકને છાતી સરસુ વળગાડી પાતાનો બચાવ શોધવા લાગી. તે જોઈ શાહે કહયું કે, 'કેમ બીરબલ ! પ્રાણ વહાલો કે બાળક વહાલું ! જુઓ બીચારી વાંદરી પોતાના બચાનો પ્રાણ બચાવવા કેટલો બધો પ્રયત્ન કરી રહી છે ?' બીરબલે કહયું કે, 'જરા વાર થોભી જોયા કરો, હમણાજ તેનો દાખલો જણાઇ આવશે.' બીરબલની ઇસારત થતાજ સીપાઇઓએ પ્રથમ રચેલી યુકુતી મુજબ પાણીથી ભરેલો ખાડો ખાલી કરી નાંખી ધીમે ધીમે પાણી ખાડામાં જવા દીધું, પાણી ચઢતાં ચઢતાં છેક વાંદરાના ગળા સુધી ચઢયું કે તરત તેણીને બચાને બચવાની આશા ફોકટછે એમ લાગવાથી, અને તેને બચાવવા જતાં મારો પ્રાણ જશે એવો વીચાર કરીને તે બીચારી વાંદરીએ નીરૂપાયથી પોતાના બચાને પગતળે ડાબી ને ઉપર ઊભી રહી પોતાનો પ્રાણ બચાવવા વળખાં મારવા લાગી. તે જોઇ બીરબલે ખાડામાનું પાણી કાઢી નખાવીને વાંદરીને બહાર કઢાવી લઇ પછી શાહને કહયું કે, કેમ ખાવીંદ ! અત્યાર લગી આ વાંદરીને બચું કેવું પ્યારૂં લાગતું હતું, પરંતુ જ્યારે પોતાના જીવ જવાનો વખત નજીક દેખાયો ત્યારે બચાને જીવાડવાની આશા છોડી દઇ પોતાનો પ્રાણ બચાવવા ઉપાય આરંભ્યો. એવીજ રીતે માણસને પોતાનાં બાળકો વહાલા છે, પણ જીવ ઉપરાંત વહાલા નથી. આવી રીતે સકળ જગ-

તનો પ્રેમ સમજી લેવો.' આ પ્રત્યક્ષ દાખલો જોઇ બાદશાહ તાજુબી પામી બીરબલની અકલના વખાણ કરવા લાગો.

સાર—આ વારતા ઊપરથી એમ સાબીત થાય છે કે, આ જગત કેવળ સ્વાર્થ જેટલોજ સબંધ રાખેછે ગરજ સરી એટલે વૈદ વેરી બને છે, તેમ જેણી વરતનાર માણુસ આ ભવ સાગર ન તરતા, મહા પાપના અધીકારી બની ફરીને ચોરાશીના ફેરામાં પડી મહા દુ:ખની યાત્રા કરે છે. પોતાના પ્રાણુ સમાન બીજાનો પ્રાણુ ગણનારજ ઉંચ ગતીને પામે છે.

વારતા બત્રીસમી.

પરીક્ષકોની બલીહારી ?

દુગ્ધ સ્વેત, દધી સ્વેત હૈ, હંસ સ્વેત બગ સ્વેત.
પડે મામલે જાનીએ, ઉંચ નીચકો ભેદ.

એક સમે બાદશાહને એક બીજા દેશના રાજાએ પત્ર લખી મોકલ્યો કે, 'અસ્લનો કમ અસ્લ, કમ અસ્લનો અસ્સલ, ગાદીકા ગધ્ધા, અને બજારકા કુતા. એ ચારે વસ્તુ શોધીને મારી તરફ મોકલી આપો, નહીં તો મારી સાથે લડાઇ કરવા તતપર થાઓ. આવી મતલબનો પત્ર વાંચી બાદશાહ મન સાથે વીચાર કરવા લાગો કે, 'આમાં લખેલી ચીજો મળી શકે તેવી નથી, તો પછી લડાઇ કરવા વગર છુટકો નથી, પણ લડાઇ કરવાથી લાખો માણુસો અને કરોડો રૂપીઆનો ભોગ આપવો પડશે તેનું કેમ કરવું ? આમ શોકરૂપી સાગરમાં ડુબી બાદ-

શાહ બેઠા હતા, એટલામાં બીરબલ આવી સલામ ભરી કહયું કે અહો, અનેક ખાવીંદ એવાતો કેવા વીચારમાં પડી ગયા છો કે જેથી મુખ મુદ્રા નીરતેજ થઇ ગઇ છે ! એવું તો કેવું સંકટ આવી પડયું છે ? એવો તો કેવો મહા બળવાન દુશ્મન જબરદસ્ત ફોજ લઇ ચઢી આવ્યો છે ? જો એમ હોયતો સાવધ બની, ઉદાસીનો ત્યાગ કરી સેવકને જલ્દી ફરમાવો એટલે માથે ભમી રહેલા વીપતીના કાળા વાદળને વીખરી નાખવાને ઊતાવળેથી ઉપાય શોધીએ.' આવા બીરબલનાં વાકયો સાંભળી શાહને ઘણી ધીરજ મળી શાહે તરત તે આવેલા રોહસેન રાજાનો પત્ર બીરબલના હાથમાં આપીને કહયું કે, અહો, સુગ્ન બીરબલ ? વાંચી, વીચારીને કહો કે, આને માટે શું કરવું ?' બીરબલે તે પત્ર વાંચીને કહયું કે, સરકાર ? જે ચાર ચીજો મંગાવી છે તે હાલ તુરત મળી શકે એમ નથી. પણ તેને મેળવતાં કેટલોક વખત લાગશે ? માટે તે ચીજો વાસ્તે કશી પણ ચીંતા ન રાખતા, તે રાજા પાસેથી એક વર્ષની મુદત માગી લો. પછી જોઈ લો, ફતેહના ડંકા !' બીરબલનો આવો વીચાર જાણી શાહના મુખપર પસરી રહેલી ઉદાસી ઉડી ગઇ, અને આનંદમય બની ઉત્સાહની સાથે પત્ર લખી એક વર્ષની મુદત માંગી લીધી. આ પત્ર રવાના કર્યાં પછી બીરબલે બાદશાહને કહયું કે. 'હવે ઢીલ ન રાખતાં તે ચારે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની ઘણી જરૂર છે. વખત પાણીના રેલા જેવો છે, તેને વહેતા વાર નહી લાગે, આ વસ્તુ શોધવા જતા એક લાખ રૂપીઆ જોઈ શે ? તે આપવામાં ઢીલ ન થવી જોઇએ !' બીરબલનો આવો આગ્રહ જાણી શાહે તરત ખજાનચીને કહી એક લાખ રૂપીઆ બીરબલને ઘેર મોકલાવ્યા. લાખ રૂપીઆ મળતાજ, બીરબલે તે ચારે વસ્તુ મેળવવાને માટે પ્રદેશ જવાની શાહ પાસેથી કેટલાક માસની રજા મેળવી ઘેર આવ્યો. જોઇતાં સાહીત્યો સાથે લઇ,

સાહુકારનો વેષ ધારણ કરી, રોહસેન રાજાનાં નગર ભણીને રસ્તો લી-ધો. દેશ દેશાવરોની ચરચા જેતો જેતો કેટલેક દીવસે રોહસેનની નગરીમાં જઈ ચડયો. નગરીની રમણીક બજારના મધ્ય ભાગમાં આવેલા એક અતી શોભાયમાન મહેલ ભાડે રાખી મહોટા ઠાઠ માઠ સાથે સરાફી વેપાર ચલાવી પેઢી જમાવી દીધી.

બીરબલના મનોહર મહેલની સામેજ આવેલા સરકારી ચબુતરામાં કોટવાલ રહેતો હતો. ધીમે ધીમે તેની સાથે ગાઢી મિત્રાચારી બાંધી. કહયું છે કે, હાથ પોલો તો જગત ગોલો, પૈસો વેરીને પણ નમાવે છે? તો પછી કોટવાલ જેવો, બીરબલ જેવાને વસ થાય તેમાં શી નવાઇ? આ બે વચ્ચે ગાઢો સંબંધ થતાજ, કોટવાલે નવીન પ્રકારના સુખો આપી ગાન તાન રંગ રાગની, મજાહ ચખાડી, બીરબલનું અંતઃકરણ પોતા તરફ ખેંચવા લાગો. જે નગરમાં કોઇ ગાનાર કે નાચનાર આવ્યું હોય તો તરત તેડી લાવે અને તેના રંગનો રસ ચખાડે, અને તેના બદલ તેને કોટવાલ જે રકમ આપવા કહે તે આ વેષધારી શાહુકાર આપે. આ પ્રમાણેના રંગ ઊડાડી આ બંને જણ મોજ માણતા હતા. એક સમે એક નવયોવના અને મદે ભરેલી રમણીક રંભા જે ગાયન કળામાં પ્રવીણ હતી તે મહા સ્વરૂપા સુંદરીને એક રથમાં બેસાડીને કોટવાલ શેઠ પાસે આવીને આગ્રહ સાથે કહયું કે, કોકીલાના કંઠને ટક્કર મારે, અને કોયલડીને ઢાંકી નાખે એવી આ ગાનારી અને નૃત્ય કરનારી શું મધુરી નાયકા છે, માટે તેના ગાન તાનની ધુની ઉરાડવા દેવી જોઇએ?' તે સાંભળી શેઠે કહયું કે, 'પધારો, મારી કયાં ના છે.' હુકમ મળતાજ તે કામણગારી નાયકાએ નાચ અને ગાયનની રંગ છેલ કરી મુકી, સરસમાં સરસ રાગ રાગણીના આલાપ છોડી શેઠના

મહેલને ગજવી મુકી શેઠને આનંદમયી બનાવી દીધો. આ નાયકાના મોહક ગાયનો સાંભળીને શેઠે કોટવાલને પુછ્યું કે, 'કોટવાલજી! આ નાયકાને શું ઇનામ આપીએ કે જેથી તે સંતોષ પામે' કોટવાલે કહ્યું કે, 'શેઠજી? બસો રૂપીઆ આપો.' કોટવાલના કહેવા મુજબ શેઠે તે નાયકાને બસો રૂપીઆ ગણી આપ્યા. રૂપીઆ લઇ નાયકા બહુ ખુશી થઈ. મોંહ મલકાવી, કટાક્ષબાણ મારી, શેઠને નમન કરી, મન સાથે વીચાર કરવા લાગી કે, 'અત્યાર સુધીમાં મારા હાવભાવવાળા ગાયન અને નાચથી રીઝીને. આના શીવાય કોઇએ પણ આવી ઉદારવૃતીથી આવું ઉંચુ ઇનામ આપ્યું નથી. ગાયન કળાની ખુબી જાણનાર આજ શેઠ છે. તો પછી આવી કદર બુજનારને મુકી પાંચ પચીશની નજીવી રકમ માટે સા સારૂં બહાર ભટકવું જોઇએ! મુરખાઓની તાબેદારી ઉઠાવવા કરતા, આવા નરની ઉઠાવવામાંજ આબરૂ છે? આવો વીચાર કરી તે શેઠ પ્રત્યે બોલી કે, 'શેઠજી! હું રૂપીઆની ભુખી નથી, પણ આપની સેવાની ભુખીછું. માટે કૃપા કરી, મારો દાસી તરીકે સ્વીકાર કરશો!' તે રમણીક રંભાનું આવું કોમળ વાકય સાંભળી શેઠે કહયું કે, 'જો તું શુદ્ધ પ્રેમની પ્રતીમા બની પ્રેમ પંથની પ્રતિજ્ઞા પાળવા ચહાતી હો-તો મારી ના નથી? ખુશીથી રહે, આનંદથી હાસ્ય વીનોદ કર, અને જે જોઇએ તે લે.' નાયકા તરત શેઠનો હાથ પકડી, પોતાના રથમાં બેસાડી પોતાને ઘેર લઇ ગઇ, અને નાના પ્રકારની કોકકળા શીખવી શેઠનું મન પ્રસન્ન કરી, આખી રજની રતિ રંગમાં ગુજારી, સહવાર થતાજ શેઠ પોતાને ઘેર જવાની રજા માગી. તેથી તે નાયકા ગદગદિત કંઠે કહેવા લાગી કે, 'અહો, હૈયાના હાર! આમ જવા સજ થયાછો, પણ અહીંથી આપને જવા દેવા ચાહતી નથી- છતાં આપ તરછોડી ચાલ્યા જશોતો અબળાનું કાંઇ જોર નથી!' શેઠે કહયું

કે, 'અહો, દીલરંગી ! જરા પણ દીલગીર થઈશ નહી ? ખાઓ પીઓ અને અમન ચમન ઉડાવો ? માટે ખુશીથી રજા આપ, હું તારો છું તારાથી જરા પણ અળગો ન રહેતાં તને હમેશાં મલીશ આમ કહી શેઠ પોતાને ઘેર આવ્યો, અને કળાવતી સાથે પ્રેમમાં પડયો.

થોડાક દીવસ વીત્યા પછી કોટવાલે આવીને શેઠને પુછ્યું કે, 'શેઠજી ! તમે પરણ્યા છો કે કુંવારા !' શેઠે કહ્યું કે, 'જો કોઈ ઊંચા ખાનદાનની કન્યા મળે તોજ પરણવાની વાત બને ? નહીં તો પરણ-વા કરતાં કુંવારા રહેવું એ વધારે પસન્ન કરૂં છું.' કોટવાળે કહયું કે, 'શેઠજી ! એમ છે તો હું આપની ઉમેદ પાર પાડવા માટે ઉંચા કુળની કન્યા શોધી કાઢવાને ખચિત મહેનત કરીશ' આ પ્રમાણેની ગોઠવણ કરી કોટવાળ પોતાને ઘેર વીદાય થયો.

થોડાક દીવસ બાદ કોટવાળે ઉંચા કુળની સ્વરૂપવાન સુંદરી શોધી કાઢી શેઠની સાથે વીધીયુકત પાણી ગ્રહણ કરવી આપ્યું. આવા ઉંચા કુળની કન્યા મળવાથી શેઠ ઘણો ખુશી થયો.

આ ગ્રહણી માટે શેઠ એવો નીયમ શરૂ કર્યો કે દરરોજ બજાર જતી વખતે જોરથી તે મનોરમાના વાંસા ઉપર કોરડો મારવો અને પછી પોતાના કામ ઉપર જવું. આ પ્રમાણે કોરડા મારતા કેટલાક દીવસો નીકળી ગયા. પછી બજારમાંથી એક પાકેલું તરબુજ લાવી તેના બે ટુકડા કરી નાંખી લાલ રંગવાળા રૂમાલમાં બાંધી લઈને, દો-ડતો દોડતો ઘરમાં દાખલ થયો, અને પોતાની પરણેલ સ્ત્રી જોઈ શકે તેવી રીતે આંખની ભ્રમરો ચઢાવી, તેને સટાસટ બે કોરડા ખેંચી કાઢી કહ્યું કે, 'જો આ રાજાના કુંવરનું માથું કાપી લાવ્યો છું તે આ પેટીમાં મુકું છું. માટે તું જો આ હકીકત કોઈને પણ કહીશ તો

આ કુંવરની પેઠે તારા પણ બે કટકા કરી નાખીશ ? માટે ખબરદાર રહેજે.' એમ કહી તે બે કટકા પેટીની અંદર મુકી, તાળુ મારી ઝટપટ ઘરની બહાર નીકળી ગયો. હજી તો શેઠ લાંબો ગયો નથી એટલામાં શેઠાણીએ મોટેથી રડવા લાગી. આ બુમોની બરાડો સામે આવેલા ચબુતરામાં બેઠેલા કોટવાળને કાને અથડાણી. તે સાંભળતાજ કોટવાળ કેટલાક સીપાઇઓ સાથે ત્યાં દોડી આવી શેઠાણીને પુછ્યું કે, 'અહો, શેઠાણી, આજ આટલા બધાં કેમ રડો છો ? શું દુઃખ આવી પડ્યું છે ? તમને કોણે સંતાપી ? તેનું કારણ તો જરા જણાવો ?' તે રડતાં રડતાં કહેવા લાગી કે, 'શું કહું, કહેતા જીભ અટકે છે, શરીર કંપે છે, છતાં કહ્યા વગર ચાલે એમ નથી, તમારા શેઠ જે મારા પતી થાય છે તેણે રાજાના કુંવરનું માથું કાપી આ પેટીમાં મુકી તાળું મારી બહાર ગયા છે, મને આ વાત કોઇને ન જણાવવા માટેનું કહી બહુ મારી છે, તે મારના દુઃખથી રડું છું.' એમ કહી પોતાના વાંસો ખુલ્લો કરી કોરડાના સોળ કોટવાળને દેખાડ્યા. તે જોઇ કોટવાળ બહુ ખેદ પામી બોલ્યો કે, 'આ ઉપરથી જણાય છે કે શેઠ મહા પાપીનો પાપી છે. એ પાપીને પકડી એના પાપની શીક્ષા કરાવું. શું મેં સારી કુળની કન્યા આવો માર ખાવા માટે પરણાવી હતી ? ધીક્કાર છે એવા ચંડાલોને !'

કોટવાલે તરત શેઠને પકડી લાવવા માટે સીપાઇઓને દોડાવ્યા. હુકમ થતાજ કુતરાની પેઠે સીપાઇઓ શેઠની શોધ માટે દોડ્યા. ચારે તરફ તપાસ કરતાં શેઠ સપડાઇ ગયા. કશી પણ પુછપરછ ન કરતાં હડકાયા કુતરાના પેઠે સીપાઇઓ ભસવા લાગ્યા કે, 'જુઓ છો શું ફટકાવો ? એ હરામખોરને બાંધો ? એ અધમ પાપી ખુનાને પકડો ? અરે

એ ખુન કરી ભમતો ફરતો હતો? હવે ક્યાં જઇશ? હાથે કરીને મોત માગી લીધું છે? તું કેવો નીચમાં નીચ છે? લે હવે તેનું ફળ ભોગવજે?' તેને બાંધી ખુબ કોરડાના માર મારતા મારતા કોટવાળની પાસે લાવ્યા. માર સહન ન થઇ શકવાથી શેઠે કહ્યું કે, 'અરે કાળા માથાના દુષ્ટ માનવીઓ મને વગર વાંકે શામાટે માર-મારી અધમુવો કરી નાંખો છો! મેં તો તમારો શું અપરાધ કીધોછે તે તો જરા જણાવો.' આ સાંભળી કોટવાલે કહ્યું કે, 'હરામખોર ચુપ રહે? એતો જાણ્યું તારૂં ડહાપણ? તે જેમ તે અપરાધ કીધો છે તે હમણાજ જણાઇ આવશે. અરે ઓ દુષ્ટ! આવાં આવાં ઘોર કરમો કરવા માંડ્યાછે? ઠીક છે! હમણાજ તારી કરણીના ફળ ચખાડું છું?' આમ શેઠને ધમકાવીને સીપાઇઓના મજબુત પહેરા સાથે રાજાની સમક્ષ ઉભો કરી કોટવાલે કહ્યું કે, 'નામદાર! આ પાપીએ આપના કુંવરનું માથું કાપી પોતાના ઘરની પેટીમાં મુક્યું છે, તે વાત કોઇના જાણવામાં ન આવે તેટલા માટે તેણે તેની સ્ત્રીને ધમકી આપી તેણીનો વાંસો કોરડાથી ફાડી નાખ્યો છે માટે તે સ્ત્રીને બોલાવી તેનો વાંસો જોવાથી આપને ખાત્રી થશે.

આવું કોટવાળનું સાંભળતાજ રાજાના ગુસ્સાનોપાર રહ્યો નહીં: અને તેની કાંઇ પણ તપાસ કર્યા વગર ખુનીને એકદમ શુળી ઉપર ચઢાવી દેવાનો કોટવાળને હુકમ આપ્યો. રાજાનો આવો કરપીણ હુકમ થતાંજ તરત કોટવાળ શેઠને સ્મશાન ભુમીપર લઇ ચાલ્યો રસ્તે ચાલતા શેઠનો ચાકર શેઠને મળ્યો. તે જોઇ શેઠે પોતાના ચાકરને કહ્યું કે, 'તું શેઠાણીને જઇને કહે કે તારો સ્વામી શુળી ઉપર ચઢેછે. આનો શું જવાબ આપે છે તે જલ્દીથી મને કહી જા. ચાકરે જઇ બનેલી હકીકત શેઠાણીને કહી. તે સાંભળી જરા પણ દીલગીરી ન થતાં શેઠાણી

ગુસ્સાથી બોલી કે, ભલે ચઢવા દે, કરશે તે ભરશે, બીજા કોઇ શું કરશે? શેઠાણીના આવા કઠોર શબ્દો સાંભળી ચાકરે તુરત આવી શેઠને તે હકીકત જણાવી. આ સાંભળી શેઠે ચાકરને કહ્યું કે, હવે તું મારી નાયકાને જઇને કહે કે, શેઠ હમણાંજ આવે છે. ચાકરે નાયકાને ત્યાં જઇ કહ્યું કે, શેઠ હમણાંજ આવે છે. ચાકરના આ શબ્દો સાંભળતાજ તે નાયકા ઝટ ઉઠી બારીએ આવી શેઠની રાહ જોતી ઉભી.

શેઠે ધીરજથી કોટવાળને કહ્યું કે, જરા ફગાવંતીના ઘર આગળ થઇને મને લઇ જાશોતો આપનો ઉપકાર માનીશ!' તે સાંભળી કોટવાળ તેને નાયકાના ઘર આગળ લઇ ગયો. બારીએ રાહ જોતી ઉભેલી નાયકાએ શેઠને આવી દશામાં આવતો જોઇ તે બહુ ખેદ પામી, નીચે આવી કોટવાળને હાથ જોડી કહ્યું કે, 'આ બસો રૂપીઆ આપ પાન સોપારીના લો. અને માત્ર બે ઘડી સુધી આ શેઠને આ ઝાડની છાંયા નીચે બેસવા દેવાની કૃપા કરશો તે હું આપ સાહેબનો ઉપકાર માનીશ હું રાજા હજુર જઉં છું. જો અપરાધ માફ કરી એમને છોડી મુકવાનો હુકમ કરશે તો ઠીક, નહી તો પછી લઈ જજો. પૈસા શું ન કરે! પૈસા જોતા મુનીવર ચળે તો પછી કોટવાળ કેમ ન ચળે! કોટવાલે બસો રૂપીઆ લઇ તેમ કરવાની કબુલાત આપી.

પોતાના શેઠને છોડવી લાવવા માટે નાયકાએ ઉત્તમ પ્રકારના અલંકારો સજી ઠાઠ માઠની સાથે ઝાંઝરનો રણકારો બોલાવતી દરબારમાં પ્રવેશ કરી રાજાને હાવભાવથી ભરેલા ગાન તાનથી આંજી નાખ્યો. નાયકાના અદભુત નાચથી રાજા મોહીત પામી બોલ્યો કે, 'માગ! માગ! મરજીમાં આવે તે માગ!' નાયકાએ તરત વચન લઇ બોલી કે, 'તમે જે શેઠને-શુળીએ ચઢાવવાનો હુકમ આપ્યો છે તેને તેમ ન કરતાં છોડી

દો. રાજાએ કહયું કે, 'શેઠને તો ક્યારનો શુળીએ લટકાવી દીધો હશે. માટે બીજું કાંઇ માંગ. નાયકાએ કહયું કે, 'જો જીવતો હશે તો છોડી મુકાવા હુકમ કરવો. તે સીવાય મારે કસુએ જોઇતું નથી,' આ સાંભળી રાજાએ સીપાઇને તાકીદ આપી કે, 'જો શેઠ જીવતો હોય તો તેને એકદમ છોડી મુકવો. રાજાનો હુકમ થતાજ સીપાઇઓ તરત દોડયા. તપાસ કરતાં જ્યાં કોટવાળ અને શેઠ બેઠા હતા ત્યાં આવીને કોટવાળને રાજાનો હુકમ સંભળાવી દીધો. આ હુકમ સાંભળતાજ કોટવાલે શેઠને છોડી મુકયો. અને નીચું ઘાલી કોટવાળ રસ્તે પડયો. એટલામાં નાયકા આવી, શેઠને બંગલામાં લઇ જઇ આસવાસના કરી, બનેલા દુખદાઇ બનાવથી તે નાયકાની આંખમાંથી આંસુની ધારા ચાલી. તે જોઇ શેઠ તેના મનને શાંત પાડવા માટે કહયું કે, 'તું જરા પણ ગભરાઇશ નહી. આવી ખટપટ કોઇ કારણ સર મેંજ ઉભી કરી છે. હવે હું મારે દેશ જઇશ, અને ત્યાંથી થોડાક દીવસ પછી પાછો આવીશ. અને પછી તને હું મારી સાથે લઇ જઇશ, માટે તું જરા પણ ગભરાઇશ નહીં.' આ પ્રમાણે નાયકાને ધીરજ આપી બીજી આડા અવળી હાસ્ય વીનોદની વાતો કરી ત્યાંથી વીદાય થઇ પોતાનો વેપાર આ ટોપી નાંખી પોતાના દેશનો રસ્તો લીધો. રસ્તો કાપતા કાપતા બીરબલ બાદશાહના સન્મુખ આવી કહયું કે, 'મલ્યાલના રાજાએ જે ચાર વસતુઓ માગી હતી તે તૈયાર છે,' બીરબલનું આવું બોલવું સાંભળી શાહ બહુ ખુશ થઇ બીરબલને પુછ્યું કે, 'તે ચારે વસ્તુઓ ક્યાં છે ?' બીરબલે કહયું કે, 'સરકાર! તે ચારે વસ્તુઓ રાજાના ગામમાંજ છે. માટે આપ મને એક પત્ર સહી સીકા સાથે લખી આપો.' બાદશાહે તરત સહી સીકા સાથેના પત્રમાં લખી જણાવ્યું કે, 'આપની મંગાવેલી ચારે ચીજો બીરબલ સાથે

મોકલેલ છે તે તપાસી લઇ પાછો ઉત્તર લખી આપશો.' તે પત્ર લઇ બીરબલ મોટા ઠાઠ માઠને સાથે માલ્વાલની રાજધાનીમાં પ્રવેશ કરી અનુચરે સાથે રાજાને કહી મોકલાવ્યું કે, 'દીલ્લીથી બીરબલ આપની ભેટ લેવા આવ્યો છે.'

રાજાએ તરત દરબારમાં દાખલ કરવાનો ચોપદારને હુકમ આપ્યો. બીરબલ પણ રાજરીતી મુજબ દરબારમાં પ્રવેશ કરી રાજા સમીપ આવી યોગ્ય વીનયથી અભીવંદન કરી ઉભો રહ્યો. તે જોઈ રાજાએ પણ યોગ્ય આદર સત્કાર કરી બીરબલને બેસવાને આસન આપ્યું. અરસપરસ કુશળતા પુછી. બીરબલે શાહના હાથનો લખેલ પત્ર રાજાના હાથમાં મુકયો. રાજાએ તે પત્ર વાંચી આશ્ચર્યતાથી બીરબલને પુછ્યું કે, 'તે ચારે વસ્તુ કયાં છે?' બીરબલે કહ્યું કે, 'મહારાજ! અહીંયાજ હાજર છે.' એમ કહી પોતાના માણુસને કહ્યું કે, 'મારી સ્ત્રી અને નાયકાને અહીંયાં બોલાવી લાવો. ચાકરે જઇને બંનેને બોલાવી લાવ્યો, તે જોઈ તેણીઓને પોતાની પાછળ ઉભીઓ રાખી બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર! હું આપના નગરમાં શેઠનું નામ ધારણ કરી સરકારી ચબુતરાની સામે એક મોટો બંગલો ભાડે લઇ રહ્યો હતો. પછી તમારા કોટવાળ સાથે મીત્રાચારી બાંધી હતી, અને તે કોટવાલે મારી પાસેથી પુષ્કળ ધન સંપાદન કરી આ નાયકા સાથે સંબંધ કરાવી, આ ઉંચ કુળની કન્યા સાથે પરણાવ્યો હતો. આ પરણેતર સ્ત્રીને હમેશાં એક કોરડો મારવાનો ઠરાવ કીધો હતો. હવે આ સ્ત્રી અસલ છે કે કમ અસલ છે તેની ખાત્રી કરવા માટે બજારમાં જઇ એક પાકેલું તરબુજ ખરીદી તેના બે ટુકડા કરી એક રાતા રૂમાલમાં બાંધી ઘરમાં આવ્યો, અને અમારી સ્ત્રીને કહ્યું કે, 'આ રાજાના કુંવરનું માથુ

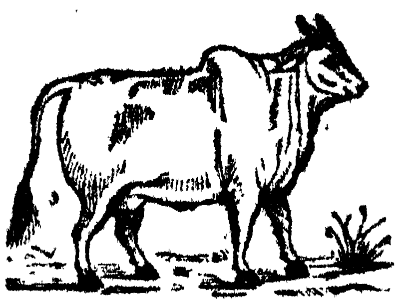
કાપી લાવ્યો છું તે તું કોઇને કહેતી નહીં.' એમ કહી તે બે કટકા પેટીમાં મુકી પેટી બંધ કરી. મારી બાયડીને જોરથી બે કોરડા મારી બહાર જતો રહયો ઘરની બહાર પગ મુકયા પછી મારી આ કુળવંતી નારી રડવા કુટવા લાગી અને ધમસાણ મચાવી લોકોના ટોળાં એકઠાં કીધા. એ કોળાહળ સાંભળી આપનો કોટવાળ તેની પાસે ગયો, અને તેને શોર બકોર મચાવી મુકવાનું કારણ પુછયું. પોતાની દાઝ કાડવાનો સમય આવેલો જોઇ મારી એ નારીએ બધી વાત કહી દીધી. તેથી કોટવાળ મને બાંધી આપની સમક્ષ લાવી ઉભો કીધો. અને તેના કહેવાથી આપે મને શુળી ઉપર ચઢાવવાનો હુકમ આપ્યો. મને થયેલી શુળીનો હુકમ મારી બાયડીને કહી મોકલાવ્યું છતાં મારો પ્રાણ બચાવવાની કાંઇ પણ પ્રેરણા ન કરતાં, વચમાંથી પાપ ટળ્યું એમ માની ખુશ બની બેઠી રહી તેથી તે અસલ નહીં, પણ કમઅસલ એ આપની એક વસ્તુ લો. હવે આ જે નાયકા મારાં જમણા હાથ આગળ ઉભી છે તે કમઅસલ જાત હોવા છતાં મારી સાથે ગાઢો પ્રેમ બાંધી રહી હતી, અને જરા પણ મારાથી બીનભાવ રાખતી નહોતી. જ્યારે મને શુળીએ લઇ જતા તેના જોવામાં આવ્યો, તે જોતાજ તે દુખ રૂપી સાગરમાં ડુબી માછલીના પેઠે તડફવા લાગી. અને આંખોમાંથી આંસુઓ પાડી બોલી કે, 'હવે મારી શી ગતી થશે? હવે હું કોને આશરે રહીશ? એમ રૂદન કરતી વીચાર કરવા લાગી કે, ગમે તેમ થાઓ પણ મારા વ્હાલાનો પ્રાણ બચાવવો. મનુષ યત્ન પ્રૌઢછે, ઇશ્વર કરશે તો કાર્ય સીધ્ધ થશે. એમ ધારી આપની પાસે આવી, આપને રીઝવી મારો પ્રાણ બચાવ્યો છે. તેથી આ કમઅસલ છતાં કમઅસલ નહીં, પણ અસલ. માટે આપની આ બીજી વસ્તુ કમઅસલનો અસલ લો. હવે

આપની આગળ જે કોટવાળ બેઠા છે તેજ બજારનો કુતરો ?' આ સાંભળી કોટવાલે કહયું કે, 'મને બજારનો કુતરો શા કારણથી કહો છો?' તેના જવાબમાં બીરબલે કહયું કે, 'એતો કુતરાનો જાતી સ્વભાવ છે કે જ્યાં સુધી તેને બટકુ રોટલાનો ટુકડો ખાવાને મળે ત્યાં સુધી ધણીની તાબેદારી કીંવા મરજી જાળવી અનેક પ્રકારનાં લાડ લડે, એજ પ્રકારના તમે પણ છો. જુઓ, જે વખતે મારી બાયડીએ તમોને રાજાના કુંવરનું માથું કાપી લાવી પેટીમાં મુકવા સંબંધીની સઘળી હકીકત કહી, પણ તેની તમે કંઇ પણ ખાત્રી કીધા વગર મને પકડી, મરાય તેટલો મારી, આબરૂ લુટવા બાકી રાખી નહી. અરે એટલુંજ નહીં, પણ હું કોણછું ? મારી રીતભાત કેવી છે! તેની પણ તમે પરીક્ષા ન કરતાં બેશરમ બની ગયાં. સાથે બેસી ખાધું પીધું, રંગ રમ્યાં. મોજ મારી તેનીજ ગરદન કાપવા સજ થયો. ખાય તેનુંજ ખોદે. જે ઘેરાયલા વાદળમાંથી મને બચાવવો જોઇતો હતો,તેમ ન કરતાં નીમકહરામ બની મારી ઉપર જુલમ ગુજારી રાજાને બહાદુરી બતાવી ઇનામ મેળવવા માટે આવો અધમ બન્યો માટે તું બજારનો કુતરો ખરેખર થઇ ચુકયો.' મહારાજ આ આપની ત્રીજી વસ્તુ લો, હવે ચોથી વસ્તુ જે ગાદીનો ગદ્ધો રહ્યો તે આપનેજ લાગુ પડે છે!'રાજાએ કહ્યું કે, 'તે શી રીતે!' બીરબલે કહ્યું કે, 'આપે મારા અપરાધની કાંઇ પણ તપાસ કીધા વગર એક હલકા અને નીચ માણસના કહેવા ઉપર ઇતબાર રાખી મારો નાશ કરવાનો હુકમ આપ્યો માટે, એ ચોથી ચીજ કોની પ્રત્યે લાગુ પડે છે તે આપજ વીચારી જુઓ. હવે આપને પહોંચેલી ચારે વસ્તુની પહોંચ, મારા શાહની ખાત્રી કરવા માટે લખી આપો.' બીરબલની ચતુરાઇ, તેની વીશાળ બુદ્ધીની ખુબી જોઈ રાજા અત્યન્ત પ્રસન્ન

થઇ કીંમતી પોશાકો અને અમુલ્ય આભુષણોની ભેટ આપી, અને ચારે વસ્તુ મળ્યા બદલ પહોંચ લખી આપી બીરબલને મોટા માનની સાથે વરાવ્યો.

થોડાક દીવસ વીત્યા પછી બીરબલ બન્ને પ્રેમદાને લઇ દીલ્લીમાં આવી બાદશાહને સલામ કરી પહોંચનો પત્ર આપ્યો. તે વાંચી શાહે ધણીજ બીરબલની તારીફ કરી અનહદ માન આપી પ્રથમ કરતાં બીરબલને વધારે ચહાવા લાગ્યો.

સાર—સ્ત્રી કુલીન હો, કીંવા અકુલીન હોય તોપણ તેની આગળ કદી પણ સાચી વાત કરવી નહીં. સ્ત્રીઓનાં પેટ હમેશાં હલકાં હોય છે તેથી તે સારા નરસાનો વિચાર ન કરતાં વાતને બહાર કાઢી નાંખે છે. કંઇક અવીચારી લોકો પોતાની કાર્ય સીદ્ધી સફળ કરવા માટે ન્હાના મોટા અમલદારોની મીત્રાચારી બાંધે છે, પણ તે ફલદાયક ન નીવડતા પ્રાણઘાતક નીવડે છે.

ભાગ ચોથો

વારતા તેત્રીસમી.

બે સ્ત્રીઓનો ઝઘડો.

એક દીવસે રાજા દરબાર ભરી બેઠો છે. એટલામાં જસોદા નામની એક નારી આવીને વીનયથી પોતાની ફરીયાદ રજુ કરી જણાવ્યુ કે, અહો, અદલ ન્યાયવંત બીરબલ ! હાલમાં આપના નગરમાં આઠ દીવસ થયા હું અને મારો પતી ખેમચંદ અમારા શહેરથી રહેવા આવ્યા છીયે. અમારી સાથે અમારી જાતવાળી રાધા નામે એક બીજી સ્ત્રી પણ આવેલી છે. તે આજ ચાર દહાડા થયા મારી સાથે કજીઓ કરે છે કે ખેમચંદ મારો પ્રાણપતી છે. માટે તું મારા ઘરમાંથી બહાર જા. આ ફરીયાદ સાંભળી બીરબલે રાધાને બોલાવી પુછ્યું કે, 'જસોદા જે કહેછે તે શું ખરી વાત છે?' રાધાએ કહ્યું કે, 'જસોદાએ જે કાંઇ કહ્યું છે તે બધુ ખોટું છે. અને મારી ઉપર તરકટ કરેછે, ખેમચંદ મારો ધણી છે પણ જસોદાનો નથી. આ બંનેની તકરાર સાંભળી લઇ બીરબલે પટાવાળાને આજ્ઞા કરી કે, ખેમચંદને બોલાવી લાવ એટલે તેને બધું પુછી જોઇએ. બીરબલનો આવો હુકમ સાંભળી આ બંને જણીઓ બીરબલને કહેવા લાગી કે, ' સાહેબ ખેમચંદને પુછશો નહીં. કારણ કે તેનો જેની ઉપર વધારે પ્રેમ હશે તેનું તે નામ લેશે. તેથી અમો બેમાંથી એક નીરપરાધી અબળા મારી જાશું.

આ વાત બીરબલને ઠીક લાગી. તેથી ખેમચંદને ન બોલાવતા રાધાને પુછ્યું કે, 'ખેમચંદના શરીરમાં શી શી નીશાનીઓ છે તે તમે જાણતા હોતો કહો.' રાધાએ કહ્યું કે, 'તે માટે હું કશુએ જાણુતી નથી.' પછી બીરબલે જસોદાને પુછ્યું કે, 'તમે જાણતા હોયતો કહો.' જસોદાએ કહ્યું કે, 'તેના શરીરમાં અમુક અમુક બે નીશાનીઓ છે. એના મંદવાડ વખતે એની ચાકરી પણ મેં કીધી હતી, એની દવાના પૈસા પણ મેં ડાકટરને આપ્યા છે, અને તેના દુઃખ ઉપર ડાકટરની સલાહથી ગંધક ખવરાવ્યો તેના દામ પણ મેં મહેનત મજુરી કરી દીધા છે.' બીરબલે જસોદાને પુછ્યું કે, 'ગંધક ખવરાવે કેટલું થયું?' જસોદાએ કહ્યું કે, 'અહીંયા આવ્યા પછીજ ગંધક ખવરાવવો બંધ કીધો છે.' પછી બીરબલે કોઈ ન જાણે તેવી રીતે ખીમચંદને બોલાવી તેના શરીરપરની નીશાનીઓ તપાસી જોઇ તો જસોદાના કહેવા મુજબ મળી. તોપણ બીરબલે વિચાર કીધો કે એટલાજ ઉપરથી કોઇનો ધણી ઠરાવી દીધો એતો ઠીક કહેવાય નહીં. કારણ કે કોઇ બાયડી ચંચલ હોય તો તે નીશાની યાદ રાખી શકે. અને કોઇ ગાફેલ હોય તો તે યાદ રાખી ન શકે. માટે એટલા ઉપરથી ઇન્સાફ કરવો વાજબી કહેવાય નહીં. તેથી તેનો વધારે તપાસ કરવો જોઇએ.' આવો વિચાર કરીને બીરબલે ખીમચંદને હુકમ કીધો કે, 'દરબારથી એક હજાર હાથ છેટે જઇને તમારામાં જેટલી શક્તી હોય તેવી દોટ મુકતા દરબારની પાસે આવીને ઉભા રહેજો.' એમ કહીને ખીમચંદને દોટ કાઢવા મોકલ્યો. અને પટાવાળાને શીખવી રાખ્યું કે, 'ખીમચંદ જ્યારે દોડતો આવે ત્યારે હું તમને કહું કે ખીમચંદનું માથું તરવારથી કાપી નાખો એટલે તમે તમારી તરવાર ઉઘાડી તેના માથાપર ધરી રાખજો.

આ બંને સ્ત્રીઓનો ઇન્સાફ બીરબલ કેવી રીતે કરે છે તેની રાહ જોતી તમામ દરબાર બેઠી હતી. જેવો ખીમચંદ દોડતો આવતો હતો, તેવી જોવાને ઉભી થઇ, જેવો ખીમચંદ દરબાર નજદીક આવ્યો એટલે બીરબલે સીપાઇને કહ્યું કે, 'ખીમચંદનું માથું કાપી નાખો. એટલે આ બંને સ્ત્રીઓનો કજીઓ મટી જશે.' તે સાંભળતાંજ સીપાઇએ તરવાર ઉઘાડીને જેવો ખીમચંદને મારવા જતો હતો, એટલામાં જસોદાએ ઝડપથી જઇને સીપાઇનો હાથ પકડી, બીરબલને કહેવા લાગી કે, 'મને આપનો ઇનસાફ જોઇતો નથી. આપ ખુશીની સાથે ખીમચંદને રાધાને સોંપી દો. પણ તેને મારશો નહીં.' પછી બીરબલે ખીમચંદને દોડતાં જે પરસેવો વળ્યો હતો તે પરસેવો પ્યાલીમાં સીપાઇ પાસે ઉતરાવી લીધો, ને સુંઘી જોયો તો તેમાંથી ગંધકની વાસ આવવા લાગી. આ દાખલાઓ ઉપરથી બીરબલની ખાત્રી થઇ કે જસોદા ખરી છે અને રાધા જુઠી છે તેથી જસોદાનેજ ખીમચંદની ખરી બાયડી ઠરાવી અને રાધાને ધમકી આપીને કાઢી મુકી. બીરબલનો આ ઇન્સાફ જોઇ તમામ દરબાર આશ્ચર્ય પામી ગઇ.

વારતા ચોત્રીસમી.

સવાલ–જવાબ.

એક દીવસે ગુલઝારે ગુલસન નામના રમણીક બાગમાં શાહે મોહોટા દબદબાથી સભા ભરી અનેક વીષયો પર ચરચા ચલાવી આનંદ લેતા હતા. શાહે ખુશ ચ્હેરાથી બીરબલને નીચે મુજબના સવાલો પુછવાને શરૂ કર્યાં.

શાહ—અહો પ્રવીણ બીરબલ ! ઈશ્વર શું ખાય છે ?

બીરબલ—જહાંપનાહ ! અહંકારને ?

શાહ—અહો દાનેશમંદ બીરબલ ! ઈશ્વર શું કરે છે ?

બીરબલ—સરકાર ! રંકને રાજા, ને રાજાને રંક બનાવે છે !

શાહ—અહો ગુણગ્રાહી ! બીરબલ ! ઈશ્વર કયારે હશે છે ?

બીરબલ—ખલકે ખાવીંદ ! જીવાત્માની વારંવાર ઐવચપણાની કુટેવથી હસે છે ?

શાહ—તે ક્યાં રહે છે ?

બીરબલ—તે સર્વત્ર રહે છે !

શાહ—બુરામાં બુરી કઈ વસ્તુ છે !

બીરબલ—ઐકાન્ત.

શાહ—કઇ સ્ત્રી કોઇની થઈ નથી અને થશે પણ નહીં ?

બીરબલ—પૃથ્વી.

શાહ—કઇ સ્ત્રી પાણીના રેલાની પેઠે વહી જાય છે ?

બીરબલ—લક્ષ્મી.

શાહ—ક્ષમા રાખવામાં કોણ સરસ ?

બીરબલ—ધરણી.

શાહ—ક્યાં ત્રણ ભવીષ્ય કોઇ જાણી ન શકે ?

બીરબલ—વરસાદ, મોત અને મોત્રારત. એ ત્રણેનું ભવીશ કોઇ ભાખી શકે નહીં.

શાહ—આખર અવસ્થાએ સાચું કુટુમ્બ કહ્યું ?

બીરબલ—ક્ષમા રૂપી માતા, સત્ય રૂપી પીતા, જ્ઞાન અને ધર્મ રૂપી ભાઇઓ, દયા રૂપી દાસી, શાંતી રૂપી નારી, અને સત કર્મ રૂપી પુત્રો. એ આખર અવસ્થાએ સાચું કુટુમ્બ છે.

બીરબલના આ ચમત્કારીક અને તાત્કાલીક જવાબો સાંભળી શાહ અને સભા ચક ચઇ જઇ બીરબલને ધન્યવાદ આપી પુષ્પથી વધાવી લીધો.

વારતા પાત્રીસમી.

હસાવતો ઇનામ લે.

એક સમયે બાદશાહે બીરબલને કહયું કે, 'બીરબલ ! જો તું મને હસાવીશતો હું તને મહોટું ઇનામ આપીશ.' આ સાંભળી બીરબલે અનેક યુકતીઓ લડાવી, અનેક પ્રકારની હાસ્યજનક વીનોદી વારતાઓ કહી સંભળાવી છતાં શાહ હસ્યો નહીં. છેવટે બીરબલે બાદશાહના કાનમાં કહ્યું કે, 'સરકાર ! જો આપ હવે નહીં હસશો તો હું મોટેથી બુમો મારી ધમશાણ મચાવી મુકીશ.' છતાં શાહ જરા પણ ન હસતાં મૌન ધારણ કરી બેઠા. તે જોઇ બીરબલ ખુબ ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો. આ ચેષ્ટાના ચેન ચાલા જોતાજ શાહ ખડખડ હસી પડયો. તે જોઇ બીરબલે કહ્યું કે, 'નામદાર ! હવે આપની સરત મુજબ ઇનામ આપો." શાહે ઇનામ આપી બીરબલની તર્ક શકતી જોઇ ખુશી થયો અને પુનઃ જ્ઞાન ગોષ્ટી આગળ ચલાવી.

વારતા છત્રીસમી.

જેવી વાત તેવી રીત.

નર સરવર વર છે નરો, બુદ્ધિ નરયુત હોય,
નહીં તો નર સરવર કને, કદી ન આવે કોય.

એક દીવસે શાહની માતા મરણ પામી, અને તેજ વખતે હુરમે એક કુંવરને જન્મ આપ્યો. આ બને ખબર શહેરમાં પસરી જવાથી શહેરીઓ મહા ગુચવણમાં પડી ગયા. રાજ માતાનો શોક પ્રદરશીત કરવો કે કુંવરના જન્મનો હર્ષ પ્રદરશીત કરવો. શોક અને હર્ષને કેમ બને ! એ બેનો સાથે શી રીતે સુકાબલો થાય ? આનો નીર્ણય પ્રજા જનોએ નહીં કરી શકવાથી વીચારમાં પડી ગયા. અંતે તેઓ એકમત થઇ બીરબલની પાસે જઇ સર્વ વાત વીદીત કીધી. ગુંચવણમાં ગુંચવાયલા પ્રજાજનોની આવી સ્થીતી જોઇ બીરબલે કહ્યું કે, 'ભાઇઓ ! તમે બધાઓ સાથે મળી દરબારમાં જાઓ અને જે વખતે શાહની નજર તમારી ઉપર પડે કે તરત તમે બધાઓ ઉઘાડાં માથાં કરી ઉભા રહેજો. જો આ બનાવ જોઈ શાહ હસે તો તમે પણ હસજો. અને ન હસતાં રડે તો તમે પણ રડજો.' આ પ્રમાણે બીરબલની યુક્તી સાંભળી લઇ તેઓ બધા દરબારમાં ગયા. આ બધા પ્રજાજનોનો વીચીત્ર દેખાવ જોઇ શાહને હસવું આવ્યું. તે જોતાંજ પ્રજાજનો હસી પડી આનંદ દર્શાવ્યો. આ યુક્તી સંબંધી ખબર મેળવતાં જણાયું કે આ ખુબી બીરબલની છે. તેથી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

વારતા સાત્રીસમી.

મરતાને બચાવે તે બહાદુર.

ચતુર તણી ચતુરાઈ તે છુપી રહે ન છેક.

એક સમે બાદશાહે લુહારને બોલાવી કહ્યું કે, 'મારે માટે એક મજબુત બખ્તર બનાવી લાવ.' લુહારે પોતાની શક્તી મુજબ ઉંચામાં ઉંચુ

બખ્તર બનાવી શાહની પાસે લાવ્યો. શાહે તેની પરીક્ષા કરવા સારૂ જમીન પર મુકી ગોળી મારી તેથી બખ્તર ભાંગી ભુકા થઇ ગયું. તે જોઇ શાહ રીસે ભરાઇ કહયું કે, 'જો આ પ્રમાણે ફરીને બનાવી લાવીશતો તારૂં ગરદન કાપી નાખવામાં આવશે.' રાજાનો આ કરપીણ હુકમ સાંભળતાજ લુહાર કંપવા લાગો. મહેનત ફોકટ ગઇ તેની ચીંતા ન કરતાં હવે શી રીતે કરવું ? મરતાને કોણ બચાવે ? આમ વીચાર કરતો કરતો બીરબલ પાસે જઇ રડી પડી કહયું કે, દુખીયાના દુખમાં ભાગ લેનાર કદરદાન બીરબલ ! મને કોઇ કૃપા કરી એવી એક યુક્તી બતાવો કે જેથી મારી મહેનત સફળ થાય અને મોતથી બચું !' લુહારની દયાજનક કહાણી સાંભળીને બીરબલે કહયું કે, 'બાજુ બખ્તર બનાવી તારા શરીરપર ધાર કરી દરબારમાં આવજે, જ્યારે પરીક્ષા કરવા કહે ત્યારે તારે કહેવું કે જમીન પર રાખી બખ્તરની પરીક્ષા લેવાતી નથી. પણ શરીર પેહેરી પરીક્ષા લેવાય છે, જેથી જણાશે કે શરીરનું કેટલું સંરક્ષણ કરે છે ? માટે હું પહેરીને ઉભો છું. જોઇએ તેટલી ગોળીઓનો પ્રહાર કરી પરીક્ષા કરી લો ! આમ કહીશ તો તારૂં કામ સફળ થશે.' બીરબલના કહેવા મુજબ કરી લુહાર દરબારમાં જઇ શાહને સમજાવ્યો. લુહારનું કહેવું ખરૂં છે ? પણ આ યુક્તી એની નથી ? એમ ધારી શાહે લુહારને પુછતાં જણાયું કે, આ યુક્તી બીરબલની બતાવેલી છે, તેમ જાણી શાહ ખુશી થયો. અને લુહારને ઇનામ આપી વીદાય કીધો.

સાર—કોઇ પણ માણસને સારી સલાહ આપી આફતમાંથી બચાવવો એ દરેક માણસની ખરી ફરજ છે.

વારતા આડત્રીસમી.

હાનિકારક હાંસી.

એક વખતે શાહ અને બીરબલ ફરવા નીકળ્યા હતા. એટલામાં એક કુતરો ઘણાક દીવસની કાળી પડી ગયેલી રોટલીનો ટુકડો ખાતો જોવામાં આવ્યો. તે જોઈ શાહે બીરબલને કહ્યું કે, જુઓ પેલો કુતરો કાળીને ખાય છે.' આ સાંભળી બીરબલ મન સાથે કહેવા લાગ્યો કે, મારા માથાના ઘા સમાન શાહે હાંસી દ્વારે સુચવ્યું કે તારી મા કાળીને કુતરૂં ખાય છે. પણ હું ખરો કે એની એવી ટેવજ મુકાવી દઉં. આવો વિચાર કરી શાહને કહ્યું કે, 'હજુર! છેતો કાળી પણ એના મનથી તો તે ન્યામત માની લીધેલ છે.' બીરબલનો આ ઉત્તર સાંભળતાં શાહના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહીં. અને આવેશમાં આવીને બીરબલને કહ્યું કે. કેમ, મારી માની મશ્કરી કરે છે? શું મારી માને કુતરાં ખાય છે?' બાદશાહને રીસે ભરાવાનું કારણ એ હતું કે તેમની માનું નામ ન્યામત બુ હતું, બીરબલે કહ્યું કે, શીરતાજ! રંક કીંવા રાય એ સર્વને માનો પ્યાર સરખોજ હોયછે, જેમ આપને એ નામ લેતા રીસ ચઢીતો, તો પછી મને કેમ ન ચડે? માટે રીસ ચડાવવી એ ઠીક કહેવાય નહીં. શાહે પોતાની ભુલ થયેલી જાણી વાત ફેરવીને બીરબલને કહ્યું કે, 'હુંતો કાળી રોટલીના ટુટકાને કુતરૂં ખાય છે તે જોઇ સ્હેજ કહ્યું હતું.' જેમ તમે શુદ્ધ મનથી કહ્યું છે, તેમ મેં પણ શુદ્ધ મનથી કહ્યું છે, કેમકે કુતરાના મનમાં તે કાળી રોટલી ખરાબ થઇ ગયેલી નથી, પણ ન્યામત સારી છે, એમ સમજી ખાય છે.' આ

પ્રમાણે બોલવાથી શાહ ખુશી થયો, અને ફરીથી કોઇની આવી હાંસી ન કરવી તેને માટે પ્રતિજ્ઞા લીધી.

સાર-કોઇ પણ વખતે કોઇ પણ જગાએ કોઇપણ માણસની મશ્કરી કરવી નહીં. એમાંજ લાભ છે.

વારતા ઓગણુચાલીસમી.

બે ઘડીની મોજ.

એક વખતે શાહે મનને આનંદ આપવા માટે સભાની સમક્ષ બીરબલને પુછ્યું કે, 'આ વખતે અત્રે બેઠેલા અમીર ઉમરાવો પોતાના મનમાં શું વિચાર કરતા હશે !' બીરબલે કહ્યું કે, 'હજુર ! હમણાં સઘળા ઊમરાવોના મનમાં એવો વીચાર ઘોળાઇ રહયો છે કે, આપના દુશ્મનનો નાશ થઇ, સદા રાજસુખ ભોગવી અગાળ કીરતી સંપાદન કરો.' શાહના જવાબમાં સર્વ દરબારીઓએ બીરબલના વચનોને ટેકો આપી ખુશી થયા. આ જોઇ શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'એતો બધુંએ ઠીક ! પણ મારા મનમાં કેવો વિચાર થઇ રહયો છે તે તો જરા જણાવો !' બીરબલે કહ્યું કે, 'આપણા પુર્વજો સદ્દગતીને પામે. પણ તમે તો પુર્વજોને નરકે નાખવા ચાહો છો, અને અપકીરતી થવાથી ખુશી છો ? એવો આપનો વીચાર છે કે નહીં, તે જણાવો?' આવી બીરબલની અજાયબ પમાડે એવી યુકતી જાણી શાહ આનંદમયી બની બીરબલના વાક્યો કબુલ કર્યાં.

વારતા ચાલીસમી.

એક અકલવાન હજામને હરાવે.

બીરબલ ઘણો ચાલાક, બુદ્ધીના ખજાના રૂપ, બોલવામાં પ્રવીણ ! રાજરંગનો ખરો ખેલાડી, છતાં એક ઉંચ કુળનો હીંદુ, કુળ મુસલમાન કોમમાં એકજ હોવાથી મારી જાતવાળાઓ ઘડીએ ઘડીએ અનેક પ્રપંચો કરી તેને રાજકાજમાંથી હાંકી કાઢવા માટે પ્રયાસ ચલાવી રહ્યા છે. માટે બહુ તાંતણું બળીયું, તે પેંડ કોઇક સમે તેનું પરીણામ બુરૂ આવશે. પણ જો એ મુસલમાની ધર્મ કબુલ કરે તો બધી ખટપટનો છેડો આવી જાય. આવો વીચાર શાહ હમેશા કરતો, અને તે સંબંધી શાહ બીરબલને નીત કહેતો. પણ બીરબર અનેક બહાના કાઢી શાહના છટકામાંથી છટકી જતો હતો. વખત જોઇને શાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'કાલે મારે ત્યાં જમવા આવજો.' બીરબલ કંઇક અગત્યના કામનો ફડચો આણવામાં તલ્લીન બનેલો હોવાથી બેભાનમાં રહી કહ્યું કે, 'હા, આવીશ.' આમ કહેતાંજ શાહના આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. બીજા દીવસના પ્રભાતમાં સઘળા દરબારીઓને એકઠા કરી મુસલમાની ધર્મના કાયદા મુજબ મીજબાની ઠરાવી વીવીધ પ્રકારના પકવાનો બનાવી ધામધુમ મચાવી આનંદ રંગમાં ગુલતાન બની ગયા હતા.

જ્યારે બીરબલને આ માટે ભાન આવ્યું ત્યારે તે માટે મહા વિચારમાં પડી ગયો, અને મન સાથે ગડમથલ કરવા લાગ્યો કે, જમવાને જવાય કેમ! હા પાડી હવે ના કહું તો શાહનું અપમાન કરેલું

ગણાય. રાજા વાજા અને વાંદરા ખીજેતો બુરા. ધર્મ વટલાવવા કરતાં મરવું વધારે સારૂં છે, હે પ્રભુ ! આપે હજી સુધી તો ઉની આંચ આવવા દીધી નથી, તો પછી છેવટે કાળો ડાઘ લગાડવાનો વખત બતાવશો ! જેમ પાણીમાં કમળ કોરૂં રહે તેમ હું યવન મંડળમાં કોરો રહી સ્વધર્મનું રક્ષણ કર્યું છે. માટે અહો, દીનાનાથ ? આ આવેલી આફતમાંથી બચાવી ઉપાધીમાંથી મુક્ત કરશો.'

આમ વીચાર કરતાં કરતાં સવાર પડવા આવી એટલામાં તેને એક યુક્તી સુઝી આવતા તરત તે બીછાનામાંથી ઉભો થઈ નિત્ય નીયમ કરી પરવારી બહાર જવાની તૈયારી કરે છે, એટલામાં બાદશાહને ત્યાંથી જમવાનું તેડું આવ્યું. તેને બીરબલે કહ્યું કે, 'શાહને જઇને કહો કે હમણાજ આવે છે.' અનુચરને રવાના કરી પોતે સોની પાસે જઇ દાગીના સાફ કરવાની પીંછી લઇ દરબાર ગઢમાં દાખલ થઇ શાહને કહ્યું કે, 'આપ નામદારની ખાતર મારા મનમાં જુદાઇ નથી તેથી હું આપની મરજી મુજબ વરતવા અહીંયા આવ્યો છું. હવે મારી એક અરજ છે હીંદુ રીવાજ મુજબ કેળના પાંદડાંના પાતર ઉપર પાણીનો છંટકાવ થવો જોઇએ. માટે આપનો હુકમ થવો જોઇએ તો તે પાતરો તથા ખાનપાનની ચીજોની આસપાસની જગા પવીત્ર કરવા નિયમ પ્રમાણે પાણી છાંટવું.' શાહે બીરબલની માંગણી કબુલ રાખવાથી બીરબલે તરત જળપાત્ર હાથમાં લઇ, ખીસામાંથી સુવરના વાળની પીંછી આખું મંડળ જુએ તેમ કાઢી તે પીંછીવડે પીરસેલા ભોજનની આસપાસ પાણી છાંટવા માંડયું. આ કામ પોતાના ધર્મ વિરૂદ્ધ થયેલું જોઇ જમવાને આવેલા તમામ મુસલમાનો ખીજવાઇ જઇને બીરબલને આડી અવળી વાતો સંભળાવી તીરસ્કારથી બહાર હાંકી

કાઢી રાંધેલા ભોજન નાંખી દેવરાવવા મકાન પવીત્ર કરાવવા અને ફરીથી નવા પકવાનો રંધાવવાની દોડધામમાં મચી પડયા. પ્રથમથીજ વચનથી બંધાઇ ગયા હતા તેથી નીરૂપાય બની શાહ ચુપ ચુપ જોયા કરતો હતો, પછી તેનો ઉપાય શો ? આ બનાવ બન્યા પછી શાહે ફરીને કોઇ પણ દીવસે બીરબલને જમવાની ફરજ નહીં પાડવાનો ઠરાવ કરી બીરબલની અથાગ શકિતના વખાણ કરવા લાગ્યો.

વારતા એકતાલીશમી.

મ્હોટામાં મ્હોટું કોણ ?

બાળક છે, સુખમાં સદા, નિર્ભય નિપટ નિશંક.

એક દીવસે શાહે અભીમાનથી બીરબલને પુછયું કે, 'અહો બીરબલ ! આ જગતમાં મ્હોટામાં મ્હોટું કોણ છે ?' બીરબલ શાહના બોલવાનો સાર સમજી ગયો કે, 'હું મ્હોટો છું.' એમ મારી પાસેથી બોલાવવા માંગે છે, પરંતુ તેના અભીમાનને ઉતારવામાં પરીણામે લાભ છે એવો મનમાં વીચાર કરીને બીરબલે શાહને કહ્યું કે, 'ખાવીંદ ! રાજા, શ્રીમંતો, શુરવીરો અને પ્રચંડ યોદ્ધાઓ કરતાં પણ બાળક મ્હોટું છે, કેમકે તે કોઇથી ડરવાનુંજ નહીં, તેમ દેશપતીની દરકાર પણ કરવાનું નહીં.' આ સાંભળી શાહ ખડખડ હસી પડીને કહ્યું કે, 'બાળક શી રીતે મ્હોટું ગણાય ? તેની ખાત્રી કરી આપો.' બીરબલે કહ્યું કે, 'એમ મોઢેથી કહેવાથી ખાત્રી થઇ શકે એમ નથી, પણ તેનો અનુભવ લેવાથી ખાત્રી થાય છે. બીરબલના આ

શબ્દો સાંભળતાજ શાહના હોંસકોસ ઉડી ગયા, અને વીચા-રમાં પડી આડી અવળી વાતો કરી પોતાના કામમાં રોકાયો.

શાહનું અભીમાન ઉતારવા માટે બીરબલે એક વરસના ચાલાક અને ચંચલ બાળકને ચાકરની પાસે તેડાવી સાથે લીધો, અને શાહ પાસે આવી સલામ ભરી આગળ બેઠો. પોતાની પાસે બેસાડેલા આ સુંદર સ્વરૂપવાળા બાળકને જોઇ શાહ ઘણો ખુશી થયો, અને તે છોક-રાને હાથમાં લઇ ચુંબન લેવા લાગ્યો. કોઇ દીવસે નહીં જોયેલ તેવી લાંબી દાઢી જોઇ તે બાળક, તે લાંબા વાળવાળી દાઢી પકડી પોતાની મરજીમાં આવે તેમ ખેંચી રમત કરવા લાગ્યો, આથી શાહ બહુ કંટાળી જઇ તે બાળકને પોતાના હાથમાંથી તે ચાકરના હાથમાં આપી કહ્યું કે, આ બાળક કેટલું બધું તોફાન કરે છે!' બીરબલે કહ્યું કે, એ સર્વથી મ્હોટું છે, જુઓ, આપની પણ એને જરાક પણ બીક છે! મરજીમાં આવે તેવી તે ચેષ્ટા કરે છે. આપતો ખલકના ખાવીંદ છો, સત્તાધારી છો, ગમે તેવા બળવાનને તમે શીક્ષા કરવાને સમર્થ છો. જો આ બાળકની પેઠે મોટા માણસે આપની દાઢીના બાલ ખેંચ્યા હોત તો તેને તમે શીક્ષા કર્યા વગર રહેત? પણ આતો બાળ રાજાએ ખેંચ્યા છે. તેથી તમે તે બાળ રાજાને શીક્ષા કરવાને સમર્થ નથી, તેથી તે બધાથી મ્હોટું છે.' આ પ્રત્યક્ષ દાખલો જોઇ શાહને ખાત્રી થઇ. અને બીરબલની આવી ચતુરાઇ જોઈ, શાહે તે બાળ રાજાને અને બીરબલને ઉત્તમ આભુષણો આપી તે બંનેને મોટા માનની સાથે દરબારમાંથી વીદાય કર્યા.

સાર—જો પોતામાં બુદ્ધિબળ હોય તોજ મહોટાઓની સાથે વિવાદમાં ઉતરવું.

વારતા બેતાલીસમી.

અમારા બેમાંથી કોણ મ્હોટું ?

સુમાર્ગમાં પ્રેરે સદા, સજ્જન આપી શીખ.

એક સમે દરબારમાં કોઇ પણ દરબારીઓ આવ્યા પહેલાં શાહ આવી બેઠો હતો. જેમ જેમ અમલદારો આવતા ગયા તેમ તેમ શાહ તેઓને પુછતો ગયો કે, હું મોટો કે ઇંદ્ર ? શાહનો આ જવાબનો કોઇ પણ અમલદાર ઉત્તર આપી શકયો નહીં. કારણ કે જો ઇંદ્રને મોટો કહે તોય શાહ રીસે ભરાય. અને શાહને મોટો કહે તો શી રીતે ઇંદ્રથી મહોટો છું એમ પુછે તો શું કહેવું ! તેના કરતાં કાંઇ પણ ઉત્તર ન આપવામાં સાર છે એવું સમજીને તેઓ બીરબલની રાહ જોતા બેઠા. એટલામાં બીરબલ દાખલ થયો. તે જોઇ શાહે તેજ પ્રમાણે તેને પુછ્યું. બીરબલે કહ્યું કે, 'આપ ઇંદ્ર કરતાં મહોટા છો.' શાહે પુછ્યું કે, 'શી રીતે ?' બીરબલે કહ્યું કે, અમારા ધર્મ શાસ્ત્રના લેખ પ્રમાણે જગત બ્રહ્મદેવે ઉત્પન્ન કર્યું છે; તે બ્રહ્માએ આપ અને ઇંદ્રને ત્રાજવામાં બેસાડી તોલી જોયા તો, આપ ઇંદ્ર કરતાં વધારે વજનમાં જણાયા તેથી ઇંદ્રનું તાજવું ઉંચું ગયું, અને આપનું નીચું ગયું તેથી તમને મૃત્યુ લોકનું, અને ઇંદ્રને સ્વર્ગનું રાજ આપ્યું માટે આપ ઇંદ્ર કરતાં મોટા છો.' આ સાંભળી શાહ ચુપ થઇ ગયો, કારણ કે બીરબલનો ઉત્તર દેખીતો તો પ્રશંસા કરવા લાયક હતો પણ ઊંડાણથી વિચાર કરતા તે હલકાઇ અને નીચાપણું દર્શાવનારો શબ્દ હતો. બીરબલે ખુલ્લે ખુલ્લું કહ્યું છે કે, 'આપ કરતાં ઇંદ્રને સ્વર્ગનું રાજ મળ્યું છે અને આપને તો આ દુઃખમય મૃત્યુ લોકનું

રાજ મળ્યું છે.' બીરબલના આવા ધાર્મિક શબ્દો સાંભળી શાહે પોતાના ગર્વને તજી દઇને બીરબલની બુદ્ધિની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. કારણ કે શાહ સદા સત્યને ચાહનારો, સાચી વાતને માનનારો, અને પોતાની ભુલને સુધારનારો હતો.

સાર—કોઇનું પણ અપમાન કરવું નહીં.

વારતા ત્રેતાલીસમી.

વિસામો કોને નથી?

એક સમે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'જેને કોઈ કાળે પણ વીસામો લેવાનો વખત આવતોજ નથી એવી કોઈ વસ્તુ છે?' બીરબલે કહ્યું કે, 'હજુર! સાહુકારનું વ્યાજ! કે જેને ઘડીકની પણ ફુરસદ ન મળતાં રાત ને દિવસ આગળ વધ્યાજ કરે છે.' આ સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

સાર—માથે આવેલા દુઃખને તાબે થવું, પણ મારવાડીનું ચાલુ વ્યાજ ભરવાને મારવાડીને ત્યાંથી વ્યાજે નાણાં લેવાં નહીં.

વારતા ચુમાલીસમી.

સ્વર્ગ અને નરક કોણ પ્રાપ્ત કરે છે?

સમય વિચારી સુજ્ઞ નર બોલે બોલ અમોલ.

એક દીવસે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે. 'સ્વરગ અને નરકને કયા લોકો પ્રાપ્ત કરે છે? તેની ખાત્રી કરી આપો!' બીરબલે તુરતાતુરત

કહ્યું કે, 'જે માણસના મુવા પછી તેને લોકો વાહ! વાહ કહે તો તે સ્વરગમાં ગયો અને જો મુવા પાછળ નીંદા કરી ખરાબ હતો એમ કહી વગોવે તો તે નરકે ગયો એમ સમજવું.' બીરબલની આ વાત કબુલ રાખી શાહ ખુશી થયો.

સાર—પચાશ કીરતી એજ સ્વરગ છે. અને અપકીરતી એજ નરક છે. માટે દરેક માણસે કીરતી સંપાદન કરવી.

વારતા પીસતાલીસમી.

દીવા નીચે અંધારૂં.

એક દિવસે શાહ અને બીરબલ કીલ્લાના બુરજ ઉપર બેસી હવા ખાતા હતા. તે વખતે બુરજની નીચે એક શાહુકારને સાત ચોરો લુંટી લેતા હતા, એટલામાં તેઓની ઉપર શાહની નજર પડી, શાહ અને શાહુકારની એક નજર થતાં શાહુકારે કહ્યું કે, 'આપની નજર સમક્ષ મને ચોર લુંટી મોજની સાથે ચાલ્યા જાય છે, છતાં આપ કંઇ કરી શકતા નથી?' શેઠનું આવું બોલવું સાંભળી શાહે આંખ ચઢાવીને બીરબલને કહ્યું કે, 'આવોજ મારા રાજમાં બંદોબસ્ત રાખ્યો છે કે? આને માટે હું જ્યારે તને પુછું છું ત્યારે તું કહે છે કે દરેક સ્થળે શાંતી અને આબાદી છે. પરંતુ એ તદન વાતો ખોટી હતી એમ મારી હવણા ખાત્રી થઈ છે, કે મારી નજર સમક્ષ ચોરોએ એક શાહુકારને લુંટી લીધો છે એ શું તારો બંદોબસ્ત?' બીરબલે કહ્યું કે, સરકાર! એતો દીવાના નીચે અંધારૂંજ હોય છે, એમ આખું જગત

જાણે છે. ત્યારે આપ કીલ્લા ઉપર પ્રતાપી કુળદીપક શહેનશાહ પ્રકાશી રહ્યા છો માટે કીલ્લા નીચે અંધેર હોય તેમાં નવાઇ શી ? માટે આપ વિચારો કે આસપાસ જરા પણ અંધારૂં છે ?' આવી અપુર્વ યુક્તીનું વાક્ય સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

વારતા છેતાલીસમી.

આ બંને ઉદાશ કેમ ?

એક દીવસે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'બ્રાહ્મણ તરસ્યો કેમ રહ્યો? અને ગધેડો ઉદાસ કેમ થયો ?' શાહનું આવું ચમત્કારીક વાક્ય સાંભળી બાહોશ બીરબલે એકજ શબ્દમાં બંનેનો ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે, 'સરકાર! બ્રાહ્મણ પાસે લોટો ન હોવાથી તે પાણી પીધા વગર રહ્યો. અને ગધેડાને લોટવાનું ન મળવાથી તે ઉદાસ થયો.' બીરબલનો આ તાત્કાલીક જવાબ સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થઇ, ખુશાલીના બદલામાં બીરબલને ઇનામ આપી રીઝવ્યો.

વારતા સુડતાળીસમી.

બુદ્ધિવાન તેજ બળવાન.

એક વખતે શાહે દરબારીઓને પુછ્યું કે, 'ઉન્હાળો, શીયાળો અને ચોમાસું એ ત્રણે કાળમાં કયો કાળ સરસ છે. જો તમારા જાણ-વામાં કે અનુભવવામાં આવ્યો હોય તો કહો ? આનો ખરો ખુલાસો કરી આપનારને ઇનામ આપવામાં આવશે.' આનો વાસ્તવીક રીતે ખુ-લાસો ન કરતાં કોઇએ ઉન્હાળાને તો કોઇએ શીયાળાને વખાણ્યો, પણ

તે શાહના મનમાં ન રૂચવાથી શાહે તેજ મુજબ બીરબલને પુછ્યું, ત્યારે બીરબલે કહ્યું કે, હજુર ! હું તો સર્વમાંથી સરસ વર્ષાકાળને અસન્ન કરૂં છું. જેના વડે ધાન્ય પાકી રાજા તથા રંકને સુખદાયક થઇ પડે છે, એના સીવાય બીજો સરસ કાળ છેજ નહિ” આ સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થઇને બીરબલને ઇનામ આપ્યું.

વારતા ઊડતાળીસમી.

તમારો ગુરૂ કોણ ?

ચોબેજીમેં ચાર બે, ચારોંહુકો ધર્મ, બેકાડી બેમામલે બેશહુર બેશરમ.

એક વખતે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, ‘આવી રીતે હાજર જવાબ દેતાં તમને કયા ગુરૂએ શીખવ્યું છે !’ બીરબલે કહ્યું કે, નામદાર ! મથુરાના એક ચોબાજીએ શીખવેલ છે.’ શાહે કહ્યું કે, ‘ તે તમારા ગુરૂની કોઇ સમે મારી સાથે ભેટ કરાવશો !’ બીરબલે કહ્યું કે, ‘ખુશીની સાથે કરાવીશ. સરકાર !’

થોડાક દીવસ ગયા પછી એ ચોબાનો સારો આદર સત્કાર કરી બીરબલ પોતાને ઘેર તેડી લાવી મેવા ખવડાવી સંતોષી બીજે દીવસે દરબારમાં જઇ શાહને કહ્યું કે, ‘હજુર ! મારા ગુરૂજી આવ્યા છે.’ શાહે કહ્યું કે, ‘ઠીક છે ! સાયંકાળે એકાંત ભુવનમાં તેને લઇને આવજો.’

સાયંકાળ થતાંજ ચોબાજીને લઇ બીરબલ એકાંત ભુવનમાં ગયો. ગુરૂ અને ચેલાને આવેલા જોઇ, શાહે તરત તેઓનો સત્કાર કરી બેસવાને આસન આપી, તેમની સાથે થોડીક આડી અવળી વાતો ચલાવ્યા પછી ઘડીકની રમુજને ખાતર શાહે પુછ્યું કે. ‘કયું ચોબાજી ! આપ દરરોજ કયા ખાતે હો ?’ ચોબે કહ્યું કે, ‘જી હજરત લડુવા ખાતા હું’

શાહે જરા તેનું પાણી જોવા માટે કહ્યું કે, 'જી લડુવા તો ભડવા ખાતા હે? આ મસ્કરીવાળું વાક્ય સાંભળી નીઃશંકપણે ચોએ જવાબ આપ્યો કે, 'હજુર! સચ કહોતો ભડુવે હોતે હે સોહી હમારે પાસ બેઠકે બાતે કરતે હે!' આ પ્રમાણેનો સ્પષ્ટ જવાબ સાંભળી શાહ ચુપ થઇ ગયો.

સાર—કજીઆનું મુળ હાંસી અને રોગનું મુળ ખાંસી.

વારતા ઓગણપચાસમી.

છેક હાથથી ગયો.

વશીકરણ શુભ વચન છે. વડવીખ કડવાં વેણ;
રાજ્ય માન રતી મેળવે, અને શીર છેદાવે શેણ.

એક વખતે શાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'જો તું મને આ રાજમહેલની નીસરણીના છેલ્લે પગથીએ ચઢતાં સુધી હસાવતો હું એક તને સુંદર ઘોડો ઇનામમાં આપીશ.' એટલું કહી શાહ સીડીએ ચઢવા લાગ્યો. તે જોઇ બીરબલે શાહને હસાવવા અનેક યુક્તીઓ અજમાવી જોઇ, પણ શાહ હસ્યો નહીં ત્યારે અંતે બોલ્યો કે, 'ગયોરે ગયો ગધેડાનો છેક હાથથી ગયો.' આ વાક્યો સાંભળતાં શાહે રીસે ભરાઇ ઉપર ન ચઢતાં નીચે ઉતરી બીરબલને ધમકાવીને કહ્યું કે, 'મને ગાળ શા માટે દીધી!' બીરબલે કહ્યું કે, 'નારે સરકાર! આપ જ્યારે છેલ્લે પગથીએ પહોચ્યા ત્યારે મેં જાણ્યું કે આપે ઘોડો આપવા કબુલ કીધો હતો, પણ હું મારી સરત પુરી કરી શક્યો નહીં માટે તે ઘોડા માટે ગયોરે ગયો ગધેડીનો છેક હાથથી ગયો. એમ કહ્યું, પણ આપને માટે કહ્યું નથી. આ પ્રમાણે સીડીએથી નીચે ઉતરાવવાની અને હસાવવાની યુક્તી ઉપજાવી

કાઢવાની ચતુરાઈ જોઈ શાહને હસવું આવ્યું. તે જોઈ બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર! આપને હસાવ્યા માટે સરત મુજબ ઘોડાનું ઇનામ ઝટ આપી દો.' એ સાંભળી શાહે તરત ઘોડાનું ઇનામ આપી બીરબલને શાબાશી આપી તેની બુદ્ધીની તારીફ કરી.

સાર—પોતામાં જે નાખવાની અને વાપરવાની શકતી હોય તોજ બીજાને કડું વચનો કહેવા.

વારતા પચાસમી.

પેઠેલું લાકડું પાછું કઢાવ્યું.

દેશ ન્યાતી કુળ ધર્મનું, ઉર રાખે અભીમાન,
તે નર વર નહીતો ખરે, ખર સમજો મતીમાન.

અસલના બાદશાહોના વખતથી ચોબા લોકોપર એવું લાકડું ઠોકવામાં આવ્યું હતું કે કોઈ પણ મુસલમાન મરી જાય તો તેમના મુડદાને દાટવા માટે ચોબા લોકોએ ખાડા ખોદવા. આ જુલ્હાકી હુકમથી સઘળા ચોબા ત્રાય ત્રાય પામી ગયા હતા. આ પેઠેલું લાકડું ચોબાઓની મોજશોખમાં હરકત કરતાં થઈ પડવાથી તે મસ્ત લોકો બહુ કંટાળી ગયા હતા. અને એ કામ હદની ઉપરાંત લાગવાથી તેનું કાસળ કાઢવા માટે બધાઓ એકમન થઈ એક દીવસે બધાઓ એકઠા થઈ બીરબલ પાસે જઈ, વીનવીને કહ્યું કે, 'બીરબલ સાહેબ! આપ સરખા રાજાના પ્રધાન છતાં અમારે મુવેલા મુસલમાનોને દફનાવવા માટે ખાડા ખોદવા પડે છે એ જુલમ સહન થઈ શકતો નથી. માટે એ ગુજરતાં જુલમમાંથી બચાવવા એ આપનું કામ છે.' બીરબલે કહ્યું કે,

'મારા કહેવા મુજબ કરશો તો તમારા ઉપર ગુજરતાં જુલમનો અંત આવી જશે. જુઓ અગાડી ચોમાશું આવે છે માટે કબરસ્તાનવાળી જેટલી સારી જમીન બાકી હોય તેટલી જગામાં તમામ ન્હાના મોટા ખાડા ખોદીને મને ખબર આપો કે તરત મારે જે તજવીજ કરવી કરવી ઘટશે તે કરીશ.' બીરબલનું આવું બોલવું સાંભળીને સઘળા ચોબાઓ કબરસ્તાનની ખાલી પડેલી તમામ જગામાં ખાડા ખોદી તૈયાર કર્યા. અને તેની ખબર બીરબલને આપી. પોતાની યોજેલી યુક્તી પાર પાડવા માટે બીરબલ એક દીવસે શાહને તે કબરસ્તાન ભુમિ તરફ ફરવા લઇ ગયો. જ્યારે એટલા બધા ખોદેલા ખાડાઓ શાહના જોવામાં આવ્યા ત્યારે શાહે આશ્ચર્યતાથી બીરબલને પૂછ્યું કે, 'શું જાણીને અને શા માટે, આટલા બધા ખાડા ખોદી રાખેલા છે?' બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર! આ ખાડા ચોબા લોકોએ ખોદી રાખેલા છે, કારણ કે આગલ ચોમાશું આવવાને લીધે તેમણે વીચાર્યું કે ચોમાસામાં મુસલમાનો મરવાનાજ, તે સમે વધુ ત્રાસ ન પડે તેટલા માટે અગાઉથીજ ખોદી મુકીએ તો ઠીક. એમ જાણી તેઓએ આ કામ કીધું છે એમ મને ખબર મળી છે.' આ સાંભળી શાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'મારા જાત ભાઇઓનું બુરૂ ચાહનારાઓને આજ પછી એ કામ કદી પણ સોંપશોજ નહીં? અને આજ પછી ચોબાઓને મારા રાજમાં કોઇ પણ ઠેકાણે આ કામ માટે નજદીક આવવા દેવા નહીં. આ હુકમ સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે, 'જેવો સરકારનો હુકમ.'

સાર—જાતી અભીમાન રાખનારાઓજ પોતાના જાત ભાઇઓના દુઃખો દુર કરી શકે છે.

ભાગ પાંચમો.

વારતા એકાવનમી.

દેવા અને ભીમાનો ઝઘડો.

એક સમે શાહ કચેરી ભરીને સર્વેનો ન્યાય ચુકવી રહ્યો છે. એટલામાં દેવા નામના એક રબારીએ આવી બુમ મારી કહ્યું કે, 'સરકાર! તમારા અદલ રાજમાં ખરે બપોરે લુટાય એ શું? હું મારે ગામથી મારી ગંગા નામની ગાય લઇને તમારા નગરમાં વહેંચવા આવતો હતો, એટલામાં આ મારી જાતવાળો ભીમો પણ મારી સાથે આવ્યો, ગામને સીમાડે આવતાજ મારી ગાય ભીમાએ લઈ લીધી, અને ઉપરથી ધમકાવીને કહ્યું કે, 'ચાલ હરામખોર, એ ગાય મારી છે.' હવે આ ગાય કોની છે? તેનો ન્યાય તમને સોંપુંછું.'

આનો ન્યાય કરવાનો બીરબલને હુકમ થતાંજ, બીરબલે દેવાને એક બાજુ ઉભો રાખી, ભીમાને પોતાની પાસે બોલાવીને પુછ્યું કે, 'આ ગાય કોની છે?' ભીમાએ કહ્યું કે, 'એ ગા મારી છે, પણ બદદાનતવાળો, દેવો મને ગળે પડે છે?' કોય ખરૂં કહેતું નથી તેથી બીરબલે આ બંનેને એક ચોકમાં ઉભા રાખીને, દેવાને કહ્યું કે, 'આ પુર્વ દીશાની શેરીમાં પચાસ હાથ લાંબો જઇ, ગંગા ગંગા કરીને પોકારજે. અને ભીમાને કહ્યું કે, 'તું પશ્ચીમ દીશાની ગલીમાં પચાસ હાથ લાંબો જઇ ગંગા ગંગા કરી પોકારજે.' તે બંને જણુ બીરબલના કહેવા મુજબ પચાસ હાથ લાંબા જઇને ગાયને પોકારવા લાગ્યા. જે

દીશાએ દેવો ઊભો હતો, ત્યાં ગાય દોડી ગઇ ને લાડ કરવા લાગી. આ જોઇ બીરબલે તે બંનેને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું કે, 'તમે બંને જણ ગાયને માથે હાથ ફેરવો' પછી દેવાને કહ્યું કે, 'કાંઈ પણ બોલ્યા વગર તું દક્ષીણ દીશાની શેરીમાં જા, અને બીમાને કહ્યું કે, તું પણ કાંઇ બોલ્યા વગર ઉત્તર દીશાની શેરીમાં જા. ત્યાં જઇ આ બંનેએ ગાયને માથે હાથ ફેરવી દક્ષીણ ઉત્તર તરફ ચાલતા થયા. આ જોઇ ગાય પણ દક્ષીણ દીશા તરફ જતા દેવાની પાછળ ચાલતી થઇ. તે જોઇ બીરબલે તરત બીમાનો કાન પકડી કહ્યું કે, 'બોલ લુચ્ચા આ ગાય કોની છે ? જો જરા પણ જુઠું બોલીશતો તને સખ્તમાં સખ્ત શીક્ષા કરવામાં આવશે ? બીમાએ તરત પોતાનો અપરાધ કબુલ કરી દીધાથી ફરીથી તેમ નહીં કરવાની શીખામણ આપી, દેવાને ગાય સોંપી દઇ, બંનેને જવાની રૂખસદ આપી. બીરબલનો આ ન્યાય જોઇ રાજા સહીત કચેરી હેરત પામી ગઇ.

સાર—યુક્તીબાજ ચોરને પકડવાની કળા જાણતો હોય તેજ પુરો ન્યાય આપી શકે છે.

વારતા બાવનમી.

અમારા બેમાંથી ખાનદાન કોણ ?

'સારા જનને સર્વદા, ગમેજ સારો સંગ,
નરસાને નરસો ગમે, સંગ પ્રમાણે રંગ.'

એક દીવસે શાહે કચેરી સમેત બીરબલની સાથે તોલ ટોળા ઉડાવી ક્લોલ કરી રહેલા છે. એટલામાં ખીમજી અને સુંદરજી નામના

બે ભાઇઓએ આવીને વીનંતી કરી કે અમે જાતે ક્ષત્રી છઇએ, અને લાહોરમાં રહીએ છઇએ. અમારી મા એક અને બાપ જુદાં છે. પહેલા બાપના વીર્યથી ખીમજી ઉત્પન્ન થયો એટલામાં તેનો તે બાપ મરણ પામ્યો. તેથી અમારી માએ, અમારા જાતી રીવાજ મુજબ બીજો ધણી કર્યો. તેના બીજથી આ સુંદરજી ઉત્પન્ન થયો. પછી તે બાપ પણ મરી ગયો. આમ થવાથી અમારી મા અમને સાથે રાખી ઘરનો તમામ વહીવટ પોતે કરવા લાગી. વહીવટ કરતાં કરતાં મરણ પામી. પોતાની હૈયાતીમાં તે એક વીલ કરી ગઇ છે કે, એમાંથી કોઇએ સ્થાવર જંગમની વહેંચણી કરવી નહી. પણ એમાંથી જે ખાનદાનનું ફરજંદ હોય, તેણેજ વહીવટ ચલાવવો. હવે અમારા બંનેમાંથી કોણ ખાનદાનનું ફરજંદ છે, તેનો તમે નીર્ણય કરી આપો." બીરબલે કહ્યું કે, "હું જ્યાં તમને રહેવાની જગ્યા કરી આપું ત્યાં તમે બંને ભાઇઓ બે માસ સુધી રહેશો તો હું તમારો ફેસલો કરી આપીશ." આ બંને ભાઇએ તેમ કરવાની હા ભાઇએ તેમ કરવાની હા પાડવાથી, બીરબલે તરત તેને રહેવાને માટે ગોઠવણ કરી આપી. એટલે તે બંને ત્યાં જઇને રહ્યા. આ બંનેની ચાલ ચલણ અને રીતભાત ઉપર બહુ બારીકીથી બીરબલ નજર રાખી જોવા લાગો. તો સુંદરજી સારા ગુણ ધરાવનારા ઉત્તમ ખવાસના અમીર ઉમરાવોની સાથે મીત્રાચારી બાંધી તેમની સાથે ફરવા લાગ્યો. અને અમીર ઉમરાવોની પેઠે ખાવા પીવા તથા ઓઢવા પહેરવા લાગો. ખીમજી તેથી ઉલટી રીતે વરતવા લાગો. ખીમજીની કઠોર વાણીથી લોકો તેને માન ન આપતાં સુંદરજીને વધારે ચહાતા હતા. સુંદરજી પોતાનો ફુરસદનો વખત વાંચવા લખવામાં કાઢતો હતો. ત્યારે ખીમજી ફુરસદનો વખત ભાંગ ગાંજો- દારૂ અને નીચ રાંડોમાં પડી રહી કાઢતો, એવી રીતે બધી તરેહની બારીક તપાસ કરી

બીરબલે વિચાર કર્યો કે, 'આ બેમાંથી ખાનદાનનું ફરજંદ તો સુંદરજી જ છે. કારણ કે જેના બાપદાદાથી જેવી ચાલ ચાલી આવતી હોય, તેવાજ ગુણ તેના છોકરામાં પણ આવવા જોઇએ. એવા નકી નિર્ણય ઉપર આવીને, તથા તે પ્રમાણે પુરાવો મળવાથી સુંદરજીને ખાનદાન ઠરાવ્યો.

બીરબલની આવી ઉંડી શક્તિનો અદ્દભુત ચમત્કાર જોઇ તમામ કચેરી દીગમુંઢ બની ગઇ.

સાર—ગુણ અને અવગુણની પરીક્ષા કરી શકવાની શક્તિ ધરાવનારાજ સત્યનો તોલ કરી શકે છે.

વારતા ૫૩ મી.

ચારમાંથી ચોર કોણ?

ઝરમર ઝરમર વરસાદ વરસી રહયો છે, મંદ મંદ વાયુ ચાલી રહ્યો છે, મેઘ ગર્જના થઇ રહી છે, એવા શાંત સમયે શાહ 'આલમ બાગમાં' તમામ દરબારીઓને બોલાવી બીરબલની સાથે રાજ રંગની વાતો ચલાવી રહયો છે. એ સમયનો લાભ લઇ સુંદરી, ગંગા, તારા અને ચંદરી નામની ચાર નાયકાઓ આવી મુજરો કરી ઉભી રહીઓ. અને તે ચારે જણીઓમાંથી એકે કહ્યું કે, 'ખલેક ખાવીંદ! અમે ચારે સગી બેનો થઇએ, અને સાથે રહી ગાયનનો ધંધો કરીએ છીએ. અને જે કાંઇ કમાણી કરીએ છીએ તે પણ ભેગું રાખીએ છીએ. આમ કરતાં કરતાં અમે બે લાખ રૂપીઆ પેદા કીધા. આ મોટી રકમ અમારાથી સચવાઈ શકાય એમ ન હોવાથી, તથા તે રકમને

બીજાને ત્યાં વ્યાજે મુકવાની હીંમત નહીં ચાલવાથી, અમે તે રકમનું એક રત્ન વેચાતું લીધું. તે રત્નને એક પટારામાં મુકી તેને જુદી જુદી જાતના ચાર તાળા મારી તેની એકેક ચાવી અમે એકેક જણીઓ રાખીયે છીએ. અને જ્યારે પટારો ઊઘાડવો હોય ત્યારે ચારે જણીઓ સાથે મળીને ઊઘાડીએ છીએ. હમણા તપાસ કરતાં રત્ન ગુમ થયેલું જણાયું. હવે તે રત્ન અમારામાંથી કોણ લઇ ગયું તે ખબર નથી. તે રત્ન અમારામાંથી કોઈનું નામ જો છતું ન થાયતો તેને ખચીત મરવું પડે. માટે અમારામાંથી કોઇનું નામ છતું ન થાય, અને અમારૂં રત્ન અમને મળે. એવા પ્રકારનો ઇન્સાફ આપવાની મહેરબાની કરશો.' શાહના હુકમથી બીરબલે આ ચારે જણીઓની સુખ જબાની લીધી તો મળતી આવી, પછી તે ચારે જણીઓને પંદર દિવસ સુધી રહેવાનો હુકમ કીધો. અને તેણીઓ દરેકને રહેવા માટે જુદા જુદા ઓરડા આપ્યા. તે એવા કે તેમના ઓરડાની પાછળ જાળીઆં હતાં, અને તે જાળીઆં એવાં હતાં કે તે ઘરમાં શું થાય છે, તે બહારનો માણસ જોઈ શકે. પણ ઘરનો જોઇ શકે નહીં.

કોઇ પણ યુક્તી કીધા વગર રત્નનો પત્તો લાગનાર નથી. એવો વિચાર કરી બીરબલે પોતાની દાસીને કહ્યું કે, તે ચારે નાયકાને ઉતારે તારે નીત જઇ તેણીઓનો પ્યાર મેળવવો.' દાસીએ તે મુજબ કીધું. પછી ચૌદમા દિવસની રાતે બીરબલ પોતાની દાસી સાથે ગયો. અને દાસીને કહ્યું કે, તે ચારે જણીને તારે એમ કહેવું કે તમારૂં રત્ન મળ્યું છે, તે તમને કાલે આપવામાં આવશે. પછી પા કલાક બેસીને તું તરત ઉઠી નીકળજે.' બીરબલને આમ કરવાનું કારણ એટલુંજ કે, જેની પાસે જે વસ્તુ હોય, અને તેને કહીએ જે બીજી જગાએ મેં લ

વસ્તુ જોઇ હતી તો તે માણસ પોતા પાસેની વસ્તુ તપાસવા વગર રહે નહીં. હવે બીરબલની દાસીના કહેવા મુજબ તો ત્રણે જણીઓ ખુશી થઇ પણ ચોથીની આગળ દાસીએ રત્નની વાત કહી, તેથી તેનો ચહેરો તરત ફીકો પડી ગયો, અને મન સાથે વિચાર કરવા લાગી કે, 'રત્ન તો મારી કને છે, અને ત્યાં કેવી રીતે ગયું. જો દાસી જાયતો તપાસી જોઉં.' એવો મનસુબો કરીને દાસીને કહ્યું કે. 'આજતો મને બહુ ઉંઘ આવે છે, માટે સુઇ જઇશ.' એમ કહી દાસીને રજા આપી. આ સમે બીરબલ તે ચંદરીના ઓરડાના પછવાડેના ભાગમાંથી બધી વાત સાંભળતો હતો, અને જોતો હતો. દાસી ગઇ. ચંદરીએ તરતજ ઓરડાનું બારણું બંધ કરી. પેટી ઉઘાડી રત્ન બહાર કાઢી બરાબર તપાસીને પાછું મુકી દીધું. આ જોઇ બીરબલ અને તેની દાસી પોતાને ઘેર ગયાં. પછી તરત તે ચારે જણીઓને કહી મોકલાવ્યું કે, 'શાહને તમારૂં ગાયન સાંભળવાની ઇચ્છા થઇ છે માટે તરત આવવું.' હુકમ થતાંજ આ ચારે જણીઓ આવીને પોતાનું ગાયન સંભળાવી શાહ અને બીરબલને છક કરી નાખ્યા. બીરબલે આ ત્રણેને કેફ વગરની ચાહ પાઇ અને પાનની પટી ખવરાવી. અને ચંદરીને કેફ ચઢે એવી પાઇને ઉપરથી પાનની પટી ખવરાવી બેભાન બનાવી. તે ત્રણેને જુદી ગાડીમાં બેસાડી રવાના કરી. અને ચંદરીની સાથે પોતાની દાસીને મોકલીને કહ્યું કે, 'ચંદરીને ખુબ કેફ ચઢે ત્યારે તેની કમરેથી ચાવી લઇ તેની પેટી ઉઘાડી તેમાંથી રત્ન કાઢી લઇ પેટી પાછી બંધ કરી નાંખી, પછી ચાવી તેની કમરે લટકાવી ઝટ તેના ઓરડાના બારણા બંધ કરીને પાછી તું આવતી રહેજે.' બીરબલના કહેવા મુજબ કરી દાસી તરત પાછી આવીને તે રત્ન બીરબલને

આપ્યું. રત્ન હાથમાં આવતાંજ બીજા દિવસના બાર વાગે કચેરીમાં ચારે નાયકાઓને બોલાવીને બીરબલે સર્વની સમક્ષ ડાબલામાંથી રત્ન કાઢીને ટેબલપર મુકીને કહ્યું કે, 'જુઓ આ રત્ન તમારૂં છે?' તે બોલીઓ કે, 'હા તે અમારૂં છે.' એટલે બીરબલે તેણીઓને તેમનું રત્ન આપી દીધું. તે લઈને ચારે જણીઓએ ગુપચુપ પોતાનો માર્ગ લીધો. ચારે જણીઓમાં કોઈને દુઃખ ન લાગે, અને કોઇ કોઈને કંઈ કહી ન શકે, અને પોતાના મનમાં સમજી બેસી રહે તેવા પ્રકારનો ઈન્સાફ બીરબલે આપવાથી શાહ સમેત તમામ દરબાર ગર્વ રહીત બની બીરબલની બુદ્ધિને ધન્યવાદ આપવા લાગી.

સાર—કોઈની વાત કોઇ ન જાણી શકે, અને તેની ગયેલી વસ્તુ તેને પાછી મળે. એવી પ્રકારનો તોલ કરી ન્યાય કરનારજ ખરો ન્યાયાધીશ કહેવાય. બાકીના તો કેસુડાના રંગ જેવા સમજવા.

વારતા ૫૪ મી.

ફુલમાં કયું ફુલ મ્હોટું?

આનંદ કહે પરમાંણુંદા, માણુસે માણુસે ફેર,
એકતો લાખે ન મળે, એક તાંબીઆના તેર.

હજી દરબાર અમલદારોથી બરાબર ભરાઇ નથી એટલામાં શાહ આવી પોતાના આસનપર વીરાજમાન થયો, જેમ જેમ અમીર ઉમરાવો આવતા ગયા તેમ તેમ તેને પૂછતો ગયો કે, 'ફુલમાં કયું ફુલ મ્હોટું?' 'દાંત કોના મ્હોટા? સર્વથી સરસ પુત્ર કોનો? મ્હોટામાં મ્હોટો રાજા

કયો ? ગુણમાં મ્હોટો ગુણ કયો ? આ પાંચ સવાલોનો જવાબ જેમ જેના મનમાં આવ્યો તેમ તેઓ આપી પોતાની જગ્યા પર બેસતા હતા પણ તેઓનો જવાબ શાહને સંતોષકારક ન લાગવાથી શાહ બહુ ઉંડા વિચારમાં ઉતરી જઇને મ્હોટેથી કહ્યું કે, 'મારા સવાલનો જવાબ આપી શકે એવો કોઇ પણ અમલદાર બુદ્ધિવાન નથી એ જોઇ મને મહા ખેદ થાય છે. જો બીરબલ જેવો બુદ્ધિવાન અને તાનસેન જેવો ગવૈયો મારી દરબારમાં ન હોતતો મારા અદલ ન્યાયની અચળ કીરતી જગમાં કદી પણ પસરત નહીં.' આ પ્રમાણેના શાહના ઉદ્દગારો નીકળી રહ્યા છે, એટલામાં બીરબલ દરબારમાં દાખલ થયો. તે જોઇને શાહે તે પાંચે સવાલ બીરબલને પુછ્યા. તે સાંભળી બીરબલ કહેવા લાગ્યો કે. 'સરકાર ! મ્હોટામાં મ્હોટું ફુલ કપાસનું જેમાંથી રૂ પેદા થાય છે, તેમાંથી સુતર બને છે. અને સુતરમાંથી કાપડ બને છે, અને તે કાપડ બને છે, અને તે કાપડ લોકોના શરીરનું રક્ષણ કરે છે. દાંત દંતાળીના મ્હોટા કે જેનાથી અનાજનો સારો પાક થાય છે. પુત્ર ગાયનો મ્હોટો કે જે બળદ ખેતી ખેડી જગતને પોશે છે. મ્હોટામાં મ્હોટો રાજા મેઘ, જેની વૃષ્ટિવડે રાજા રંક, પશુ પક્ષી જીવે છે. જ્યારે મેઘની વૃષ્ટિ થતી નથી ત્યારે મહાન રાજાઓ અને પ્રબળ પ્રજા નિર્બળ બની જાય છે. માટે મેઘ મોટો ગણાય છે. ગુણમાં ગુણ મ્હોટો હીંમત જે વડે દુસમનને પણ વસ કરી શકે છે.' આ પાંચો જવાબ સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો. પણ અમીર ઉમરાવો રાજી ન થતા તે જવાબો પ્રત્યે અભાવ જણાવી ઘણો મતભેદ બતાવ્યો. પણ તેના મતભેદથી શાહ છુટો પડી પાંચમાં જવાબની ખાત્રી કરવાની મરજી જણાવી.

આ વાતને થોડાક દીવસ વીતી ગયા પછી એક સમે યમુનાજીથી

સ્નાન કરી બીરબલ આવતો હતો, તે જોઇ શાહે પાંચમા સવાલની ખાત્રી કરવાનો વખત છે એમ વીચાર કરીને એક હાથીના મહાવતને બોલાવીને કહ્યું કે, 'ભાગવાનો રસ્તો ન મળે એવી સાંકડીશેરીમાં જ્યારે બીરબલ દાખલ થાય તેવોજ તેની સામે હાથીને મસ્તાન બનાવી એકદમ છોડી દે જે.' જેવો બીરબલ એક સાંકડીશેરીમાં પેઠો તેવોજ માવથે મસ્ત હાથીને તેની સામે છોડી દીધો. પોતાની સામે ધસારાબંધ આવતા હાથીને જોઇને બીરબલે મનમાં વીચાર કીધો કે, 'આ બધી ધામધુમ પાંચમાં સવાલની ખાત્રી કરવા માટે શાહે કીધી છે, એમાં તો જરા પણ શક નથી? મારે પણ તેની ખાત્રી કરી આપવીજ જોઇએ?' હાથીના સપાટામાંથી બચવા માટે ઇલાજ શોધવા લાગો પણ કંઇ ઇલાજ ન મળવાથી હીંમતે મદદ તો મદદે ખુદા આવો વીચાર કરી તે ઉશ્કેરાયલા હાથી સામે જવા લાગ્યો. એટલામાં એક આડી ગલી આવી. આ ગલીને નાકે એક બીમાર કુતરૂં પડેલું હતું, તેના બે પગ પકડીને ખુબ ફેરવ્યું અને જોરથી હાથીના કપાલ પર ફેંક્યું તેથી તે કુતરાના નખ હાથીની શુંઢના મુળમાં વાગવાથી હાથી પાછો હઠવા લાગ્યો. હાથીને જોઇ કુતરૂં બહુ ભસવા લાગ્યું, તે જોઇ હાથી બહુ ખીજવાયો, મહાવતના હાથમાં ન રહેતા હાથીતો કુતરાની પાછળ દોડ્યો. તે તકનો લાભ લઇ બીરબલ આડી ગલીમાં નીકળી ગયો. કુતરૂં પણ ભસતું ભસતું બીરબલ વાળી ગલીમાં પેઠું, તે જોઇ હાથી પણ સ્તંભ થઇ ગયો. મહાવતે તરત હાથીને પાછો ફેરવ્યો. અને બનેલી હકીકતથી શાહને વાકેફ કીધો. આ સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

સાર—હાજર સો હથિયાર ! આફતની વખતે તેજ કામ આવે છે. પણ જો તેમ કરવાની પોતામાં બુદ્ધિ ન હોય તો કોઇની સાથે કોઇ

પણ વખતે તકરારમાં ઉતરી હઠ કરવી નહીં, ખોટી રીતે હઠ કરવાથી આબરૂ અને પ્રાણની હાની થાય છે.

વારતા ૫૫ મી.

બગડી એ કેમ સુધરે?

સુધરી બીગરે બેગહી, બીગરી ફીર સુધરે ન,
દુધ ફટે કાંઝી પરે, સો ફીર દુધ બને ન.

એક સમે શાહે રંગ ભુવનમાં દરબાર ભરી, રંગ રાગમાં ગુલતાન બની આનંદ લુટી રહ્યા હતા. દરબારીઓને વધારે આનંદીત બનાવવા માટે શાહે એક ઉત્તમ અત્તરની શીશી કાઢી જેવો તે બધાને છાંટવા જાય છે તેવુંજ તે શીશીમાનું થોડુંક અત્તર ગાલીચા ઉપર ઢોળાઇ ગયું. તે કોઈ જાણી ન શકે તેમ ગાલીચા પરથી આંગળી વતે લેવાને જરા વાંકો વળ્યો, પણ અતર પડતાજ ગાલીચો ચુસી જવાથી શાહના હાથમાં ન આવ્યું તેથી શાહનો ચહેરો ફીકો પડી ગયો.

આ સમે બીરબલ પણ શાહની બાજુમાં બેઠો હતો. તે કોઇ જોઇ શકે નહીં તેમ બીરબલ બારીક નજરથી શાહના હાથમાની શીશીમાંથી ઢોરાઇ ગયેલા અત્તર ઉપર હતી. તેથી શાહ મનમાં વીચાર કરવા લાગ્યો કે, મારા સરખા પણ આવી નજીવી વસ્તુ માટે કેટલો બધો લોભ રાખે છે. એમ જો બીરબલના જાણવામાં આવે તો તે વખત સાંધીને મારી હાંસી કર્યા વગર કદી પણ રહેનાર નથી? આવો વીચાર કરી બીજે દીવસે પોતાની ઉદારતા બતાવવા માટે, તરત એક

પાણીનો હોજ ખાલી કરાવી, તે અત્તરથી ભરપુર ભરાવી, શહેરના તમામ લોકોને બોલાવીને કહ્યું કે, 'જેમ તમારી મોજ આવે તેમ આ અત્તરથી ભરેલા હોજમાંથી અત્તર લો.' આ સાંભળી લોકો મ્હોટી હોંશથી અત્તર લેવા લાગ્યા. આ વખતે બીરબલ પણ હાજર હતો. બીરબલને જોઇ શાહે કહ્યું કે, 'કેમ બીરબલ! કેવી મજાહ ઊડી રહી છે? કેવો આનંદ મચી રહ્યો છે? આ સાંભળી બીરબલે તરત મોં મલકાવીને કહ્યું કે, હજુર? મારા બોલવા ઉપર રીસ ન ચઢાવશો? પણ જે બુંદથી ગઇ તે હોજથી કદી પણ સુધરતી હશે? તેનો આપેજ વીચાર કરી લેવો.'

બીરબલના આવા માનભંગ શબ્દો સાંભળીને શાહ બહુ ચીડાઇ જઇને મનમાં બોલ્યો કે, 'બીરબલે ચહાસન મારી હલકાઈ બતાવીને મારૂં માન ઉતરાવી નાખ્યું અફસોસ? આને માટે એનો જાહેરમાં તીરસ્કાર કરવો એતો મારા પદને વધારે લાંચ્છનરૂપ સમજું છું. માટે સર્વની સમક્ષ ન બોલતાં પછી એની વાત?' આવો વીચાર કરી બે ચાર દીવસ જવા દીધા પછી શાહે નીત્યના નીયમ પ્રમાણે બીરબલની લેવાતી સલામ બંધ કરીને અનુચરને હુકમ આપ્યો કે, 'મારો હુકમ થાય નહીં ત્યાં સુધી બીરબલને કચેરીમાં આવવા દેવા નહીં.' આ વાત બીરબલના જાણુવામાં આવતાંજ બીરબલે મનમાં વીચાર કર્યો કે. 'ખરેખર મારા બોલવાથી શાહને માઠું લાગ્યું છે! ખેર! બગડેલી બાજીને સુધારીશું. આ બનેલા બનાવ કોઇના જાણુવામાં ન આવે તેટલા માટે અહીંઆ ન રહેતાં બહાર ગામ જઇ વસવામાં હું વધારે લાભકારક સમજું છું.' આવો વીચાર કરી તરત બીરબલ કોઇને જણાવ્યા વગર ગુપચુપ દીલ્લી છોડીને એક ન્હાના ગામડામાં એક રહેતા પાટીદારને ત્યાં જઇ, પોતાનું ખરૂં નામ ઠામ ન બતાવતાં અન્ય નામ ધારણ કરી રહ્યો.

બીરબલ વગરની દરબાર અંધકાર સમ શાહને ભાસવા લાગી, બીરબલ વગરનો દીવસ શાહને બીહામણો લાગ્યો, બીરબલ વીના સત્ય ન્યાય કોણ આપે? બીરબલ વીના રાજ ખટપટનો નીવેડો કોણ લાવે? આવા વીચારમાં ને વીચારમાં શાહ ઘણો ગભરાવા લાગ્યો. પોતાનો ગભરાટ ઓછો કરવા માટે શાહે બીરબલની બહુ તપાસ કરાવી, પણ બીરબલનો પત્તો લાગ્યો નહીં. બીરબલ એ મારા રાજનો ચળકતો તારો છે? એ તારો ગુમ થઇ જવાથી મારા રાજ્યમાં અંધકાર ફેલાશે. આ ફેલાતા અંધકારને પ્રકાશમય કરનાર બીરબલ રૂપી તારાને શોધી કાઢવામાંજ મારૂં ભૂષણ છે? આવો વીચાર કરી શાહે તરત બીરબલને શોધવા માટે ગામો ગામ માણુસો મોકલ્યા પણ તેઓને બીરબલનો પત્તો લાગ્યો નહીં. આથી શાહ ઘણો ઉદાસી ન રહેવા લાગ્યો.બીરબલ શાહથી રીસાઇ ગામ છોડી ચાલી ગયો છે, એવી ખબર થતા શહેરના લોકો બહુ ખેદ પામવા લાગ્યા. આ વાત ફેલાતાં ફેલાતાં છેક શાહની ઉપર વેરભાવ રાખનારાં, અને વખત આવે તો તેનું રાજ્ય છીનવી લેવાનો ઇરાદો રાખનારા રાજાઓના કાનપર ગઇ. આમાં સહુથી મ્હોટો દુશ્મન તુરકસ્તાનનો શાહ હતો. તેણે બીજા રાજાઓને બોલાવી કહ્યું કે, 'જ્યાં સુધી બુદ્ધિવાન બીરબલ હતો ત્યાં સુધી આપણે આપણા દુશ્મન ઉપર ફાવી શકયા નહોતા. હવે બીરબલની ગેરહાજરીમાં જો આપણે એકત્ર થઇ, સામટા બળથી હુમલો લઇ જઇને દીલ્લી હાથ કરવામાં કશો વાંધો જોતાં નથી પણ આપણા પ્રયાસમાં જો આપણે માનભંગ થઇએ તેટલા માટે અકબરની દરબારમાં હવે કોઇ બીજો બુદ્ધિવાન પ્રધાન છે કે નહીં? જો કોઇ તેવોજ બુદ્ધિવાન પ્રધાન હોય અગર છુપી રીતે બીરબલ સલાહ આપતો હોય તો 'લેનેકુ ગઇ પુત, ને ખો આઇ ખસમ'

જેવી વાત બને. માટે પ્રથમ તેની ખાત્રી કરી લેવા માટે શાહને આ પ્રમાણે એક કાગળ લખવો કે, 'અકલનો એક ઘડો ભરી ચાર માસની અંદર મોકલાવી દેજો, અને જો ન મોકલી શકો તો લડાઇ માટે તઈયાર થજો.' આમ લખવાથી ખરી બીના જાણવામાં આવશે એટલે પછી આગળ ચાલવામાં આપણને કોઇ જાતની હરકત પડનાર નથી.' આ વાતને બધા રાજાઓએ કબુલ કરવાથી તુર્કસ્તાનના શાહે તરત સૌની સમક્ષ પત્ર લખી, અનુચરને આપી, અકબરને પહોંચાડવા દીલ્લી તરફ રવાના કીધો,

તુર્કસ્તાનના શાહનો અનુચર પત્ર લઇ ભમતો ભમતો દીલ્લીમાં આવી અકબરને તે પત્ર આપ્યો. પત્ર વાંચી શાહ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, 'બીરબલ જવાની ખબર સાંભળી રાજ રીપુઓ મારૂં રાજ્ય લેવાને કેવા ઉન્મત બન્યા છે? બીરબલ વગર આનો ઉત્તર આપી રાજ્ય રીપુઓના મનનું સમાધાન કરી શકે એવો કોઇ બીજો બીરબલ નથી! હવે આનો શો ઉપાય કરવો? ખચીત! મારા કર્યા કર્મનો મને ભોગ આપવો પડશે? મારી કરણીનાં ફળ મારે ચાખવાં પડશે? આતો હાથનાં કર્યાં હૈયે વાગ્યાં. એમાં બીજાનો શો દોષ? પાણી પીને ઘર પુછવા જેવો મેં ઘાટ ઘડયો છે! અપમાન કરી દરબારમાં આવતો બંધ કીધો અને હવે તેને શોધી સમજાવી લાવવામાં કેટલી બધી નામોશી? પણ તેમ કર્યા વગર છુટકોજ નથી? માટે મારા ઉપર ડોળા ઘુરકાવી રહેલાઓની શુદ્ધ ઠેકાણે લાવવા એક યુકતી રચી બીરબલને શોધી કહાડું.' આવો વીચાર કરીને શાહે તરત દરેક ગામોના મુખીઓ ઉપર હુકમ લખી મોકલ્યો કે, 'જે અમારા માણુસ સાથે બકરો મોકલ્યો છે, તેને દરરોજ પાંચશેર દાણો તથા ઘાસ વગેરેનો ખોરાક આપવો.

જેટલા વજનનો બકરો તમારી તરફ રવાના કરવામાં આવ્યો છે તેટલા જ વજનવાળો એક માસથી આખરે રહેવો જોઇએ. જો વધારે ઓછો વજનમાં થશે તો સખ્ત શીક્ષા કરવામાં આવશે.' આવી યુકતીવાળો હુકમ, અને તેની સાથે એકેક બકરો અને તેનું રક્ષણ કરવા માટે એકેક નોકર દરેક ગામના મુખીઓ પર મોકલી આપ્યા.

જે ગામમાં બીરબલ હતો તે ગામના મુખી પર આ હુકમ જતાં જ તે બહુ ચીંતામાં પડ્યો, એના દુઃખનો પાર રહ્યો નહીં. આ બકરો વજનમાં વધવો કે ઘટવો જોઇએ નહીં. એવી યુક્તિ કયા ભંડારમાંથી શોધી કહાડવી. આવી રીતે તે દીનપર દીન ગળતો ગયો. આ ખબર બીરબલને થતાંજ બીરબલે કહ્યું કે, 'તમારે જરા પણ નીરાશ થવું નહીં. તમારી ઉપર આવી પડેલા સંકટ દુર કરવામાં હું મારો ધર્મ સમજુ છું. તમે મને આશરો આપી રાખ્યો છે તેનો બદલો વાળી આપવાને મને આ એક સારી તક મળી છે. માટે હું તમને જેમ બતાવું તેમ તમે જો કરશો તો તમારૂં કષ્ટ દુર થશે, બીરબલે મનમાં વીચાર કરી કહ્યું કે, શાહે મને સોધી કાઢવા માટેજ આ યુકતી રચી છે.'

બીરબલનાં વાકયો સાંભળી મુખીએ કહ્યું કે, 'જો તમે મને આ આફતમાંથી બચાવશો તો તમારો ઉપકાર કદી પણ ભુલીશ નહીં. બીરબલે કહ્યું કે, 'તમારા ગામને નાકે આવેલા બાગમાં જે વાઘ બાંધ્યો છે, તે વાઘની પાસે આવેલા બકરાને થોડી વાર લઇ બાંધવો. વાઘના ભયથી તે રોજ દાણોચારો ખાતાં છતાં આખર સુધી જરા પણ વજનમાં ઓછો વધતો થશેજ નહીં. પણ આ યુકતી મેં બતાવી છે એમ કોઇના જાણવામાં આવવું ન જોઇએ. બીરબલના કહેવા મુજબ કરવાથી આખર તારીખ સુધી બકરો તેટલાજ વજનમાં રહ્યો. અને તે

બાદશાહ પાસે પહોંચાડ્યા પટેલ પણ સાથે ગયો. શાહે દરેક ગામથી આવેલા બકરાઓને જોખી જોયા તો તે વજનમાં વધારે ઓછા થયા, પણ આ પટેલના ગામમાં રહેલો બકરો સરખા વજનનો થયો તે જાણી શાહને ખાત્રી થઇ કે તેજ ગામમાં બીરબલ ભરાઇ બેઠો છે, આ સંબંધી મુખીને પુછતાં મુખીએ કહ્યું કે, અમારે તાં એક મેમાન ફરતો ફરતો આવી ચડયો હતો તેણે આ ઉપાય બતાવ્યો હતો. તે જાણી શાહે મ્હોટા ઠાઠથી સ્વારી મોકલી બીરબલને મંગાવી પ્રથમ કરતાં વધારે માન આપી પ્રધાનપદનો પોશાક બક્ષ્યો.

પછી શાહે તરત તુર્કસ્થાનના શાહનો આવેલો પત્ર બીરબલના હાથમાં આપી શાહે બીરબલને કહ્યું કે, આ પત્રમાં જેમ લખ્યું છે તે મુજબ જવાબ આપવાની તજવીજ કરો, બીરબલ તરત તે કાગળ વાંચીને એક માટીનો ઘડો મંગાવી તેમાં એક તુંબડાના વેલાને વળગેલું નનું તુંબડું ગોઠવી દીધું, રોજે રોજ તે તુંબડું વધતું ગયું. તેથી ઘડો તુંબડાના વધવાથી ભરાઇ ગયો તે જોઇ તેને ડીટડેથી કાપી જુદું કર્યું. પછી શાહને કહ્યું કે, 'સરકાર ? અકલનો ઘડો ભરાઇ ગયો છે માટે તુર્કસ્થાનના શાહની પાસે મોકલાવો અને સાથે પત્ર લખી કહેરાવો કે આપના લેખ મુજબ ઘડો ભરીને અક્કલ મોકલાવી છે, માટે ઘડાને ન ભાગતાં, અક્કલને કાઢી લઇને અમારો ઘડો જેવો છે તેવોજ તરત મોકલાવી દેશો, જો એમ ન કરતાં અક્કલ અને ઘડાનો નાશ કરશો તો અક્કલની કીંમત બે કરોડ રૂપીયાની છે તે તમારી પાસેથી, લડાઇ કરી વસુલ કરવામાં આવશે.

આ પ્રમાણે લેખ લખી શાહે અકલનો ભરેલો ઘડો તુર્કસ્થાનના શાહની હઝુર એક સ્વાર સાથે મોકલી આપ્યો. કેટલી મુદતે તે

સ્વાર તુરકસ્થાનના શાહ હજુર જઇ ઘડો અને લેખ રજુ કીધાં. શાહે આ લેખ વાંચી તમામ દરબારીઓને તેની હકીકત કહી સંભળાવી. તેથી સહુએ પોતપોતાની અકલ મુજબ ઘડાને ખાલી કરવાની બહુ મહેનત કરી પણ તે ફોક ગઇ. આ જાણી શાહે કહ્યું કે, 'આ ઉપરથી સાબીત થાય છે કે, અકબરની દરબારમાં હજી દાનેશમંદ બીરબલ મોજુદ છે માટે લડાઇ કરવામાં લાભ નથી, તેમ અકલને કાઢી લઇ ઘડાને પાછો મોકલવાને પણ બની શકનાર નથી. માટે બે કરોડ રૂપીઆ આપી ચુપચુપ બેસી રહેવામાંજ આબરૂ છે,' આમ કરવા માટે તમામ દરબાર એકમત થવાથી બે કરોડ રૂપીઆ શાહને મોકલાવી આપ્યા. તે અકબરે લઇ બીરબલને શાબાશી આપી, તીજોરી તરતી કીધી.

સાર—બુદ્ધિવાન પુરૂષોથી બળવાન રાજાઓ પણ ડરે છે. કારણ કે બુદ્ધિવાન પુરૂષ ધારે તે કરી શકે? અને તેથીજ તેઓ બુદ્ધિવાનોને ચહાય છે. માટે દરેકે બુદ્ધીવાનનો સંગ કરવો. તેને માટે કહ્યું છે કે, 'પંડીતકી લાતાં ભલા, ક્યા મુરખકી બાતા, વોહ લાતે સુખ ઉપજે વોહ બાતે ઘર જાત.'

વારતા છપનમી.

ચાર ગુણવાળી સ્ત્રી.

અબળા નહીં પણ છે પ્રબળા, એ વસ સબળાને કરતી;
ચરીત્ર ફોજ ચહુ દીસ ફેલાવી, તનમન ધન ગુણ હરતી.

એક વખતે શાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'બીરબલ ! મારી સન્મુખ

એવી જાતની ચાર સ્ત્રીઓ લાવો કે જેમાં એક બેશરમી, બીજી બીકણ, ત્રીજી શરમાળ અને ચોથી નાડર.' બીરબલે એક દીવસે એક સ્ત્રીને લાવી શાહ સમીપ ઉભી રાખી શાહને કહ્યું કે, 'આપની ચાર સ્ત્રીઓ તપાસી લો.' શાહે અજાયબીની સાથે કહ્યું કે, 'ચાર ક્યાં છે? આતો એક સ્ત્રીજ છે? બાકીની ત્રણ ક્યાં છે?' બીરબલે કહ્યું કે, 'એ સ્ત્રીના અંગમાંજ ચારે સ્ત્રીના ગુણ સમાયલા છે, જ્યારે સ્ત્રી વીવાહમાં ફટાણા ગાય છે, ત્યારે પાસે બેઠેલા ભાઇ બાપની પણ તે શરમ રાખતી નથી માટે બેશરમ છે. અંધારી ઓરડીમાં જવા માટે ધણીએ આજ્ઞા કરી હોય તો કહેશે કે 'બાપરે! હુંતો બીહુંછું, માટે બીકણ છે. જ્યારે સાસરે જાય છે ત્યારે મંદ સ્વરે બોલવું, તેથી શરમાળ છે. અને પુરૂષ સાથે હળેલી હોય છે ત્યારે કાળી રાતે ભુત પ્રેત કે વાઘ ચોરથી પણ ન બીતા નીશંકપણે પોતાના ધારેલી ધારણા પાર પાડે છે માટે નીડર છે. તેથી મેં ચારે ગુણવાળી સ્ત્રીને લાવી આપ આગળ હાજર કરી છે.' તે સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો અને બીરબલને શાબાશી આપી.

વારતા સતાવનમી.

રાખુ તો મહા તપસ્વિ છે!

ગતુર ન સમજ્યા હોત તો, ચતુરાનની ચુક,
કહો કોણ કહાડત? અરે! સકળ ગણાત ઉલુક.

એક સમય બાદશાહ અને બીરબલ આનંદભુવનમાં બેસી આનંદ વારતાઓ ચલાવી રહ્યા હતા તેવામાં એક ફકીરે આવીને કહ્યું કે,

'જહાંપનાહ! આ મારી પાસેનો પોપટ કે જેનું નામ રાઘુ પાડેલું છે, તેને મેં ઘણી મહેનત લઇ સારૂં બોલતાં શિખવ્યો છે અને તે એવી આશાથી ભણાવ્યો છે કે આપને તે નજરાણામાં આપી ઊમેદ બર લાવીશ! માટે રાઘુને લ્યો. અને તેનું પ્રતિપાલન કરો.' આ પ્રમાણે ફકીરનું બોલવું તથા રાઘુના મુખથી મધુર ભાષણ અને કુરાનના પાઠ સાંભળી શાહે ફકીરને ઘટતું ઇનામ આપી વીદાય કીધો. અને રાઘુની દેખરેખ માટે નોકર નીમી હુકમ કીધો કે, 'જો જરા પણ રાઘુની તબીયત નાદુરસ્ત જણાય તો તુરત મને ખબર આપવી. જો, તેની ખબર ન આપી અને બીમાર પડી રાઘુ મરી ગયો એવી જો ખબર આપી તો તે વખત તારૂં માથું કપાવી નાખીશ.' પછી નોકરો રાઘુની તબીયત સાચવવા માટે ઘણીજ કાળજી રાખવા લાગ્યા. તેમ રાઘુ કુરાનના પાઠ ભણતો તે સાંભળી શાહ અત્યંત ખુશી થઈ તેના ઉપર અતીશે પ્યાર રાખવા લાગ્યો. એક વખત રાઘુ અચાનક મરણને શરણ થયો તે જોઇ તેનું રક્ષણ કરનાર ચાકરો ઘણાજ ગભરાયા અને 'શાહને શું જવાબ દેશું? તેમજ મરી ગયો છે એ વ્રતાંત જો જણાવીએ તો શીરચ્છેદનો હુકમ થાય! માટે બંને તરફની પીડામાં આવી ફસાયા! હવે તો બીરબલજી આગળ જઇ આ હકીકત જાહેર કરીએ તો કાંઇ પણ રસ્તો હાથ લાગે!' એમ વીચારી બીરબલ પાસે ગયા, અને પોતાનું દુ:ખ પ્રકાશ્યું. બીરબલને તેઓની દયા આવવાથી કહ્યું કે, 'તમે નીશ્ચીંત રહો, જરા પણ તમોને ઇજા આવવા દઇશ નહીં.' એમ કહી બીરબલ શાહહજુરમાં ગયો. શાહને જોઇ બોલ્યો કે, 'આપણો રાઘુ! આપણો રાઘુ!' એ સાંભળી શાહ એકદમ બોલી ઉઠ્યો કે, 'શું રાઘુ મરી ગયો?' બીરબલે કહ્યું કે, 'નહીં નહીં ખુ-

દાવીંદ એમ તે કેમ બને? એ તો મહોટો તપસ્વી બન્યો છે! આકાશ તરફ મ્હોં કરી તપસ્યા કરે છે! પગ, પાંખ, આંખ અને ચાંચ જરા પણ હલાવ્યા વગર યોગ સાધન કરી ઇંદ્રીઓનું દમન કરી રહ્યો છે! આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે, 'શું રાઘુ મરણ પામ્યો?' બીરબલે કહ્યું કે, 'આપ જોશો ત્યારેજ કહેશો કે આ કેવી તપસ્યા કરી રહ્યો છે? હું તો એમ જાણું છું કે તેણે તપસ્યા આદરી છે અને આપ મરી ગયાનું કહોછો! માટે તેને જોવાથી નીસ્સદેહ થશો.' શાહને તેડી રાઘુના પાંજરા પાસે જઇ તપસ્યા કરતો બતાવ્યો તે જોઈ શાહ બોલ્યો કે, 'બીરબલ! તારી મસ્કરી કરવાની ટેવ ગઇજ નહી! રાઘુ તપસ્યા કરે છે એમ ન કહેતાં એમજ કહ્યું હોત કે રાઘુ મરી ગયો! તો નાહક ધકો તો ખાવો પડત નહીં? શું રાઘુ મરી ગયો એવી તને ખબર નહોતી?' બીરબલે હાથ જોડીને ધીમેથી બોલ્યો કે, 'નેક નામદાર! શું કરવું? જો સરકાર અગાડી રાઘુ મરી ગયાના સમાચાર કહેત તો આપના હુકમ પ્રમાણે નોકરોનો શીરચ્છેદ થવાનો વખત આવત. માટે કાંઇ પણ ઉપાય શોધવો કે નહીં?' તે સાંભળી શાહ રાઘુનો શોક ભુલી જઇ બીરબલની બુદ્ધીનો ખ્યાલ કરી બહુ ખુશી થયો અને તે બદલ ઇનામ આપી પોતે ગેરવ્યાજબી હુકમ કરેલો તે માટેનો પસ્તાવો કરવા લાગ્યો.

સાર—બુદ્ધિવાનો કેવી યુક્તીથી રાજાના બોલ રાજાના મહોમાં પાછા આપે છે, માટે બુદ્ધીવાનનીજ બલહારી છે, બુદ્ધિ વગરના માણસો જગતને ભાર રૂપજે. કહ્યું છે કે, 'માણુસ માતમેં એક બાબત કરામત હે.'

ભાગ ૬ ઠો.

વારતા અઠાવનમી.

અકલ શું કરી શકતી નથી ?

વાત વીનોદ વીવેકીને, સમજી લેવાં સહેલ;
પણ સમસ્યામાં સમજી જવું, છેજ ઘણું મુસ્કેલ.

એક સમે શાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'હમણાં છે, પછી પણ છે. હમણાં છે ને પછી પણ નથી. હમણાં નથી પણ પછી છે, ને હમણાં છે પણ પછી નથી. એ ચારે સવાલોનો જવાબ આપો.' આનો બહુ વાર વીચાર કીધા પછી બીરબલે દરબારીઓની અજાયબી વચ્ચે બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર ! એ ચાર સવાલમાંનો એક જબાબ તો આપની પાસ મોજુદ છે. પણ બીજા સવાલોના જવાબ મેળવવા આપણુ બંને નગરમાં જઇએ ત્યાં હું બાકીનાનો જવાબ આપીશ !' આ સાંભળી શાહને અજાયબી લાગી કે, એ ચાર સવાલોનો જવાબ કોઇથી અપાઈ શકવાનોજ નથી ? તેમ છતાં બીરબલની ચાલાકી જોવી કે એ કેવી રીતે સવાલોનું સમાધાન કરી બતાવે છે ?' એમ વીચારી શાહે બીરબલની વાત કબુલ રાખી. પછી બીરબલે શાહને કહ્યું કે, 'આપ ગોગીનો વેશ ધારણ કરો અને હું આપનો ચેલો બનું. પછી જુઓ શહેરની ગમત ?' આ પ્રમાણે બંને જણ ગુરૂ ચેલા બની સાથે બે સમજુ બાળકોને લઇ એક શ્રીમંતની પેઢી ઉપર ગયા. તે શાહુકારને વેષધારી બીરબલે પોતાના

ગુરૂ તરફ આંગળી કરી કહ્યું કે, 'શેઠજી! આ મારા ગુરૂ છે, હું એમનો ચેલો છું. અમે બન્નેએ આ ક્ષણભંગુર સંસારનો ત્યાગ કરી પરીબ્રહ્મ પરમાત્માનું ભજન કરવા વેરાગ લીધો છે. પરંતુ એક ઉપાધીને લીધે આપની પાસે આવ્યા છીએ આપની ઉદારવૃતી, પરોપકાર બુદ્ધિ અને નમ્રતા અવરણનીય પ્રકારની છે. એવી દેશ દેશાંતરમાં કીરતી ફેલાવાથી અમો આપની કાંઇક સહાયતા લેવાને આવ્યા છીએ.' આ પ્રમાણે ચેલાનું બોલવું સાંભળી શાહુકારે હાથ જોડીને કહ્યું કે, 'મહારાજ! જો આપની ઉપાધી મારાથી દુર થઇ શકે એમ હોય તો સુખેથી આપ ફરમાવો.' ચેલાએ કહ્યું કે, 'આ હમારા ગુરૂનાં બે બાળક છે તેમને ભણાવવા આ શહેરમાં રાખવાનો વીચાર છે. પરંતુ ધન વીના એ કામ પાર પડી શકે એમ નથી. એ બાળકોને ભણાવવા માટે ઓછામાં ઓછા બે હજાર રૂપીઆ જોઇએ માટે જો આપથી સહાયતા આપી શકાયતો કહો! જો આપ એ કામમાં મદદ કરશો તો ઇશ્વર તેનો બદલો આપને આપશે.' પછી શેઠે તરત માગણી મુજબ રકમ યોગીને ભેટ કરી. તે જોઇ ચેલાએ કહ્યું કે, 'આ ઉપકારના બદલામાં હું એમ કરવા ચાહું છું કે એકેક જોડો તમારા માથામાં મારતો જઉં, અને તમે દર જોડા દીઠ એકેક રૂપીઓ આપતા જાઓ.' ચેલાની આ વાત સાંભળી દુકાનપર બેસનારા અને રસ્તે ચાલનારાઓ અજાયબીમાં ગરકાવ થયા કે 'વાહ! ઉપકારનો બદલો ઠીક! રૂપીઆ આપવા અને જોડાં ખાવા? એ ખરેખર નવાઇ!' પરંતુ શાહુકાર કશુ પણ ન બોલતાં, તથા આ માટે જરા પણ ઉદાસ ન થતાં ગુરૂને વીનવીને કહ્યું કે, 'જ્યારે આ રૂપીઆ સારા કામમાં જવાના છે તો પછી તે બદલ દર રૂપીએ જોડો સહન કરવામાં હું મારૂં મહા ભાગ્ય સમજુ છું? સારા કામ માટે

પ્રાણાંત સહન કરવું પડે તોપણ શું ? આમ કહી તરત શેઠે માથું નીચે નમાવ્યું. ધન્ય છે ! એવા ધનવાન ધર્માત્માઓને !

આ જોઈ ચેલાએ કહ્યું કે, 'શેઠજી ! આપની આવી ગુરૂભક્તી જોઇ હું ઘણોજ ખુશી થઇ કહું છું કે આ રૂપીઆની હવે કશી જરૂર નથી કારણ કે જે અમારે જોઇતું હતું અને જાણવાની ઇચ્છા હતી તે પ્રાપ્ત થવાથી કાર્યસિદ્ધ થયું છે. માટે આનંદમાં રહો અને સદા સુકૃત્ય કરતા રહો !' એમ કહી આગળ ચાલ્યા, ચાલતાં ચેલાએ ગુરૂને કહ્યું કે, 'આ આપના પહેલા સવાલનો જવાબ કે 'હમણાં છે અને પછી પણ છે.' મતલબમાં હાલ પણ પ્રભુ કૃપાએ સર્વ સંપતીવંત આ શેઠ છે છતાં પોતાના સ્તુતીપાત્ર વૃત્તિ ભકતી અને રહેણી કહેણી કાયમ રહેલ છે. તો આ લોક ત્યાગી પરલોકમાં જશે તોપણ ત્યાં સત્કૃત્યના બદલામાં ઉત્તમ પ્રકારના સ્વર્ગ સુખ મળશે જેથી હમણાં પણ બધી જાતે સુખી છે અને આવતે ભવે પણ સુખી છે. માટે આપ આપના પહેલા સવાલનો જવાબ વીચારી સ્વીકારી લો.'

આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ ઘણો વીસ્મય પામ્યો. આગળ ચાલતા એક બીખારી બીખ માંગતા લોકોને ઉપદેશ કરતો હતો કે, 'એક ગણું પુન્ય સહસ્ત્ર ઘણો લાભ છે. હાથે તેજ સાથે છે. દયાપાત્ર રાખી જો પરોપકાર, દાન કરશો તો પ્રભુ તમોને આવતે ભવ અધીક સુખ આપશે.' આ પ્રમાણે બીખારીની દીનવાણી સાંભથી એક દયાળુ પુરૂષે પેટપુરતું ખાવાનું આપ્યું. તે લઇ બીખારી ગામની બહાર જઇ ઝટપટ ખાવા મંડી પડયો. ગુરૂ ચેલો પણ તેની પાછળ પાછળ તે ખાવા બેઠેલા બીખારીને ચેલાએ કહ્યું કે, 'દયાળુ સેવક ! અમે બને જણ ભુખ્યા છીએ અને ભુખથી અમારો જીવ જાય છે. જો થોડું અમને

આસરા જેટલું અંન આવા આપો તો ભગવત તમારૂં કલ્યાણ કરશે.' એવી ઘણી આજીજી કરી, પણ ભીખારી તે આજીજી તરફ જરાપણ લક્ષ ન દેતાં પેટપુજા કરવામાં પુરેપુરૂં લક્ષ આપવા લાગ્યો હતો તે જોઇ ચેલાને રીસ ચઢવાથી તે ભીખારીને બે ચાર જોડા મારીને કહ્યું કે, 'અલ્યા અધમ! ભીખ માગતી વખતે શો ઉપદેશ દે છે પણ તે ઉપદેશ મુજબ ચાલતો કેમ નથી? પરભવમાં આપ્યું નથી તેથી આ ભવમાં મળ્યું નથી! અને આ ભવમાં પણ આપતો નથી તો હવે પછીના અવતારમાં પણ કશું મળનાર નથી માટે તને, હમણા પણ સુખ નથી અને પછી પણ નથી.' એમ કહીને શાહે કહ્યું કે, આ આપના બીજા સવાલનો જવાબ! કે હમણાં નથી અને પછી પણ નથી.

બાદ ગુરૂ ચેલો આગળ ચાલ્યા, ચાલતા રસ્તામાં એક અતિ દુર્બલ અને ઇશ્વર ભક્તીમાં તલ્લીન એવા સાધુને જોઈ ચેલાએ બતાવ્યું કે, 'સરકાર! આ ભક્તની પાસે હમણાં કશું પણ નથી! પરંતુ તપ અને ભગવત્ ભજનથી આવતા ભવમાં અપાર સુખ સમૃદ્ધીવાન થશે માટે હમણાં નથી પણ પછી છે એ આપના ત્રીજા સવાલનો જવાબ.' એ સાંભળી શાહ આનંદમાં આવી જઇને કહ્યું કે, 'હવે ચોથા સવાલનો જવાબ મારી પાસેજ છે તે શી રીતે? બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર! એ સવાલનો જવાબ આપની આગળ છે તે તપાસી વીચારી જુઓ કે આપ પુર્વપુણ્યના પ્રતાપથી હીંદુસ્થાનની રાજ્ય ગાદી ઉપર તખ્ત નસીન થયા છો અને કોઇ પણ પ્રકારની સંપત્તિમાં ક્યાસ નથી, પરંતુ આવતા ભવમાં એ સુખમાંનું જરા પણ સુખ પ્રાપ્ત થનાર નથી, કેમકે હમણાં પુર ચઢતાંના વખતમાં આપ દયા, દાન, પરોપકાર સાધુ સંતની ભકતી, સારાં કૃત્ય કરવામાં પુરી ખંત અને ઇશ્વર ભજન ઉપર

રૂપી રાખતા નથી તો આવતા ભવમાં સુખ સંપત્તિ શી રીતે પ્રાપ્ત થશે ? માટે ચોથા સવાલનો જવાબ એજ કે હમણા છે પણ પછી નથી !" પછી આપની જેવી ઇચ્છા હોય તે ખરી.

આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે પોતાની રેહણી કેહણી સુધારવા મન સાથે સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરી. અને બીરબલની બુદ્ધિ તથા તેની વિદ્વતા વિષેની ઘણીજ તારીફ કરી. તથા બીરબલ પાસેથી શુદ્ધ જ્ઞાન, ભકતી સંપાદન કરી આ લોક અને પરલોક સંબંધી યશ, લક્ષ્મી, અને ઉચ્ચ વૈભવ પ્રાપ્ત કર્યા બીરબલના ઉત્તમ ગુણોથી રીઝી શાહે બીરબલને અકલ બહાદુર, કવીરાય, પ્રેમ મુની, રાજા સાહેબ, વગેરેના ઇલકાબ અને મોટી જાગીરો બક્ષીસ આપી આનંદસહ સત્કાર કરી જીવનનો લાવો લીધો.

સાર—દાન, દયા, પરઉપકાર, સાધુ સંત, પ્રભુની ભકતી પોતાની શકતી પ્રમાણે કરી મનુષ જન્મ સફળ કરવો.

વારતા ઓગણસાહઠમી.

પાનમાં પાન કયું મ્હોટું ?

પામે આદર માન, ગુણથી સહુકો સર્વદા.

એક સમે શાહે દરબારીઓને પુછ્યું કે. 'સઉથી મોટું પાન કંઇ વનસ્પતીનું ગણવું ? શાહનો આ સવાલ સાંભળી કોઇ કેળનું તો કોઇ સાગનું તો કોઇ કમળનું પાન મોટું છે એમ કહેવા લાગ્યા, પરંતુ શાહે

તે એકની વાત કબુલ રાખી નહીં, છેવટે બીરબલને પુછ્યું. ' બીરબલે કહ્યું કે, ' સૌથી પાન નાગરવેલનું મોટું છે. કેમકે તે નામદાર સરખાના મુખ સુધી પહોંચે છે. માટેજ તેનેજ બધામાં મોટું સમજવું, બીજા પાન આકારમાં મ્હોટાં છે પણ અધીકારમાં મ્હોટાં નથી માટે શું કામના ?' આ જબાબ સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો. અને બીરબલના ગુણ ગાઇ, બીરબલને રીઝવ્યો.

સાર—જેમાં ગુણ હોય તેજ મ્હોટામાં ગણાય.

વારતા સાઠમી.

નીમકહરામ કોણ ?

જમ જમાઇ જાચક સદા, કૃપા કરી રહો દુર.

એક સમે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, ' દાનેશમંદ બીરબલ ! નીમકહલાલ કોણ અને નીમકહરામ કોણ ? તેનો ભેદ બતાવો. ' આ સવાલ સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે, ' સરકાર ! નીમકહલાલ એક કુતરૂં કહેવાય છે, જેના ઘરનું અંન ખાય છે તેને પોતાનો પ્રાણ જતાં સુધી પણ ઇજા આવવા ન દેતા પોતાના ધણીનું સંરક્ષણ કરે છે કદાચ એક વખત તેને ખાવા ન આપીએ તોપણ તે નીમકહરામ થનાર નથી, એથી વીપ્રીત રીતે નીમકહરામ જમાઈ હોય છે, કેમકે તેને ગમે તેટલું ધન આપો તોપણ તેને સંતોષ વળતો નથી, દરરોજ તેનું મન મનાવવાં છતાં પણ જરા વચમાં વચકું પડ્યું કે જાણે કોઇ વખત ઓળખાંણ કે સંબંધ હતોજ નહીં તેમ તુરત રીસાઇ બેસે છે ? જમાઇ

છે તે દશમા ગ્રહ સમાન છે. જેમા નવ ગ્રહને નીત બળીદાન આપતા હોઇએ તો અતિપત્રિ રાશી ઉપર આવ્યા કે પીડા કરે છે તેવીજ રીતે જમાઇને પણ જાણવો ' એ પ્રમાણેનો જવાબ સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

વારતા એકસઠમી.

રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ?

રાજા જોગી અગ્ની જળ, ઉનકી ઉલટી રીત;
કરતા રહીઓ ફરસરામ થોડી પાળો પ્રીત.

એક સમે બીરબલ પોતાના ઘરના ઓટલા ઉપર જમીને બેઠા હતા તેવામાં એક બાદશાહનો હજુરી નોકર દોડતો દોડતો જતો હતો તે જોઇને બીરબલે તેને પુછ્યું કે, ' આટલો બધો દોડીને ક્યાં જવા માગે છે ?' નોકરે કહ્યું કે, ' સરકારે મને બશેર કળીચુનો લાવવા કહ્યું છે માટે તે લઇને જલદી જવું જોઇએ.' તે સાંભળી બીરબલ વીચારમાં પડ્યો કે, અત્યારે શાહને બશેર કળી ચુનાની શી જરૂર પડી હશે ? આમા કાંઇક પણ ભેદ હોવો જોઇએ ? એમ માની નોકરને ફરી પુછ્યું કે ચુનો શું કરવા જોઇએ છે ? તે સાંભળી નોકરે કહ્યું કે, ' સાહેબ ! તેની ગરીબ નોકરને શું ખબર ? બાદશાહ સાહેબ જ્યારે જમીને ઉઠ્યા અને પાન બીડી આપી તે ખાધા પછી હુકમ કીધો કે જા બસેર કળી ચુનો જલ્દી લઇ આવ. તેનું બોલવું સાંભળી બીરબલે નોકરને કહ્યું કે, ' આજે તારા સોએ વરસ પુરા થઇ ગયા ! એજ બ-

શેર ચુનો જમરાઇથી તને ખવરાવી દેશે અને તેથી તું મરી જઇશ; જે તે પાન બીડું નામદારને આપ્યું તેમાં ચુનો વધારે પડેલો હશે તેથી તેમના મુખમાં બળતરા ઊઠી છાલા પડેલા હોવાજ જોઇએ. તે અક્કલ આ શિક્ષા કરાવી છે, માટે તુ એ ઊપાય કર કે એક શેર ચુનો અને એક શેર માંખણ એકત્ર કરી બાદશાહ પાસે લઇ જા. અને તે ચુનો તને ખવરાવશે તો કાંઇ થશે નહીં.' બાદ તે નોકરે બીરબલના કહેવા પ્રમાણે કરી અને ચુનો લઈ શાહ હજુર ગયો. તુરત શાહે તે ચુનો તેને ખવરાવ્યો. શાહને ખાત્રી હતી કે થોડીજ વારમાં આ નોકર મરી જશે. પરંતુ બીજે દીવસે તે નોકર તો વખતસર હાજર થયો તે જોઇ બાદશાહને ઘણી અજાયબી લાગી અને વીચાર કરવા લાગ્યો કે, 'મારો 'મારો વીચાર નીષ્ફળ ગયો, મુઓ નહીં, એતો ઠીક, પણ તેને ઇજા પણ કશી થઇ જણાતી નથી. પરંતુ એને ગમે તે પ્રકારે સ્વધામ પોંહોંચાડી દેવો તો ખરોજ ?' એમ વીચારી ચુનાવાલાને બોલાવીને કહ્યું કે, 'સવારમાં પ્રથમ જે માણુસ તારે ત્યાં આવે તેને ભઠીમાં નાંખી બાળી નાખજે.'

બીજે દીવસે સવારમાં તે નોકરને બાદશાહે હુકમ કીધો કે, 'જા દરબારી ચુનાવાળાને ત્યાંથી પાંચસેર ચુનો લઇ આવ.' હુકમ સાંભળતાને વાર તે ચુનાવાલાને ત્યાં જવા નીકળ્યો. આયુષ બળને લીધે તેને બીર બલની ભેટ થઇ અને બાદશાહનો ફરમાવેલો હુકમ તેમને કહી સંભળાવ્યો. તે ઉપરથી બીરબલ સમજી ગયો કે, આને બાદશાહે ચુનો ખવરાવ્યો, પરંતુ એને કશી ઇજા થઇ નહીં તેથી એના પ્રાણનો નાશ કરવા હજી ધારે છે. એજ માટે આને ચુનાવાલાને ત્યાં મોકલવા ફરમાવ્યું છે, તે સબબ સમજી બીરબલને તેથી દયા ઉપજી તેથી કહ્યું

કે, 'તું પંદર વીસ મીનીટ અહીંયાં ઊભો રહે, પછી ચુનાવાલા પાસે જઇ ચુનો લાવી બાદશાહ પાસે જજે.

અહીંઆ બાદશાહે નોકરને ચુનાવાળાને ત્યાં મોકલ્યા, પછી થોડી વેળા થયા બાદ એક બીજા નોકરને પ્રથમ મોકલેલા નોકરની શી વલે થઈ છે? તેની ખબર કહાડવા મોકલ્યો. તે સીધો ચુનાવાલાને ત્યાં જઇ પહોંચ્યો. જે ચાકર જવાનો હતો તે તો બીરબલની પાસે રોકાયો અને પછી ગયેલો ત્યાં પ્રથમ જઇ પહોંચ્યો, તેથી સંકેત પ્રમાણે ચુનારે તેને ઉઠાવી ભઠીમાં નાંખી બાળી નાખ્યો, કારણ કે તે ચુનારાને એવો સંકેત બતાવ્યો હતો કે, 'જે સવારના પહોરમાં પ્રથમ નોકર તારે ત્યાં આવે તેને ભઠીમાં નાંખી બાળી નાખજે.

અહા! જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે? એ વાક્યના પ્રતીતી આપવા દાખલો બસ છે? હવે જે પ્રથમ ચુનારાને ઘેર જવા નીકળ્યો હતો તે નોકર બીરબલ પાસેથી સુમારે અડધા કલાક પછી ચુનારાને ઘેર ગયો અને ચુનો લઇ બાદશાહ સમક્ષ જઈ ચુનો આગળ મુક્યો. તે જોઇ શાહને અત્યંત અજાયબી લાગી કે, 'અરે! આ શી રીતે જીવતો પાછો આવ્યો!' આવો ચમત્કાર જોઇ ચાકરને પુછ્યું કે, 'તું જે વખતે ચુનો લેવા ગયો તે વખતે તને રસ્તામાં કોણે રોક્યો હતો?' ચાકરે કહ્યું કે, 'સરકાર! બીરબલજી પોતાના ઘરના ઓટલાપર બેઠા હતા તેમણે મને પોતાની પાસે બોલાવીને પુછ્યું કે સરકાર હમણા ક્યાં બીરાજે છે? તેના જવાબમાં મેં કહ્યું કે ચાહ પીવા બીરાજ્યા છે? એમ કહી ચુનો લેવા ગયો અને આપનો હુકમ બજાવી આવ્યો.' ચાકરની આ હકીકત સાંભળી શાહને ખાત્રી થઇ કે, 'આ ચાકરને બીરબલની સ્હાયતા છે તને સ્હાયતા ન હોતતો તે ક્યારનો જમપુરીમાં

પહોચી ગયો હોત ? ખેર ! એના નસીબ ! મારે હું જેટલી માથાકુટ કરીશ તેટલી ફોકટ જશે ? કેમકે જેની વારે બીરબલ છે તેને કોઇ કાંઇ કરી શકનાર નથી.' આવો આવો વિચાર કરી શાહે ચાકરને મોતમાંથી બચાવી જીવનદાન આપ્યું. અને બીરબલની અકલના વખાણ કરવા લાગો.

સાર–ઇસારા ઉપરથી વાતનું ખરૂં સ્વરૂપ જાણી, મ્હોટાઓના સપટામાંથી પોતાને અથવા બીજાને યુકતીથી બચાવવાને બુદ્ધીની કેટલી બધી જરૂર છે. તેનો ખ્યાલ આ વારતા પરથી કરી લેવો. કોઇ પણ માણુસ કોઇ પણ વખતે ભુલથી સાણસામાં સપડાઇ ગયો હોય તો તેને તેમાંથી બચાવી લેવો એજ મ્હોટા માણસોનો ધર્મ છે. નાત જાતનો કાંઇ પણ તફાવત રાખવા વગર સઘળાની ઉપર દયા ભાવ રાખનાર માણુસજ, જગતના લોકોની પ્રીતી સંપાદન કરી શકે છે.

વારતા બાસેઠમી.

ખરાઅને ખોટા વચ્ચે કેટલો અંતર છે.

એક વખતે બીરબલને પુછ્યું કે 'સાચા અને ખોટાં વચ્ચે કેટલો અંતર છે ? તેનો જવાબ આપતા બીરબલે કહ્યું કે 'સરકાર ! ચાર આંગળનો. શાહે પુછ્યું કે, 'શી રીતે ?' બીરબલે કહ્યું કે, સરકાર ! સાચાની તપાસ કરનાર આંખ છે, માટે આંખેથી જોયું તે ખરૂં, અને તેનાથી ચાર આગળને છેટે કાન છે તેણે જે સાંભળ્યું તે ખોટું. માટે ખરા ખોટા વચ્ચે ચાર આંગળનો અંતર છે.' આ ખુલાસાથી શાહ઼ઘણો ખુશી થયો.

ભાગ છઠો સમાપ્ત.

ભાગ ૭ મો.

વારતા ત્રેસઠમી.

આ ચોર કે શાહુકાર !

એક સમે શાહે દરબારીઓ સમક્ષ રાજનીતિ માટે પોતાના વીચારો દર્શાવી રહ્યો હતો. એટલામાં હમજાનખાન નામના પઠાણે આવીને નમ્રતા પુર્વક કહ્યું કે, સરકાર ! આપના નગરમાં ઠઠામલ નામનો એક મુલતાની વેપારી રહે છે તે વેપારીને આ ચાલતા અસાડ સુદી પુનેમની રાત્રે મોતીના પચીસ દાણાનો એક હાર દસ હજાર રૂપીઆની 'કીંમત આંકીને આપ્યો છે. મારી પાસેથી હાર લેતી વખતે શાહુકારે કહ્યું હતું કે તમે આવતી કાલે સહવારના બાર વાગે આવજો. જો તમારો હાર મને પસંદ પડશે તો તેની કીંમતના દસ હજાર રૂપીઆ આપીશ. અને નહીં પસંદ પડે તો તમારો હાર તમને પાછો આપીશ. અમારી બંને વચે થયેલી સરત મુજબ હું આજ તે શાહુકાર પાસે ઉઘરાણી કરવા ગયો. મને ઉઘરાણી કરતો જાણી તે શાહુકારે એકદમ આંખ ચઢાવી મારા અંગ ઉપર ધસી આવી, ધમકાવીને કહ્યું કે, જા, જા, કોને ગળે પડે છે ? કેવો માલ ને કેવી વાત ? કોણ જાણે છે- આમ ધમકાવીને શાહુકારે મને આંગણેથી હાંકી કાઢયો.'

બીરબલે પઠાણની સઘળી હકીકત સાંભળી લેઇને, બીરબલે પઠાણને પુછયું કે, ' જે વખતે તમે તે શાહુકારને મોતીનો હાર

દીધો તે વખતે તેના ઘરમાં બીજા કોણ કોણ હતા ? અને તે મોતીનો હાર લઇને શાહુકારે કઇ જગોએ મુકયો હતો, તે તમે જાણો છો ?' બીરબલના સવાલના જવાબમાં તે પઠાણે કહ્યું કે, 'અહો ન્યાયની ખુબી જાણનાર બીરબલ ! મોતીનો હાર આપતી વખતે શેઠની શેઠાણી શીવાય બીજું કોઇજ નહોતું શેઠે શેઠાણીના હાથમાં મોતીનો હાર એક સાચા મોતીની પેટીમાં મુકવાને આપ્યો, શેઠાણીએ શેઠની પાસેથી કુંચીઓનો ઝુડો લઇ, તે પેટી ઉઘાડી પેટીમાં મુકયો અને મને બીજા દીવસના બાર વાગે બોલાવ્યો.' આ સાંભળી બીરબલે પઠાણને કહ્યું કે, 'જે પેટીમાં તમારો હાર મુકયો છે, તેનાજ જેવી એક પેટી બજારમાંથી લાવી મને આપો. પઠાણ તરત બજારમાં ગયો, અને મહા મુસીબતથી તેવા આકારવાળી પેટી શોધી કાઢીને બીરબલને લાવી આપી બીરબલે તરત પેટી લઇને તે પઠાણને એક બાજુએ સંતાડી મુકયો.

બાદ ઠઠામલને બોલાવ્યો. અને તે ખરીદ કરેલી પેટી પોતાના ટેબલપર મુકી બીરબલે કચેરીના પટાવાળાને કહ્યું કે, 'જે વખતે ઠઠામલ શેઠ કચેરીમાં આવે તે વખતે હું તને કહીશ કે આ પેટીની ચાવી મારી કનેથી ખોવાઇ ગઇ છે. અને તેમાં આ શાહુકારના અગત્યના પત્રો છે, તે તેમને દેવાંના છે. માટે લુહારને બોલાવી લાવ, ત્યારે તું કહેજે કે એમ કરવાથી તો ઉલટી પેટી બગડી જશે, માટે આવતી કાલે હું આવી પેટી જેની પાસે હશે તેની પાસેથી ચાવી લઇ આવીશ એમ તું કહેજે.' એટલામાં ઠઠામલ શેઠ દરબારમાં દાખલ થયો. બીરબલે તેને માન આપી પોતાની પાસે બેસાડી બા એક કલાક સુધી આડી અવળી વાતો કરી શેઠને બારમાં નાખ્યા. બાદ બીરબલે નોકરને કહ્યું કે, 'આ પેટીની ચાવી મારી પાસેથી ગુમાઇ

ગઇ છે, તેમાં શેઠના ખાનગી કાગળો છે, તે તેમને આપવાના છે, માટે લુહારને તેડી લાવ' પટાવાળાએ કહ્યું કે, 'એમ કરવાથીતો આ નાજુક પેટી બગડી જશે. માટે આવતી કાલે હું તપાસ કરીશ. અને એના જેવી પેટી જેની પાસે હશે, તેની પાસેથી ચાવી લઇ આવીશ.' બીરબલે પટવાળાને કહ્યું કે, 'આજનો દીવસ ઢીલમાં નાખવાથી શેઠને પાંચ હજાર રૂપીઆનું નુકશાન થાય એમ છે.' બીરબલના આ શબ્દો સાંભળતાજ શેઠે વીચાર કરીને કહ્યું કે, 'મને નુકશાન થાય એમ કરસો નહીં એના જેવીજ મારી પાસે પણ એક પેટી છે, તેની ચાવી આ પેટીને લાગુ થશે' શેઠની આ વાત સાંભળી બીરબલે શેઠને કહ્યું કે, 'ધણીજ સારી વાત થઈ, ચાવી આપો તો પેટી ઉધાડી નાખીએ. " શેઠે કહ્યું કે ચાવીનો, લુમખો ઘેર રહી ગયો છે તે હમણાં જઇને લઇ આવું.' બીરબલે કહ્યું કે, 'નાજી, તમને મહેનતમાં નખાય ? નોકરને નીશાની આપો,તો તે તરત લઇ આવશે.' શેઠે પટાવાળાને કહ્યું કે, 'મારે ઘેર જઇ શેઠાણીને કહેજે કે મારા કબાટના ખાનામાં ચાવીઓનો ઝુડો છે તે આપો.' એટલે પટાવાળો લેવા ચાલ્યો. તરત બીરબલ બહાર આવી પટાવાળાને કહ્યું કે,' 'શેઠાણીને જઇને કહેજે, 'જે પેટીમાં તમે પચીસ મોતીનો હાર મુકયો છે, તે ધરાકને દેખાડવા માટે શેઠે મંગાવીઆ છે માટે આપો, તે આપે તે તું લઇ ચુપચુપ મને આપજે.' બીરબલની વાત ધ્યાનમાં રાખી, પટાવાળો દોડતો શેઠાણી પાસે જઇને ચાવીના લુમખાની નીશાની આપી મોતીનો હાર માગીઆ. શેઠાણીએ તરત કાઢી દીધો તે લઇને પટાવાળાએ ચુપચુપ આવીને બીરબલને દીધો. બીરબલે તરત એક ઝવેરીને બોલાવીને તેની પાસે તે મોતી જેવડાં બીજા સો મોતી મગાવીઆ, ઝવેરી મોતી લાવીઆ તે ભેગા ૨૫ મોતીના દાણા એક હારમાં પાંચ

પાંચ મોતીને આંતરે એક એક મોતીના દાણા પરોવીને, પઠાણને બોલાવીને કહ્યું કે, 'આ હારમાં તમારા મોતી હોય તો ઓળખી કાઢો? પઠાણે તે હાર પોતાના હાથમાં લઇને બહુ બારીકીથી તપાસીને પોતાના જે પચીસ દાણા હતા, તે દેખાડીને કહ્યું કે, 'આ દાણા મારા છે.' તે સાંભળી બીરબલે જાણ્યું કે દાણા તો પઠાણના ખરા. પણ હવે શાહુકાર શું કહેછે, તેજ જોવાનું છે. બાદ બીરબલે મોતીના પચીશ દાણા લઇને પોતાની પાસે રાખીને પઠાણને કહ્યું કે, 'જે શાહુકાર કચેરીમાં બેઠા છે, તેની પાસે હું જાઊંછું ત્યાં આવી તમારે ફરીઆદ કરવી.' એમ કહીને બીરબલ કચેરીમાં ગયો. આ બનેલા બનાવ સબંધી ઠઠામલ શેઠતો અણવાકેફ હતો. તેતો એમજ સમજતો હતો કે, પટાવાળો હજી આની લઇને આવ્યો નથી. એટલામાં બીરબલ આવી ન્યાય આસનપર બેઠા. એટલામાં પઠાણે આવી ફરીઆદ કરી. તે સાંભળી બીરબલે પઠાણના મોતી માટે ઠઠામલ શેઠને પુછયું, પણ તેણે તે કબુલ ન કરવાથી બીરબલે શેઠને બહુ સમજાવ્યા, પણ શેઠ તો એક ટળીને બે થાય નહી. તેથી બીરબલ બંનેની જુબાની લીધી, પણ આ બેમાંથી સાચો કોણ તે ન્યાયી અદાલતમાં બતાવી આપવાને શેઠની શેઠાણીને અદાલતમાં બોલાવી. તેની શાક્ષી લેતા બીરબલે શેઠાણીને પૂછયું કે, ગઈ કાલે શેઠ તમને મોતીના ત્રીસ દાણા આપ્યા હતા, અને આજ મંગાવ્યા તો પચીશ કેમ મોકલ્યા?' તેના જવાબમાં શેઠાણીએ કહ્યું કે, 'સાહેબ, શેઠ આપની પાસે મોજુદ છે, તેમ પઠાણ પણ હાજર છે, તેને પુછો કે, મને પચીશ કે ત્રીસ આપ્યા હતા.' એટલામાં શેઠ બોલવા જતા હતા. પણ તરત બીરબલે શેઠને વચમાં બોલતા અટકાવીને શેઠાણીને પુછયું કે, શેઠે ગઇ કાલે મોતીના દાણા પચીશ તમને આપેલા તે

આજ કે બીજાં. શેઠાણીએ કહ્યું કે, હાજી, તેજ બાછે, બીજા નથી.' આ સાંભળી બીરબલે તરત શેઠાણીને રજા આપી. પછી શેઠની ઉપર પારકો માલ હજમ કરી જવાનું તોહમત રાખી શીક્ષા કરી અને પઠાણને મોતીના દાણા આપી રજા દીધી. બીરબલનો આ અદત ઇન્સાફ જોઇ શાહ અને દરબારીઓ છક થઇ ગયા.

વારતા ચોસેઠમી.

દાન કરતી વખતે કોનો હાથ નીચે.

એક વખતે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'બીરબલ! જગતમાં દાન કિંવા દાન દેનારનો હાથ ઉપર અને દાન કે વસ્તુ લેનારનો હાથ નીચે હોય છે, પણ કોઇ સમે એવું બને છે કે દાન યા વસ્તુ દેનારનો હાથ નીચે અને દાન કે વસ્તુ લેનારનો હાથ ઉપર હોય? આ અજાયબી ભરેલો સવાલ સાંભળીને બીરબલે વીચાર કરીને કહ્યું કે, 'સરકાર! એમ પણ કોઇ સમે બને છે કે તપખીર આપનાર માણસનો હાથ નીચે અને તપખીર સુંઘનારનો હાથ ઉપર હોય?' બીરબલનો આ જવાબ સાંભળી તમામ દરબાર છક બની ગઇ.

વારતા પાંસેઠમી.

નદી શા માટે રડે છે?

રાજ હઠ, બાળ હઠ, યોગીહઠ, શઠકણી નારી હઠપુરણ કરવી ન સહેલી.

ચોમાસામાં જમના નદીના કીનારા પર આવેલા રાજ મહેલમાં

એક સમે અકબર શાહ સુતો હતો તેવામાં એકાએક નદીમાં સપાટાબંધ પાણીનું પુર આવ્યું તેનો ખળખળાટ સાંભળી શાહ વીચાર કરવા લાગ્યો કે હમણા અરધી રાતની વખતે આ નદી રડે છે તેનું શું કારણ હશે? હજી સુધી મારા રાજમાં કોઇ પણ દુખી નથી છતાં શા દુખથી નદી આટલો બધો વીલાપ કરતી હશે? એજ વીચારની લ્હેરમાં ચઢી જઇને ચોકીદારોને બોલાવીને પુછ્યું કે, 'આ સમે નદી શા માટે રૂદન કરી રહી છે? આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી ચોકીદારોએ તેનો જવાબ ન આપવાથી શાહે તરત કેટલાક દરબારીઓને તેજ વખતે બોલાવીને તેજ સવાલ તેઓને પુછવાથી, તેઓ તેનો જવાબ ન આપવાથી શાહે તરત બીરબલને બોલાવવા માટે એક સીપાઇને મોકલ્યો. અરધી રાતે સીપાઇને આવેલો જોઇ, બીરબલ મન સાથે કહેવા લાગ્યો કે 'હમણાં શું કામ હશે? શા માટે બોલાવ્યો હશે? ગમે તેમ હો. પણ જવું તો જોઇએજ?' આવો વીચાર કરી તરત બીરબલ સીપાઇ સાથે નીકળી શાહ હજુર આવી સલામ કરી શાહ આગળ આવી બેઠા. તે જોઈ શાહે તરત બીરબલને પુછ્યું કે, 'નદી શા માટે રડે છે?' શાહનો આ સવાલ સાંભળી બીરબલે મનમાં વીચાર કીધો કે, વરસાદના જોરથી એકદમ નદીમાં પુર આવ્યું છે, તેના ખળભળાટથી શાહ ઝબકી ઉઠયો છે, તેની આ શંકાનું સમાધાન કરવું જોઇએ.' આમ વીચારીને બીરબલે કહ્યું કે, 'હજુર! નદી રૂવે છે તેનું કારણ એ છે કે, નદીનું માવીતર પર્વતમાં છે, અને તેનું સાસરૂં સમુદ્રમાં છે. માટે તે માવીતરથી નીકળી પોતાના પતિ રૂપ સમુદ્રને મળવા જાય છે. માટે સંસારના વ્યવહાર પ્રમાણે સાસરે જતા, થતાં માબાપના વીયોગને લીધે રૂવે છે. એ સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો, અને ખરા કારણનો ખુલાસો જાણવામાં આવવાથી બીરબલની બુદ્ધિ માટે ઘણીજ તારીફ કરવા લાગ્યો.

સાર—રાજા અને વિદ્વાનો ગમે તેવા બુદ્ધિવંત હોય પણ તેમના અંતરમાં જે શંકા ઉત્પન્ન થાય છે, તેનું સમાધાન અનુભવી, વીદ્વાન અને જ્ઞાનીજ કરી શકે છે.

વારતા છાસઠમી.

સબસે બડા કોણ ?

ઔષધ અંજન યોગ વીદ્યી, યંત્ર મંત્રને તંત્ર,
દેવાદીક વિશ્વાસથી, શીઘ્ર સીદ્ધી હોય સંત.

એક વખતે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'બીરબલ ! સબસે બડા કોણ ? દેવ કે યેકીન ? બીરબલે કહ્યું કે,

અહીંઆં નવરંગપીરની ખુબ વીખ્યાતી પ્રસરી જવાથી, બીરબલે તે નવરંગ પીરની દરગા તરફ શાહને ફરવા લઇ ગયો. માનતાએ આવતા લોકોના ટોળાને જોઇને શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'બીરબલ ! આ કયા ગાલીયા પીરની દરગા છે.' બીરબલે કહ્યું કે, 'શું આપ હજી સુધી જાણતા નથી ? આ નવરંગ પીરના ચમત્કારોથી હજારો લોકો માનતાઓ કરવા આવે છે.'

આ સાંભળી શાહ અજાયબીમાં ગરકાવ થઇ, નવરંગ પીરની દરગામાં ગયો, તેનો ઠાઠમાઠ તથા માનતાઓના આવેલી વસ્તુઓના મ્હોટા ઢગલાઓ જોઇ યેકીન આણી શાહે કહ્યું કે, 'ખરેખર આ કોઇ ચમત્કારીક ઓલીઓ છે માટે મારે પણ મારી માનીતા રાણીને કોઇ કાળી બલા વળગી છે તે જો બલા ટળી જશે તો સોનાનું છત્ર ચઢાવી ફકી-

રાને જમાડીશ આ પ્રમાણે મનમાં માનતા રાખી, નવરંગ પીરના મહીમા સંબંધી વાતો કરતાં પોતાના રંગ મહેલમાં આવ્યા વિશ્વાસથીજ વિશ્વનાથ મનની સઘળી આશાઓ પુરણ કરે છે. અને એજ શ્રદ્ધાથી શાહની ઇચ્છા પાર પડવાથી, શાહે તરત નવરંગ પીરની માનતા કરી.

નવરંગ પીરની માનતા કર્યા પછી શાહે તરત બીરબલને કહ્યું કે, 'બીરબલ! યેકીન મોટું કે દેવ? જો અમારા આ નવરંગ પીરમાં ખરે-ખરૂં સત હતું તોજ મારી ધારેલી ધારણા પાર પડી. પણ જો તેમાં સચાઇ ન હોત તો યેકીન રાખવાથી શું વળત? માટે કબુલ કરો કે યેકીન કરતા દેવ મોટા છે!' તે સાંભળી બીરબલે શાહની સમક્ષ તે નવરંગ પીરની કબર ખોદાવી મરેલા ગધેડાનું હાડપીંજર બતાવીને બીરબલે શાહને કહ્યું કે, 'કહો કે યેકીન મોટું કે દેવ? જો દેવ મહોટા કહોતો આ મુવેલ ગધેડાંમાં દેવાતન કયાં રહ્યું? પરંતુ આપે યેકીન પર વીસ્વાસ રાખવાથીજ આપની ઉમેદ પાર પડી છે. માટે દેવમાં દેવાતન કે મહતા જે ગણો તે માત્ર યેકીનને આધીનજ રહેલી છે, તેથીજ દેવ મહોટા નહીં, પણ યેકીન મહોટું છે.'

બીરબલનો આ તાત્કાલીક પુરાવો જોવાથી શાહના મનની ખાત્રી થઇ કે સબસે બડા યેકીન હે. એ સીધ્ધાંતને સત્ય ઠરાવી શાહે બીર-બલને ધન્યવાદ દીધો.

વારતા ૬૭ મી.

અકબરનો પ્રપંચ

એક સમયે શાહે બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે "મારા શાહજાદાને વજીર

પુત્રની સાથે સ્નેહ જોડ્યો છે અને પલવાર તે બન્ને અલગ પડવા પામતા નથી, પરંતુ મને એ ફીકર વધારે થાય છે કે વજીર પુત્રનાં લક્ષણો સારાં નથી માટે તેના સહવાસમાં શાહજાદો વિશેષ રહેતો સોબતની અસર લાગ્યા વિના રહેજ નહીં અને તે નઠારી અસરથી છેવટ પ્રજાને પીડાકારક નીવડે માટે શાહજાદાને ખોટું ન લાગે તેમ વજીર પુત્રને પણ ઓછુ ન લાગે તેવી કોઇ યુક્તિવડે એ બન્નેના મન જુદા પડી જાય તો વધારે સારૂં, નહીં તો પાછળથી પસ્તાવાનો પાર રહેશે નહી!' આ પ્રમાણે શાહનાં દીર્ઘદ્રષ્ટિ યોજક અને પ્રજાહિત ચિંતક વાક્યો સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે, 'ગરીબ પરવર આપ જરા પણ ચિંતા કરશો નહીં હું માત્ર આજ સંધ્યા પડ્યા પહેલાંજ એ બન્નેનાં મન વિખુટાં પાડી દેઇશ અને શાહજાદાના મનમાં મારી યુક્તિથી માઠું પણ લાગશે નહી.' આ પ્રમાણે બીરબલનુ વાક્ય સાંભળી શાહને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને બીરબલ પ્રત્યે જણાવ્યું. કે 'મારા સાચા સ્નેહી! ઘણા દિવસનો લાગેલો સ્નેહ કીંચીત વારમાં શી રીતે તોડી શકીશ? પ્રેમગ્રંથી અતી નીવડ હોય છે! કારણ કે "જશો બંધન પ્રેમકો, તેસો બંધન ઔાર, કાષ્ટસી બેદે કામળી છેદન નીકરે ભોંર' તેમજ 'દેહકું છેહ દએ ઇતનેપર નેહકું છેહ પ્રવીન ન દેહિ.' માટે શું એ અમુલ વાક્યોને અસત્ય પાડવાં ધારે છે? તે સાંભળી બીરબલે પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું કે "નામદાર આપનુ કહેવું સત્ય છે અને પ્રેમ એ અલૌકીક ચીજ છે; કેમકે 'ધન દે કે જીવ રખીએ, જીવ દે રખીએ લાજ 'ધન દે જીવ દે લાજ હે, એક પ્રીતકે કાજ! તો પણ કહ્યું છે કે "જલ પય સારત બિકાય, દેખે હું, પ્રીતકી રીત ભલી, વીલગ હોઇ રસ જાય કપટ ખટાઇ પરત હી માટે એક એકના મનમાં જુદાઇ લાવવા યત્ન આદરવો જોઇએ, ખુદાવિંદ "ભલી કરત લાગે વિલંબ, વિલંબ બુરે બિચાર, ભુવન બનાવત દીન લગે

પણ ઢાલ ન લગે બતાર.' ખોટું કરવું એતો ઘણુંજ સ્હેલ છે માત્ર કાઇનું સારૂં કરવુ એ અતિ મુસ્કેલ છે." એમ કહી બીરબલ શાહની આજ્ઞા લેઇ જ્યાં શાહજાદો અને વજીરજાદો પ્રેમમુર્તી બની બેઠા હતા ત્યા ગયો અને વજીરજાદાને બોલાવી કાનમાં છાની વાત કેહેતો હોય તેવો ભાવ બનાવ્યો અર્થાત કશું ન બોલતાં કાન સરખું મોહુ લગાડી થોડીવાર પછી ઉતાવળેથી બોલ્યો કે મેં જે વાર્તા કહી તે કોઇને પણ કેહશો નહીં !' એટલુંજ બોલી બિરબલ ત્યાંથી રસ્તો પામ્યો, તદંતર શાહજાદો વજીરજાદા પ્રત્યે પુછવા લાગો કે "પ્રીયમીત્ર ! બીરબલ શું ગુપ્ત વાર્તા કર્ણપુટમાં જણાવી ગયો ? આ પ્રમાણે શાહજાદે પુછ્યું. બીચારો વજીરજાદો જો બીરબલ કશીપણ વાત કાનમાં કહી ગયો હોય તો કહેને ? તેથી તેણે શાહજાદા પ્રત્યે જણાવ્યું કે "મીત્રવર ! બીરબલજી ખાલી પોતાનું મોહુ મારા કાન પાસે રાખી ગુપ્ત વાત કહેવા સરખા ભાવ બતાવી ગયા છે. પણ કશી વારતા કહી ગયા નથી એટલે આપને શું કહું !

આ સાંભળી શાહજાદે જણાવ્યું કે 'વ્હાલા દોસ્ત તેમણે (બીરબલે) ગુપ્ત વારતા કોઇને ન કહેવા ભલામણ કરી છે તેથી તું વાતનેજ ગલત કરી નાંખે છે, પરંતુ હું કાંઇ કોઇ નથી, કિંતુ એક આત્મરૂપ છું માટે કહેવામાં કશી અડચણ નથી !' આવાં વાકયો સાંભળતાં વજીરજાદો અતી ખેદવંત બની બોલ્યો કે "શું ત્યારે હું આપને ખોટાં બાનાં બતાવી વાત ને છુપાવું છું ? કોઇ દીવસ નહીં અને આજ શું મારા મનમાં આપ માટે જુદાઇ ભાસી હશે ? છટ અત્યારનું બોલવું બીલકુલ આપનું ગેરવ્યાજબી છે" આવા વજર સરખા કઠોર વચનો સાંભળી શાહજાદે જણાવ્યુ કે, "તું ગમે તેમ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી સમજાવ, પણ હું તે તારી વાત કબુલ કરનાર નથી, કેમકે મેં મારી નજરથી જોયેલ છતાં તું ઉલટો ચોર કોટવાલને દંડે તેવો પ્રકાર કરે તે શી રીતે માનું ? અજીજ બીરા-

દર ? તારી આ વખતની વર્તણુંક પ્રીતીને ખાસ લાંછન આપવા સરખી છે, કેમકે 'પ્રીત તહાં પડદો નહિ, પડદો તહાં ન પ્રીત, પ્રીત તહાં પડદો રહો (તો) સોહી પ્રીત વિપરીત.' ભલે હવે તારા આટલા વર્ષની પ્રીત ઉપર પાણી ફેરવવું હોય તો કંઇ હું કહી શકતો નથી! જો સેલડીના સાંઠામાં પણ જ્યાં ગાંઠો હોય છે ત્યાં મીઠ રસ હોતો નથી, પણ ગાંઠા વગરની જગ્યાએ રસ હોય છે માટે જરા વિચારી જો ! કેમકે 'જે મની પીછે ઉપજે, સો મતિ પહેલી હોય, કાજ ન વિણસે આપણો, દુર્જન હસે ન કોય." આવાં આવેશયુક્ત શાહજાદાનાં વચનો સાંભળી વઝીર જાદે અરજ કરી કે "અરે ! મારા દિલજાન દોસ્ત નાહક આવાં કઠોર વાકય બાણોવડે મારૂં કોમળ-પ્રેમી કાળજુ શા માટે ચીરો છો ? અને દુરજનોતો આપણા વચ્ચે નિકટનો સંબંધ થયો જોઈ ગમે તે ખટપટ લગાવી વિખુટા પાડવા ઉદ્યમ ચલાવશે પણ આપ એવી નજીવી શંકાને મહા બળવાન ગણી સાચી માનો તો પછી મારો ઉપાય નથી બાકી હું સાચે સાચું કહું છું કે, મને બીરબલજી કશી પણ ગુપ્ત વારતા કરી ગયા નથીજ !' આ પ્રમાણે વઝીરે જાદે જણાવ્યું ત્યારે શાહજાદે કહ્યું કે, શું બીરબલજી જેવા અક્કલ બહાદુર અને ચતુર શિરોમણી નરો પણ દુર્જનની પંક્તિમાં છે? અને એમને આપણી સાથે શું વૈર હતું ? કે આવી દુષ્ટ હીલચાલ ચલાવે ? હશે એ હવે તને પુછવા માંગતો નથી આખરે તેં તારી વર્તણુંક અમલમાં આણી ' હાથે કરીને પોતાના પગ ઉપર કુહાડો માર્યો' ખેર ! તારા ભવિષ્યમાં પ્રીતિ રૂપી અમૃતનો સ્વાદ લેવો લખ્યો નહિ હોય? એટલે હું શું કરૂં ! બસ ! હવેથી તું મારી પાસે મિત્રભાવ સમજી આવતો નહી ! જેમ સહુને બોલાવુંછું તેમ તને પણ બોલાવીશ. જો કે તારા

સુરામાં હું એક શબ્દ પણ બોલનાર નથી પણ હવે શાહજાદા મારા મીત્ર છે એમ કોઈ વખતે તું સમજતો નહિ બસ આજથી છેલ્લી સલામ છે.

ભાગ આઠમો.

વારતા અડસઠમી.

મનની મહોટાઈ.

સુજ્ઞ રાયના રાજ્યની, હોય પ્રજા પણ સુજ્ઞ.
તાજો તેનો દાખલો, વાંચો વિવેકી તજ્ઞ.

એક દીવસે શાહ નગરની ચરચા નીહાળતો નીહાળતો નગરના મધ્ય ભાગમાં આવેલા ચોકમાં આવી લાગ્યો. તે વખતે એક ઘરડી ડોસી પોતાના હાથમાં એક તરવાર પકડી, પોતાની સાથેનાં હથીઆરબંધ માણસો સાથે ઊભી હતી. તે જોઇ, શાહ તરત તે ડોશીની આગળ જઈને પુછ્યું કે, 'બાઇ! આ હથીઆરબંધ માણસો સાથે તરવાર પકડી શા માટે ઊભાં છો ?' ડોશીએ કહ્યું કે હજુર ! મારી તરવાર મને આ માણસોના હાથમાંના હથીઆરો વેચવા માટે ઉભી છું.' આ સાંભળી શાહે કહ્યું કે, 'જોઉં એ તરવાર કેવી છે ?' ડોસીએ તરત પોતાની તરવાર શાહને આપી. શાહે તરત મ્યાનમાંથી બહાર કાઢીને જોઇ તો, કટાયલી અને બુઠી લાગી. તેથી શાહે તરત તરવારને મ્યાનમાં નાંખી, ડોસીને પાછી આપી. તરવારને હાથમાં લેતાજ ઝડપ કરતાં

મ્યાનમાંથી બહાર કાઢીને જોવા લાગી. જાણે આ તરવાર મારી છે કે બીજાની, એવા ભાવથી તે ડોસી વારંવાર તરવારને આમથી તેમ ફેરવીને જોવા લાગી. આ જોઇ શાહે પુછ્યું કે, 'અરે ડોસી ! સશંક મુદ્રાવડે તરવાર તરફ ધારી ધારીને શું જુઓ છો ! તે સાંભળી ડોસીએ શાહને કહ્યું કે, 'હજુર હું મારી તરવાર બદલાઇ છે એવી શંકા લાવી જોતી નથી. પણ હું તો એ જોઉં છું કે પારસ સરખા આપના હાથનો મારી તરવારને સ્પર્શ થયો છતાં સોનાની કેમ ન બની ? હું કેવી ભાગ્યહીણ છું ? તેજ તપાસું છું. ડોસીનું આવું ચમત્કારીક બોલવું સાંભળી, શાહે તરત તે ડોસીને તરવારની ભારોભાર સોનું આપવાનો હુકમ કર્યો. શાહનો આ હુકમ સાંભળી ડોસી આનંદ પામી. શાહને આશીશ દેતી પોતાના ઘરનો રસ્તો લીધો !

સાર—ડોસીના મનનો હેતુ જાણનાર શાહ, ડોશીની ઉપર જરા પણ રીસ ન ચડાવતા કેવી ઉદારતા બતાવી ? પ્રજાની દાઝ જાણનાર અકબર જેવા શાહ તો આ જગતમાં થોડાજ જન્મનાર છે.

વારતા ઓગણોતેરમી.

અવગુણ ઉપર ગુણ.

પર નરની જે પીડા, જાણે જન તે છે જગમાં વારુ,
છીદ્ર ન પેખે છળથી, વડપણ ધારી સદા ચહે સારું.

એક દીવસની સાંજે શાહ સુલતાન હજરત નીજામુદીન ઓલીઆની દરગાહમાં બંદગી કરવા માટે ગયો હતો. દરગાહના દરવાજામાં દાખલ થતાંજ, ત્યાં ઉભેલા એક વેષધારી ફકીરે શાહને દવા આપી હાથ મેળવવા

હાથ લાંબો કીધો. શાંઇહે અપમાન ન થાય તેટલા માટે શાહે પણ હાથ લાંબો કરી મેલાવ્યો. બંને જણુ એકમેકનો હાથ પકડી દરગાહમાં અરસપરસ વાતો કરતા ચાલ્યા. જ્યારે શાહને વાતોમાં તલ્લીન થયેલો જોઇને તે ફકીરે ધીમેથી હાથ ચાલાકી કરી શાહના હાથમાંની અમુલ્ય હીરાની વીંટી પસાર કરવાનો પ્રયત્ન ચલાવ્યો. પણ તે પ્રયત્નમાં તે નીષ્ફળ નીવડવાથી નીરાશ પામી તે વેષધારી ફકીર છપાંચ ગણી ગયો, શાહ પણ દર્શન કરી પોતાને મેહેલે ગયો. અને નોકરોને બોલાવી એક હજાર રૂપીઆ આપી તે વેશધારી ફકીરના ચહેરા વગેરેની નીશાની આપી દરગાહમાં જઇ તે ફકીરને શોધી કાઢવાનો હુકમ કરયો. તે મુજબ નોકરોએ બહુ તપાસ ચલાવી પણ તેઓની શોધમાં ન મળવાથી નોકરો પાછા આવી સઘળી હકીકત શાહને કહી. તેથી શાહ અફસોસ કરવા લાગ્યો કે " અરેરે ! બિચારા ગરીબ સાંઇએ વીંટી કાઢવા પુષ્કળ યત્ન આદરયું. પણ તેમાં નિરાશ થયો અને તેની દુખાવસ્થા વીચારી ગુજરાન થવા યોગ્ય રકમ મોકલાવી ત્યારે તેનો પતો લાગ્યો નહી; જો બીજે ઠેકાણે એનો હાથ ભરાયો હોત તો મારી અંગુઠી કહાડી લેવા યત્ન આદરતજ નહીં. કેમકે જે ચોર બદમાસને શીક્ષા કરનાર અત્યારે હું વિદ્યમાન છું છતાં તે શિક્ષાનો પણ ભયે ના રાખતાં મરતુંજ આદરી ખુદ મારી અંગુઠી કાહાડી લેવા હીમ્મત બીડી શાબાશ છે તેની હીમ્કાતને ! પરંતુ મને એજ લાગી આવે છે કે એની દયામણી દયા મારા જાણુવામાં આવ્યા છતાં તે દુઃખીજ રહયો ? ત્યારે હવે એ કેવા પ્રકારે સુખી થશે ? અર્થાત હવે કોની યાચના કરશે ? કિંવા કોણુ તેનું દુઃખ હઇયે ધરશે !

સાર—ફકીરના અપરાધ પર કોપ ન બતાવતા, તેની હીંમત પર પ્રીદા થઇ તેની ગરીબાઇ તરફ નજર દોડાવી કેવી ઉદારવૃત્તી બતાવી. ધન્ય છે એવા બુદ્ધિવાન રાજાઓને ?

વારતા શીતેરમી.

દીકરાની વાત માએ કબુલ રાખી.

દાન માન સન્માનને, ખાવ પાન વરદાન;
પાત્ર પ્રમાણે હોય તો, શોભા લહે સુજાણ.

એક સમય કોઇ એક પારધી એક પંખીને પકડી તેને સોનેરી અને વીવીધ રંગથી રંગી ખુબ સુરત બનાવી જ્યાં નામદાર અકબર શાહનો પાટવી શાહજાદો કે જે જહાંગીર નામથી પ્રખ્યાત હતો તે પોતાના મીત્રો સહ દરબાર ગઢમાં ખેલ ખેલતો હતો ત્યાં તે પારધી પંખીને લઇ આવી પોહચ્યો અને અરજ કરી કે "નામદાર! ઘણા પાહાડ જંગલોમાં રખડી બહુ મહેનતે આ સુંદર પંખી આપ માટે લાવ્યો છું માટે આપ લ્યો અને મહેરબાની કરી મને એક હજાર રૂપીઆ આપીદો' તે અરજ સાંભળી સુંદર પંખીને ધારી ધારીને નીહાળ્યું અને શાહજાદાનું મન તે પંખીને માટે લલચાયું તેથી તે પાંજરૂં હાથમાં પકડી પારધીને ત્યાંજ ઉભો રાખી પોતે ખુશી થતો પોતાની દાદી મા આગાડી ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે, "દાદી માજી! આ પંખી કેવું ઉમદું છે! એક ગરીબ માણસે નજરાણા દાખલ આપ્યું છે માટે તે ગરીબને એક હજાર રૂપીયા આપો' આ પ્રમાણે શાહજાદાનું બોલવું સાંભળી હુરમ સાહેબ બોલ્યાં કે "ભાઇ! હજુ તું બાળક છે માટે બનાવટી ચીજને પણ સાચી સમજે છે. શું આવું સોનેરી પંખ અને ચિત્ર મનોહર રંગવાળું પંખી તે કદી પણ દેખ્યું કે સાંભલ્યું હતું? ભાઇ આપણે રાખવા લાયક નથી, આતો રંગથી રંગીને

તને ફોસલાવવા માટે તે પારધી લાવેલ છે, માટે આ પંખી તેને પાછું આપ અને ગુપચુપ બેસી રહે.

જ્યારે ઉપર પ્રમાણે દાદી દીકરીનો સંવાદ થયો ત્યારે ખુદ શાહ અકબર પણ ત્યાં હાજરજ હતો તેથી માતુશ્રીનું ઉક્ત પ્રમાણે બોલવું સાંભળી બોલ્યો કે "માજી સાહેબ! આ શાહજાદો છે તેથી લોકો એની આશા રાખી ન ફોસલાવે અને ફાયદો ન મેળવે તો પછી બીજી કોની પાસે જઈ પોતાને ફાયદો થાય તેવી ઉમેદ રાખે? જ્યાં ભરચું સરોવર હશે ત્યાંજ પશુ પંખી અને પંથી આવી તૃષા મટાડી આનંદ લેવાની આશા રાખશે પણ સુકાઇ ગયેલું સરોવર કે જ્યાં સંખલા ઉડતા હશે ત્યાં જવાની કોઇ પણ આશા રાખશેજ નહી માટે આપણી વડાઇ વીચારવીજ જોઇએ તેમ શાહજાદાને તેવાંજ નજરાણાં થવા લાયક છે માટે એક હજાર રૂપીઆ આપી દેવા યોગ્ય છે.' આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી માજી સાહેબે ફરમાવ્યું કે "હજાર રૂપીઆ મારી પેટીમાં નથી પણ સો સોના મ્હોર પડેલી છે માટે તે તેને આપી દો.' એમ કહી પેટી ઉઘાડી સો અસરફીઓ (સોના મ્હોરો) શાહજાદાને આપી અને શાહજાદાએ ઝડપ તે પારધીને તે મ્હોરો આપી વિદાએ કર્યો.

સાર—બાપ તેવા બેટા ને વડ તેવા ટેટા જેવો શાહ ઉદાર હતો, તેવોજ જહાંગીર હતો. જહાંગીરની માંગણી દાદીએ સ્વીકારવા ના પાડી, પણ અકબરે પોતાની માતાને સમજાવી કે ગરીબ પ્રજાની હમેશાં રાજકરતાઓએ દાદ સાંભળી તેને તન મન ધનથી રીઝવવી એ રાજ કરતાનો ધર્મ છે. અકબરનાં આ નીતીબોધ વચનો સાંભળી રાજ માતાએ તરત હજારને બદલે અઢારસોની મતા આપી પારધીને રીઝવ્યો. મ્હોટાઓનાં મન સદા મ્હોટાં હોય છે.

વારતા ઇકોતેરમી.

ઓરમાન ભાઇઓનો ઝઘડો.

મનુષ્ય માત્રના અંગમાં, ગુણ અવગુણ કે નુર;
માતા તાતા મોશાળની અસર છે એજ જરૂર.

દીલ્લી શહેરમાં એક લક્ષ્મિચંદ નામનો સદગ્રહસ્થ રહેતો હતો. તેની સદગુણ સંપન્ન સ્ત્રીનું મરણ થવાથી તેણે પુનઃલગ્ન કર્યું અને તે નવીન સ્ત્રીની સંગાથે સંસાર સુખ ભોગવતા એક સુંદર પુત્ર રત્ન પ્રાપ્ત કર્યું.

સદરહુ શેઠની ગત થઇ ગયેલી સ્ત્રીના પણ બે પુત્ર હતા તેઓ પોતાના ધંધા રોજગારમાં આનંદમાન વિહાર કરતા હતા જ્યારે આ નવીન પરણેલી સ્ત્રીથી એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો અને તે પાંચ વર્ષનો થયો ત્યારે દુર્દૈવના પ્રતાપે સ્વર્ગવાસ થયો તેથી નવી સ્ત્રીને પોતાના અને પોતાના બાળકના પોષણ માટે મોટા ઓરમાન છોકરાની આશીઆળ કરવી પડી. ઓરમાન છોકરાઓના મનમાં તો રાત્રી દીવસ નવીન સ્ત્રીના પુત્ર માટેની ખટક રહેતી હતી કે (આ કયાં નકામું શાલ થઇ પડયું. પીતાએ મરતાં મરતાં પણ પીડામાં નાંખી ગયા છે પણ હજુ કાંઇ વાજુ વંદયું નથી. ધીમે ધીમે વચમાં નડતા કાશેલને કાઢી નાખશું ? આ પ્રમાણેનો નીચ વીચાર તેઓ ચલાવતા હતા. આવા નીચ વિચારવાળા ભાઇઓએ પોતાની ઓરમાન મા, અને ઓરમાન ભાઇને ખાવા પીવા સંબંધી દુઃખ પાડવા લાગ્યા. આ દુઃખ સહન ન થઇ શકવાથી ઓરમાન માએ પોતાની આગલી શોકના બને છોકરાઓને કહ્યું કે,

"વારંવાર તમને ખરચ માટે મહેનત આપવી એ મને ઠીક લાગતું નથી. માટે મારો ત્રીજો ભાગ મને આપો એટલે આપણી હમેશની તકરારનો અંત આવી જાય.' આ સાંભળી આગલી શોકના બંને છોકરાઓએ પોતાની ઓરમાન માને ધમકાવીને કહ્યું કે, 'અમારી મીલકતમાંથી તમને એક દમડીનો પણ ભાગ મળનાર નથી. અમારા પીતાના વીર્યથી પેદા થયેલો તમારો છોકરો નથી. તો પછી ભાગ શા માટે આપીએ ? બાપની આવડી ધારીને, બાપની આબરૂને ખાતર જે કાંઇ ખરચ આપીએ તે લઈ ચુપચુપ બેસી રહો. છતાં પણ એમ ન માનતા પારકાઓની ઉશ્કેરણીથી કાંઇપણ ગડબડ સડબડ કરશો તો નાહક આબરૂથી ફજેત થશો પણ કાંઇ લાભ થનાર નથી એ ખચીત જાણજો.' આ ચોખાચટ કલંક યુક્ત તોકડા શબ્દો સાંભળીને બાઇને બહુજ ખરાબ લાગ્યું ન્યાય વગર છુટકો થનાર નથી. ન્યાયની સોટી વગર આ છોકરાઓની આંખ ઉઘડનાર નથી. આ વીચાર કરીને તે બાઇએ અકબરની અદાલતમાં ફરીઆદ નોંધાવી. બ્રહ્માના સમયથી ચાલતું આવેલું અંધેર અકબરના અદલ રાજમાંથી કાંઇ તદન નાશ પામ્યું નહોતું. સામી પક્ષવાળાઓએ ધનની લાલચથી અમલદારને સમજાવી દાવો રદ કરાવ્યો. કહ્યું છે કે પૈસો શું કરી શકતો નથી ? જરકી મોહબત જરકે તાંએ; જરકો જગમેં ખાર હે, જીસ જોયપે દેખો યાંરા. તો જરસ્સે બેડા પાર હે ધન જોઇ મુનીવર ચળે, તરૂણી પસારે હાથ, કંથા વોહ ધન લાવજો, કો જીણરો નામ ગરથ. નાણાની તાણથી બાઇનો સાચો દાવો બરબાદ ગયો. અને ધનવાળા છોકરાઓનો ખોટો દાવો ખરો થયો. એક દમડી માટે હજારોનો ખરચ કરવા છતાં સ્વચ્છ ન્યાય મળતો નથી. નહાના તે મહોટા સુધી ખાઉં ખાઉં કરે છે. ખાધા વગર

આગળ પગલું ભરવા હેજ નહીં. તો પછી ગરીબ બીચારાની શી તાકાત કે પોતાના દાવાની દાદ મેળવવાને ભાગશાળી બને. ગ્રંથ વગરનો નર નીમાણો કહેવાય છે. માટે જેની પાસે ટકા તેના સઉ સગા, પણ જેની પાસે નહીં ટકા, તો એહા જુવે ટગ ટગા? ધન બીન બાપ કહે પુતતો કપુત ભયો, ધન બીન ભાઈ કહે બંધુ દુઃખદાઇ, ધન બીન નારી કહે નકટેસે કામ પડ્યો, ધન બીન સુશર કહે કીનકા જમાઇ હે, ધન બીન યાર દોસ્તદાર કછુ ન તજીએ, ધન બીન દુનિયામાં મુહકે છીપાઇએ. કહે કવી બીકટરામ સુનહો દીન દયાળ ધન બીન મુડદેકું લકડી ન પાઇએ.

જ્યારે આ પ્રમાણેના સ્થીતિવાળી બાઇ નીરાશ થઇ, કાંઇ પણ દાદ ન લાગી ત્યારે ખુદ અકબર હજુર જઇ સઘળી બાબતો રજુ કરી તેથી શાહે ન્યાયાધીશને બોલાવીને પુછ્યું કે, 'આ બાઇના કેશનો ફેસલો કેવા પ્રકારે આપ્યો છે. ખરા કેસને શા આધારથી રદ કર્યો છે. તે સાંભળી ન્યાયાધીશે બંને પક્ષના પુરાવા રજુ કરી કેશનું રૂપ અને તેનું નીરાકરણ કરી બતાવ્યું. આ હકીકત જાણી શાહ વીચારમાં પડ્યો. અને આ ભેદ ભરેલા કેશમાં શું સત્યતા હશે? તે શોધી કાઢવા માટે શાહે ફરીઆદ કરનાર બાઇને એકાંતમાં લઈ જઇને પુછ્યું કે, 'જ્યારે તમારો સ્વામી તમોને પરણી લાવ્યો ત્યારે બુઢાવસ્થા હતી છતાં પુત્ર પ્રાપ્ત કરવા જેટલી શક્તી શા રીતે આવી? શું કાંઇ તેણે વાજીકરણ પ્રયોગો ઉપયોગમાં લીધા હતા? તે તમે જાણતા હોતો ખુલાસાથી સમજાવો.'

શાહનાં આ વાકયો સાંભળી પીતા રૂપ રાજા આગળ કહેવા લાગી કે, 'હે દયાવંત! આપ તો પુજ્ય પીતા સમાન છો, એટલે આપ સમીપ સાચી બીના જણાવવામાં કશી અડચણ સમજતી નથી, આવા

કટાકટીના પ્રસંગમાં શરમ રાખે કામ થાય એમ નથી, કહ્યું છે કે, 'લાજે વણસે કાજ.' માટે સાચે સાચે કહુંછું કે, મારા સ્વામીનાથે મારી સાથે પરણ્યા તે વખતે તેનું જરાપણુ ઘડપણુ હતું. તેના ઘડપણની વ્યાધીઓને મટાડનાર રસાયન રૂપ આમ્રપાક એક પ્રવીણ વૈદના હાથથી બનાવી તેનો વીધી યુક્ત સેવન કરાવવાથી મને ગર્ભ રહ્યો હતો.

બાઈના બોલવા પર તર્ક શક્તી દોડાવીને શાહ મન સાથે વીચારવા લાગ્યો કે જો આમ્રપાકના પ્રતાપથી આ બાઈને ગર્ભ રહ્યો હશે તો ખચીત તેના ધણીના વીર્યમાં આમ્રરસની કાંઈકપણ અસર રહેવીજ જોઇએ. અને તેના તે વીર્યથી પાકેલો જો આ છોકરો હશે તો તેની પરસેવામાં પણ તેની વાસ જરૂર હોવીજ જોઇએ. આ માટે વાગભટાદિક વાગેરે મુનીઓએ વેદ અને પુરાણના દાખલા દલીલો આપી સાબીત કરેલ છે કે બાપના વીર્યમાં અને માતાના રૂધીરમાં જે ગુણ દોષ પ્રકૃતિ રહેલી હોય છે તેજ તેનાથી પાકેલાં સંતાનોમાં જરૂર દાખલ થાય છે. આ તો સીદ્ધાંત છે કે આમ્રપાકથી ઉત્પન્ન થયેલ વીર્ય અને તે વીર્યથી પાકેલા સંતાનમાં તેની અસર કેમ ન થાય ? આવો વિચાર કરી એક ચાકરને બોલાવીને કહ્યું કે, 'આ બાઈના છોકરાને સ્વચ્છ જળવડે નવરાવી સરસમાં સરસ ગરમ કપડાં પહેરાવી, પરસેવો વળે તેવી રીતે ખુબ દોડાવી એકદમ મારી આગળ લાવો.' શાહનો આ હુકમ થતાંજ તરત દરબારી નોકરે તેજ પ્રમાણે હુકમ બજાવી પરસેવાથી તરબોલ થયેલા છોકરાને લાવી શાહ સન્મુખ ઊભો કીધો. તે જોઇ શાહે ખુદ પોતને હાથે નવા રૂમાલવડે તેનો પ્રસેવો લુછી નાખીને તે રૂમાલ કચેરીમાં બીરાજમાન થએલા અમલદારોના હાથમાં આપી કહ્યું કે, 'આ રૂમાલમાં શાની સુગંધ આવે છે ! તે બરાબર તપાસીને કહો.'

દરબારીઓએ બહુ બારીકીથી તે રૂમાલને તપાસીને કહ્યું કે, 'હજુર! આ રૂમાલમાં કેરીની સુગંધ આવે છે?' દરબારીઓની આ વાત સાંભળીને શાહને ખાત્રી થઇ કે ખરેખર કેરી પાકના પ્રતાપથી, તેના પતીના સંગથીજ આ છોકરો જન્મેલો છે. એમાં જરા પણ અસત નથી. માટે બાઈ સાચી છે. પ્રતીવાદીઓ નાહક બીચારી બાઇને દોષીત ઠેરવી તેનો હીસ્સો હોયાં કરી જવા માટે આટલી બધી ખટપટ ઉઠાવી છે એમાં જરા પણ શક?' આમ નક્કી કરી બાઇની માગણી પ્રમાણે ત્રીજો હીસ્સો તેજ વખતે આપવાનો હુકમ કીધો અને પ્રતીવાદીઓના અપરાધ બદલ શીક્ષા કરી.

સાર—ધર્મ નીતી, શાસ્ત્ર નીતી અને વહેવાર તર્ક શક્તીનો અનુભવ ધરાવનારજ ન્યાયાધીશ સત્યાસત્યનો તોલ કરી ન્યાય મેળવનારને સાચો ન્યાય આપી શકે છે? પણ અગડમ બગડમ કરનાર અને કાળા અક્ષરને કુટી મારનારો શું આપશે? કાંઈ નહી. માટે ન્યાય મેળવનારે વીચાર કરીનેજ ન્યાયાધીશોની અદાલતમા ન્યાય મેળવવા જવું.

વારતા બહુતેરમી.

રાજાના માથાનો મહીમા.

જન્મી આપે કુજાતીમાં, કરે સુજાતીનાં કામ,
વીષ મુખમાં મણી નીજી છતાં કરે વીષ સ્યામ.

એક વખતે એક મુસલ્માનનો છોકરો જુવાનીના જોરથી મસ્ત બની સાન ભાન ભુલી જઇને કાંઇક કારણસર પોતાના બાપના માથમાં પાંચ

સાત ખાસડાં માર્યાં. આ ખાસડાના મારથી ઘરડો બાપ મ્હોટે રડવા લાગ્યો આ રડારડનો અવાજ સાંભળી આસપાસના લોકો એકઠા થઇ જઇને અવીચારી છોકરાને પકડી લીધો. તો પણ હાથમાં ન રહેતાં બાપને મારવાને વારંવાર હુમલા કરતો હતો. તરત તેને પકડી શાહ હજુર લઇ તેની હકીકત જાહેર કરી તે સાંભળતાં વેંતજ શાહ અત્યંત કોપાયમાન થઇ ગયો અને તે દુષ્ટ છોકરા પ્રત્યે કહ્યું કે "કેમરે! મુર્ખા જે આપણુંને પાળીપોષિ કેટલાં દુખો વેઠી ઉછેરે છે (પ્રતીપાલન કરે છે) તેનેજ આ પ્રમાણે માર મરાય કે? એવો કોઇ બેવકુફ હશે કે પોતાના પોષણ કરનારને મારે અગર આવું અપમાન કરે! ?) ઉદ્ધત પણ સમજુ છોકરો દાવ ઉપર સોગટી મારવાનો લાગ આવ્યો જાણી હાથ જોડી બોલ્યો કે "નામદાર! આપ ફરમાવો છો તે કેવળ સત્ય છે એમ કરવાથી મહાપાપ થાય છે એમ હું માનું છું, પરંતુ આપણી આંખનું કુશળ ચાહી પારકાની આંખમાં મુશલ પહેરાવવા જવું એ શું આપ સરખા નામદારને વ્યાજબી છે? આ પ્રમાણે તે છોકરાનું બોલવું સાંભળી શાહ વિસ્મયસહ બોલ્યો કે "તે શી રીતે મારી ગેર-વ્યાજબીપણાની વારતા છે? તો તું જણાવ. તે ઉદ્ધત છોકરો બોલ્યો "ગરીબપરવર! જ્યારે પાલન કરનારને મારવા કીંવા અપમાન કરવા માટે આપને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે હજારો બાળકો અને મનુ-ષ્યોનું જે બીનસ્વારથે પાલન પોષણ કરે છે તેવી નિરદોષ ગરીબ મોઢામાં ઘાસને ધારણ કરનારી ગાયોને મારવી કીંવા તો અપમાન કરવું એ ઠીક છે? શુરા લોકોનો એ ધરમ છે કે જેના હાથમાં શસ્ત્ર નથી તથા જેણે દાંતમાં તરણું ધારણ કર્યું હોય તેવા દુશ્મનને પણ મા-રવો નહિં, પરંતુ અભયદાન આપવું તો તે રીતીથી આપ ઉલટી

રીતે વર્તો તો તેનું કશું નહી અને મેં મારા પોતાને માર્યો તો તે વાસ્તે આપ ગુસ્સે થાઓ છો તેથી એમ ચોખું જણાઇ આવે છે કે એ ખુદાનો કાયદો ગરીબોને મારેજ હશે પણ આપ જેવાઓને માટે નહીં હોય, અને જો હોય તો હાથીના દાંત દેખાડવાના જુદા અને ચાવવાના જુદા તેનું કારણ શું ?'

આ પ્રમાણે નીશંકપણાનાં નીતીયુક્ત વચનો સાંભળી શાહે વીચાર્યું કે "આ છોકરાનું કેવું સત્ય છે તથા મારા અમલમાં એ નિરઅપરાધી ગોમાતનો વધ થાય છે એ ખરેખર અઘટીત પ્રકાર છે એમાં જરાપણ ખોટું નથી, માટે આજથી તે અઘોર કૃત્ય મારા રાજ્યમાં ન બને તેમ અવશ્ય બંદોબસ્ત કરવો એ દૃઢ સંકલ્પ છે.' એમ નીત્ય ગોવધ થતો અટકવવા સખ્ત હુકમ સાથે ઢંઢેરો ફેરવ્યો અને નીચ કંહારઘાતકપણું બંધ પડી—સકળ પ્રજાની પ્રીતિ સંપાદન કરી.

સાર—મોટા માણસનું લક્ષણ એજ છે કોઇના બોલવાપર રીસ ન ચઢાવતાં તેની વાતમાં શું તત્વ છે તે તારવી લેઇ પોતાની ઉદાર-વૃત્તિ બતાવવી.

વારતા તહુતેરમી.

ખરા નામની ખુબી.

છળથી છુપાવે સત્યને, પણ છેવટ ન છુપેજ,
આખર ખુલ્લુ થાય સહુ કષ્ટ બહુ પામેજ;

શેહેનશાહ અકબર શાહના રાજ્યમાં એક ગરીબ મનુષ્યની છોકરીનું કોઈ એક તાલમબાજ હરણ કરી ગયો અને દીલ્લી શહેરમાં રહેનાર એક વેશ્યાને ત્યાં તે છોકરીને પૈસા લેઇ વેચી દીધી તદનંતર તે વેશ્યાએ તે છોકરીને ગાયન નૃત્ય અને પૈસો હરણ કરવાની અચ્છી કળા શીખવી તેથી પોતાનો ધંધો ઠીક ચાલવા લાગ્યો અને પૈસો પણ સારો સંપાદન થવા લાગ્યો.

વાચક વૃંદ અમુલ્ય ગુણીજન પુરૂષ દુર્બળ અવસ્થામાં કે સંકટમાં આવી પડયો હશે તેમ તે ધનાઢ્ય આગળ કાલાવાલા કરે પણ તેને કોઇ આશ્રય આપવા ચાહશે નહિ, પરંતુ સ્ત્રી ચાહે તેવી દુરગુણી હશે તદપી રૂપ ચટક મટક અને ચાળાઓને જોઇ તે બે બદામની બૈરીને સર્વ અમીર ઉમરાવ સરદાર સોગઠીઆઓ વગેરે ચાહના વડે આશ્રય આપી આધીન બને છે બનશે એટલુંજ નહીં પણ તેના શબ્દ ઉપર વગર મૂલ્યે વેચાશે, પરંતુ એમ કોઇ વીચારતું નથી કે—મર્દ— ગુણવાનને વીપત્તિ વખત અવસ્ય બની શકે તેટલો આશ્રય આપવો કેમકે વીપત્તિનું વાદળ એક દીવસ સરવના ઉપર ધુમે છેજ માટે અણી સાચવી લેવાથી બહુ વડાઇ ગણાય તેમ તે ઉપકારના બદલામાં ખાનદાન ગણી જેઓ ખરી વખતે માથાં અર્પણ કરે છે, પણ સ્ત્રી પુરૂષ ધન દોલતની દરકાર રાખતા નથી ! અને સ્ત્રી કેવળ જ્યાં સુધી તેનો સ્વાર્થ સંધાશે ત્યાં સુધી આપની થશે તેમ બહુ રાજી જશે તો 'મુત્ર પાત્ર' —નરક દ્વાર—સુમતી સદગુણ અને સુયશ રૂપ થવાનો નાશ કરનાર જાજુલ્યમાન અગ્ની કુંડ તમારા આગળ ધરશે; છતાં પણ શું મોહ જાળની પ્રબળતા છે કે દીવો લઇને કુવામાં પડે છે, આહા કામદેવની તારી બલિહારી છે.

હવે તે છોકરીના પિતાએ છોકરીની ઘણી શોધ કરી પરંતુ ક્યાં પત્તો લાગ્યો નહિ તેથી બિચારો નિરાશ બન્યો અને ગાંડાની માફક જ્યાં ત્યાં ભટકવા લાગ્યો.

એક વખત ફરતો ફરતો દીલ્લી શહેરમાં આવ્યો અને શહેરમાં ફરતાં નાયકાઓના ઘરો ભણી જઈ લાગ્યો, એક વેશ્યાની હવેલીના ઝરોખામાં બેઠેલી શ્યામા નાયકાને નિહાલી વિચારવા લાગ્યો કે ' આ ઝરોખામાં બેઠેલી સ્ત્રી ખચીત મારી પુત્રી હોવી જોઇએ, પરંતુ આવા નીચ કર્મ સુધી કેવી રીતે પહોંચી ? " એમ વીચારી પોતાની ઓળખાણ આપવા તે સ્ત્રી પ્રત્યે કેટલીક પ્રેમ વાત્સલ્યતા સાથે વારતાઓ કરી પણ તેણીએ તો તે તરફ જરા પણ લક્ષ આપ્યુંજ નહીં " કાશીના પંડીતો કેમ જીત્યા ? તેઓએ કહ્યું તે મેં માન્યુંજ નહીં ? તેવો બનાવ બન્યો તેથી છેવટે લાચાર બની અકબરશાહની હજુર ફરીયાદ કરી ફરીયાદની હકીકત સાંભળી સદરહુ વેસ્યા અને બેવફાદાર છોડીને બોલાવી મંગાવી બાદશાહે વેસ્યા પ્રત્યે પુછ્યું કે " આ છોડી કોની છે ? ' તે સાંભળી વેસ્યા બોલી કે " જી હજુર ! જ્યારે આ છોડી ન્હાની હતી તે વખતે એને એક ફકીર લઇને આવ્યો હતો અને પોતાંનીજ દીકરી છે એવો પકો વિશ્વાસ આપી હજાર રૂપીઆ લેઇ વેચી ગયો ત્યારે મેં પુષ્કળ દ્રવ્ય ખરચી તેને નૃત્યાદિની ઉત્તમ કળાઓમાં પ્રવીણ બનાવી. તેમ આ છોડીને મેં જે વખતે વેચાતી લીધી તે વખતે ઘણાં માણસોને સાક્ષી રાખી લીધેલ છે અને તે સાક્ષીદારો અહિંયાં મોજુંદ છે માટે નામદારે ખાત્રી કરી લેવી જોઇએ આ પ્રમાણે વેશ્યાનું ડાવકું બોલવું સાંભળી ગવાહી (સાક્ષી) ઓને બોલાવી હકીકત મેળવી તો વેસ્યાના કહેવા પ્રમાણેજ વાત જણાવી તેમજ તે

છોકરીની જબાની લીધી તો તેણે જણાવ્યું કે, 'હું કેવળ અણસમજણી હતી તે વખતે મારી મા મરણ પામી હતી એટલે ચોકસ નથી કહી શકતી કે અમુક વરસે મરણ પામી છે; પરંતુ મારી માના મુઆ પછી મારો બાપ ફકીર થઈ ગયો હતો અને તેજ આ નાયકાને ત્યાં વેચી ગયો હતો ત્યાર પછી મારા બાપની પણ મને ખબર નથી કે તે જીવે છે વા મરણ પામ્યો."

તે છોકરીની આ પ્રમાણે જબાની સાંભળી તો પણ શાહને ખાત્રી પડી નહી કેમકે 'જે કપટબાજ માતા પીતારૂપ મનુષ્યો હોય છે તેઓની સત્ય વારતા હોય તથાપી ખાત્રી થતી નથી અર્થાત જ્ઞાની, પંડીત, સુખડનર, નૃતય કરનાર (ભવૈયા નાટકવાળી–ભાંડ) રાજા ભાટ કીંવા કવીતા કરનાર તથા કથક લોકો અને વેશ્યા આ આઠ જણાઓ કપટને જન્મ આપનારજ ગણાય છે માટે કોણ જાણે કે શું કાપટય પટય પટુતા કેલવી હશે ?) એમ વીચારી શાહે તે વેશ્યા અને છોકરીને બીજે દીવસે હાજર રહેવાનું ફરમાવી રજા આપી. ત્યાર પછી તે ફરીયાદીને પુછ્યું કે આ તમારી દીકરીનું નામ શું પાડેલું હતું ? તથા કયા કયા નામથી બોલાવ્યો તે ઝટ બોલતી હતી ? આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી ફરીયાદીએ અરજ કરી કે નામદાર ! ન્હાનપણમાં એનુ નામ અમીના પાડયું હતું તેમ તેજ નામથી ઝટ દોડી આવતી હતી. તે સાંભળી શાહે પુખ્ત વીચાર સાથે તર્ક ઉઠાવી સત્ય વારતાને એની મેલેજ પ્રકાશમાં લાવવા યુક્તિ રચી.

જ્યારે બીજે દીવસે શાહ કચેરીમાં આવી તખત ઉપર બીરાજમાન થયા અને ચોબદાર પ્રત્યે હુકમ કરયો કે બાહાર અરજદારો પૈકી કાલવાલી છોકરી અમીનાનું નામ પોકારો ! તે સાંભળી ચોબદારે 'અ-

મીના હાજર છે એમ ત્રણ વખત પોકારો પાડ્યા કે તુરત તે વેસ્યાની છોકરી 'હાજર છું' એમ બોલી આગળ આવી એટલે તેને શાહની હજુર ઉભી કરી. શાહે તે છોકરીને પુછ્યું કે "તારૂં નામ 'સકીના' છે છતાં તું 'અમીના નામથી પોકાર પાડયે કેમ બોલી ?" આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી છોકરી બોલી કે 'જી હજુર! મારો બાપ મને ન્હાનપણમાં 'અમીના' એ નામથી બોલાવતો હતો તેથી સ્વાભાવીક તે નામ સાંભળી હું આપ હજુર હાજર થઇ.' આ જવાબ સાંભળવાથી શાહની ખાત્રી થઇ કે "આ છોકરી ફરીયાદીનીજ છે એમાં જરા શક નથી! કેમકે જે એના પીતાનું કહેલું નામ હતું તેજ નામથી પોતે બોલી ઉઠી તેથી ખાત્રી થાય છે કોઈ પણ માણસ કોઇ કારણસર પોતાના નામે ઠામ કુલને કૃત્ય કૃત્યને છુપાવ; પણ કોઇ વખતે પણ તેનાથી ખરી વારતા બોલાઇ જાય છે કીંવા ખરી વારતાનો ચીતાર પડી આવે છે એમાં જરા ખોટું નથી!' એમ ખાત્રી કરી વેશ્યા તથા ખોટી સાક્ષી પુરનારને યોગ્ય શીક્ષા કરી અને તે છોકરીને એકદમ પોતાના પીતાને તાબે થવાનીજ ફરજ પાડી, પરંતુ તે ફરીયાદી પ્રત્યે શાહે જણાવ્યું કે "હવે આ છોડી તારા ભલામાં રાજી રહેશે નહી તેમ તેનાવડેજ તારો જીવ ખોઇશ માટે જલ્દી કોઈ શોખીન પુરૂષ જોઇ તેને અરપણ કરી દે, કેમકે ખાનપાન અને એસઆરામમાં લોલુપ્ત બનેલ છે માટે તે હરામચસ્કો મટશે નહી માટે તે કાર્ય જલદીથી કર.' આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી તેણે તેજ હુકમને માથે ચઢાવી અમલમાં આણ્યો.

વારતાનો સાર એ છે કે ન્યાયની બારીકી તપાસવા માટેની શહેનશાહ અકબરની દીર્ઘદ્રષ્ટી વાપરવાની કેવી ખુબી હતી તથા સત્યનો

જય અને પાપનો ક્ષય છે તેમજ આને એશઆરામ કરવા મળ્યો એ-ટલે સગા બાપની પણ સગી થતી નથી અને ગમે તેટલી ખરી વાત છુપાવવા કારીગરી કરી પણ છેવટે 'જે અપે ઉચરાય' તેવો પ્રકાર બન્યા શીવાય રહેજ નહી ? વગેરે વગેરે સાર સમજવો છે.

પ્રીય પાઠકગણ જ્યારે શેહનશાહ અકબર ગુણગ્રાહી આર્ય યવન મંડલ પ્રત્યે સમદરશી, ચતુર, પ્રવીણ, જ્ઞાનવંત, આસ્તીક, સુરવીર, ધઇર્યવાન, ઉદાર અને વચનપાલ–પ્રતીપાલાદી અનેક સદગુણોએ કરી સંપન્ન હતો ત્યારે કવીરાજ બીરબલ પણ તેવા ગુણોમાં કાંઇ ન્યુનતા ધરાવનાર નહતો એટલુંજ નહી પણ બીરબલની સ્ત્રી તથા તેની પુત્રી અને પુત્ર પણ મહા બુદ્ધિમાન હતાં.

વારતા ચુંવોતેરમી.

મને મારો માલ અપાવો.

એક સમે શાહ અમીર ઉમરાવોની સાથે દરબાર ભરીને બેઠા હતા. એટલામાં કરશનદાસ નામનો એક કાપડની ફેરી કરનાર ભાટીઓ આવી અરજ કરી કે હજુર ? આ બપોરના બાર વાગેથી કાપડ વેહચવા નીકળ્યો હું, તે બે વાગ્યા સુધીમાં દશ રૂપીઆનો માલ વેહચ્યો છે. બપોરનો સખત તાપ લાગવાથી માણેકચોકમાં આવેલા લીંબડાની છાયા નીચે મારા કાપડની ગાંસડી મારા પડખામાં રાખીને સુઇ ગયો હતો. બે કલાક પછી ઉંઘમાંથી ઉઠયો અને જોયું તો ગાંસડી ગુમ થયેલી જણાઇ

માટે કરીને તે માલની ગાંસડી લઈ જનારને પકડી, મને મારો માલ અપાવો.' આ સાંભળી બીરબલ જે ઠેકાણેથી માલની ગાંસડી ગુમ થઇ હતી, તે ઠેકાણે કાપડની ફેરી કરનાર તથા કેટલાક શીપાઇને લઇને આવ્યો. અને ફેરી કરનારને પુછ્યું કે, 'તમે શી રીતે ગાંસડી મુકી સુતો હતો તે મુજબ સુઇ બતાવ્યું આ જોઇ ઘણા માણસો એકઠા થયા. તે જાણી બીરબલે લીંબડાના થડને પાંચ ફટકા ખેંચી કહાડ્યા અને પોતાનો કાન લીંબડાના થડને અડાડીને જરા ઉભો રહ્યો. આ જોઇ સઘળા માણસો અરસપરસ વાતો કરવા લાગ્યા કે વળી આ શું ! બીરબલ કાંઇ ગાંડો તો થઇ ગયો નથી ને? કદી ઝાડ તે બોલતું હશે કે તેને કાન દઇને ઉભો છે, આમ પંદર મીનીટ સુધી બીરબલ લીંબડાના થડની સાથે કાન રાખી કરસનદાસને કહેવા લાગ્યો કે, આ લીંમડાનું ઝાડ એમ કહે છે કે, જેણે ગાંસડી લીધી હશે તેની પાગડી હમણાં સળગી ઉઠશે, જેવો બીરબલ બોલતો બંધ થયો કે કાનજી સુતાર પોતાની પાઘડી તરત તપાસવા લાગ્યો. આ જોઇને બીરબલે તેને ધ્યાનમાં રાખીને મનમાં બોલ્યો કે, ચોર તો તેજ છે, પણ એટલા ઉપરથીજ તેને ચોર ઠેરાવવો એ ઠીક કહેવાય નહીં.' પછી તે ફરતો ફરતો કાનજી પાસે આવી જોયું તો કાનજીના ડાબા પડખા ઉપર જનાવરની ચરકનો તાજો ડાઘ જોઇઓ. ફરીથી લીંબડાના ઝાડને બે ફટકા ફટકાવીને પાંચ મીનીટ કાન રાખીને બીરબલે કરસનદાસને કહ્યું કે, 'આ ઝાડ એમ કહે છે કે જે કાપડનો ગાંસડી લઇ જનારની ઉપર મારા ઉપર જે જનાવરો બેઠાં હતાં, તેમાંથી એક ડાબી બાજુના પડખા ઉપર ચરક નાંખીને ડાગ પાડેલો છે.' આ વાત સાંભળતાંજ કાનજીના મનમાં સાત પાંચ થવા લાગ્યું. કારણ કે એવો કુદરતી

નીયમ છે કે જેના પેટમાં જે બીક હોય, તે તેવુંજ દેખે છે, કાનજી સુતાર એક તો જાણે ચોર, વળી કાપડની ગાંસડી લઇ જતી વખતે જનાવરની ચરક પડેલી એ વાત પણ તેને યાદ આવી. બીરબલે તે શક ઉપરથી કહ્યું. પણ કાનજી સુતારને તો એમ જણાયું કે ઝાડ સઘળી હકીકત બીરબલને કહે છે, પણ તેને ભાગી જવાનો ઇલાજ ન હોવાથી હીંમત રાખીને ઉભો રહ્યો. વળી બીરબલે ઝાડને બે ફટકા મારી બે મીનીટ સુધી કાન રાખી કરસનદાસને કહ્યું કે 'આ લીમડાનું ઝાડ એમ કહે છે કાપડની ગાંસડીની ચોરી કરનાર માણસ આ એકઠા થએલા માણસોમાંજ ઉભેલો છે, વળી તેની છાતી ધડકતી હશે, એમ કહીને સીપાઇને હુકમ કર્યો કે, જોવાને મળેલા માણસો-માંથી કોઈ પણ માણસને જવા દેશો નહીં.' બીરબલનો આ હુકમ સાંભળતાંજ ચોતરફ ફરી વળ્યા. પછી બીરબલ ચોથી વાર લીમડાના ઝાડને ચાબુકથી મારીને બે મીનીટ સુધી ઝાડના થડ સાથે કાન અડાડી રાખીને કરશનદાસને કહ્યુ કે, 'આ ઝાડ ચોથી નીશાની એ આપે છે' કે જેણે તમારી ગાંસડી ચોરી છે, તે ઇસમે આ સાથે પાંચમીવાર ચોરી કરી છે તે માટે તેને ફાંસી દેવાની છે.' એમ કહીને તરત બીરબલે કાનજી સુતારનો હાથ પકડ્યો. તે જોઇ કાનજીએ કહ્યું કે, 'સાહેબ મને ફાંસીએ લટકાવશો નહીં, હું કસમ ખાઇને કહું છું કે આ ચોરી સીવાય મેં બીજી ચોરીઓ કીધા નથી.' પછી કાનજી સુતાર પાસેથી ગાંસડી લઇને બીરબલે કરશનદાસને સોંપી અને કાન-જીને શીક્ષા કરી.

વારતા પંચોતેરમી.

ચાર પહેલવાનોની માંગણી.

એક દીવસે શાહ કચેરીમાં બેઠા હતા તે વખતે જુદા જુદા દેશનાં ચાર જાતના ચાર પહેલવાનોએ આવી વીનંતી કરી કે 'અમારે તમારે ત્યાં નોકરી કરવા માટે આવ્યા છીએ,' આ ચાર પહેલવાનોની હકીકત સાંભળી શાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'અહો બીરબલ ! આ આવેલા ચારોની એકએક સાથે કુસ્તી કરાવી જે સરસ નીવડે તેને નોકરી રાખવાથી ત્રણેનું અપમાન કરેલું કહેવાય? માટે તેમ ન કરતાં ચારમાંથી મજબુત બાંધાવાળો કોણ છે તેની પરીક્ષા કરીને કહો કે રાખવા લાયક કોણ છે? શાહની આ યુકતી જાણી બીરબલે તે ચારે પહેલવાનોને કહ્યું કે 'તમે સાંજના ૭ વાગે આલમ બાગમાં પહેલવાનોનો અખાડો છે ત્યાં આવજો. એટલું કહીને ચારે જણને જવાની રજા આપી. પછી બીરબલે સીપાઇને કહ્યું કે, 'અખાડાની જગામાં એક છેડાથી તે બીજા છેડા સુધી, અમે જોવા બેસીએ ત્યાં સુધીની પાથરેલી રેતીમાં કાચના ઝીણા ઝીણા કટકા જડાવજે' બીરબલના કહેવા મુજબ સીપાઇએ કીધું. અને પાંચ વાગે બીરબર જઇને અખાડાને પાછલે છેડે પાટ ઉપર ગાદી તકીઆ બીછાવીને બેઠા. પછી તે ચારે પહેલવાનો અખાડામાં આવ્યા. અખાડાની અંદર પાથરેલી રેતીમાં જેમ જેમ ચાલવા લાગ્યા તેમ તેમ કાચના ઝીણા કટકાએ બાવળની શુળોની પેઠે પગમાં ખુંચવા લાગ્યા. તેથી તેમાંનો એક પહેલવાન તો બેજ પગલાં ભરીને પાછો વળ્યો. અને બીજો તેના કરતાં

કાંઈક વધારે મજબુત હોવાથી તે ચારજ પગલાં ભરીને પાછો વળ્યો અને ત્રીજો છ પગલાં ભરીને પાછો ફર્યો, અને ચોથો જે સૌથી મજબુત બાંધાવાળો, હીંમતવાન હતો તે પોતાના પગમાં ગમે તેટલા કાચ વાગવા છતાં, પણ તેની પરવા ન રાખતાં ઉતાવળી ચાલે ચાલીને શાહ અને બીરબલની પાસે ઉભો. આ જોઇ બીરબલે તેને સાલ પાઘડી આપી. અને શાહને કહ્યું કે 'આ પહેલવાનને દરબારમાં રાખવા લાયક છે.' બીરબલના કહેવાથી શાહે તે પહેલવાનને પગાર કરી રાખ્યો. બીરબલની ચાલાકી જોઇ શાહ ઘણો ખુશી થયો.

સાર—બુદ્ધિશાળી પુરૂષો કેવી રીતે પરીક્ષા કરી નબળા સબળા માણસને પારખી કાઢે છે.

વારતા ચઉતેરમી.

હજામની પરીક્ષા.

દીલ્લીથી દસ કોસની છેટે આવેલા બીમપુર નામના ગામમાં માણેકચંદ કરીને વણીક વેપારી રહેતો હતો તેને અને શાહ વચ્ચે ઘાઢી મીત્રાચારી હતી. માણેકચંદના શેઠના છોકરાના લગન થવાના હતા. તેવા શુભ પ્રસંગ ઉપર તેને ત્યાં દેશાવરેથી ઘણા પરોણાઓ આવવાના હતા. આવા શુભ અવસરમાં હુશીઆર હજામની જરૂર હતી, તે જરૂર પુરી પાડી શકે એવો એક હજામ શેઠના ગામમાં ન હોતો. તેથી તેણે મીત્રભાવથી અકબરને લખી જણાવ્યું કે આપના નગરમાંથી એક ચતુર હજામને અહીં મોકલવાની કૃપા કરશો. હું તેને સારો પ-

ગાર આપીશ. પોતાના મીત્રનો આવેલો પત્ર વાંચીને તરત શાહે હજામની નાતને ભેગી કરીને પુછ્યું કે, તમારી નાતમાં સોથી સરસ કોણ છે ? પણ તેઓ સીધો જવાબ ન દેતા આપસ આપસમાં લડવા લાગ્યા. આ જોઇ શાહે બીરબલને બોલાવીને કહ્યું કે 'આ બધાઓમાંથી હુશીઆર હજામ કોણ છે તે શોધી આપો. બીરબલે આ બધાઓમાંથી એક હજામને પોતાની પાસે બોલાવીને પુછ્યું કે 'તારામાં હુશીઆરી કેવી છે તે કહે ?' હજામે કહ્યું કે, 'માણસ સુતો હોય, અને તે જાણી શકે નહીં એમ તેની હજામત કરૂં એવી મારી હુશીઆરી છે' આ જોઇ બીજાએ કહ્યું કે, હું હજામત કરૂં ત્યારે, હજામત કરાવનાર જાગતો હોય, તોપણ મારી હજામતની થંડકથી તેને ઝોકા આવ્યા વગર રહે નહી' આ જાણી ત્રીજાએ કહ્યું કે 'સાહેબ ! માથાને સજીઓ અડવા દીધા વગર મોવારા ઉતારી લઉં' એ રીતે જુદા જુદા પ્રકારે પોતપોતાની બડાઇ હાંકવા લાગ્યા. આથી સંતોષ ન પામતાં બીરબલે બધાઓને કહ્યું કે, 'એક પાંજરામાં પડયો પડયો વાઘ ઉંઘે છે, તેની મુછના મોવારા જે ઉતારી લાવે તે હજામ ખરો હુંશીયાર કહેવાય' બીરબલની યુક્તી તેઓને પસંદ નહી પડવાથી બીરબલે તેઓને જવાની રજા આપી આ બધાઓમાંથી એક જણ બીરબલની સામે આવી બીરબલને કહ્યું કે એમાં શી મોટી વાત છે, હું એ વાઘની મુછના મોવારા ઉતારી લાવું.' બીરબલે કહ્યું કે, 'ચાલ ઉતાર.' એમ કહી તે બંને જણ વાઘના પાંજરા પાસે ગયા તે વખતે વાઘ ઉંઘતો હતો, તે જોઇ હજામે તરત સજીઓ સજીને વાઘના મોં તરફ હાથ લાંબો કરવા માંડયો, તે જોઈ બીરબલ તરત તેનો હાથ પાછો ખેંચી લીધો, અને હજામને કહ્યું કે 'તારી આખી કોમમાં તારા જેવો બીજો કોઇ હુશીઆર નથી. વાઘ

જાગે અને તુને મારી નાંખે એ ભયથી મેં તારો હાથ પાછો ખેંચી લીધો છે.' પછી રાજાને બીરબલે કહ્યું કે, 'હજામની આખી કોમમાં આજ હુંસીઆર છે.' રાજાના કહેવાથી બીરબલે તરત તે હજામને બીમપોર મોકલાવી દીધો.

સાર—હજારોમાંથી એકને શોધી કાઢવાની યુક્તી જાણનાર બીરબલ જેવો બુદ્ધિશાળી બીજો બીરબલ નહોતો.

વારતા સીતોતેરમી.

આ ઘોડો શું કહે છે?

ચાહે ચતુરને તો સહુ એમાં શું અધિરાઇ ?
પણ તસ સહુવાથી તણી ચાહ કરે સહુ ભાઈ?

એક સમે શાહે બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે 'બીરબલ! આપણી મીત્રાઇ થઇ ત્યારથી અદ્યાપિ પર્યંત તમારા ભાષણથી નીરંતર મને આનંદ ઉત્પન્ન થયો છે પરંતુ આજે મારી એવી ઇચ્છા થઇ છે કે સુદૈવ નરના સહવાસમાં રહેનાર સ્ત્રીઓ પણ ચતુર હોવીજ જોઈએ તેથી તમારી પત્નીનું ભાષણ સાંભળવા આતુર છું માટે તમારી સ્ત્રીને મારી હજુર મોકલી દો. કારણ કે તેની બોલવા ચાલવાની કેવા પ્રકારની પદ્ધતી છે? તે જાણવામાં આવે.

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલે 'જેવો નામદારનો હુકમ' એટલું બોલી પોતાને મુકામે ગયો અને બાદશાહ સાથે

થએલી વાતચીત પોતાની પત્નિને કહી સંભળાવી તેથી ચતુર અને પત્નિ ધર્મને જાણુનારી મનોરમા મધુર વચનોવડે બોલી " પ્રાણુનાથ ! શું ચીંતા કરવા જેવું છે ? કેમકે શુદ્ધ બુદ્ધિથી શાહ મારી ચાતુર્યતા જોવા ચાહે છે તો બેધડકપણે જે પુછશે તેનો ઉત્તર આપી પાછી આવીશ માટે તે વારતાના સંબંધમાં આપ જરા પણુ ખેદ કરશોજ નહી ! આપ પ્રતાપે હું શાહનેજ રીઝાવીશ.

જ્યારે ઉક્ત પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રીનાં વચનો સાંભળ્યાં ત્યારે હીમ્મત લાવી તેને પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે પોશાક શણગાર અને મુલજા સાથે દરબારમાં મોકલી.

જે વખતે બીરબલની સ્ત્રીના આવવાની ખબર અકબરશાહના જાણુવામાં આવી તે વખતે રાજમહેલમાં તેની રમુજ તથા વાકય ચાતુરી જોવા બીરાજ્યા જ્યારે બીરબલની પત્ની આવી ત્યારે તે સાથે સહેજ સુંદર મધુર મનોરંજક ભાષણ—વાતચીત થવાથી જેવી રીતે બીરબલના ભાષણુથી સંતોષ અને આનંદ થતો હતો તેવોજ સંતોષ અને આનંદ થયો તેથી એક સુંદર અરબ્બી ઘોડો ખુદ પોતાને જે વ્હાલો હતો તે બક્ષીશ કર્યો તે વખતે ઘોડો ખુંખારવા લાગ્યો તે જોઇ શાહે બીરબલની સ્ત્રીને પુછ્યું કે ' બ્હેન આ ઘોડો શું કહે છે " દીલ્લીપતી વીર ! આ ઘોડો એમ કહે છે કે મને નામદારે તમને આજે બક્ષીસ ખાતે આપી દીધો છે માટે આજ પછી હવેથી મારા માલીક તમે છો પણુ બાદશાહ સાહેબ નથી ? " આ પ્રમાણે ઉત્તર સાંભળી શાહ તેના હાજર જવાબી માટે ઘણોજ ખુશી થયો અને તે બદલ સુંદર વસ્ત્રલંકાર આપી પુર્ણ સન્માનવડે સંતોષી રજા આપી અને તે આનંદવડે પોતાને મુકામે આવી પતીને પગે લાગી બનેલી બીના વીદીત કરી તેથી બીરબલ પણુ અત્યાનંદ પામ્યો.

વારતા છહોતેરમી.

સોબત તેવી અસર.

કંચન કેરી ખાણુમાં, લોહ ન નિપજે લેશ;
સુઘડ પીતાના સુત સદા, હોયજ સુઘડ હમેશ.

એક સમય બીરબલ શહેનશાહ અકબર હજુર ગયો તે સમય પોતાના સાત આઠ વર્ષના છોકરાને સાથે લઇ ગયો હતો તેને જોઈ શાહે પૂછ્યું કે, 'કેમ વજીરજાદા હીંદી બોલી આવડે છે ? શાહની સમક્ષ હાથ જોડી બીરબલ પુત્રે કહ્યું કે, 'ખુદાવીંદ ! થોડી ઘણી આવડે છે.' તે સાંભળી શાહે પુછ્યું કે, 'એનો મતલબ શું !' તે સાંભળી બીરબલના બાળકે કહ્યું કે, 'સરકાર ! થોડી ઘણી આવડે એમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે જેઓને હીંદી બોલી ઘણી સરસ બોલતાં આવડે છે, તેનાથી મને થોડી બોલતા આવડે છે, અને જેઓને મારા કરતાં પણ થોડી આવડે છે તેનાથી મને ઘણી આવડે છે. માટે થોડી ઘણી આવડે છે.' આ પ્રમાણેનું પ્રધાન પુત્રનું ખુબીદાર બોલવું સાંભળી શાહ આનંદ પામી સભાસદોને કહ્યું કે, 'જુઓ સોબતે અસર અને તુકમે તાસીરનો તાજો દાખલો તમારી નજર સમક્ષ મોજુદ છે ? જેમ વિદ્યા વીલાસી માલવપતી મહારાજા ભોજ આગળ એક વખત એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણનું કુટુંબ આવ્યું હતું તેને ભોજે સરસ્વતી કુટુંબનો ચાંદ આપ્યો હતો તેમજ આ રાજાસાહેબ બીરબલનું કુટુંબ પણ બ્રહસ્પતી કુટુંબ છે. એમાં જરા પણ શક નથી, ધન્ય છે એઓના અને મારા નસીબવન્ત ભુવનને !'

સાર—પુર્વના સંસ્કાર વગર આખું કુટુંબ બુદ્ધિવાન નીપજી જગતમાં અચળ કીરતી પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી.

વારતા ઓગણુએશીમી.

સમસ્યા સમજવી સહેલ નથી.

સમસ્યા સમજવી સહેલ નહી, પણ બ બહુ મુશ્કેલ.

એક સમય પ્રાતઃકાળે શેહેનશાહ અકબર યુમના નદીના કીનારા ઉપરના રાજમહેલના ઝરોખામાં બેસી નદીના ઘાટ–જળ તરંગ અને મનુષ્યોની રમુજ જોતા હતા તે વખતે એક નવ યોવના સુંદર મનોહર સ્વરૂપવંત સ્ત્રી જમનાના ઘાટ ઉપર એક બારીક શ્વેત વસ્ત્ર પેહરી અન્ય વસ્ત્રો ધોઈ યુમનાના જળમાં સ્નાન કરી બાહાર આવીને વખતે પલળી ગયેલું ચીર શરીર સાથે સંલગ્ન થઈ ગયું હતું અને માથાની વેણી છુટેલી હતી તેથી ને ભીજેલી વેણીને બન્ને હાથ વડે સુધારી ઝાટકી બન્ને સ્તનો ઉપર રાખી વસ્ત્ર બદલતી તે છબીની છટા જોઇ શાહે એક ઇંદ્રવીજય છંદના ચોથા ચરણનું અરધ ચર્ણ બનાવ્યું અને ત્યાર પછી જ્યારે કચેરીમાં પધાર્યા ત્યારે સર્વ મુત્સદી વર્ગ કિંવા અમીર ઉમરાવ અને નવ રત્નો વગેરેને પુછ્યું કે ' નીકસ્યો રવી ફોડી પાહાડકી નાઇ' એટલે શું ? આ પાદ પુરતી સમસ્યા જલદીથી પુરણ કરી આપો." આ પ્રમાણે શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી સર્વે કોઇ પોત પોતાની મતી અનુસાર પાદ પુરતી કાવ્ય બનાવ્યા પરંતુ જે તાદસભાવ

આવવો જોઇએ તે કોઇના કાવ્યમાં આવેલો નહોતો, છેવટે બીરબલને તે પાદ પુરતી માટે પુછ્યું ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કેઃ—

રાત સમૈ રસ કેલી કીયો આલી ભોર ભય ઉઠ મંજન ધાઇ,
નીરકે છીરમે દે ડુબકી યમુના જલમે-જેસેં ચંદનકી છાઇ;
તે ડુબકી જલસે ઉસકી ઉભરી અલકે મુખ ઉપર આઇ.
દોઉ કર કેશ સંવાર લીયો નીકશો રવી ટોડ પાહાડકી ભાઇ.

યમુનાના કીનારા ઉપર શાહે જે બીના દેખાવ વીષેની સમસ્યા જોડવી હતી તેજ તમામ બીના ઉપરની કવીતામાં સમાયલી જોઇ શાહ અત્યંત ખુશી થયો અને અમુલ્ય શીરપાવ બક્ષ્યો.

ભાગ આઠા સમાપ્ત.

ભાગ નવમો.

વારતા હેંસીમી.

અધર લટકતો મહેલ.

એક એકથી અધીક છે, અકલવંત જગમાંય;
બહુ રત્ન ધારીણી ધરા, કરો ન ગર્વ કદા.

એક સમે દરબાર ભરાઇ આનંદની વારતાઓ ચલાવી અકબરના મનને રંજન કરી રહી હતી. આ આનંદની લ્હેરમાં ચડેલા શાહે

બીરબલને કહ્યું કે, 'અહો સુજ્ઞ બીરબલ ! મારે માટે એક અધર લટકતો મ્હેલ બનાવો કે જેના થાંભલાઓ નતો જમીન ઉપર રહે કે નતો આકાશમાં અડે. શાહનો આ ચમત્કારીક સવાલ સાંભળી વીવેકથી બીરબલે કહ્યું કે, 'જેવું હજુરનું ફરમાન કરી દરબાર દરખાસ્ત થયા પછી બીરબલ પોતાને ઘેર આવ્યો અને આ સંબંધી તે મહા વીચારસાગરમાં ડુબી ગયો. તેને કંઈ પણ વીચાર ન સુઝવાથી તે મહા ખેદ પામવા લાગ્યો. આ ખેદથી બીરબલના મુખપરની લાલી સફેત પુણી જેવી થયેલી જોઇને તેની પુત્રીએ ધીમે સ્વરેથી કહ્યું કે, 'અહો સુજ્ઞ પીતાજી ! આજ આપ કેમ શોકસાગરમાં ડુબી ગયા છો ? શી આફત આવી પડી છે ! હોય, મહાન પુરૂષો પણ કોઇ વાર આફતોમાં ઘેરાઇ જાય છે તોપણ તે માટે તેઓ ઝાઝો શોચ કરતા નથી. માટે ગોચ તજી મને કહેવામાં હરકત નડતી ન હોય તો મને તમારા દુઃખથી વાકેફ કરશો. જેમ દરેક કુવાના દરેક પાણીમાં જુદો જુદો સ્વાદ રહેલો છે, તેમ દરેક માણસની બુદ્ધી પણ જુદી જુદી હોય છે. જેમ જુદા જુદા દેશોના આચાર વીચાર પણ જુદા જુદા હોય છે, અને માણસો વચ્ચે જુદા જુદા પ્રકારની જે ખુબીઓ રહેલી છે, તેમજ મનમાં ઉત્પન્ન થયેલી વ્યાધી માટે આપણાથી ચઢતી બુદ્ધિવાળા અથવા ટુંકી બુદ્ધિવાળા માણસની પાસે જો આપણા મનની વ્યાધી જ્યાં સુધી કહીએ નહીં ત્યાં સુધી તેનો અંત આવતો નથી. પોતાનું દુઃખ બીજાને કહેવાથી દુઃખનો બોજો ઓછો થાય છે, મનને આધાર મળે છે અને મનની ચિંતાનો નાશ કરવાનો ઉપાય પણ સુઝી આવે છે.

પોતાની પુત્રીના આ ધીરજવાળા અને નીતિયુક્ત વચનો સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે, 'વ્હાલી પુત્રી ! તું જે કહે છે તે સર્વ ખરું

છું! પુછતાં પંડીત થાય છે એમાં જરા પણ શક નથી. એમ કહી દરબારમાં બનેલી હકીકતથી વાકેફ કીધી. આ સાંભળી છોકરીએ કહ્યું કે, 'એમાં શી મોટી વાત છે? આ બીશાત વગરની વાત માટે આટલો બધો શોક? હવે જરા પણ ઉદાસ થશો નહીં. આજથી પંદર દીવસની અંદર તે વાતોનું સમાધાન કરીશ!' પોતાની દીકરીની વીસાળ બુદ્ધિની ખાત્રી થવાથી બીરબલ શોક રહિત બની દરબારી કામમાં રોકાયો.

બીરબલની છોકરીએ જુદી જુદી જાતના પોપટો ખરીદી તેને શીખવવા લાગી. પોપટ બરાબર બોલતા શીખી હુંશિયાર થયેલા જાણી પોતાના કામમાં આવે એવા શબ્દો મુખપાઠ કરાવવા લાગી કે, 'ઇંટો લાવ, ચુનો લાવ, લાકડાં લાવ.' આ પ્રમાણે પોપટને પ્રવીણ થયેલા જાણી છોકરીએ બીરબલને કહ્યું કે, 'પિતાજી! કોઇ જાણી ન શકે તેમ હવાવાળા એક મહેલના ઉંચા મજલાવાળા ઓરડામાં આ પોપટોને યુક્તિથી છુટા રાખી બારી બારણા બંધ રાખજો. જે શાહના મેહેલ માટેનો આ પોપટોજ ખુલાસો કરી દેશે. પરંતુ આ વાત કોઇના જાણવામાં ન આવે આ બાબદની ખુબી તો આપે જાણી લીધી હશે એટલે વધુ જણાવવાની હું જરૂર જોતી નથી. એમ કહી પોપટો બીરબલને દીધા.

આ પોપટોને બીરબલે શાહના એકાંત મહેલના પાંચમે માળે છુટા મુકી દીધા. મહેલમાં છુટા થતાંજ ઉડી ઉડી મહેલના ઉંચા ભાગ પર બેસી શીખવ્યા પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા. આ જોઇ બીરબલે શાહ આગળ જઇને કહ્યું કે, 'હજુર! અધર લટકતો મહેલ બાંધવા માટે કારીગરો અધર જઇ ઉતાવળા થઇ કહે છે કે ઇંટો લાવો, ચુનો

લાવો, લાકડાં લાવો. એમ વારંવાર બુમો મારે છે. માટે હવે જરા પણ ઢીલ ન કરતાં જલદીથી કડીઆ સુથારો અને મજુરોને ઈંટો ચુના સાથે અધર મોકલી આપો. શાહે કહ્યું કે, 'જ્યાં સુધી મીઓનું આવું બોલવું હું સાંભળું નહી, ત્યાં સુધી હું કશો હુકમ કરી શકતો નથી.' આ સાંભળતાંજ બીરબલે તરત શાહને એકાંત ભુવનમાં લઇ જઇ શાહના મનની ખાત્રી કરી આપી.

ઉપરા સાપરી અવાજ થતા સાંભળી શાહ અચરત પામી મન સાથે વીચાર કરીને બીરબલને કહ્યું કે, 'બીરબલ! કડીયા સુથાર મજૂર અને ઈંટ ચુનો લાકડાં વગેરે અધર શી રીતે પહોંચાડવાં?

બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર? જો તેઓ પહોંચતા કરી ન શકે તો અધર લટકતો મહેલ કેમ તૈયાર થઇ શકશે? આ મહેલ બાંધવાનાં સાધનો અધર મોકલી શકતા નથી તો પછી મારે ક્યાં સુધી બેસાડી પગાર આપવો? આ બધો ખરચ રાજની ત્રીજોરીની માથે છે તેમાં લાભ શો? માટે જેમ ફરમાવો તે પ્રમાણેનો બંદોબસ્ત કરૂં? આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને તેની વિશાળ બુદ્ધિની તારીફ કરી દરબાર સમક્ષ બીરબલને મોટી બક્ષીશ આપી.

સાર—રત્નોની ખાણમાં રત્નોજ પાકે છે તો પછી બીરબલની છોકરીમાં શાની ક્યાશ હોય?

વારતા એકાશીમી.

કવીની બલીહારી.

બુદ્ધિ તણી સીમા છે કવીતા, ક્ષમા છે ગુણની સીમા,

એક સમે શાહ રંગભુવનની અટારીએ બેસી રાજ મારગમાં આવતા જતા લોકોની રીતભાતનો અનુભવ લેતા હતા. એટલામાં એક મહા સ્વરૂપા જોબનવંતી રંભા પોતાના માથા ઉપર પાણીથી ભરેલો પીતળનો ઘડો મુકી જતી હતી તે પાણીથી ભરેલા ઘડામાં પાણી હાલતું જોઇ શાહે એક પાદપુરતી સમસ્યાનું અરધું ચરણ રચ્યું કે, ' કહી કારન ડોલમેં ડોલત પાની ? '

આ અરધું ચરણ રચીને શાહ તરત કચેરીમાં આવીને બેઠેલા સહુ સભાસદોને કહ્યું કે, ' કહી કારણ ડોલમેં ડોલત પાની ?' એના ચાર ચરણ પુરા કરી આપો. આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી સકળ સભા દીગમૂંઢ બની ગઇ. પછી દરબારમાં બેઠેલા કવીઓએ પોતાની શકતી પ્રમાણે ચાર ચરણો બનાવી શાહને સંભળાવ્યા પણ શાહના મનના ભાવ પ્રમાણે તે ચાર ચરણો ન બનવાથી શાહે તે સમસ્યા પુરી કરી આપવાને બીરબલને સુચના કીધી. સુચના થતાંજ બીરબલે તરત નીચે પ્રમાણે કવીત રચી સંભળાવ્યું.

એક સમે જળ લેને કુવેપર છેલ છબીલી ગઇ હરખાની,
ગાત સકોલમેં ડોલ, ભરન જળ ખેંચતીથી અંગીયાં મસકાની,
દેખી સભી છતીયાં ઉંઘરી તબ વારીહુકી મનસા લલચાની,
હાથ બીના પછતાત રહ્યા, યહ કારન ડોલમેં, ડોલત પાની.

શાહના મનના ભાવ પ્રમાણે બનેલી કવીતા સાંભળી શાહના આનંદનો પાર રહયો નહીં. દેવના વરદાઇ પુત્રોજ પરના મનનો ભાવ જાણી શકે છે ? ધન્ય છે ! મારા ભાગ્યોદયને કે મને આવા રત્નો સાંપડયા છે ! એમ ગર્વાનંદી બની શાહે બીરબલને એક અમુલ્ય હીરાની ભેટ આપી.

વારતા બીઆસીમી.

શું પ્રીયા રીસાઈ જાય છે ?

બુદ્ધિ તણું હજુ તોલ કોઇ, કરી ન શકયો જગ માંય.

એક વખતે શાહ રંગભુવનમાં રાણી સાથે પ્રેમ ક્રીડા કરતો હતો. પ્રેમમાં મસ્ત બનેલો પ્રેમી શાહ પોતાની પ્રિયાંગનાને પ્રેમભાવથી એક પાન બીડું પોતાને હાથે ખવરાવ્યું તેથી પોતાના પ્રાણનાથને માન આપવા બીચારી ઉભી થઇ, પણ શાહના મનમાં કાંઇ વીચક્ષણ પ્રકારનો વીચાર સુઝી આવ્યો કે, શું પ્રીયા રીસાઇને ચાલતી થાય છે !' એમ વીચારી એકદમ તેને પ્રેમાલિંગન આપી તેણીના ચંદ્ર સરખા મુખનું ચુંબન કરી પોતાનો પ્રેમ પ્રદરશીત કર્યો. અને પોતાના ખોળામાં બેસાડી શશીવદનીના મુખ તરફ જોયું. તે નિહાળી રાણીએ તીરછી નેણથી મંદ હાસ્ય કર્યું, તે વખતે તેણીના મુખમાંથી તંબોળ રંગનું બુંદ નીકળી હડપચી ઉપર પડયું, તે લાલ રંગનું બુંદ ગોરા મુખને અત્યંત શોભાવતું હતું. તેથી તેજ વખતે એક પાદ પુરતી સમસ્યાનું અરધું ચરણ રચ્યું કે, 'માનો ચંદકાં ચીર કસુંભ ચુવાગો.'

એમ રંગની મોજ લુટી શાહ દરબારમાં દાખલ થઇ સકળ સભાને ઉકત સમસ્યાના અરધા ચરણ માટે પાદ પુરતી કરી આપવા કહ્યું. પણ દરબાર મધેના કોઈ પણ વિદ્વાને રાજાના મનના ભાવ પ્રમાણે પાદ પુરતી કવીતા નહીં કરી શકવાથી શાહે બીરબલને કહ્યું. બીરબલે તરત નીચે પ્રમાણે પાદ પુરતી કવીતા કહી સંભળાવી.

એક સમે પિયુને મુખમેં કર ખોલકે આપ તંબોળ ખવાયો;
ચંદ્રમુખી તુખરે અપના કર હીકે બોરહી શીશ નમાયો.
લોહનલાલ જીયે હિતસોં ઉમંગી છતિયા જીયરા હુલસાયો,
મુસકાતે ગોરી મુખપે પીકસો માનો ચંદકો ચીર કસુંબ ચુવાયો.

આ કવિતા સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને બીરબલના વખાણ કરી બીરબલને ઉત્તમ પ્રકારનો પોશાક ભેટ આપ્યો.

સાર—વિદ્વાન રાજાઓની દરબારમાં વિદ્વાનોજ પુજાય છે. પણ અકલહીણ રાજાઓના દરબારમાં સાક્ષરોનું અપમાન થાય છે. પણ અકબર તેવો નહોતો. સારાસારનો વિચાર કરનારો, અને જ્ઞાની અજ્ઞાનીને ઓળખનારો હતો તેથી તેણે ભરતખંડમાં કીરતી સંપાદન કીધી હતી.

વારતા ત્રીઆસીમી.

ચોરાની ચતુરાઈ ચતુર આગળ ચાલે નહીં.

કોજ ફજેતી છેક, થાય ચોરની ચોકમાં ?
તોપણ તજે ન ટેક, પડે અંતે પગ તોકમાં.

એક સમે એક વહાણુમાં ચોરી થઇ તેથી તે ચોરી કરનાર ચોરને શોધી કાઢવા માટે તે વહાણના માલીક બહુ બારીકીથી તપાસ કરવા છતાં ચોરનો પત્તો ન લાગવાથી આખરે તે વહાણના નાખુદાએ સઘળા સકદાર માણસોને લઇ શાહની દરબારમાં હજર થઇ શાહ સમક્ષ ચોરીની ફરીયાદ કરી. આ નાખુદાની સઘળી બાબદ ધ્યાનમાં લઇને શાહે બીરબલને ચોરને શોધી કાઢવા માટે સુચના કીધી. સુચના થતાંજ બીરબલે ઘહુનો લોટ મંગાવી એકેક મુઠી ભરી દરેક સકદારોના હાથમાં આપીને કહ્યું, કે, આ લોટનો ફાકડો મારી પોતાના થુંકવડે ગોળો વાળી દરેક જણુ બતાવો એટલે કોણુ ચોર છે ? તે મારા ઇલમના જોરથી તરત પકડાઇ આવશે.' બીરબલનો આ હુકમ સાંભળતાજ દરેક સકદારોએ તે મુજબ કીધું, પરંતુ તે સઘળા સકદારોમાંથી એક જણુ શીવાય દરેકના મુખમાં પુષ્કળ અમીહોવાથી લોટના ગોળા બની શકયા હતા. પણુ જે ચોર હતો તેના મોઢામાંથી તો આ ઇલમની વાત સાંભળતાજ અમી સુકાઇ ગયું હતું. તો અમી વીનાનો લોટનો ગોળો બંધાયજ કયાંથી ? હવે ગોળો વાળવો કેવી રીતે ? જ્યારે આવો બનાવ બીરબલે જોતાજ તે ખરા ચોરને પકડી ખુબ ચાબકાથી ફટકાવીઓ. મારથી ભુત પણુ નહાસે, મારના ભયથી તે ચોર લીધેલો માલ વહાણના માલેક આગળ રજુ કીધો. આ અપરાધને માટે તે ચોરને પચાસ ફટકા મારવાનો હુકમ કીધો.

સાર—ગમે તેવા કઠણુ છાતીવાળા ચોરને બુદ્ધિશાળીજ પોતાની કળાથી પકડી શકે છે. હાલના જમાનાની પોલીસ આવી યુકતીથી ચોરને પકડી શકવાનું જ્ઞાન ધરાવતી નથી. એજ મહોટી ખેદની વારતા છે.

વારતા ચોરાસીમી.

મીઠી મસકરી.

યુક્ત તરક શક્તિ વડે, રચે યુક્તિ અભિરામ,
તે નર ચતુર શિરોમણી, ગણાય વર ગુણ ધામ.

બીરબલ અપવિત્ર વસ્તુને હાથ અડાકતો નથી, એટલુંજ નહીં પણ તે બધાની મસ્કરી કરી બધાને બનાવે છે માટે એને આજે બનાવવો એવા હેતુથી શાહે થોડાક મુરઘીના ઈંડા સાથે લઇ પોતે પોતાના શાહજાદાને અને બીરબલને યમુના નદીમા નહાવા ગયા. શાહજાદો વજીરજાદો અને બીરબલ નદીમાં નહાવાને પડયા. આ બધો તમાસો શાહ નદીના ઘાટ ઉપર બેસી જોયા કરતો હતો. પ્રથમથી કરી રાખેલી ગોઠવણ મુજબ શાહજાદો અને વજીરજાદો યમુનામાં ડુબકી મારી કુકડીનું ઈંડુ લાવી શાહ પાસે મુકતા હતા. હવે જ્યારે બીરબલનો વારો આવીઓ ત્યારે બીરબલે મનમાં કહ્યું કે, ' આતો કેવળ ધર્મ વિરૂદ્ધ છે.' તે કેમ બની શકે? આની કાંઇ પણ બીજી યુક્તિ કરવીજ જોઇએ! આવો વીચાર કરી નદીમાં ડુબકી મારી કુકડાની ગરદનના આકારે પોતાના હાથની આકૃતિ કરી બોલ્યો કે, ' કુકકુક ' તે જોઇ શાહે પુછ્યું કે, ' બીરબલ! એ શું?' બીરબલે હાથજોડી કહ્યું કે, ' હજુર! કુકડા વગર મુરઘીઓ ઈંડા મુકી શકતી નથી? માટે આ મુરઘીઓના ટોળામાં હું કુકડો રાજ છું, માટે મુરઘો મુરઘીઓ ઈંડાં આપે છે તે જોઇ ખુસીમાં આવી કુકડુ કુ બોલ્યો.' આવું મીઠી મસ્કરી વાળું બીરબલનું બોલવુ સાંભળીને શાહ ખડખડ હસવા લાગો. આ જોઇ બને શાહ-

જાહાંઓ બહુ શરમાઇ જઇને નીચું ઘાલી ઉભા. બીજાને બનાવવા જતાં બની ગયા. પણ મશ્કરી કરવી અને રીસ ચઢાવવી એ તે કેમ બને ? માટે કાંઇ પણ ન બોલતા પોત પોતાના ખેલમાં ગુંથાયા.

સાર—ધર્મને બાધ ન આવવા દેતા પોતાના ઉપરી અમલદારને કેમ ખુશ રાખવા, તે યુક્તી જાણનાર માણસ આ જગતમાં જશના કરી શકે છે.

વારતા પીચીઆશીમી.

લક્ષમીપતી તે લાખેણા.

મનુષ્યાકૃતિ સહુની છે સરખી, પણ બુદ્ધિ નથી સહુમાં સરખી.

એક વખતે શાહે અમીર ઉમરાવો અને સભાસદોને સવાલ કરયો કે 'પુરૂષોમાં અધિક માનવંતો વૃદ્ધ પુરૂષ કોણ છે ?' તે સાંભળી બધાઓએ પોત પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે નીચે મુજબ કહેવા લાગ્યા.—

૧—જે મહોટો હોય તે બધા પુરૂષોમાં વૃદ્ધ અને અધીક માનવંતો કહેવાય છે.

૨—વયમાં બુઢો હોય તે બુઢો અધિક માનવંતો ગણાય.

૩—જે પુત્ર પૌત્રાદિ પ્રૌઢ પરિવારવાળો હોય તે કુલીન અને માનવંતો ગણાય.

૪—જેમાં અધિક જ્ઞાન હોય એવો બુઢો માણસ બધાથી વધારે માનવંતો ગણાય.

૫—જે ગુણ રૂપમાં સંપન્ન હોય તે બધામાં મ્હોટો અને માનવંતો ગણાય.

આ મુજબ દરબારમાં પંડ્યાઓએ પોતાની મરજીમાં આવે તેમ સવાલોના જવાબો દીધા, પણ તે જવાબો શાહને બરાબર ન લાગવાથી તરત શાહે તેનો ખુલાસો બીરબલ પાસેથી માગ્યો. બીરબલે કહ્યું કે, 'બધાનું બોલવું બરોબર છે, તે ઉપરાંત હું કહું છું કે, જેની પાસે અખુટ ખજાનો છે તેજ મહોટો ગણાય છે. પછી તે ગમે તેવી જાતનો કાં ન હોય? તે કઠોર વચન બોલનારો. દુરગુણથી ભરેલો અને અકલનો અંધો, અને સદગુણીઓનો દુશ્મન કાં ન હોય? તો પણ ગુણવાળા, સદાચરણી, સત્યને ચહાનારા પણ ધનને ખાતર ધનાઢ્ય આગળ જઇ ઓશીઆળો થઇ બંને હાથ જોડી અપમાન સહન કરતો સલામ કરી મદદ માંગશે. તેથી હું માનું છું કે ધનાઢ્યજ બધામાં મહોટો ગણાય છે. ગમે તેવા ચતુર ડ્હાયા અકલવંત બહોળા કુટુંબવાળા હુન્નરી. ફાંકડા નરો હોય પણ તે ગરથ વિનાના ગાંગળા, વસુ વિનાના નર પશુ કહેવાય છે. માણસ મનમાં મહોટી આશાઓ રૂપી ઇમારતો બાંધે છે. પણ ધન વગરની તે આશા રૂપી ઈમારતો મનમાંજ ભાંગી મનમાંજ સમાઇ જાય છે. કહ્યું છે કે, 'ક્યા કરે નર ફાંકડા કે થેલીકા મેં સાંકડા' જેની પાસે દામ રૂપી રામ છે તે રામના પ્રતાપથી ધારે તે કરી શકે. માટે તે ધનાઢ્ય બધામાં મહોટો અને માનવંતો ગણાય છે.' શાહે બીરબલની આ વાત કબુલ રાખી બીરબલના ગુણની તારીફ કીધી.

સાર—જો આ જગતમાં મહોટાઇનું માન મેળવવું હોય તો ધન સંપાદન કરવાની પ્રમાણીકપણેથી પેરવી કરવી.

વારતા છાઆશીમી.

સવાલ જવાબ.

એક સમે શાહ દરબાર ભરી બેઠા છે. તેવામાં શાહે બીરબલને નીચે મુજબ સવાલો પુછવા લાગ્યો.

શાહ—કયો દુસ્મન કોઇથી ન જીતાય?

બીરબલ—મોત.

શાહ—કોનું ઓસડ નહીં?

બીરબલ—સ્વભાવનું.

શાહ—કયો માણસ સાલસ સમજવો?

બીરબલ—જેની આંખમાં શરમ હોય તેને.

શાહ—કોણ બળવાન છે?

બીરબલ—વખત બળવાન છે.

શાહ—કેમ માણસ બળવાન નહી વારૂ?

બીરબલ—સાંભળો ત્યારે.

કહત વખત બલવાન હે. નહીં પુરૂષ બલવાન,
અરજુનકું કાબે લુટયો, ઓઇ ધનુષ ઓઇ બાન.

અરજુને એક વખતે આખા ભરતખંડના રાજનો રાજા થયો હતો તે એક સમે દુવારકાથી ભગવાનની રાણીઓને લઇને હસ્તિનાપુર જતાં કાબાએ તે રાણીઓને લુટી લીધી. એ વખતે પણ એના એ ધનુષ અને બાણ હતાં પણ કાંઇ કામમાં આવીઆ નહીં, માટે સમો બળવાન છે.

શાહ—કળજુગ ક્યાં સમજવો?

બીરબલ—જ્યાં કુસંપ હોય ત્યાં.

શાહ—કોણુ આંધળો છે?

બીરબલ—ઇશક.

શાહ—લંપટ થવામાં શું દુખ?

બીરબલ—શરીરમાં વ્યાધિ વધે, અને ઈશવરનો ચોર થઇને નરકમાં જવું પડે.

શાહ—વગર પાદશાહીએ પાદશાહ કોણુ?

બીરબલ—એતમાં વાળો.

બીરબલના આ હાજર જવાબો સાંભળી શાહ અને દરબાર આનંદમાં તલ્લીન બની ગઇ.

વારતા સીતીઆસીમી.

આ બેમાંથી ચોર કોણુ?

એક સમે શાહ અને બીરબલ ગરાસીઆના ગરાસ સંબંધી તકરાર ચલાવી રહેલા છે એટલામાં ઝવેરચંદ નામનો વાણીઓ આવીને શાહ સમક્ષ ફરીઆદ કરી કે, 'સરકાર! કડવી અને મીઠી નામની મારે બે બાયડીઓ છે. આ બંનેને ઘરમાં મુકી અને ઘરની એક પેટીમાં રૂપીઆ બસો મુકી કમાવાને ખાતર બહાર ગામ ગયો હતો. બહાર ગામથી આવતા પેટી ઉઘાડી જોયું તો રૂપીઆ ગુમ થચલા જણાયા. આથી મેં મારી બંને બાયડીને પુછ્યું કે આ પેટીમાંથી

કોણે રૂપીઆ લીધા છે ? તો કડવી કહે કે મીઠીએ લઇ વાપરી ખાધા છે, અને મીઠી કહે છે કે કડવીએ આંધા કીધા છે. હવે આ બેમાંથી ચોર કોણ ? તે તમે મહેરબાની કરીને મને પકડી આપો.' આ સાંભળી શાહે બન્ને ઓરતોને કચેરીમાં બોલાવીને શાહે કડવીને પુછ્યું કે, 'પેટીમાંથી રૂપીઆ કોણે લીધા છે ?' કડવીએ કહ્યું કે, 'રૂપીઆ કેવા ને વાત કેવી ? પુછો મીઠીને ?' મીઠીને પુછતા મીઠીએ કહ્યું કે, 'મહારાજ ! આપતો સારા નરસા માણુસની પરીક્ષા કરનાર છો ? એથી વધારે શું કહું ? કડવી નાહક મારૂ નામ લેછે.' શાહે તરત સીપાઇને બોલાવીને કહ્યું કે, 'આ બે ઓરતોને કોરડાનો માર મારો, એટલે જે ચોર હશે તે તરત માની જશે.' આ સાંભળી બીરબલે શાહને કહયું કે, 'સરકાર ! માર મારીને મનાવવું એતો અનીતી કહેવાય ?' શાહે કહ્યું કે, 'તો પછી આનો ઇનસાફ શી રીતે કરવો ?' બીરબલે કહ્યું કે, 'એ ઇનસાફ તો એક માસ પછી થશે. એટલું કહી બીરબલે શાહના બાગમાંથી સાઠ દાડમ મંગાવી તે બે ઓરતોને સરખે ભાગે વેંચી આપી તેમને કહ્યું કે, 'આ દાડમ ઉપર એક માસ સુધી નોરવાહ ચલાવજો. પછી તમારો ઇનસાફ થશે.' પછી આ બે ઓરતો પોતાના ભરથારની સાથે પોતાને ઘેર આવી. એ વાતને એક માસ વીતી ગયો એટલે એ બે ઓરતોને કચેરીમાં બોલાવી બીરબલે પુછ્યું કે, 'બોલો તમે એ દાડમનું શું કીધું ?' કડવીએ કહ્યું કે, 'સાહેબ તમારા કહેવા મુજબ મેં દરરોજનું એકેક દાડમ ખાઇને ત્રીસ દીવસ સુધી ગુજરાન ચલાવ્યું છે., મીઠીને પુછતા મીઠીએ કહ્યું કે, 'ન્યાયધીસ સાહેબ ! દરરોજનું એકેક દાડમ ખાઇને બેસી રહીએ તેથી પેટનો ખાડો બરાબર ભરાય નહીં, માટે એક રૂપીઆના પાંચ લેખે

વેચી નાખ્યાં તો રૂપીઆ છ આવ્યા, તેમાંથી રૂપીઆ ત્રણના દાણા લીધા ને બાકીના રૂપીઆ ત્રણ વધ્યા છે તે આ રહ્યા. એમ કહી બીરબલની ટેબલ પર મુકી દીધા. પછી બીરબલે ઝવેરચંદને કહ્યું કે, 'આ તારી મીઠી ઓરત સાચી છે, અને કડવી જુઠી છે, માટે રૂપી આની ચોરી કરનાર કડવી છે, કેમકે આખા દહાડામાં અન્ન ખાધા વગર એકજ દાડમ ખાઇને રહી શકાય નહીં.' આમ કહીને પહેલી કડવીને ખુબ ધમકા આપી તેથી તેણીએ માની દીધું. અને કહ્યું કે, 'મેં એ રૂપીઆ ઉડાવી દીધા છે.' કડવીને સારી શીખામણ આપી, તેણીના પતી ના કહેવા મુજબ વરતવાનો બોધ આપી જવા દીધી. બીરબલનો આ ચમત્કારીક ઇનસાફ જોઇ તમામ દરબાર છક બની ગયા.

વારતા ઇઠીઆસીમી.

ચીઠીઓ મુકવાની યુક્તી.

પલંગના પાયા તળે, મુકે ચીઠીઆ કોય,
ઓળખી કાઢે તરત તે, હાજર જવાબી હોય.

શરીરની વ્યાધીને લીધે બીરબલ બે ચાર દીવસ સુધી કચેરીમાં જઇ શકયો નહીં. તેથી શાહ તેને જોવા સારૂ, છડા અસ્વારીએ બીરબલના પલંગ આગળ ખુરસી હતી તે ઉપર બેઠા અને સુખ સાતાના સમાચાર પુછયા એટલામાં બીરબલને હાજત થઇ આવી. તેથી બીજા ઓરડાના ખાળમાં ગયો. આ તકનો લાભ લઇ શાહે મનમાં વીચાર કરયો કે બીરબલની હુશયારી મંદવાડને લીધે કાંઇ ઓછી થઇ છે કે

નહીં, તેની પરીક્ષા કરૂં. એમ ધારીને બીરબલના પલંગના ચાર પાયા નીચે કાગળની એકેકી ચીઠી મુકીને ખુરસી ઉપર બેઠો. હાજતથી બીરબલ પાછો ફરી પલંગ ઉપર આવી સુતો એટલે રાજાએ બીરબલને પુછ્યું કે, 'તમારો પલંગ લગારે. આનો પાછો ખશયો હોય. એમ તમને કાંઇ જણાય છે કે નહીં શાહના આવા શબ્દો સાંભળતાજ બીરબલે ઉપર બાંધેલી છતસામુ જોઇને કહ્યું કે: 'મને એમ લાગે છે કે કાંતો મારો પલંગ કાગળવા ઉંચો થયો હોય, કાંતો આ ઉપર બાંધેલી છત કાગળવા નીચી આવી હોય એવું મને લાગે છે.' બીમાર છતાં બીરબલની શકતી જેવીને તેવી છે તે જાણી શાહ અને શાહ સાથે આવેલા અમલદારનો અજાયબીમાં ગરકાવ થઇને કહ્યું કે, 'આવી અકલ તો બીજા કોઇનામાં હોય નહીં.' શાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'તમારી ચાલાકી જોવા માટે મેં તમારા પલંગના ચાર પાયા નીચે એકેકી ચીઠી મુકી છે.' એટલું કહી સ્વારી પાછી ફરી.

ભાગ ૧૦ મો.

વારતા નીવાસીમી.

જુઠે પકુ ચાકરડી.

જુઠું ટકે જરીવાર, પાર ન પહોંચે પ્રવીણ નર.

એક વખતે રસ્તેથી જતાં એક ગૃહસ્થનો હાથ પકડીને એક સ્ત્રીએ કહ્યું કે, 'અલ્યા લુચ્ચા! ઉભો રહે, જાય છે ક્યાં! પારકી

સ્ત્રી પર બલાત્કાર ગુજારી લાજ લુટી માટે શરમાતો નથી. ચાલ તારા બાપની શિક્ષા કરાવું ?' એટલું કહી તે ગળે પડુ ચાકરડી દરબારમાં જઈ ફરીઆદ કરી. આ ગળે પડુ લોંડીની સઘળી હકીકત સાંભળી લઈને શાહે તેથી તે તોહોમતવાળા માણસને દરબારમાં બોલાવી તેની બારીક તપાસ કરીને પછી તે લોંડીને શાહે હસીને કહ્યું કે, 'તારામાં ડહાપણ બહુ છે, માટે તારી ડહાપણ ભરેલી હાવકી ચતુરાઇ જોવાની મને ઇચ્છા થઇ છે, તે માટે આ સોયમાં તું દોરો પરોવી આ રૂમાલમાં એક નમુનેદાર બુટો ભરી આપ. બાદ તારા કેસનો ચુકાદો આપીશ.' એમ કહી બાદશાહે સોય ચપટીમાં પકડી દોરો તે લોંડીના હાથમાં આપી પરોવવા કહીને શાહ સોયને ચપટીમાં ફેરવવા લાગ્યો.' આ જોઇ તે લોંડી બોલી કે, 'ખુદાવીંદ ! સોય ફેરવવી બંધ રાખશો તોજ મારાથી દોરો પરોવાઈ શકાશે ?' આ સાંભળી શાહે કહ્યું કે, વાહ ! ઠગારી ! જ્યારે તું આ ફરતી સોયમાં દોરો પરોવવા અશક્ત છે ત્યારે આ માણસે તારી ઉપર બલાત્કાર ગુજાર્યો તે તું કેમ સહન કરી શકી ? માટે આ દાખલા ઉપરથી એમ સાબીત થાય છે કે તારી ઇચ્છાથીજ આ માણસે તારી સાથે રતી રંગ રમ્યો છે, પણ તારા મનની લાલચને પુર્ણ ન કરવાથી તેં આ ફરીઆદ માંડી ને પૈસા ઓકાવવાની માત્ર યુક્તી રચી છે. તે યુક્તીમાં તું ખોટી પડી છે. ફરીથી તારા જેવી હલકી જાતની સ્ત્રીઓ બીજાઓની આબરૂ ઉપર હુમલો ન કરે તેટલા માટે તને બાર માસ સુધી અંધારી ઓરડીમાં પુરી રાખવાનો હુકમ કરૂં છું.' શાહનો આ તાત્કાલીક ઇનસાફ જોઈ તમામ દરબાર શાહના ઉંચા પ્રકારના ન્યાયની ખુબીને વખાણવા લાગી.

વારતા નેવુંમી.

બીરબલ અને ગંગ કવી.

બીરબલ અને ગંગ એક ગુરૂની નીશાળે શીખ્યા હતા, અને અભ્યાસ કરતી વખતે બંને જણ એકમેકના મીત્ર બન્યા હતા. ભણતા તે મોટા થયા ત્યારે તે બંને જણ જુદા પડયા, અને કમાણી કરીને પોત પોતાનું પેટ ભરવાનો સમય આવ્યો ત્યારે તેઓ કોઇક વખતે મળતા હતા. પણ બીરબલ જ્યારે પ્રધાનપદ ઉપર નેમાયો ત્યારે પાછો તેમનો મેલાપ થયો. તે વખતે તેને પોતાની જુની મીત્રતા યાદ આવાથી કવી ગંગે એક દોહરો કરીને બીરબલને મોકલ્યો. તે સાથે પોતાના ઘર પાસે એક બોરડી હતી તેમાંથી થોડા બોર તોડીને મોકલ્યા. સાથે મોકલેલો દોહરો આ પ્રમાણે હતો.

દોહરો.

આગું સુદામા કિસ્નને, ગંગ બીરબલ ફેર,
તા દિનમેં તાંદુલ હતે, યહ દીનનમેં બેર.

બીરબલ પણ પોતાની આગલી મીત્રતા સંભારી આનંદ પામ્યો.

તે પછી બીજે દીવસે સભામાં એકઠા મળ્યા તે વખતે બીરબલે ગંગને કહ્યું કે, 'બારોટજી ! આપણા નામદાર બાદશાહ સલામતનો સમય તો વર્ણવો ?'

ગંગે કહ્યું કે, 'ખમા ! સરકાર !

દુહો.

તાનહદ મીયાં તાનસેન, હદ બુદ્ધિબળ બીર;
શાહ હકાં શા' અકબરાં, ટોડરમલ્લ વજીર.

આ સાંભળી શાહ આનંદ પામ્યો અને ગંગને સરપાવ આપવા હુકમ કીધો.

બીરબલે કહ્યું કે, 'હજુર ! આ ભારત ભુમીમાં ભાટ અને બારોટોએ પ્રથમથીજ પોતાની નામના મેળવી છે. ગંગજી, એકાદ ! ભાટની સ્તુતિનું કવિત સંભળાવશો ?'

ગંગે નમન કરીને કહ્યું કે, 'ખુશીની સાથે, અંહી ના કયાંછે.

કવિત.

પવનકો તોલ કરે ગગનકો મોલ કરે,
રવિસે બાંધે હિંડોલ એસે નર ભાટ હૈં;
પથ્થરસો કાંતે સુત બાંઝનકો બઢાવે પુત,
મસાનમેં બસત હે ભુત તાકો નર ભાટ હૈં.
બીજલકો કરે લેવા દવનીસું રાખે દેવા,
શાહકું ખવાવે મેવા એસો સધ્ધર ભાટ હૈં;
મેઘનકું રાખે ઠેરા તખ્તકા લુટાવે ડેરા,
મનકા સંભારે ફેરા એસો નર ભાટ હૈં.

બીરબલે કહ્યું કે, 'શાબાશ, બારોટજી, શાબાશ ! ભલી બજાવી.'

આ સાંભળતાજ શાહ વધારે આનંદ પામી બીજો સરપાવ મંગાવી ગંગને આપ્યો.

વારતા એકાણુંમી.

વાણી—વીનોદ ૧

એક વખતે સભા ભરાઇ હતી તે વખતે અગત્યનું કામ આટોપી લીધા પછી વાણી વીનોદની શરૂઆત થઇ. ગંગ વગેરે કેટલાક કવીત વગેરે કહ્યા પછી એક દરબારીએ કહ્યું કે, 'હજુર! ગરજ દીબાત હે, ગરજ બીન કોઇ કીસીકે સામને નહીં દેખતા.' 'ગરજ હીબીબી ગુલામકું જાવે' યહભી કિસ્સે કહ્યા જાતા હય.'

આ સાંભળતાજ શાહે કહ્યું કે, 'ગરજહી બીબી ગુલામકું જાવે, એ પાદપુરતી ઉપર કોઇ કવી પોતાનો પાયો રચીને બોલે તેમ છે?'

આ સાંભળતાજ કાંઇ પણ વીચાર કર્યાં વગર ગંગ ઉઠીને બોલ્યો, 'હજુર? એમાં તે શું? બારોટને મન તો એવી કવી તાળી બજ્યાની રમત જેવી છે. જુઓ સાંભળો:—

ગરજહી અરજુન હીજ ભયો,
અલી ગરજહી ભીમ રસોઈ બનાવે;
ગરજહી દ્રૈપદી દાસી ભઇ,
અલી ગરજહી ગોવીંદ ધેન ચરાવે;
ગરજ બડી ત્રૈલોકનમેં,
અલી ગરજ બીના કોઇ આવે ન જાવે;
કવી ગંગ કહે સુનો શાહ અકબર,
ગરજહી બીબી ગુલામકું જાવે.
'હજુર! સારી દુનીઆ ગરજકી હે'

શાહ તેના આવી ઉત્તમ કાવ્ય શક્તીની શીઘ્ર કવીતા સાંભળી આનંદ પામી કહ્યું કે, 'ધન્ય છે, ગંગ ધન્ય છે! ભલી બનવી તેં તો! તારા જેવો બીજો ભાટ આ જગતમાં હાલ તો મળવો કઠીણ છે. પૃથુરાજનો જેવો ચંદ બારોટ હતો તેવોજ મારી દરબારમાં તું પણ છે.'

ગંગે ધીમેથી કહ્યું કે, 'સરકાર! એમાં મેં કાંઇ વધારે કર્યું નથી. બારોટ કાંઇ શીખીને થવાતું નથી. એતો માના પેટમાંથી જન્મ લેતાજ બારોટ જન્મે છે.'

ગંગનાં આ વાક્યો સાંભળતાંજ શાહ તો વિસ્મય પામ્યો, પણ એક દરબારીએ જરા વધારે રસ લાવવા માટે કહ્યું કે, 'નામદાર! મારા ધ્યાનમાં તો આવી વાત ઉતરતી નથી. આતો બારોટોએ પોતાની કોઇ દંતકથા ચલાવી હોય તેવી વાત લાગે છે.'

ગંગે જરા આંખ ચડાવીને કહ્યું કે, 'શું! આ દંતકથા જેવી વાત છે? બારોટનો છોકરો જન્મથી શું બારોટ નથી જન્મતો? નહીં, નહી, એ વાતજ ખરી છે!'

એક દરબારી જાણે ગંગની દયા ખાતો હોય તેવો બહારથી દેખાવ કરી પણ અંદરથી તેની સામે શાહને વધારે ઉશ્કેરી મુકવા જેવાં વાક્યો કહ્યાં કે, 'હજુર! પણ ગંગ બારોટ પોતે ક્યાં ના પાડે છે? એ તો એ વાતનો પ્રત્યક્ષ દાખલો બતાવવાને તત્પર છે.'

શાહે કહ્યું કે, 'હા, જો ગંગ એ બાબતનો દાખલો મને બતાવી મારી ખાત્રી કરી આપે તો હું એ વાત સાચી માનું.'

એક દરબારી જે ગંગના કુટુંબના માણસોને ઓળખતો હતો અને તેમની સાથે પરિચયમાં હતો તેણે કહ્યું કે, 'સરકાર! ગંગની દીકરી હાલ ગર્ભવતી છે. તે બાહના જુજ સમયમાં છુટા છેડા થશે.

તે વખતે આપની ખાત્રી કરવી હોય તો આપ કરી શકશો.'

આ સાંભળી શાહે કહ્યું કે, 'જો એમજ હોય તો પછી આપણે તેની ખાત્રી કરીશું. ગંગની છોકરી મારી છોકરી સમાન છે તેથી જેમ ગંગને ત્યાં એ હોય તેમ મારે ત્યાં સુવાવડ કરશે. જો એને છોકરો અવતરશે તો પરીક્ષા કરી ખાત્રી કરવા માટે હું મારા તાબામાં તેને રાખીશ અને છોકરી થશે તો હું તેને દાએજો આપી પાછી મોકલીશ.'

બધાને આ વાત પસંદ પડી. ગંગે પણ વગર વાંધે તે વાતને સ્વીકારી. પછી સભા બરખાસ્ત થઇ. શાહે તરત ગંગની છોકરી માટે પોતાના મહેલમાં તૈયારીઓ કરાવી અને પછી તેને લાવીને ત્યાં રાખી.

વારતા બાણુંમી.

વાણી વીનોદ–૨

એક વખતે શાહ અને બીરબલ ઘોડે બેસીને જમુના કીનારે ફરતા હતા. તે વખતે ત્યાં કેટલાક ગધેડા ચરતા હતા. તેમનો ધણી કુંભાર ત્યાંથી થોડે છેટે ઝાડ નીચે પડીને ઉંઘતો હતો.

કુતરાની પુંછડી ઝાડે બાંધવા છતાં સીધી ન રહેતાં વાંકીને વાંકી રહે છે. તેમજ આ ગધેડા છે. એમને ગમે એટલા પાણીમાં નવરાવી સાફ કરે તોપણ તે ધુળમાં લોટયા વગર રહેતા નથી.

કુંભારે પોતાના ગધેડાઓને થોડીવાર પહેલાંજ નવરાવ્યા

હતા. તેથી બાને શરીરેજ ગધેડાઓ જમીન ઉપર આલોટયા હતા તેથી તેમના શરીરે ધુળ વળગી રહી હતી. તે જોઇ શાહે કહ્યું કે, 'બીરબલ ! આ ગધેડાઓના જેવું ખરાબ પ્રાણી એક ન હોય. એના માલેક થોડી વાર પહેલાંજ એમને નવરાવી સાફ કર્યા હશે પણ આટલીવારમાં એ તો પાછા શરીરે ધુળ ચોપડી ઉભા છે.'

તેના ઉત્તરમાં બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર ! એતો એમનો મુળ સ્વભાવ છે. બધાનું ઓખડ છે, પણ એક સ્વભાવનું ઓશડ મળતું નથી. એક કવીએ કહ્યું છે કે:—

પાવકકું જળ બીંદુ નીવારન, સુર્ય તાપકું છત્ર કીયો હે;
વ્યાધીકું વૈદ, તુરંગકું ચાબુક, ચોપગકું વૃક્ષ દંડ દીયો હે.
હસ્તી મહાવતકે સીર અંકુશ, ભુત પીશાચકું યંત્ર કીયો હે.
ઓખડ હે સબકો સુખદાયક, સભાવકા ઓખડ નાહી કીયો હે.

તેથી ખુદાવીંદ ! બધાનું અઉષધ છે, માત્ર એક સ્વભાવનું ઓશડ નથી.'

શાહ બીરબલની આવી સમયસુચક વાણી સાંભળી આનંદ પામ્યો.

વારતા ત્રાણુંમી.

વાણી વીનોદ—૩

એક વખતે મંગળ બાગમાં દરબાર ભરાઇ હતી. ખુબ ગાનતાન ચાલી રહ્યું હતું. તે વખતે એક પરદેશી પંડીત જે કેટલાક

દહાડા થયા દીલ્હીમાં આવી રહ્યો હતો તે રજા મેળવીને દરબારમાં દાખલ થયો. કેટલીકવાર સુધી દરબારની ગમત જોયા પછી તેણે કહ્યું કે, 'સરકાર! કેટલાક સવાલો મારે આપના દરબારીઓને પુછવા છે. જો રજા આપો તો પુછું.'

બાદશાહે કહ્યું કે, 'ખુશીથી પુછો.'

પંડીતે કહ્યું કે, 'આપના દરબારીઓમાંથી એકેક જણે જવાબ આપવો. એક પણ સવાલનો જે જવાબ આપી ન શકે તેણે બીજા સવાલનો જવાબ આપવો નહીં.'

શાહે કહ્યું કે, 'ભલે, તેમ કરશે.'

પંડીતે સવાલ પુછ્યો, 'જુવાનીમાં માણસે શું કરવું?'

કેટલાક દરબારીઓએ વીચાર કર્યો કે, કદી આપણે જવાબ આપવા જઇશું અને ખોટા પડશે તો આબરૂ જશે. માટે ચુપચુપ બેસી રહેવામાંજ શોભા છે. એના બધા જવાબો કાંતો જગન્નાથ પંડીત કે કાંતો બીરબલ આપી શકશે. તેમના વગર બધા સવાલોના જવાબો મળનાર નથી. જ્યારે કોઇ બોલતું નથી, અને જગન્નાથ પંડિત ત્યાં હાજર નથી જાણી બીરબલે જવાબ આપવાની પોતાની ફરજ વીચારી. તેણે તુરત જવાબ આપ્યો કે, 'વૃદ્ધાવસ્થામાં સુખથી રહેવાનો ઉપાય.'

પંડીત—એવું શું છે જે, પાછળથી આવે છે અને પહેલાંથી જાય છે?

બીરબલ—દાંત, માણસનો જન્મ થયા પછી આવે છે અને મરણ પામ્યા પહેલાં જતા રહે છે.

પંડીત—નાશ ન થાય એવું શું?

બીરબલ—અચલ કીર્તી.

પંડીત—એવી કઇ બે વસ્તુઓ છે કે જે એક બીજાની પાસે છે છતાં તે મળી શકતી નથી?

બીરબલ—આંખો. બને એક બીજાની પાસે છે છતાં વચ્ચે નાક રહેલું છે તેથી તેમનો મીલાપ થતો નથી.

પંડીત—સુખી રહેવાનો રસ્તો કયો ?

બીરબલ—સંતોષી રહેવું તે. સંતોષી સદા સુખી અને અસં. તોષી સદા દુઃખી.

પંડીત—કંઇ ચીજ વધારે કીંમતી અને વખાણવા લાયક હોય છે ?

બીરબલ—કારીગરી.

પંડીત—મુર્ખ કોને કહેવો ?

બીરબલ—જે પોતાનો સ્વાર્થ સમજતો નથી તેને.

પંડીત—એવું શું છે જે પોતાના પાડોસીઓને કરી મુકે છે ?

બીરબલ—એતો સુખડ.

પંડીત—કામ સંતોષકારક કયારે થાય ?

બીરબલ—જ્યારે પોતાને હાથે કરયું હોય ત્યારે.

એક પછી એક પોતાના સવાલોના બીરબલે જવાબ આપ્યા તેથી તે પંડીત ઘણોજ ખુશી થયો. શાહ પણ બીરબલ ?

જીત થયલી જાણી બહુજ આનંદ પામ્યો. તેથી તેણે બનેને સારો શીરપાવ આપ્યો

પંડીતે પણ બીરબલનાં બહુ વખાણ કર્યા અને પોતે જ્યાં જ્યાં ગયો ત્યાં ત્યાં તેની સ્તુતી કીધી.

વારતા ચોરાણુમી.

બહુ તરનારો પાણીમાંજ ડુબે.

સહુ સહુના દુઃખને રડે, પર દુઃખે ન રડે કોય.

એક સમે શાહ રાતે નગર ચરચા જોવા નીકળ્યો હતો. ફર તો ફરતો તે જમુનાના કીનારા પર આવ્યો, એટલામાં તેણે ત્રણ સ્ત્રીઓને રડતી દીઠી. આ ત્રણે સ્ત્રીઓનું રૂદન સાંભળી શાહ તેની પાસે જઈ તેણીઓને પુછ્યું કે, 'તમે શામાટે રડો છો? તે જો કહેવામાં કશી હરકત ન હોયતો મને કહો.' આવી વખતે અંહી આવી આમ કોણ બોલે છે તે સાંભળીને તે સ્ત્રીઓએ તરતજ પોતાની આંખ ઉઘાડીને જોયું તો, કોઇ દેવાંશી નરને ઉભેલો દીઠો. આ દેવાંશી નરને જોતાંત બે હાથ જોડી, શીશ નમાવી પહેલી સ્ત્રી બોલી કે, મારો સ્વામી આ જમુના નદીના પેલીપાર ખેતીનું કામ કને છે તેથી તે દર રોજ તરીને પેલેપાર જાય છે અને આવે છે, પણ તે કોઇક દીવસે તરનારો પાણીમાંજ ડુબી મરે. તેથી હું રડું છું.' બીજીને રડવાનું કારણ પુછતાં તેના ઉત્તરમાં બાજી સ્ત્રીએ કહ્યું કે, 'મારો પતી રોજ ચોરી કરવા જાય છે, જેથી તે કોઇક દીવસે કરોળીઆની પેઠે પોતાની જાળમાં ફસાઈ મરશે તેથી હું રડું છું.' ત્રીજીને પુછતાં ત્રીજીએ કહ્યું કે, 'ન્હાના પતીને લીધે એળે જતાં યોવનને માટે રડું છું.' આ પ્રમાણે ત્રણેનું રડવાનું કારણ સાંભળી શાહ પોતાના મહેલમાં ગયો અને ગંગ કવીની રાહ જોતો બેઠો. એટલામાં ગંગ કવી આવ્યો. તે જોઇને શાહે ગંગ કવીને કહ્યું કે, 'રાતે સ્ત્રીઓ શા માટે રોતી હતી?' આ પ્રમાણેનો શાહનો સવાલ સાંભળી ગંગ કવીએ કહ્યું કેઃ—

નદી પાર ખેતી કરે, અરૂ પરઘર ચોરી જાય;
બાલે કથંકી કામની, (૫૯) તીનુ બુરી બલાય.

માટે રાતી હતી.' આ પ્રમાણે ગંગ કવીના ઉત્તર સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને અમુલ્ય શીરપાવ આપી ગર્વાનંદી બન્યો.

વારતા પંચાણુંમી.

બે ભેદ ભરેલા મુસાફરો.

એક દીવસે શાહ દરબાર ભરીને પોતાના મનોહર બાગમાં બેઠો હતો તેવામાં ત્યાં બે મુસાફરો આવીને હાજર થયા. અને તેઓ કોણ હતા તે પારખી કાઢવા માટે શાહને અરજ કીધી. તેમની આ અરજ સાંભળી શાહ અને દરબારીઓ તેમની તરફ આશ્ચર્ય પામીને જોવા લાગા. તે એક મેકને મળતાં આવતા હતા તેથી તેઓ કોણ છે તે પારખવું બહુજ કઠીણ કામ હતું.

નીમીશવાર વિચાર કર્યાં પછી શાહે તમામ દરબારીઓને કહ્યું કે, 'આ મુસાફરો કોણ છે તે પારખી કાઢો ?' હવે કેમ કરવું તેના વિચારમાં બધા પડયા. આખરે બીરબલે તેમ કરવાની હામ બીડી. બીરબલે બંને મુસાફરોને આસન આપી બેસાડયા અને પછી એક મુસાફરને કહ્યું કે, 'હું પુછું તેના ખરા જવાબ આપશો ?'

પહેલા મુસાફરે હા પાડી.

બીરબલ—તમે કયાં રહો છો ?

પહેલો મુસાફર—હું દરેક ઠેકાણે રહું છું છતાં મારૂં એક ચોક્કસ સ્થાનક નથી.

બીરબલ—તમે શું કરો છો ?

મુસાફર—હું દોડનાર છું. અને આખી દુનીયાના દરેક ભાગમાં હું દોડું છું. જ્યાં બીજા કોઇનો પણ પ્રવેશ થઇ ન શકે એવા સઉથી ખાનગી ભાગમાં પણ વગર અટકાવે હું દાખલ થઇ શકું છું.

બીરબલ—તેમારી સત્તા કેટલી છે તથા બીજું પણ તમારે વિષે જેટલું જણાવી શકતા હો તેટલું મને કહી દો.

મુસાફર—મારી સતા ઘણી છે. હું માત્ર આ દુનીઆ ઉપરજ ફરતો નથી પણ આકાશમાં પણ ફરી શકું છું. મને જોતાંજ સાગર અને ભુમી કંપવા મંડી જાય છે, અને જંગલના મોહોટા ઝાડો જડ-મુળથી ઉખડી જાય છે. હું જ્યારે ફરવા નીકળું છું, ત્યારે દરેક જણને મારતો જઉં છું. પણ મને પકડી રાખવાની કોઇ સત્તા ધરાવતો નથી. દરેક જણ મારૂં નામ જાણે છે, છતા કોઇએ મને દીઠો નથી. મારા વડેજ બધું છે. હું ન હઉં તો આ ભુમીમાં ઘણી ઉથલ પાથલ થઇ જાય.

બીરબલે વીચાર કરીને કહ્યું કે, 'ઠીક.'

મુસાફર—ત્યારે કહો હું કોણ છું ?

બીરબલ—જરાક ઉભા રહો. આ તમારા ગોઠીયાને સવાલ પુછવા છે તે પુછી લઉં. પછી બંનેને એક સામટો જવાબ આપું. પછી બીજા મુસાફરને પગથી તે માથા સુધી તપાસીને બીરબલે પુછ્યું કે, 'તમે કયાં રહો છો ?'

બીજો મુસાફર—હું દરેક સ્થળે રહું છું. મારા વગરનું કોઇ પણ સ્થળ ખાલી નથી.

બીરબલ—તમારી સત્તા કેટલી છે?

બીજો મુસાફર—પહેલા મુસાફરના જેટલીજ મારી સત્તા છે.

બીરબલ—તેના જેટલા તમે નુકશાન કરતા છો કે નહીં?

બીજો મુસાફર—હું નુકશાન કરૂં છું, પણ લોકો મને પાપી તરીકે ગણતા નથી. તેમ મને શીક્ષા પણ કરતા નથી.

બીરબલ હજી તમારે કાંઇ વધારે કહેવું હોય તે કહી દો.

બીજો મુસાફર—મારે માટે કહેવું થોડુંજ છે. આ મારા ગોઠીયા મુસાફર વગર હું જીવીજ શકું. જેટલી એની ગતી છે તેટલી મારી પણ ગતી છે. મારા વગર મનુષ્ય પ્રાણી કોઇ પણ ખાલી નથી, તેમજ જીવી ન શકે. મને પાંજરા જેવી વસ્તુમાં પોપટની પેઠે બંધ કરી રાખવામાં આવે છે આ મારો ગોઠીયો મુસાફર મને દરેક રીતની મદદ કરે છે. હું એનો આભારી છું.

બીરબલ—ઠીક. સમજ્યો. આ સીવાય બીજું કાંઇ જણાવવા જેવું છે?

બીજો મુસાફર—ના, હવે કાંઇ વધારે જણાવવા જેવું રહ્યું નથી. માટે કહો જોઇએ હું કોણ છું?

હવે આ બંનેને બીરબલ શો જવાબ આપે છે તે જાણવાને દરેક દરબારીઓ આતુર થઇ રહ્યા. બીરબલે શાહ તરફ જોઇને કહ્યું કે, 'હજુર! હવે આપ હુકમ કરો તો બંને મુસાફરો કોણ છે તે હું જાહેર કરૂં.'

શાહ—બીરબલ ! ખુશીથી કહો.

બીરબલ—આ પહેલો મુસાફર પવન છે અને બીજો મુસાફર મન છે.

પોતાના સવાલનો જવાબ મળતાંજ બંને મુસાફરો 'વાહ! વાહ!' કરતા ત્યાંથી ઉઠીને ચાલતા થયા. પણ શાહ તેઓને એમને એમ જવા દે એવો ન હતો. શાહે સીપાઇઓને આજ્ઞા કરી કે, 'આ બંને મુસાફરોને પાછા અહીં લાવો.' પહેલા મુસાફરો, જેઓ હજી દરવાજા સુધી ગયા હતા તેમને બાદશાહના હુકમથી પાછા લાવવામાં આવ્યા. શાહે તેમને સત્કાર પુર્વક બેસવા કહ્યાથી તેઓ બેઠા. પછી શાહે કહ્યું કે, 'તમે મારી દરબારમાં આવી એમને એમ ચાલ્યા જાઓ તે ઠીક નહીં. તમે હવે અહીંજ રહો.

એક મુસાફરે કહ્યું કે, 'અમે ઘણા શહેરોમાં ફર્યા, પણ અમારા સવાલનો જવાબ કોઇએ ન આપ્યો તે આપની દરબારમાં મળ્યો. આ ભુમીમાં પણ બીરબલ જેવાં રત્નો પડ્યાં છે એવી અમારી ખાત્રી થઇ તેથી અમે અમારે સ્થાને જઇએ છીએ.'

શાહે પુછ્યું કે, 'તમે કોણ છો ? અને ક્યાંના રહીશ છો ?'

એકે કહ્યું કે સરકાર ! દક્ષિણના રહીશ છીએ. પણ બાલપણમાંથીજ અમારે કાશીમાં રહેવું થયું હતું અને ત્યાંજ રહી ભણ્યા છઇયે. અમે બંને ભાઇઓ છઇએ, અમારા પીતા અમારે માટે થોડીક પુંજી મુકી ગયા હતા. પીતાના મરણ બાદ અમે સ્વદેશ તરફ ગયા' ત્યાં અમારા સંબંધીઓ વીષે શોધ કીધી પણ કોઈ ન જણાયાથી અમે પવન તથા મનના નામ ધારણ કરી મુસાફરીએ નીકળ્યા અને

ગામોગામ અને નગરે નગર ફરતા અમે કાણુ છીએ તે વીષે સવાલ પુછતા બે વરસ ફર્યાં. પણ કાઇએ અમારા સવાલનો જવાબ ન આપ્યો. પણ આજ રોજ આપના દરબારમાં આ પુરૂષ રત્નથી અમે જવાબ મેળવ્યો. હવે અમે કાશીમાં જઇને રહેશું.'

શાહે તેમને બીજા કેટલાક સવાલ પુછી તેઓ પંડિત છે એવી ખાત્રી કરી પોતાની પોતાની પાસે રાખ્યા.

વારતા છનુમી.

હથેલીમાં હાથી ડુબ્યો.

એક દીવસે એક બેગમ સવારના પહોરમાં ઉઠી મુખ ધોતી હતી તે વખતે કપાલ ઉપર ચોડેલો રત્નજડીત ચાંદલો તેના હાથમાં આવી પડયો. બેગમ સાહેબ પોતાના કપાળમાં ચાંદલો ચોડેલો છે એવી વાત ભુલી ગઈ હતી તેથી મોઢું ધોતાં તે પાણીમાં પડયો. આ ચાંદલામાં હાથીનુ ચીત્ર હતું. તેથી જાણે હથેલીમાં હાથી ડુબ્યો ન હોય ? એવો ભાસ થતો હતો. આ વાત બેગમે શાહને કહી. થોડીવાર પછી ગંગ વગેરે ત્યાં આવ્યા તેમને શાહે પુછ્યું કે, હથેલીમાં હાથી કેમ ડુબ્યો !

ગંગે કહ્યું કે, સરકાર ! એમાં તો કાંઇક રસાલંકાર જણાય છે.

સાંભળો:—

સવૈયા

સોલ સિંગાર સજી અતિ સુંદર, રૈન રમી સો પિયા સંગ રાની,
ઉઠ પ્રભાત કમલમુખ ધોવત, ટીકી ખસી હથેલી લીપટાની.
તામે ચિત્ર હતો ગુજરાજ, અજીવક ઝુમક કાહુ પીછાની,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબર, કુબત હાથી હથેરીકે પાની.

ગંગનું બોલવું સાંભળી આનંદ પામી શાહે કહ્યું કે બારોટજી ! કાંઇક બીજું સંભળાવો

ગંગે કહ્યું કે, 'જેવો માલેકનો હુકમ:

સવૈયા.

ગ્યાન ઘટે કોઇ મુંઢકી સંગત, ધ્યાન ઘટે બીન ધીરજ લાએ
પ્રીત ઘટે કોઈ મુંગેકે આગે, ભાવ ઘટે નિતહિ નિત જાએ.
શોમ ઘટે કોઇ સાધુકી સંગત, રોગ ઘટે કુછ ઓખડ ખાએ.
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબર, દારીદ્ર ઘટે હરિ ગુણ ગાએ.

આ વાણી સાંભળતાજ શાહ બહુ ખુશી થઇ ગંગને શાબાશી આપી.

બીરબલ આ લાગ જોઈ વધારે વાણી વિનોદ કરાવવાના વિચારથી કહ્યું કે, ' હજુર! ગંગ બારોટ તે કાંઇ જેવા તેવાછે! બારોટમાં શિરોમણી છે.'

ગંગે ધીમેથી કહ્યું કે, ' એ બધા પ્રતાપ નામવર શાહનો છે

બીરબલે કહ્યું કે, ' પણ એમાએ પોતામાં રતિ જોઇએ. રાત વગરનું કાંઈ નથી.'

ગંગે કહ્યું કે, ' પુરૂષમાં જ્યાં સુધી રતિ ન હોય ત્યાં સુધી તે

નકામો છે. સાંભળો.

સવૈયા.

રતિબિન રાજ રતિબિન પાટ, રતિબિન છત્ર નહિ એક ટીકા.
રતિબિન સાધુ રતિબિન સંત, જોગ ન હોય જતીકા.
રતિબિન માત રતિબિન તાત, રતિબિન માનસ લાગત ફીકા.
કવિ ગંગ કહે સુનો શાહ અકબર, નર એક રતિબિન એક રતિ કા.

હજુર! રતિ વગર બધુંજ ફોકટ છે.' આ સાંભળી શાહે તેને શાબાશી આપી.

દુહો.

સબ નદીઅનકા નીર હે, ઉજવલ રૂપ નિધાન,
શાહ પુછે કવિ ગંગકું જમનાકયું ભઇ સ્યામ ?

કેટલીકવાર સુધી કેટલોક વિનોદ ચાલ્યા પછી શાહે પુછ્યું કે, 'ગંગજી! બધી નદીઓના પાણી ઉજળા છે છતાં આ જમુનાનદીના પાણી કેમ કાળા છે ?'

ગંગે કહ્યું કે, 'ખાવીંદ! આપ સુનીએ.

સવઈયા.

જા દિનતેં જદુનાથ ચલે, બ્રજ ગોકુલસેં મથુરાં ગિરિધારી.
તાં દિનતે બ્રજનાયિકા સુંદર, રંપતિ ઝંપતિ કંપતિ પ્યારી.
ઉનકે નૈનનકી સરિતા ભઇ. (જેસે) શંકર સીસ ચલે જલભારી.
કવિગંગ કહે સુન શાહ અકબર, તાં દિનસે જમુના ભઇ કારી.

શાહ આ સાંભળી વધારે આનંદ પામ્યો. અને એક કીમતી સરપાવ ગંગને આપ્યો.

ભાગ અગીયારમો.

વારતા સતાણુંમી.

દાંત આપ્યા છે તે ચાવણું આપશેજ.

એક દીવસે સાંજના શાહ અને બીરબલ છુપે વેશે ફરવા નીકળ્યા. તેમને સાદા વેશમાં ગંગ સામો મળ્યો. ગંગે શાહ બીરબલનેન ઓળખ્યા, પણ શાહનું ધ્યાન તેની તરફ ખેંચાયું. તેણે બીરબલને કહ્યું કે, 'સામેથી ગંગ આવે છે તેને આપણી સાથે લઈએતો વધારે આનંદ થશે.'

બીરબલે શાહની મરજી જોઈ ગંગને બોલાવી તેને પણ પોતાની સાથે આવવા કહ્યું. ગંગે તે નોતરૂં ઘણી ખુશીથી કબુલ કર્યું. આ ત્રણે જણા ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા. તેઓ એક સાંકડી ગલીમાં પેઠા. આ ગલી બહુજ સાંકડી હતી અને ત્યાં ગરીબ હાલતના લોકો વસતા હતા. તેમાનો એક માણસ એક ખુણામાં બેશીને હાય અફસોસ કરતો હતો. તેને રડતો જોઈ ગંગે પુછ્યું કે, 'કેમ ભાઈ, તું શા માટે અફસોસ કરે છે? તને શું દુઃખ છે?'

પેલા દુઃખી માણસે કહ્યું કે, 'હું બે દહાડાનો ભુખ્યો છું, તેથી મારા નશીબ ઉપર અફસોસ કરતો બેઠો છું. હું આ શહેરમાં થોડા વખત પહેલાં આવ્યો છું. મારી પાસે થોડાક પૈસા હતા તેમાંથી આટલા દીવસ કાઢયા. મેં નોકરી અને ધંધો કરવાનાં બહુ ફાંફાં માર્યાં પણ હું તેમાં ફાવ્યો નહીં. આજ બે દહાડા થયા મારી પાસેના બધા પૈસા પુરા થઈ રહ્યા છે. હવે આ અંગ ઉપરના કપડા સિવાય

બીજું કાંઇ પણ મારી પાસે રહ્યું નથી. બીખ માગીને જીવવા કરતાં હું મરવું વધારે પસંદ કરૂં છું.'

તેની દયાજનક વાત સાંભળી ગંગે કહ્યું કે, 'જો ભાઇ સાંભળ.

મોર મેરૂ પર ચુગે, ચુગે હંસા જલ સરવર,
શેર જંગલમેં ચુગે, ચુગે પંછી જલ સરવર;
ગજ કદલીબન ચુગે, ચુગે પાતાળ ભુજંગમ,
મછ કછ સબહિં ચુગે, ચુગે ઘર બધિ તુરંગમ;
જીવ જંત સબહિં ચુગે, વાકી ગાંઠ કયાં ગર્થ હે,
ચિંતા મત કર નિશ્ચિંત રહે, પુરનહાર સમર્થ હે.

હે માનવી ! ધીરજ રાખ. જેણે દાંત આપ્યા છે તે ચાવણ આપશેજ. એ વાતની તારે ખાત્રી રાખવી.'

તેણે કહ્યું કે, 'ધીરજ રાખે રહેતી નથી ? હવે તો મારાથી વ્હાને ચલાય તેમ નથી. આજ છ છ રોજ થયા ભુખ કરતાં અરધુંએ ખાવાનું મળતું નથી. કટકો રોટલો મળે તો હું આખો મળ્યો સમજી સબુરી રાખું છું, પણ હવે તો મારી સબુરી રહે તેમ નથી. આજ રાતમાં મારો દેહ પાડીશ.'

આ વાત થતી હતી તેથી આ કોઇ ખરેખરોજ દયાને પાત્ર છે એવી શાહ અને બીરબલની ખાત્રી થઇ. તેથી શાહ બીરબલને ઇસારત કીધી એટલે બીરબલે પોતાની પાસેના પૈસા કાઢી એક કપડામાં લપેટી પેલાના હાથમાં આપીને કહ્યું કે, 'આ લે, એમાં થોડાક પૈસા છે, એનાથી તું તારૂં જોઇ લેજે. જીવ આપ્યાથી કાંઇ જેવાનો નથી. જીવતો નર ભદ્રા પામશે.'

આટલું કહી આ ત્રણે જણ ત્યાંથી ચાલતા થયા. પછી પેલા માણસે કપડું છોડી જોયું તો અંદરથી સોનાની વીસ અસરફી નીકળી. આટલા પૈસા તો તેને મન એક મોટી પુંજી જેટલા હતા. તેણે મરવાનો વીચાર છોડી દીધો, અને પોતાને આવી એનની વખતે મદદને કરનારને હજારો આશીર્વાદ આપતો તે પોતાને ઠેકાણે ગયો અને બીજા દીવસથી થોડો થોડો માલ ખરીદી આબરૂ અદબથી પોતાનું પુરૂં થાય એટલું કમાવા લાગ્યો.

આવી રીતે શુભ ધર્માદા કરી શાહ અને બીરબલ હજારે ગરીબ માણસોના ખરા અંતઃકરણના આશીર્વાદ મેળવતા હતા.

વારતા અઠાણુંમી.

ભાટનો દીકરો જન્મથીજ ભાટ.

થોડા દીવસ પહેલાં શાહ આગળ વાત થઇ હતી કે, ભાટનો દીકરો માતાના ગર્ભમાંજ શીખીને ભાટ થાય છે અને તે ઉપર ગંગ કવીએ સરત પણ કીધી હતી. તે પ્રમાણે ગંગની પુત્રી ગર્ભવતી હતી તેને શાહે પોતાના જનાનામાં રાખી હતી. થોડા દિવસ વીત્યા પછી ગંગની છોકરીને પાલખીમાં બેસાડીને તેને ઘેર મોકલી દીધી અને તેના છોકરાને પોતાને ત્યાં રાખી તેની સારી રીતે બરદાસ્ત લેવા માંડી. એમ કરતાં તે છોકરો સાત વરસનો થયો. પણ શાહ આ વાત ભુલીજ ગયો હતો.

એક સમે શાહ મહેલમાં બેઠા હતા તે વખતે બીરબલ, ગંગ વગેરે પાંચ સાત દરબારીઓ આવી ચડયા. ગંગને જોઈ જરા ગમત કરવાના વીચારથી બીરબલે કહ્યું કે, 'કેમ બારોટજી હવે પેલું પારખું ક્યારે બતાવો છો ?'

ગંગ—ખુદાવીંદના હુકમનીજ ખોટી છે.

શાહ—ત્યારે આવતી કાલેજ એ બાબતનું આપણે પારખું જોઇશું.

ગંગ—એમ નહીં, એને માટે તો આઠ દિવસ પહેલાં તૈયારી થવી જોઇએ.

શાહ—તેમ કબુલ છે. આજથી આઠમે દિવસ આપણે એ માટે ઠરાવીએ. બીરબલ બાદશાહી બાગમાં એ માટે મોટો માંડવો નંખાવો અને તે દીવસ જાહેર તહેવાર તરીકે પળાવો.

બીરબલે તે માટેના જોઇતા હુકમ અમલદારોને આપી દીધા. આઠમો દિવસ થતાં સહવારના રાજબાગમાં ખુબ ધામધુમ મચી રહી. લોકો સારાં કપડાં પહેરી ટોળાબંધ ત્યાં જવા નીકળ્યા. એક બાજુ શાહ અને તેના દરબાર માટે ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. બીજી બાજુ જનાના માટે પરદાઓ બાંધી લીધા હતા. તેમાં બાદશાહી જનાનાની સ્ત્રીઓ ઉપરાંત દરબારીઓ તથા શ્રીમંતોની સ્ત્રીઓ આવીને બેઠી હતી. એક તરફ શહેરના અમદારો માટે બેઠકો હતી. પ્રજાને માટે સઉથી વધારે જગા રાખવામાં આવી હતી ત્યાં લોકો કીડીની પેઠે ઉભરાઇ જતા હતા. વચ્ચે રાખેલા ચોકમાં અઢાર ભાટોને લઇને ગંગ બેઠા હતો. ગંગની છોકરીનો છોકરો જે સાત વરસનો બાળક હતો

તેને લાવીને તેમની સામે બેસાડયો. આ બાળક બાદશાહી જનાનામાં ઉછરી મોટો થયો હતો તેથી તે બધી મુગલાઇ રીત શીખ્યો હતો.

બાદશાહ અને દરબારીઓ આવી બેઠા પછી બાદશાહે ગંગને કહ્યું કે, 'ગંગ ! હવે ભાટનો છોકરો જન્મથીજ ભાટ જન્મે છે એ વાત ખરી કે ખોટી, તે હવે પ્રત્યક્ષ પુરાવા રૂપજ થશે.'

ગંગે કહ્યું કે, 'હજુર ! આ છોકરાને અમારી નાતના કાંઇ પણ સંસ્કાર થયા નથી. માટે પ્રથમ એના સંસ્કાર કરી અમે અમારી નાતમાં લઇએ તોજ સરસ્વતી દેવી પ્રસન્ન થઇ એની જીભે આવી બેસે.'

શાહ—એમ કરો.

ગંગે તે છોકરાનો સંસ્કાર કરી ભાટનો પોશાક પહેરાવી ચોતરફથી ઘેરી લઇને બધા ભાટો કવિત લલકારવા લાગ્યા. ગંગે સૂર્યને નમસ્કાર કરી કહ્યું કે, 'હે સુર્ય દેવ ! મારા વંશની લાજ રાખજો.'

કવિત લલકારવા પછી ગંગે શાહને કહ્યું કે, 'સરકાર ! થોડીસી સુનીયે ?

સુનરે શાહ અકબ્બર દિલ્યનકો,
યેહી હેત પ્રીત ક્રિયા ભાટનકી;
એક ચંચલ અંક બસેહે વંશમે,
દેખ ગર્ભમે લડકે પઢ્યનકી:
પરનર પાસ ન રહે પરવસમેં,
હે મુશગો જાત કલ્યનકી;
કવિ ગંગ કહે યેહી ભાટકો જાયો,
અસલ સ્વરૂપ જાત મન્યનકી.

આમ બોલતાંની સાથેજ ગગે પોતાના વંશની ધ્વજા છટાથી ફેરવી અને પછી તેનો હાથ પકડી શાહ આગળ લઈ જઈ કહ્યું કે, "બોલ બેટા તારી મરજીમાં આવે તે.' આમ કહેતાંની સાથે તેના કંઠમાં માળા અરપણ કીધી.

તેજ ઘડીએ પહેલા સાત વરસના ભાટના છોકરાએ સભા મજાવી મુકી.

અકબરશાહ બાદશાહ હુમાયુકે નંદન,
ભાટકે રંગણ, એક થોરાશા એક થોરાસા;
દો જંજર દે, દો પંજર દે, એક ચાંદીકા એક સોનેકા.
દો બેલ દે, એક તીસકા એક બતીસકા:
દો ઘોડા દે, એક કચ્છકા એક ભુજકા,
દો ઉંટા દે, એક લાહોરકા મુલતાનકા;
દો હાથી દે, એક સંગલકા એક દીપકા,
દો મુરગે દે, વો બોલે રાત ગુજારકા,
દો પોપટ દે, વો લેવે નામ કીરતારકા,
દો કુતે દે, વો છોટે છોટે કાનકા;
દો ભાટણી દે, જેસા ફુલ ગુલાબકા,
દો ગઉવા દે, ગોવાલણ ગોવાલ લાલકા,
દો ભેંસાં દે, હાંકનવાળા સાથકા,
દો કુનબી દે, વો ખેડે ગારા ભાતકા,
દો પલંગ દે, છત્તર આછા સંગાતકા,
દો ગોલી દે, કામ કરે ઘર સમાલકા,
ઝટક ઝુટક પલંગ બીછાવે, સોવે લડકા ભાટકા.

સાત વરસના આ ભાટના છોકરાની વાણી સાંભળતાંજ જોવા આવનારાઓએ શાબાશીના પોકારોથી વધાવી લીધો. આ જોઈ શાહે તરત પોતાના ગળામાંનો હાર કાઢીને તે ભાટ પુત્રને પહેરાવી દીધો. ભેટ સોગાદોનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. જ્યારે પોકારો કરતા બધા બંધ થયા ત્યારે શાહે બીરબલને કહ્યું કે, બીરબલ! ગંગનું કહેવું સાચું છે. ભાટનો દીકરો માના પેટમાંથીજ ભાટ જન્મે છે.' બીરબલે કહ્યું કે, 'એમાં જરાએ જુઠું નથી.' આમ કહી બીરબલે પોતાની સાલ ગંગને ઓઢાડીને માનથી તેને પોતાની પાસે બેસાડયો. પછી મેળાવડો હસતો રમતો બરખાસ્ત થયો.

શાહ પણ તે દીવસથી ગંગ ઉપર પ્રસન્ન રહેતો અને તેની છોકરીના છોકરાને વારંવાર પોતાની પાસે બોલાવી, તેની મધુરી વાણી સાંભળી આનંદ પામતો અને તેને મ્હોટી બક્ષીસો આપતો.

વારતા નવાણુંમી.

સવા ગજની ચાદર.

એક વખતે શાહે સવા ગજ લાંબી પહોળી ચાદર તૈયાર કરાવી. તે ચાદર થઇ આવી એટલે પોતાના કેટલાક હાજી હા કરનાર દરબારીને પાસે બોલાવીને કહ્યું કે, 'હું બીછાના ઉપર સુઈ જઉં છું. આ ચાદર મને ઓઢાડી દો. એનાથી મારૂં આખુ શરીર ઢંકાવું જોઇએ.' આમ કહી શાહ બીછાંના ઉપર સુતો, અને એક દરબારીએ આવીને અંગ ઉપર ચાદર ઓઢાડી. જો પગની તરફ ચાદર ખેંચી તો

છાતી અને મોઢું ઉઘાડું રહી ગયું અને માથા તરફ ખેંચ્યા તો પગ ઉઘાડા રહી ગયા, વારેવાર મુશ્કેલીઓ કરી. બીજા દરબારીઓએ હીકમત કરી જોઇ પણ કાંઇ વળ્યું નહીં. આખરે બીરબલ આવ્યો. તેને એક દરબારીએ કહ્યું કે, 'શાહને આ ચાદર ઓઢાડવી છે તેનું શું કરવું ?

બીરબલે થોડીવાર વીચાર કર્યો પછી કહ્યું કે, 'એ ચાદર મારા હાથમાં આપો એટલે હું પણ જરા મહેનત કરી જોઉં.'

જેના હાથમાં ચાદર હતી તેણે બીરબલને આપી. પોતે આટલી મહેનત કીધી તે છતાં ચાદર શાહને ઓઢાડી ન શકયા તો આ બીરબલ તે શી રીતે ઓઢાડશે તે વીશે તેમને વીચાર થયા.

બીરબલે પોતાના હાથમાં ચાદર લઈ શાહના પગ બેવડા વાળી દીધા અને ચાદર ઓઢાડી દીધી. તેનાથી શાહનું આખું અંગ ઢંકાઇ ગયું પછી શાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'બીરબલ ! મારા પગ વાંકા કેમ વાળ્યા ? એનું કારણ શું ?

બીરબલે કહ્યું કે, 'હજુર ! એતો પગ જોઇને પાથરણું તાણવું જોઇયે ? લાંબે પગે કાંઈ ટુંકી ચાદર ઓઢાય ?' બીરબલની આ યુક્તી જાણી શાહે તેને ખુબ શાબાશી આપી.

વારતા એકસોમી.

મુર્ખની મીત્રતાઈ.

એક સમે શાહ જુજ દરબારીઓ સાથે બેસી ગામ ગપાટાની

વાતો ચલાવી રહ્યા હતા. તેમાં મુર્ખની મીત્રતાઇ વીશે વાત નીકળતાં ગંગે કહ્યું કેઃ—

સવૈયા.

ગંગ તરંગ પ્રવાહ ચલે ઓર, કુપકો નીર પીઓ ન પીઓ.
અબ રદે રઘુનાથ બસે તો, ઓરકો નામ લીઓ ન લીઓ.
કર્મ સંજોગ સુપાત્ર મીલે તો, કુપાત્રકો દાન દીઓ ન દીઓ;
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબર, મુરખ મીત્ર કીયો ન કીયો.

શાહે તેને શાબાશી આપીને કહ્યું કે, 'રંગ છે ગંગ તારા વીચાર રૂપી તરંગને ? તારા વગર બીજો કોણ આવા સમયસુચક વાક્યો કહી સંભળાવે ?'

ગંગે કહ્યું કે, 'સરકાર ! જરાક બાકી રહ્યું છે તે સાંભળો.

કવિત.

ધન દેવે ધામ બાતકો બિશ્રામ દેવે,
રાજકી લગામ દેવે એશો મીત્ર પેખ્યો હે;
સમયાનુકુળ રેવે ભુલ થાપ નહિ દેવે,
નિષ્કપટ ન્યાયી કુડકપટ જીને છેકયો હે;
બાત ગુપ્ત રાખે દાખે બોલ ના કદી ઉથાપે,
પ્રકૃતિ પિછાની જાની લાયક મન લેખ્યો હે;
કહત હે કવિ ગંગ સુનો મેરે દિલ્હીપતી,
સમયપેં સીસ દેવે એસો કોઇ દેખ્યો હે ?

શાહે તુરત એક કીમતી શાલ મંગાવી ગંગને ઓઢાડી દીધી.

વારતા એકસો એક.

વ્રજ ભાષાની બલીહારી.

એક સમે શાહ પોતાના એકાંત ભુવનમાં બેઠો હતો તે વખતે તાનસેન ત્યાં હાજર હતો. તેણે કેટલાક પદો ગાયા પછી સુરદાસજીનું પદ ગાયું.

જસોદા બાર બાર યું ભાખે,
હય કો બ્રજમેં હેતુ હમારો,
ચલત ગોપાલહી રાખે.

શાહે આ પદ સાંભળીને તાનસેનને પુછ્યું કે, 'આ પદનો શ્યો અર્થ થાય છે તે તો જરા કહો?'

તાનસેને કહ્યું કે, 'ખાવીંદ! જસોદા વારંવાર કહે છે કે, આ બ્રજમાં કોઈ અમારો એવો હેતુ છે કે, ગોપાળને જતા અટકાવે?' આ પ્રમાણે શાહને સમજાવી થોડી વાર પછી તાનસેન સલામ ભરી ચાલતા થયા.

એટલામાં બીરબલ આવ્યો. તેની સાથે શાહે નહીં જેવી વાતો કરી. કારણ કે તેનું લક્ષ તો સુરદાસના પદમાં ભરાયું હતું. તાનસેને સમજાવેલો અર્થ તેના મગજમા બરાબર બેઠો ન હતો. તેથી તેણે બીરબલને તે પદ સંભળાવી તેનો અરથ પુછ્યો. બીરબલે કહ્યું કે, 'હજુર! બાર બાર એટલે ઘેર ઘેર. જસોદા ઘેરઘેર ફરીને એમ કહે છે, આ બ્રજમાં અમારો એવો કોઇ હેતુ છે કે, ગોપાલને જતા અટકાવે?

બીરબલના કહેવા પછી થોડી વારે રાજા ટોડરમલનું ત્યાં આવવું થયું. તેને પણ શાહે આ પદનો અરથ જાણવા માગ્યો. તોડરમલે કહ્યું કે, 'હજુર ! એનો એવો અર્થ થાય છે કે, 'બાર એટલે પાણીનો દરવાજો. જસોદા ઘાટે ઘાટે ફરીને એમ કહે છે કે, આ બ્રજમાં અમારો એવો કોઇ હેતુ છે કે, ગોપાલને જતા અટકાવે.'

આ પ્રમાણે એક બીજાથી થોડા જુદા પડતાં અરથ સાંભળીને શાહ વીચારમાં પડયો. એમાંથી કયો અરથ સાચો તે વીશે તેને કાંઇ નીશ્ચય થયો નહીં. એટલામાં કવિ અબુ ફઇઝીનું ત્યાં આવવું થયું. શાહે તેને પણ તેજ પદનો અરથ પુછયો, અબુ ફઇઝીએ કહ્યું કે, 'બેસેક ખાવીંદ ! બાર એટલે પાણીનો દરવાજો અથવા આંખમાંથી પડતાં આંસુ, જસોદા રડતી રડતી એમ કહે છે કે, આ બ્રજમાં અમારો એવો કોઇ હેતુ છે કે, ગોપાલને જતા અટકાવે?'

આતો વળી ચોથો અરથ નીકળ્યો. કોઇનો અરથ એક બીજાના અરથને મળતો આવ્યો નહીં. આમ વીચાર કરતા હતા એટલામાં સોદાગર ખાજા જંગ આવ્યો, તેને શાહે આ પદ પુછતાં તેણે કહ્યું કે, 'સરકાર ! બાર એટલે મહેલ. જસોદા મહેલે મહેલે ફરીને કહે છે કે, આ બ્રજમાં કોઇ એવો અમારો હેતુ છે કે ગોપાલને જતા અટકાવે !'

તે સાંભળી શાહ પાછો વીચારમાં પડયો. આમાંથી કયો અરથ સાચો માનવો તે તેને સુઝયો નહી. એટલામાં નવાબ ખાનખાનાની સ્વારી ત્યાં પધારી. નવાબ સાહેબ એ પદનો અરથ કેવો કરે છે તે જાણવાનું શાહનું મન થયું તેથી તેણે તેને પણ એ પદનો અરથ પુછયો. શાહનું પદ સાંભળી નવાબ સાહેબે થોડીવાર વીચાર કરીને પુછયું

કે, 'હજુર ! આ પદનો અરથ મને પહેલાં પુછ્યો છે કે, બીજા કો-ઇને પુછ્યો હતો ?'

શાહે કહ્યું કે, 'તમારા પહેલા બીજાઓને પણ તે પુછવામાં આવ્યો હતો.'

નવાબે પુછ્યું કે, 'તેમણે શો અરથ કર્યો હતો ?'

શાહે દરેકનો અરથ કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળીને નવાબ ખાન-ખાનાએ કહ્યું કે, 'સરકાર ! સઉ સઉ પોત પોતાની જાત ઉપર ગયા છે. તાનસેન જાતે ગવૈયો. તેના ગાયનની અંદર વારંવાર ટોમ ટોમ થયા કરે છે તેથી તેણે બારબારનો અરથ ઘડી ઘડી કીધો. બીર-બલ જાતનો બ્રાહ્મણ તે ઘરોઘર ફરનારો તેથી તેણે બારનો અરથ ઘર કીધો. રાજા ટોડરમલ મુત્સદી પડયો તેથી બારનો અરથ વાટ કીધો. પછી તો આપણા શાહેર ફૈઇઝી. કવિને કરૂણા વધારે પસંદ હોય છે તેથી તેને તો રડવુંજ યાદ આવે છે. સોદાગર ખાનજંગ તો આખો દીવસ અમીર ઉમરાવો અને શાહના મહેલમાં જનાર તેથી તેણે મહેલ અરથ કીધો. એનો અરથ તો જુદોજ છે.'

શાહે કહ્યું કે, 'ત્યારે તું કહે.'

નવાબે કહ્યું કે, 'બાર એટલે શરીરના બાલ-રૂવાં થાય છે. જ-સોદાના રૂંવે રૂંવાં એમ કહે છે કે, આ બ્રજમાં અમારો એવો કોઇ હેતુ છે કે, ગોપાલને જતા અટકાવે ?'

અકબરે કહ્યું કે, 'નવાબ સાહેબ ? એ તો બ્રજ ભાષાની ખુ-લાહારી છે. આ પદના બીજા પણ જેટલા અરથ કરશો તેટલા થશે. આમાંથી કાઇનો પણ અરથ ખોટો છે એમ કહેવાય નહીં.'

આમ કહી શાહ ત્યાંથી ઉઠીને જનાનામાં ગયો, અને ત્યાં પણ રાણીઓ આગળ બ્રજભાષાના ઉપલા પદના થયેલા અરથ સમજાવી, તે ભાષાની બલીહારી ગાઈ.

ભાગ બારમો.

વારતા એકસો બે.

વગર વિચાર્યું કરનાર પસ્તાય છે.

એક સમે મોહોર્રમની કતલની રાતે ઓલીયાની દરગાહમાં બીરબલ પોતાના છોકરાને સાથે લઇ શાહના પ્યાર માટે પગે લાગવા ગયો હતો, તે વખતે બીરબલના છોકરાના પગમાં ઘણી કીમતી ઝીક ટપકીથી જરેલી મોજડીઓ હતી તે દરગાહમાં જતી વખતે પગમાંથી ઉતારી પગે લાગવા ગયો હતો, પગે લાગી પાછા ફરતાં એક મોજડી ગુમ થઇ ગયેલી જણાઇ, લોકોની બહુ ઠઠ હોવાથી મોજડીની શોધ લાગી નહી. તેથી બરબલ એક મોજડી લેઇ પોતને ઘેર ગયો. મોજડી ઠોકર ખાતી ખાતી છેક ઓલીઆની કબર નજીક જઇ પડી. દરગાહ બંધ કરવાનો વખત થયો ત્યારે પઇસા વગેરે સમેટી લેતાં મોજડી નજરે પડી તે ઉપાડીને જોઇ તો મહામુલ્યવાન લાગી. આ મોજડીને હાથમાં લઇને પગે લાગવાને આવેલા લોકોએ કહ્યું કે, 'આ મોજડી કાંઈ આદમ જાતની નથી, પણ નકી ઓલીઆ પીરની હોવી જોઇએ નહી

તો કબર નજીક ક્યાંથી હોય ? ખચીત ઓલીઆની આ પ્રસાદી છે. એમ માની ઓલીઆના મહા પ્રસાદને સર્વે મુસલમાનો તોબાહ સાહેબ એમ બોલતા માથે આંખે અડાડી ગાલે લગાડવા લાગ્યા. બાલ બચ્ચાંને અને બીબી વગેરે તમામ લોકને માથે આંખે અને ગાલે ઉપરનો શબ્દ બોલતાં અડકાડતાં હતાં. અને પોતાને બહુ ભાગ્યશાળી સમજતા હતા. સહવાર પડતાંજ તે ઓલીઆનો મુજાવર તે મોજડીને લઇને શાહ પાસે જઇ રાતની બનેલી હકીકત કહી સંભળાવી. તેથી શાહ ઘણો ખુશી થઇ પોતે તથા પોતાની હુરમ વગેરે તે મોજડીને માથે આંખે અને ગાલે અડાડી તોબા સાહેબ એમ કહી પાક પરવર દીગારનો આભાર માન્યો. આ ધામધુમ ચાલી રહી હતી એટલામાં બીરબલ કચેરીમાં દાખલ થયો. તે જાણીને શાહે તરત ઓલીઆની ચમત્કારીક પ્રસાદની વાર્તા કહી મોજડી બતાવી. તે જોઇ બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર ! એતો મારા છોકરાના પગની મોજડી છે, જો આપની ખાત્રી થતી ન હોય તો એની જોડીની બીજી મોજડી મારે ઘરથી મંગાવી આપું. એમ કહી બીજી મોજડી મંગાવી મુકાબલો કરતા એકજ જાતની અને તેના છોકરાના પગનીજ જણાઇ. આ બને મોજડીનો મુકાબલો થતાંજ શાહ મુજાવર અને બીજા બધા મુસલમાનો શરમાઇ ગયા કે આપણે ઓલીઆનો પ્રસાદ સમજી માથે આંખે અને ગાલે બીરબલના છોકરાના પગની મોજડી અડાડી એ કેટલી બધી અણુ-વીચારી ભુલ થઇ છે. હશે હવે સબસે બડી ચુપ !' એમ કહી મુંગે મોઢે પોતપોતાને કામે લાગ્યા.

વારતા એકસો ત્રણ.

કાં પુતળું બાંધો કાં પુતળાં લો.

બુદ્ધિ હિમ્મત શરમ સુબળ, રહે ન એક ઠામ;
ઉત્તર એના આપવા, હાજર જવાબી કામ.

એક સમે શાહ દરબાર ભરી બેઠા હતા. દરબારમાં બારબલ ! જગન્નાથ, ગંગ, તાનસેન અને બીજા સાહેરો એકમેકને સવાલ જવાબ કરી રહ્યા હતા. આ ચાલતા સવાલ જવાબથી તમામ દરબાર લીન થઇ ગઇ હતી. એટલામાં જેને પગે સોનાના પુતળાંઓ બાંધેલાં હતાં. હાથમાં વિજય પતાકા રહી ગઇ હતી મહા સ્વરૂપવાન અને મજબુત શરીરવાળો એક બુદ્ધિશાળી બ્રાહ્મણ દરબારમાં આવીને ઉભો. દરબારમાં બેઠેલાઓને બે હાથે નમસ્કાર કરી બોલ્યો કે, 'હે શાહના શાહ અકબર ! તારી દરબારમાં નવ રત્નો બીરાજમાન છે. અને તે રત્નોવડે તું શોભી રહ્યો છે. તારા તે નવ રત્નોને દુનિયાનો પંડીત જીતી શકતો નથી. એમ મેં મારે કાને સાંભળ્યું છે. મોટા મોટા પીસ્તાલીશ રાજાઓને જીતી અને તેઓની પાસેથી એકેકું સવાશેર સોનાનું પુતળું બંધાવીને તમારી દરબારમાં દાખલ થયો છું. માટે શાસ્ત્રના વાદ વિવાદમાં મારી સામે ટકર ઝીલે એવા તમારા એકાદ રત્નને ઉભો કરો. પણ મારી સરત એટલી છે કે, જો મને કોઇ સંવાદમાં જીતે તો હું આ ૪૫ પુતળાં છોડી દઇને મારે રસ્તે ચાલતો જાઉં, ને ન જીતે તો તમારે સવાશેર સોનાનું પુતળું કરીને મારે પગે બાંધવું પડશે.'

આ બુદ્ધિશાળીના વચન સાંભળતાજ દરબાર વિસ્મય પામી. ઘણુ-વાર શાંત રહી, એક બીજાના મોઢા સામું જોવા લાગી. પણ કોઇ આની સાથે સંવાદ કરવાને ઉઠયું નહીં. આ જોઇ બાદશાહે તરત બીરબલને ઇસારત કરી. ઇસારત થતાજ બીરબલ ઉભો થયો અને કહ્યું કે, ' મહારાજ! કહો કે તમારે શું બાબત વીશે સંવાદ ચલાવવો છે.' તેણે કહ્યું કે, મારે માત્ર ચાર સવાલ પુછવાના છે તેનાજ જવાબ આપો. જો જવાબ નહીં, આપી શકશો તો સવાશેર સોનાનું પુતળું બાંધવું પડશે.' બીરબલે કહ્યું કે, ' તમારી શરત કબુલ છે. પણ તમે જો હારો તો આ તમારા પગે બાંધેલા પીસ્તાલીસ પુતળા છોડી દેવા પડશે. એ શરત કબુલ હોયતો સવાલ પુછો.'

સવાલ પહેલો—તમારી શરત કબુલ કરતા પહેલો સવાલ પુછું છું કે, ' આજ રાતે હું સુતો હતો તે વખતે પહેલા પહોરમાં કોઇ સ્ત્રીનો વેશ લઇને આવ્યું, અને મને કહ્યું કે, ઉઠ ત્યારે મેં તેને પુછ્યું કે, તમે કોણ છો? તેણે કહ્યું કે, હું મતી છું. મેં પુછ્યું કે તમે કયાં રહો છો? તેણે કહ્યું કે હું કપાળે રહું છું હવે એ કપાળે રહે છે તે તો ખરૂં પણ કોઇ વખતે તે આવી પાછી જાય છે કે નહીં ?

સવાલ બીજો—વળી બીજો પહોર થયો એટલે કોઇ સ્ત્રી આવી, તેને મેં પુછ્યું કે તું કોણ? તેણે કહ્યું કે, હું શરમ. તું કયાં રહે છે તો કહે કે હું આંખમાં રહું છું. તે તો ખરૂં; પણ તે ત્યાંથી કયારે આવી પાછી જાય છે?

સવાલ ત્રીજો—ત્રીજા પહોરમાં હું આ બે વાતોનો નિશ્ચય કરતો હતો, એટલામાં વળી કોઇ સ્ત્રીને વેશે આવ્યું. તેને જોઇને મેં પુછ્યું કે, તમારૂં નામ શું? તો કહે કે મારૂં નામ હીંમત. વળી મેં તેને

પુછ્યું કે, તમે ક્યાં રહો છો? તો કહે કે હું છાતીએ રહું છું. એ વાત ખરી; પણ એ કોઇ વખત ત્યાંથી ખસે છે કે નહીં?

સવાલ ચોથો—ચોથા પહોરમાં હું આ ત્રણે વાતોનો નિશ્ચય કરી રહ્યો નહતો; એટલામાં કોઇ તરેહવાર પોશાક પહેરીને આવ્યું. તેનો વેશ સ્ત્રીનો એ નહોતો તેમ પુરૂષનો પણ નહોતો. તેથી મેં વીસ્મય પામીને પુછ્યું કે, તમે કોણ છો? તો કહે કે હું બળ છું, ત્યારે કહ્યું કે તમે ક્યાં રહો છો? તો કહે કે હું શરીરમાં તથા હાથમાં રહું છું. હવે આ વાત ખરી છે. પણ બળ શરીરમાંથી તથા હાથમાંથી કોઇ વખત આઘું પાછું થાય છે કે નહીં? આ મારા ચારે સવાલના જવાબ આપો. તમારાથી આપી શકાય તેમ નહીં હોય તો પુનઃ બાંની ક્ષમા માગો.

બીરબલે કહ્યું કે, 'મહારાજ! ધીરજ રાખો. અભીમાનના ઘર ખાલી છે. હું પદ ધારણ કરનાર માણસ આ જગતને જીતી શક્યો છે? તો પછી શા માટે પાણીના પરપોટા પેંઠ ફુલી ગયા છો. આ અકબરની દરબારમાં બેસનારા તમારા જેવા અહંકારી નથી પણ વિદ્વાનોનું સન્માન કરનારા છે. તેલ જુઓ તેલની ધાર જુઓ પછી કુદકા મારજો. માટે હું તમારા ચારે સવાલોના જવાબ આપું છું તે સાંભળો.

તમારા પહેલા સવાલના જવાબમાં કહું છું કે, 'મતિ કપાળે રહે છે એ વાત તમારી ખરી છે. પણ જ્યારે કાળ આવે છે ત્યારે મતિને ફેરવી નાંખે છે. તે વખતે ગમે તેવો સમજુ પુરૂષ હશે તેની પણ મતી મોત ફેરવી નાંખે છે.'

તમારા બીજા સવાલના જવાબમાં કહું છું કે, 'શરમતો આંખ-

માંજ રહે છે એ વાત તમારી ખરી છે, પણ જ્યારે માણસને કામ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તે શરમ તે વખતે આંખમાંથીએ જતી રહે છે.'

તમારા ત્રીજા સવાલના જવાબમાં કહું છું કે, 'હીંમત છાતીએ રહે છે એ વાત તમારી ખરી છે પણ જ્યારે બીક માણસના શરીરમાં દાખલ થાય છે, ત્યારે હીંમત ખશી જાય છે.'

તમારા ચોથા સવાલના જવાબમાં કહું છું કે, 'બળ શરીર તથા હાથમાં રહે છે, એ વાત તમારી ખરી છે, પણ જ્યારે માણસને ઘડપણ આવે છે ત્યારે તે બળ તેમાંથી જતું રહે છે.'

આ ચારે સવાલના જવાબ દીધા પછી બીરબલે તેને પુછ્યું કે, 'કેમ મહારાજ! આ તમારા ચારે સવાલના જવાબ બરાબર છે કે નહીં? ના હોય તો સાફ ના કહોજો? અને બરાબર હોય તો તમારે પગેથી પીસ્તાળીશ પુતળા છોડી આપીને તમારે રસ્તે પડો. હવેથી કોઇ દીવસ મનમાં એવું અભિમાન રાખશો નહીં. આતો અદલ ઈનસાફી અકબર બાદશાહનું રાજછે તેથી જીવનદાન આપી છોડી દે છે.'

આ સાંભળી તે અભિમાની બ્રાહ્મણ શરમાઇ ગયો. અને તેનો મ્હોનો ચ્હેરો ફીકો પડી ગયો. આ સવાલના જવાબ સાંભળવાને બેઠેલી તમામ દરબારને બે હાથે આશીરવાદ આપીને તે બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, 'હે શાહના શાહ! તમારો સદા જય થાઓ! તમારી દરબારને આવી રીતે શોભાવી રહેલા રત્નોને જોઇ મને મહા આનંદ થયો છે. હું તર્કવાદી છું પણ શાસ્ત્રીવાદી નથી. શાસ્ત્રવાદીને જીતનાર તો દરેક સ્થળે મળી આવે છે. પણ તર્ક શાસ્ત્રી મળી આવતા નથી. તે તર્ક શાસ્ત્રીઓ તમારી દરબારમાં છે તે જોઇ મારા ગર્વનો નાશ થયો છે.' એ-

ટલું કહીને તેણે તરત પોતાને પગેથી પીસ્તાળીશ પુતળા છોડી તે ચાલતો થયો. બીરબલની આ મહાન શકતી જાણુતાજ તમામ દરબાર બીરબલને હર્ષની ગર્જના કરી વધાવી લીધો.

વારતા એકસો ચાર.

કીયા ન હોતો કર દેખો ?

એક માલખાઉ ગામમાં હરગોવન કરીને એક મહા ઠગ રહેતો હતો. તે કોઇ વખતે જુગારી બની જુગાર રમાડી પોતાનો શોક પુરો કરતો હતો. જુગાર રમતા ને રમાડતા ભાખરીના વાંધા પડતા તો કોઇ નવીન નીશાની વસ્તુઓ વેહેંચી લોકોને ફસાવી પૈસા હરણ કરતો હતો પણ તેના મનની મુરાદ પુરી થતી ન હોતી. પોતાની મુરાદ પુરી પાડવા માટે એક સારા ધનવાનને શોધતો હતો. થોડાજ દીવસમાજ તેજ ગામમાંથી મોહન નામનો એક ધનવાન તેના સપાટે ચડી ગયો. પછી જોઇ લીઓ તેની મજા ! એક બાજુ જુગારખાનું ! બીજી બાજુ નીશાની વસ્તુઓ વહેંચવાનું ખાતું ધમધોકાર ચાલવા લાગ્યું. રાત ને દીવસની કમાણી ઉછળવા લાગી. એટલામાં મોહન મૃત્યુ પામ્યો તે જોઇ હરગોવન ખુશી થયો. તે ગામમાં ધમાશા કાકા કરીને એક માણસ રહેતો હતો તે હરગોવન અને મોહનની બધી વાત જાણતો હતો. એક દીવસે હરગોવન ગાડીમાં બેશી રસ્તેથી જતો હતો તે જોઇને ધમાશા કાકાએ તેને કહ્યું કે, 'શું હકનો માલ હરામખોરો ખાશે !' આ સાંભળતાજ હરગોવીન મનમાં ગભરાયો અને તરત ઘેર આવી

તેનો ઘાટ ઘડ્યો. જો આ માણસને લાંબે રસ્તે મોકલાવીશ નહીં તો તે જરૂર મારૂં ભોપાળું ફોડી નાખશે. તે ભોળા સ્ત્રી પુરૂષોને ફસાવવામાં હમેશા ઉન્મદ બનતો. આવો વીચાર કરીને એકદમ દીલ્લીમાં આવ્યો અને અકબરની સમીપ આવી ફરીયાદ કરી કે, ' સરકાર ! ધમશા કાકા કરીને એક રખડતો બીનરોજગારી માણસ અમારા ગામમાં રહે છે તે મારે ઘેર આવી મારી સાથે વ.તો કરવા લાગ્યો. આ તેની વાતો ધન કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવું તે સંબંધીની હોવાથી હું તેનો હાથ પકડી મારા ઓરડામાં લઇ જઇ ગાદી પર બેઠા. મેં ચા મંગાવી તેને પાઇ; પાન ખવરાવ્યું અને તેની વાતમાં વધારે તેજ લાવવા માટે મે તેને એક સંકેત દવા ખવરાવી. જેનો નીશો આવતા તેણે તે વાતને આગળ ન ચલાવતા બંધ કરીને ચાલતો થયો. આ સમે રાતના દસ વાગ્યા હતા. તપાસ કરતાં જણાયું તો પેટી ઉપર રત્ન નથી. તેથી મને ધમાશા કાકા ઉપર શક ગયો, કે રખેને તે ચોરી ગયો હોય ! એમ ધારીને હું તેને ઘેર ગયો તે વખત તે પોતાના ઓરડામાં બેસીને મારૂં રત્ન તપાસતો હતો તે મેં જોયું. તે ઓરડો રસ્તે જતા માણસની નજરે પડે એવો છે.

પછી મેં તેને કહ્યું કે આ રત્ન મારૂં છે, અને તે તમે ચોરેલું છે, માટે મને આપો. નહીં તો હું તમારા ઉપર ફરીઆદ માંડીશ. ત્યારે ધમશાએ કહ્યું કે જાઓ સુખેથી ફરીઆદી કરો. તે વખતે તેના ઓટલા પર ચાર જણા બેસીને મીઠાઇ ખાતા હતા તેમને મારૂં રત્ન બનાવીને સાક્ષી રાખ્યા છે. માટે મહેરબાની કરી ને મારૂં રત્ન રૂ ૫૦૦૦ નું છે તે અગર રૂપીઆ અપાવશો.

જેવો પોતે હતો તેવાજ સાક્ષીઓ હતા. તે ચારે સાક્ષીઓ એકમેકને કહેવા લાગા કે આપણે હવે ચોરી કરવાની કાંઇ જરૂર નથી.

દરબારમાં જઇ સાક્ષી પૂરી આવીશું એટલે આપણા અસલ ભાઇબંધ જે હમણા નવા લીબાસમાં છે તે આપણને રૂ ૫૦૦ આપશે પછી આપણે પણ અસલ જુગારીઓને ધડીક ઝુકાવશું! સાક્ષીઓને સમજાવીને હરગોવન પોતાને ઉતારે ગયો.

અંતે સત્યની જય છે. સત્યજ તરે છે. પાપ છાનું રહેતું નથી, છાપરે ચઢીને પોકારે છે. અને તે દુરગંધની વાસ છે. માટે જેમ દુરગંધ લેવા ચહાતું નથી. તોપણ તે સઉના નાક સુધી જઇ પહોંચે છે; તેમજ પારકા પાપની વાત જઇ પહોંચે છે, છાની રહેતી નથી. તો શું બીરબલ જેવો ન્યાયધીશ આ સફેત ઠગની ઠગારી બાજીને ઉઘાડી કરી નહીં નાખે?

બીરબલે તરત માણસ મોકલીને ધમાશાને બોલાવી મંગાવીને પુછ્યું કે, તમારી ઉપર તમારાજ ગામના રહીશ હરગોવને રત્ન ચોરી જવાનો આરોપ મુકયો છે. અને તે આરોપ સાબીત કરાવવા માટે તેણે ચાર સાક્ષીઓ રજુ કરેલ છે. તે સાક્ષીઓની મુખ જુબાની ઉપરથી એમ સાબીત થાય છે કે તમે ખરેખર રત્ન ચોરેલું છે. તે રત્ન તમે લીધું નથી એનો કાંઇ પુરાવો તમારી પાસે છે. ધમાશા કાકાએ કહ્યું કે, 'બીરબલજી! આ માણસ કેવો છે! તેના સાક્ષીઓ કેવા છે! તેનો વીચાર કરીનેજ ન્યાય આપજો. મારો પુરાવો સત્ય છે. તે સત્ય પ્રત્યક્ષ અંહી પ્રકાશી નીકળશે. તે સીવાય મારી પાસે પુરાવો નથી.' તે સાંભળી શાહે કહ્યું કે, 'ન્યાયધીશ સાક્ષીઓની જુબાની ઉપરથી ખરા ખોટાની તુલના કરીને ન્યાય આપે છે. પણ તમે તેના સાક્ષીઓને તોડનારી સાક્ષી રજુ કરી નથી તેથી તેના સાક્ષીઓની જુબાની ઉપરથી તમને અપરાધી ઠેરવવામાં આવે છે.' આ

સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે, 'હજુર ! ન્યાયધીશોએ જુબાની ઉપર આધાર રાખી ન્યાય આપવાનો નથી. પણ સાક્ષીઓના લક્ષણ ! સાક્ષીઓની રીતભાત ! સાક્ષીઓની બુદ્ધિ ! સાક્ષીઓની જાત ભાત ! સાક્ષીઓનો ધંધો રોજગાર તપાસીને ન્યાય આપવાનો છે. હું આ વખતે એવા અનુમાન ઉપર આવ્યો છું કે જે માણસ જણસ જણસ ચોરી જાય છે, તે ઘરમાં એકદમ હાથ આવે એમ મુકે નહીં. માટે આમાં હરગોવનની કાંઇ ઠગાઇ છે, આ ઠગાઇ પકડી પાડવા માટે ફરીથી સાક્ષીઓ તપાશવાની જરૂર છે.' શાહે કહ્યું કે, 'સાક્ષીઓને બરાબર તપાસવાથી સત્ય શું છે તે તરત જણાયા વગર રહેનાર નથી એમ મારી પણ ખાત્રી થઇ છે. માટે ફરીથી તપાશ ચલાવો.' શાહનો હુકમ થતાંજ બીરબલે હરગોવન અને ધમશાને એક બાજુએ બેસાડીને પહેલા મોચીને બોલાવીને પુછ્યું કે, 'તું પ્રથમ કહી ગયો છે કે, મેં રત્ન જોયું હતું. પણ તે રંગમાં કેવું અને તે કેટલું મ્હોટું હતું ? તે કહે.' આ સાંભળતાજ મોચીતો વિચારમાં પડી ગયો, કેમકે રત્ન તો કોઈ દહાડે જોયેલું નહીં. અને પાંચસે રૂપીઆની આશાએ સાહેદી આપવા આવેલો; પણ મનમાં વીચાર કર્યો કે, 'મારો બાપ મને હમેશાં કહ્યા કરતો કે આ વીંગડો સાચવીને વાપરજે, કારણ કે, તે રત્ન જેવો છે.' માટે રત્ન મારા વીંગડા જેવડુંજ હશે. મારો બાપ કંઇ જુઠું બોલે નહીં. એમ ધારીને તેણે જવાબ આપ્યો કે, 'સાહેબ, તે રંગે કાળું અને મારા વીંગડા જેવડું છે.' આ સાંભળી તમામ દરબાર ખડખડ હસી પડી. મોચીને એક બાજુ બેસાડીને દરજીને બોલાવીને પુછ્યું કે, બોલ, રત્ન રંગમાં કેવું અને કેવડું હતું.' દરજીએ વીચાર કરીને કહ્યું કે, 'મારી કાતર જેવું છે,' હજામને બોલાવીને પુછ્યું કે, 'બોલ, રત્ન કેવા રંગનું અને કેવડું હતું.' હજામે પણ બીજાઓની

પેઠે તરત કહી દીધું કે, 'મારા અબ્બા જેવડું હતું.' તરત સુતારને બોલાવીને પુછ્યું તો તેણે કહ્યું કે, 'મારા વાંસલા જેવું હતું.' આ બનાવટી સાહેદીઓની મુર્ખ જુબાની સાંભળીને તમામ દરબાર હસી પડી. પછી બીરબલે આ ચારે જણને ધમકાવીને કહ્યું કે, 'હરામખોરો સાચું કહો કે તમને ખોટી સાહેદી પુરવા આ હરગોવને કાંઈ લાલચ આપવા કહી છે.' આ મુવાલીઓએ તરત ભડી ફોડી નાખી. બીરબલે તરત હરગોવન તરફ મો ફેરવીને કહ્યું કે, 'તું બડો બદમાસ છે, તારે માટે બહુ અરજીઓ આવી છે. તેની તપાસ કરવા માટે મેં એક ખાસ અમલદારને નિમેલો છે, ધમાસાની તરફ મોં ફેરવીને કહ્યું કે બદમાસ સ્ત્રીઓ માટે તમે જે કહ્યું છે તે અને તે સિવાયનો બીજો કાંઈ પુરાવો હોય તે તમારા ગામમાં આવનાર નવા અમલદારને બતાવી, તે અને તમે આ દરબારમાં હાજર થજો.' પાછું મોઢું ફેરવીને બીરબલે કહ્યું કે, 'ખોટી ફરીયાદ કરવા માટે હરગોવનને બસો રૂપીઆનો દંડ કરૂં છું. અને ખોટી જુબાની આપનાર આ ચાર હરામખોરોને આઠ આઠ દીવસની સખ્ત કેદની શીક્ષા કરૂં છું.' બીરબલનો આ ઈનસાફ જોઇ, તમામ દરબાર છક થઇ ગઇ.

વારતા એકસો પાંચમી.

ઈનસાફની ખુબી

એક સમે એક સ્ત્રીએ શાહ આગળ આવી ફરીયાદ કરી કે 'હજામ ગલીમાં રહેનાર મહમદખાન નામના એક પઠાણે બલાત્કાર

કરી મારી આબરૂ લુટી. માટે આપ જેવા અદલ ઈનસાફી શાહના અદલરાજમાં એવા જુલમગારોને બરાબર શીક્ષા થવી જોઇયે છે.' શાહે આ સ્ત્રીની મુખ જુબાની સાંભળી લઇને શાહે તરત સીપાઇને મોકલી તે પઠાણને બોલાવી પુછ્યું કે, આ બીની તમોએ આબરૂ લુટી છે, એવી અરજ મારી સન્મુખ કરવામાં આવી છે. તે માટે તમે તમારો બચાવ શું રજુ કરો છો!' તે પઠાણે હાથ જોડીને કહ્યું કે, 'સરકાર! હું તો એ વાતમાં કાંઇ પણ જાણુતો નથી. તેમ આ સ્ત્રી કોણ છે? અને તેણીએ શા માટે આવું ખોટું તોમત મુક્યું? તે માટે પણ હું કાંઇ કહી શકતો નથી. પછી તો આપના લક્ષમાં આવે તે ખરૂં.' આ પ્રમાણે પઠાણનું બોલવું સાંભળી લઇને શાહે તેની મુખ ચેષ્ટા બરાબર નીહાળીને શાહે મનમાં ઠરાવ કર્યો કે, આ અપરાધ તેણે કીધો નથી. પણ ઇનસાફમાં બારીકી તપાસવાની ઘણી જરૂર છે. આવો વીચાર કરીને શાહે તે પઠાણને કહ્યું કે તમો દોષિત છો, માટે ૧૫ રૂપીઆ આ સ્ત્રીને આપી આ ફરીયાદ બંધ પાડો એમાંજ લાભ છે, નહીંતો ફજેત થશો.

શાહનો હુકમ થતાજ પઠાણે તરત રૂપીઆ તેણીને આપી દીધા. તે જોઇ શાહે તેણીને રજા આપી. પછી શાહે પઠાણને કહ્યું કે જાઓ તમે એ રૂપીઆ તે સ્ત્રી પાસેથી પાછા લઇ આવો. શાહનો હુકમ થતાજ તે પઠાણ તે સ્ત્રીની પાછળ દોડ્યો અને રસ્તામાં પકડી પાડી રૂપીઆ પાછા છીનવી લેવા પઠાણે બહુ યુક્તી વાપરી પણ તેની તે યુક્તીમાં તે સ્ત્રીએ પઠાણને ફાવવા દીધો નહિ.

દેતા પાછી તે શાહે પાસે ફરીયાદ કરી કે, 'સરકાર! આ બદમાશ મારી પાછળ આવીને રૂપીઆ છીનવી લેવા માટે જુલમ ગુજારે

છે.' શાહે પુછ્યું કે, 'તે રૂપીઆ દીધા કે નહીં?' તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે, 'હજુર! શી તાકાત છે કે એ ગુલામ મારી કનેથી રૂપીઆ પાછા લઇ શકે?' આ સાંભળી શાહે તરત કહ્યું કે, જેમ આ પઠાણ જબરીથી તારી પાસેથી રૂપીઆ લઇ શકયો નહી તેમ તેણે તારી ઉપર બલાત્કાર ગુજારી તારી આબરૂ લુટી શકયો નથી. કદાચ જે કાંઇ થયું હશે તે તારી મરજી વગર થયું નહીં હોય. પણ અરસપરસમાં કાંઇ ખટપટ થવાને લીધે તેં આવો રસ્તો લીધો છે. માટે એના રૂપીઆ પાછા આપી દે. અને દરબારને નાહક તસ્દી આપી તે બદલ ૫૧ રૂપીઆ આપ નહી તો ત્રણ માસ કેદમાં જા.' આવો હુકમ થતાજ તે સ્ત્રી થરથર કંપવા લાગી અને પોતાના પાપનો પસ્તાવો કરી ૫૧ ઉલટ દંડના આપી પછી પોતાના ઘરનો રસ્તો લીધો.

વારતા એકસો છઠી.

જાત વિના ભાત પડે નહીં.

એક સમે શાહે પોતાના ગુલામને પુછ્યું કે, 'અઈ આજ તું ખરેખરૂં કહે કે આ જગતમાં કોઇ પણ વસ્તુની તને ઇચ્છા બાકી રહી છે?' ગુલામે કહ્યું કે, 'મારા મનની ઉમેદ આપ નામ વરે પુરી પાડી છે, પણ તેમાંની કંઇક બાકી રહી ગઇ છે માટે આપ હુકમ કરો તો વીદીત કરૂં.' શાહે કહ્યું કે, 'મારા જાન! બાકી રહેલું હોય તે ખુશીથી માગી લે, હું આપવા કબુલ છું.' ગુલામે કહ્યું કે, માત્ર આંહીથી ભાગી જવાની ઉમેદ મારા મનમાં બાકી રહી છે.' શાહે

ઉમેદ છે તો પુરી કર ?' શાહનો આ હુકમ થતાજ ગુલામ તો ત્યાંથી નહાશી પોતાના એક મીત્રના ઘરમાં જઇ ભરાઇ બેઠો. પોતાના પ્રાણ સરખા ગુલામનો વિયોગ સહન નહીં થઇ શકવાથી શાહ ઘણો બે ચેન થઇ જઇને હજુરીઆઓને હુકમ કર્યો કે અઇઆજને શોધી લાવી મારી સમીપ હાજર કરો. શાહનો હુકમ થતા બીજા કારભારીઓ તે ગુલામને મનાવવા ગયા. બહુ સમજાવ્યો પણ તેણે તો ઉહુંજ ઉહુંજ કર્યાં કીધું. લોકો થાકી પાછા આવ્યા. શાહતો તેના વિયોગથી વધારે પીડાવા લાગ્યો. શાહે ખાસ મંડળને કહ્યું કે, જે અઇઆજને મનાવી લાવશે તેને અમુલ્ય હીરાનો હાર આપીશ !' શાહનું આ વચન સાંભળી બીજા કોઇએ હા પાડી નહીં. પણ શાણા બીરબલે કહ્યું કે, 'હજુર ! હમણાંજ મનાવી લાવું છું જરા પણ અકળાશો નહીં !' એટલું કહી બીરબલ તે ગુલામની પાસે ગયો અને કંઇ પણ કહ્યા વગર તેણે લાત મુકીઓની ગરમા ગરમ મીઠાઇ ચખાડવા માંડી. આ ગરમા ગરમ મીઠાઇથી ગુલામતો ગભરાઇ જઇ તરત ઉભો થઇને કહ્યું કે,' શાહેબ ! શા માટે મને મારો છો ? હું આવવા કયાં ના પાડું છું ?' બીરબલે કહ્યું કે, ત્યારે ઝટપટ આગળ ચાલ : ગુલામ અને બીરબલ તરત ત્યાંથા નીકળી શાહ આગળ આવી ઉભા. ગુલામને આ વેલો જોઇ શાહ તેને ભેટી પડયો અને પુછયું કે , વ્હાલા અઇઆજ ! તુને બીરબલ સ્યા ફેરબથી મનાવી લાવ્યો તે તું મને જણાવ. 'ગુલામે બનેલી હકીકત કહી બતાવી. જે સાંભળી શાહ બીરબલની ઉપર એટલો તો ખુશી થઇ ગયો કે એકને બદલે બે હીરા આપી દીધા.

સાર—મહોટા પુરૂષો કદી પણ કોઇની સાથે સ્નેહ બાંધી મારે: કરી લેતા નથી અને કરે છે તો પ્રાણાંત સુધી તેને છેહ દેતા નથી.

વારતા એકસો સાતમી.

રાજાનો હજામ પણ ચાલાક હોય છે.

એક દીવસે શાહ કચેરી ભરી બેઠા હતો. પણ કેટલીક વાર સુધી કાંઇ પણ શબ્દોનો ઉચ્ચાર કર્યા વગર એક ટસે જોયા કરતો હતો. તે જોઇ તમામ કચેરી અજાયબીમાં ડુબી ગઇ હતી તે જાણી શાહે એક કાગળ કાઢી દરબારીઓને પુછ્યું કે, 'આ ઉ છે કે જુ છે. કચેરી તેનો નીર્ણય કરી શકી નહીં. એટલે હજામે ઉઠી તે શબ્દ જોઇ કહ્યું કે, 'હજુર! જુ નથી પણ ઉ છે. જો જુ હોત તો હાલ્યા ચાલ્યા વગર રહેત નહીં.' આ સાંભળી સભા ખડખડ હસી પડી.

ભાગ તેરમો.

વારતા એકસો આઠમી.

પાંચ સવાલના જવાબ.

નવલપુર નગરના ચતુરસીંહ નામના એક રાજાએ એક વખત શાહના નવ રત્નોની અકલ ચાતુરી જોવા માટે એક પત્રમાં પાંચ સવાલ લખી મોકલી તેનો જવાબ માગ્યો કે, 'આંખ છતાં આંધળો, દયાનો સાગર, હાથનો હીરો, બજારની ખાટ, અને નરકની વાટ. આ પાંચે સ

વાલોનો જવાબ ચાર માસની અંદર લખી મોકલો, નહી તો મારી સાથે યુદ્ધ કરવા તત્પર થવું. બેપીઆના હાથમાંથી શાહે આ પત્ર લઇ વાંચી વીચારી કરી મનમાં કહ્યું કે, ' મારા બુદ્ધીવાન નવ રત્નો કેવાં છે તેની પરીક્ષા કરવા માટે ચતુરસીંહ રાજાએ પાંચ સવાલ લખી મોકલ્યા છે તેનો જવાબ તેજ રત્નો પાસેથી માગવો જોઇએ ? તેઓ પોતાની બુદ્ધિ રૂપી ઘોડો કયાં સુધી દોડાવે છે ? ' આવો વીચાર કરીને તેણે વળતે દીવસે કચેરી ભરીને પોતાના દરબારીઓને કહ્યું કે, આંખ છતાં આંધળો, દયાનો સાગર, હાથનો હીરો, બજારની ખાટ, અને નરકની વાટ. આ પાંચે સવાલો જવાબ એક માસની અંદર લાવી નહીં આપો તો તમને બધાને દેહાંત દંડની શીક્ષા કરવામાં આવશે.' આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી તમામ કચેરી ભયભીત બની ગઇ અને તેઓએ ગામોગામ અને દેશો દેશમાં તેની શોધ ચલાવી પરંતુ કોઇ ઠેકાણેથી તે વસ્તુઓ મળી શકી નહીં. શું આ વસ્તુઓ ઝાડ ઉપર કે જમીન ઉપર પાકતી હશે ? કે શું કોઇની દુકાનેથી મળતી હશે ? ' તે પણ કોઇના સમજવામાં આવી નહીં. અંહીતો મુદત પુરી થવા આવી પણ પાંચેમાંથી એક ચીજ હાથ લાગી નહીં. તેથી દરબારી મંડળ ગભરાયું અને બીરબલને વીનવીને કહ્યું કે; ' આપ વગર આ પાંચે વસ્તુઓ મળી શકનાર નથી. જો આપ કૃપા કરશો તોજ અમારો બચાવ થશે. આપનો ઉપકાર નહીં ભુલીએ.' આ લોકોની આવી દીનવાણી સાંભળી બીરબલે શાહની હજુરમાં જઇને કહ્યું કે, ' સરકાર ! આપે જે પાંચ વસ્તુઓ દરબારીઓ પાસેથી માગી છે તે નવલપુરમાં ગયા વગર મળવી કઠણ છે. માટે હુકમ કરો તો નવલપુર જઈ ચતુરસીંહને આપી આવું.' બીરબલની આ વાત સાંભળી

શાહ બહુ ખુશી થયો. અને માલ ખજાનો અને સાથે નોકર ચાકર આપી બડી ધામધુમથી શાહે બીરબલને નવલપુર તરફ જવાને રવાના કીધો. તે સમે શાહે પોતાની મહોર છાપનો પત્ર એવી મતલબનો લખી આપ્યો કે, 'આપની મંગાવેલી વસ્તુઓ મારા પ્રધાન સાથે મોકલી છે, તે મળેથી વળતી પાછી પહોંચ લખી આપશો.'

થોડાક દીવસ પછી બીરબલે નવલપુર જઇને એક સુંદર બંગલો ભાડે લઇ તેમાં નીવાસ કરવા લાગ્યો. આ નગરના લોકોની રીતભાતથી તથા ચતુર લોકોની ચાતુર્યતાથી જાણકાર થયા બાદ પુર દમામથી બીરબલ નગરમાં ફરવા લાગ્યો. જે તેને પુછતું તેને તે કહેતો કે, 'હું કાશ્મીરના રાજાનો પ્રધાન છું.' મ્હોટા રાજાનો પ્રધાન જાણી ત્યાંના અમીર ઉમરાવો અને સરદારો મ્હોટા માન મરતાબા સાથે મેજબાનીઓ આપતા હતા અને તેની સાથે મીત્રાચારી બાંધી.

એક દીવસે બીરબલ સાથે ચાર સીપાઇ લઇ એક સાધારણ માણસની પેઠે દયારામ નામના વેપારીની દુકાને ગયો. આને જેઇ તે વેપારીની દુકાને ગયો. આને જેઇ તે વેપારીએ તેને માન આપી ગાદી પર બેસાડી આવવાનું કારણ પુછ્યું. તેના જવાબમાં બીરબલે કહ્યું કે, શેઠજી! કાશ્મીર રાજાની કન્યા તમારા રાજાના કુમારને આપવાનો નીશ્ચય કરેલ છે, તે માટે ચાંદલાના રૂપીઆ આપવાનો જે ઠરાવ થયો છે તે સઘળી રકમ તમારો રાજા આગળથી માગે છે પણ તેટલી રકમ મારી પાસે નથી માટે પુરી કરવા માટે મેં મારા રાજા ઉપર કાગળ લખી હુંડી મંગાવી છે, પણ તે હુંડીને આવતા લગભગ ૭ દીવસ લાગશે. અને તમારો રાજા તો આજને આજ પહેરામણી માગે છે માટે હમણા આપવીજ જેઇએ. જે તે રકમ હમણા ન ભરાયતો કામમાં

ખલેલ પડે. તે ખલેલને દુર કરવા માટે આપની પાસે આવ્યો છું. જો મને રૂપીઆ દશ હજારની મદદ ૭ દીવસના માટેજ આપશો તો મ-હોટી મહેરબાની! હું વ્યાજ સાથે મુદત પ્રમાણે આપને પાછા નાણા આપીશ. પ્રથમથીજ કાશ્મીરના પ્રધાનના વખાણ સાંભળેલા હોવાથી તે વેપારીએ વગર અચકવે તેની માંગણી સ્વીકારીને કહ્યું કે, 'જેટલા જોઇએ તેટલા રૂપીઆ લઇ જાઓ.' એમ કહી તેને દશ હજાર રૂપીઆ ગણી આપ્યા. તે લઈ બીરબલ પોતાને મુકામે ગયો.

થોડા દીવસ વીત્યા પછી એક બીજા પૈસાની મદથી અંધ બનેલા શેઠને ત્યાં બડા ઠાઠમાઠની સાથે બીરબલ ગયો છતાં તે પૈસાના અભી-માની દેવે કાંઇ પણ આવકાર ન દેતા જાણે કશુ એ જાણતો ન હોય તેવું ડોળ કરી બેસી રહ્યો. અંતે બીરબલે પોતાની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવીને રૂપીઆ પંદર હજારની માંગણી કરી. શેઠે ઓળખાણ માગી. બીરબલે બીજી રીતે સમજાવી શેઠને ઠંડાગાર કરી દીધા. બીર-બલના શરીરપરના દાગીના જોઇ મનમાં લલચાયો અને સરકારી કામ માટે આવેલ છે તેથી પણ કાંઇ ફાયદો થશે. માટે આ વખતે તેનું કામ કરીશ તો તે મારા તાબામાં રહેશે. આવો વીચાર કરીને શેઠે તેને કહ્યું કે, 'જો કે તમારૂં કામ હું તમારા માનની ખાતર કરવા કબુલ કરૂં છું. પણ વ્યાજતો પ્રથમથીજ કાપી લઇશ. તેની સાથે લેખ પણ લખી આપવો પડશે.' બીરબલે તે મુજબ કરી આપી સાડાનવ હજાર રૂપીઆ લઇ પોતાને કામે ગયો.

આ નગરમાં એક રૂપીઆ નામની ગુણકા બહુજ પ્રમાણીક અને એકવચની હતી તેની તે પરીક્ષા કરવા માટે બીરબલે મનમાં કરીને પોતાના એક સીપાઇને રૂપીઆ પચાસ આપીને કહી મોકલાવ્યું કે,

'આજ રાતે તમારે ત્યાં આવનાર છું. માટે સઘળી પ્રકારની ગોઠવણ કરી રાખજો.' સીપાઇ તેને ત્યાં જઇ તેના હાથમાં રૂપીઆ આપી સઘળી હકીકત કહી. આ હકીકત સાંભળી લઇ તે ગુણકાએ તે સીપાઇને કહ્યું કે 'તમારા સરદારને કહેજો કે આજની રાત્રીએતો આપનીજ હું વેચાણ થઈ ચુકીછું માટે મરજીમાં આવે ત્યારે પધારવું.' પછી તે ગુણકાએ બધી ગોઠવણ કરીને બારીએ બેસી નવા પ્રેમની આવવાની વાટ જોતી બેઠી. અગીઆર વાગી ગયા તોપણ નવો શેઠ આવ્યો નહીં. ગુણકાને ઉંઘ આવવાથી તે પલંગની નીચે સુતી. એટલામાં બીરબલે આવી દરવાજા ઠોકયા, ગુણકાએ તરત ઉઘાડી તેનો હાથ પકડી માન સહીત પલંગ ઉપર બેસાડયો. હવે આ ગુણકા કેવા ગુણવાળી અને કેવા ખાનદાનવાળી છે તેની પરીક્ષા કરવા માટે બીરબલે તરત ગુસ્સો કરી ચાબુક હાથમાં લઇને એક ઝપાટો લગાવ્યો. તે જોઈ તે ગુણકાએ કહ્યું કે, 'નાથ ! મારા અપરાધને ક્ષમા કરો.' જના! પણ તેની પરવા ન કરતાં તેણે બીજા દસ ફટકા સપાસપ ખેંચી મુક્યા. તોપણ તે પ્રમાણીક ગુણકાએ બીરબલનું મન દુખવ્યું નહીં. અને જેમ ઘરની સ્ત્રી પતિસાથે વરતે તેમ બીરબલ સાથે હાવભાવથી વરતી વીલાસાદી રંગોમાં રમાડી બીરબલના મનને આનંદ આપી સહવાર પડતાં બીરબલને જવાની રજા આપી.

ચોથે દહાડે ફરતો ફરતો બીરબલ એક કુટીલા નામની ગુણકાના ઘરની નીચે આવી લાગો તે જોઈ ગુણીકા લલચાણી અને આ કોઇ માલદારછે તેથી લુટવાને ઠીક બનશે આવો વીચાર કરીને તેને બીરબલને આંખ મારી. બીરબલ તરત ઉપર ગયો. વાતચીત કરતાં તે કુટીલ ગુણકાએ કહ્યું કે, 'માત્ર રાતના વીસ રૂપીઆ લઉંછું પછી આપ આપો તે ખરા.' બીરબલે તેના હાથમાં દશ રૂપીઆ આપીને

કહ્યું કે, 'આજ રાતે હું આવીશ?' એમ કહી તે પોતાને મુકામે ગયો. રાત પડી, બીરબલ તે કુટીલાને ત્યાં ગયો, તેના ઘરના બારણા બંધ જોયા, તેણે ખુબ જોરમાં ઠોક્યાં, તે આ સમે પોતાના યારોને સમજાવતી હતી, બીરબલને આવેલો જાણી તરત તેણે પોતાના યારોને એક બાજુ સંતાઈ જવાને કહીને કહ્યું કે, 'હું ઇસારત કરૂં એટલે આવજો' એટલું કહી તેણે તરત દરવાજા ઉઘાડી બીરબલનો હાથ ઝાલી પલંગપર લઇ જઇ કાળી આંખ નચાવવા લાગી. નખરાથી નાચી રહેલી તે ગુણકા નાચતી નાચતી અને પહેલા સંતાડી રાખેલા આશકોને ઇસારો કરતી ઘરની બહાર નીકળી ગઇ. આ જોઇ તે આશકો વરૂઓની પેઠે બીરબલના અંગ ઉપર ધસી આવ્યા અને તેના બધા દાગીના ઉતારી લઇ તે ગુણકાને આપી નહાસી ગયા ગુણકાએ તે દાગીનાઓને એક બાજુ સંતાડી દઇને મ્હોટેથી બુમો મારવા લાગી કે, ' કોઇ દોડોરે દોડોરે! મારા ઘરમાં ચોર પેઠો છે, મને મારવાથી મારો જીવ બચાવીને હું બહાર નીકળી આવી છું મારી દોલત લુટી જશે માટે કોઇ પકડોરે પકડો! આ દુષ્ટાની બુમ સાંભળી આસપાસના લોકો અને સીપાઇઓ ઉપર ચઢી આવીને કહ્યું કે, ' ચોર શી રીતે દાખલ થયો? છે કે પલાયન થઇ ગયો છે?' તે ગુણકાએ કહ્યું કે, ' હજી ઘરમાંજ છે.' તરત સીપાઇઓ ઘરમાં દાખલ થઇ બીરબલને બાંધી લઇ ચબુતરા ઉપર લઇ ગયા. બીજે દીવસે કોટવાળ બીરબલને લઇ રાજા સમીપ ઉભો કરીને કહ્યું કે, આ ચોરે રાતે ચોરી કરી છે તે માટે આપ શું કહો છો?' તેની કોઇ પણ તપાસ ન કરતાં રાજાએ તેને શુળીએ ચડાવવાનો હુકમ દીધો. હુકમ થતાજ કોટવાળ બીરબલને શુળી દેવા લઇ ચાલ્યો. પછી કોટવાળને બીરબલે કહ્યું કે,

'જો તમે મને હું કહું તે ઠેકાણેથી લઇ જશો તો તેના બદલામાં તમને રૂપીઆ સો આપીશ.' કોટવાળે તેની વાત કબુલ કરી. બીરબલ તરત તે અંધ શેઠની પાસે જઇને કહ્યું કે, 'બીન અપરાધે રાજાએ મને શુળીની શીક્ષા કરી છે. તેનું મને જરા પણ દુઃખ લાગતું નથી, પણ તમારૂં દેવું રહી જશે તેનુંજ મને દુઃખ લાગે છે. જો તમારે તમારા રૂપીઆ મેળવવા હોયતો બીજા બે હજાર રૂપીઆ રાજાને આપી મને છોડાવો.' આ સાંભળતાજ શેઠે આંખ ચઢાવીને કહ્યું કે, ' સરસ પોશાકી દેખકે, કબુન ધરીએ પાય, પીછે સોબત કીજીએ, પહેલી દેખ સ્વભાવ. મિત્તસે ચિત્ત મિલાવે; નહીં તો ખત્તાં હજાર પલકે બીચમેં ખાવે, કથે સો કવિયું કાન હીન દીજે ત્યાગી કબુ ન ધારીએ, પાવ દેખકે સરસ પોષ ટકી.' એટલું કહી તે શેઠે બીરબલને ધક્કા મારી બે ઇજત કરી કાઢી મુકયો. બીરબલ ત્યાંથી નીકળી દયારામ શેઠની પાસે જઇ રડી પડી આંખમાં આંસુ લાવી કહ્યું કે, 'જો તમે બે હજાર રૂપીઆ ખરચ કરશો તો મારા પ્રાણ બચશે ! તમારા ખોટાં થતાં નાણાં તમને મળશે ? ત્રીશ હજાર રૂપીઆની હુંડી પણ આવી ગઇ છે તેનું પણ શું થશે તે પણ કહી શકતો નથી ?' શેઠે વીચાર કરીને મનમાં કહેવા લાગો કે 'મારા કીસ્મતમાં જો તે લખેલા હશે તે ગમે તે રીતે મળશેજ ? માટે બીજા બે હજાર ખરચી એને છોડાવવો જોઇએ ? કારણ કે તે મારે આશરે આવી આશરો માગે છે. માટે તેને નીરાશ કરી કાઢી મુકવો એ મારા જેવાને લાંછનરૂપ છે.' આવો વીચાર કરીને તેણે કોટવાળના હાથમાં પચાસ રૂપીઆ મુકીને કહ્યું કે, 'હું રાજા પાસે જઇ આવું નહીં ત્યાં સુધી તમારે તેને શુળીએ ચઢાવવો નહીં.' કોટવાળે તે વાત કબુલ રાખી. એટલે દયારામ શેઠ

રાજા સમીપ આવીને કહ્યું કે, 'આપે તપાસ કર્યા વગર જે માણસને શુળીની શીક્ષા કરી છે તે શું ધર્મ ન્યાય નીતીથી ઉલટી નથી ? તેની તપાસ કરી ન્યાય કરો. ન્યાયમાં તે અપરાધી ઠરશે તો તેનો દંડ આપવા તત્પર છું.' આ શેઠના આવા શબ્દો સાંભળતાંજ રાજાએ અપરાધીને પાછો બોલાવવાનો હુકમ કીધો. હુકમ થતાંજ સીપાઇઓ છુટયા. ઝપાટા બંધ વધસ્થાને દોડી જઇ અપરાધીને બોલાવી લાવી રાજા સમીપ ઉભો કીધો. બીરબલે તરત અકબરના હાથનો લખેલો પત્ર રાજાના હાથમાં આપ્યો. રાજાએ તે પત્ર વાંચીને બીરબલને પૂછ્યું કે, 'તે પાંચે વસ્તુઓ ક્યાં છે ?' બીરબલે કહ્યું કે, 'મહારાજ ! ધનના મદથી અંધ બનેલા શેઠને, કુટીલા ગુણકાને અને રૂપવંતીને આપ બોલાવી મંગાવો એટલે સઘળી વસ્તુઓ તૈયાર છે.' રાજાએ તરત ઠામ ઠેકાણાં આપી ત્રણેને બોલાવી મંગાવ્યા. તે જોઇ બીરબલે કહ્યું કે, 'મહારાજ! આંખ છતાં આંધળો એ આપની પહેલી વસ્તુ તે આ ધનના મદથી અંધ બનેલો ધનજી શેઠ, જેણે સારાસારનો વીચાર ન કરતાં અઢળક ધન મેળવ્યું છે તે લક્ષ્મીના મદથી આંખ છતાં આંધળો બન્યો છે. તે તપાસી લો. દયાનો સાગર એ આપની બીજી વસ્તુ તે આ દયારામ શેઠ છે. જેની સાથે મને કદી પણ ઓળખાણ નહોતી છતાં એક શબ્દ ઉપર દશ હજાર રૂપીઆ કાઢી દીધા. એટલુંજ નહીં પણ મને છોડવવા માટે બે હજાર રૂપીઆ લઇ આપની હજુરમાં હાજર થએલ છે જેણે પ્રમાણીકપણે વહેપાર ચલાવી કુળને દીપાવે છે. જોઇ લો હાથનો હીરો ત્રીજી વસ્તુ આ રૂપવંતી ગુણકા છે, છતાં એક વચની છે અને પોતાની કબુલાત પ્રમાણે વરતી પૈસા દેનારને આનંદ આપે છે ખાત્રી કરવી હોય તો તપાસી જુઓ તેની પીઠ પર કેટલા ચાબુકના ફટકા

પડેલા છે તે છતાં તે બોલી નહોતી. તેથી ખરેજ આ સ્ત્રી હાથનો હીરોજ છે ! તપાસી લો જે ચોથી વસ્તુ જે બજારની ખાટ તે આ કુટીલા ગુણકા જેની સાથે મેં ઠરાવ કરીને એક રાતના દશ રૂપીઆ આપેલા હતા અને જ્યારે હું રાતે તેને ઘેર ગયો ત્યારે તે પોતાના આશકો સંગે બેસી રંગ ઉરાડી રહી હતી. મેં જ્યારે બહુ જોરથી દરવાજા ઠોકયા ત્યારેજ તેણે દરવાજા ઉઘાડયા. આપસ્વાર્થી પ્રેમ બતાવી નાચી કુદીને બહાર નીકળી ગઇ. કે તરત તેના બદમાશો અથવા તે રાંડના ભડવાઓ એકદમ મારા અંગ ઉપર ધસી આવી મારા દશ હજારના દાગીના ઉતારી લઇ તે આ રાંડને આપીને પલાયન થઇ ગયા. પછી આ રાંડે મને ચોર ઠેરાવીને આ દશાએ પહોંચાડયો માટે તે બજારની ખાટ છે. બીરબલની આ વાતની ખાત્રી કરવા માટે રાજાએ તે રાંડને ખુબ મેથીપાક જમાડી વાત કબુલ કરાવી. આથી આ સંબંધીની શંકા દુર થઇ. આ જોઇ બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર ! પાંચમી વસ્તુ આપજ છો. કારણ કે મારો ઇન્સાફ કર્યા વગર એકદમ શુળીએ ચઢાવવાનો હુકમ આપ્યો. માટેજ આપ નરકની વાટ છો. આ પાંચે વસ્તુઓ આપની હજુરમાં હાજર કરી માટે તેની પહોંચ લખી આપો.'

બીરબલની અક્કલ જોઇ તમામ દરબાર છક બની ગઇ. રાજાએ છતી આંખે અંધ બનેલા શેઠને અને તે કુટીલા રાંડ અને તેની રાત કમાઇ ખાનારા દાદાઓને સજા કરી. દયાના સાગરને અને હાથના હીરાને માન આપી વીદાય કીધા. દયારામ શેઠને પોતાની ત્રીજોરીમાંથી દશ હજાર રૂપીઆ ગણી આપી બીરબલને ખુશ કીધો. બીરબલને પહોંચનો પત્ર લખી આપી મહોટા ઠાકથી રવાના કીધો. બીરબલ દીલ્લી આવી તે પહોંચનો પત્ર શાહના હાથમાં દીધો. અકબરે તે પત્ર વાંચી બીરબલને શાબાસી આપી.

વારતા એકસો નવમી.

અદલ ઈનસાફને હરતાલના પાણીમાં ધોઈ નાંખો.

વખત વિચારી જે વદે, પામે સદા સન્માન;
દહે શોક દુઃખ દરિદ્રતા, રહે નેક રસ વાન.

એક વખતે અકબરે ચોરને ફાંસીએ લટકાવવાનો હુકમ કીધો. તેથી તે શાણો ચોર જરાપણ હીંમત ન હારતાં બંને હાથ જોડીને કહ્યું કે, 'હજુર ! આ એક વખતનો મારો અપરાધ માફ કરો. જો આપ આ વખતે મને છોડી બક્ષશો તો, હું એક અજાયબી ભરેલો હુન્નર આપ આગળ પ્રકાશ કરીશ. તે હુન્નર આજ દીન સુધી મારા વગર હાલમાં કોઈપણ જાણતું નથી. જો મારો નાશ કરવામાં આવશે તો તેની સાથે હુન્નરનો પણ નાશ થશે. પછી જેવી સરકારની ઈચ્છા.'

ચતુર ચોરનું આ વાક્ય સાંભળતાંજ આતુરતાથી શાહે પુછ્યું કે, 'જે કોઇ જાણે નહીં એવો તો તું કેવો હુન્નર જાણે છે તે તો જરા જણાવ ?' ચોરે કહ્યું કે, 'સરકાર ! હું સાચા મોતી ઉગાડી જાણું છું!' ચોરની આવી અજાયબ જેવી વાત સાંભળી શાહ આશ્ચર્યતા પામીને મનમાં વીચાર કરવા લાગ્યો કે, 'મોતી તે વળી કેવે પ્રકારે ઉગતાં હશે ? શું તે મંત્ર જંત્રથી કે સાધુની સીદ્ધાઈથી કે વનની જડી બુટ્ટીઓથી અનાજની પેઠે ઉગતા હશે ? જગતના પિતાએ આ જગતમાં એક એકથી અધીક બુદ્ધિશાળી, એક એકથી વધારે કળાવાન અને ઘણી માણુસોને ઉત્પન્ન કરેલાં છે. વળી કપાળે કપાળે પણ જુદી જુદી

મતી હોય છે, જેમ કુવાનાં પાણીઓ જુદા જુદા ગુણવાળાં હોય છે. દેશો દેશના આચાર વીચાર પણ જુદા જુદા હોય છે અને જણુ જણુના મુખની વાણી પણ જુદા જુદા પ્રકારની હોય છે, તેમ આ ચોરમાં ઇલ્મ કાં ન હોય ? હોવોજ જોઇએ ! અકલ અંધારે વેંહેચાયલી છે. જો સોનું વિષ્ટામાં પડ્યું હોય તોપણ તેને લેવા કહ્યું છે.' આવો વીચાર કરીને શાહે ચોરને કહ્યું કે, 'તે મોતી કેવા પ્રકારે ઉગે છે તે તું જો બરોબર બતાવીશ તો તારા હકમાં મોટો લાભ થશે.'

આ સાંભળી તે ચોરે કહ્યું કે, 'ગરીબ પરવર ! મને જે જે તે બાબતમાં મસાલા જોઇએ તે પુરા પાડવાનો બંદોબસ્ત કરી આપશો એટલે તરત આપને મોતી ઉગાડવાની કળા બતાવી દઉં.' ચોરે ઉતારી આપેલા મસાલા પ્રમાણે મસાલો મંગાવી ને શાહે ચોરની આગળ મુકયો. જે લઇને તે ચોર બહાર ગયો. અને એક સ્વચ્છ ભુમી શોધી જેમ ખેડુત અનાજની વાવણી કરવા માટે પ્રથમ ખેતરને ખેડે છે તેમ આ ચોરે તે સ્વચ્છ ભુમી ને ખેડીને તેમાં તે મસાલો વેરી દીધો. અને પછી શાહ આગળ આવીને શાહને કહ્યું કે, 'કીબલે આલમ ! બધું બરાબર કરી મુકયો છું. હવે માત્ર મોતી વાવી દેવા એટલુંજ કામ બાકી રહયું છે, પરંતુ હું ચોર છું તેથી મારે હાથે વાવીશ તો ઉગશે નહીં, કેમકે જેણે કોઇ દીવસ ચોરી કરી ન હોય તે માણસના હાથથી વાવે તોજ ઉગે. માટે જેણે ચોરી ન કરી હોય તેવો માણુસ આપવાની મહેરબાની કરશો.

આ પ્રમાણેનું ચોરનું બોલવું સાંભળીને પોતાની હજુરમાં ઉભેલા અમીર ઉમરાવોને શાહે પુછ્યું કે, 'આ ચોર કહે છે જેણે કોઈ વખત કોઇ પણ પ્રકારની ચોરી કરી ન હોય તેવા માણસના હાથ-

થીજ મોતી ઉગે. માટે તમે એ કામથી પવીત્ર છો, જેથી ગમે તે એક જણુ એની સાથે જાઓ.' શાહના આ વચન સાંભળીને અમીર ઉમરાવોના હોંશકોશ ઉડી ગયા. અને અમીર ઉમરાવો મનમાં વીચારવા લાગ્યા કે, કદાચ બાળપણામાં કંઇક લાલચને માટે ચોરી કીધેલી પણ હોય તેની શી ખાત્રી! અને કદાચ હામ બીડી પવીત્ર બની મોતી વાવવા ગયા અને મોતી ન ઉગ્યા ત્યારે આ ચોર શું કહેશે? આ પણ મારા જેવો ચોર છે તેથી મોતી ઉગ્યા નહીં? ત્યારે આપણી શી દશા થશે? હાથે કરીને શા માટે હજારો માણસની વચમાં પોતાનું ડહાપણ ડોળી પોતાની વીના કારણે ફજેતી કરાવવી જોઈએ? માટે નહીં બોલવામાં નવ ગુણ છે. આમ વીચારીને તેઓએ કંઇ પણ જવાબ દીધા વગર છાના માના બેસી રહ્યા. આ બનાવ જોઇ તે ચતુર ચોરે કહ્યું કે 'સરકાર! તમારી દરબારમાં મારા જેવા ચોરોજ છે! શાહુકાર હોય એમ તો જરા પણ જણાતું નથી. તો જ્યારે આટલા બધા ચોરોને આપે પોતાના માનીતા ગણીને મહોટી મહોટી જાગીરો બક્ષી છે. અને મહોટા મહોટા ઓહ્દાઓ આપેલા છે ત્યારે મારા જેવા અલ્પ ચોરને અલ્પ ચોરી કરવા માટે શું શુળીની શીક્ષા? કારણ કે અલ્પ જેવા અદલ શાહના અમલમાં નીષ્પક્ષપાતપણે અદલ ઇનસાફ મળે છે તો પછી મને શા માટે અદલ ઇનસાફ ન મળવો જોઇએ? અને જો હું શીક્ષાને પાત્ર છું તો સઘળા ચોરોને શીક્ષા તેજ પ્રમાણે થવીજ જોઇએ. નહીં તો અદલ ઇનસાફ મળે છે એ શબ્દ ઉપર હરતાલ લગાડી રદ કરવો ઘટે છે.'

ચોરનું આવું યુક્તીદાર બોલવું સાંભળી શાહ બહુ પ્રસન્ન થયા અને તેનો અપરાધ માફ કરી યોગ્ય ઇનામ આપી તેને રવાના કીધાં.

ભાગ ચૌદમો.

વારતા એકસો દસમી

શહાણાઓની પરીક્ષા.

સમજુ તણા મત એક સદાય, મુરખ તણા મત જુ જુવા થાય.

એક વખતે અકબરે બીરબલને પુછ્યું કે, 'સો શહાણાનો એક મત હોય છે એ વાત ખરી છે?' બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર તે વાર્તા મોજરાજાના સમયમાં પણ પ્રકાશમાં આવેલી છતાં જો આપને તે માટે શંકા થતી હોય તો હમણાજ અજમાવી લો.' શાહે તેજ વખતે શહેરના સારા અકલમંદ ગણાતા સો શહાણાઓને બોલાવીને કહ્યું કે, 'આજની અડધી રાતે તમારામાના બધાઓમાંથી એક પછી એક મારા હમામખાનાના હોજની અંદર એક એક ઘડો દુધનો ભરી રેડી જવું?' શાહનો આવો વીચીત્ર હુકમ સાંભળી સો શહાણાઓએ કહ્યું કે, જેવો હજુરનો હુકમ.'

અડધી રાત પડતાજ સો શહાણાઓએ એક પછી એક પોતાને ઘેરથી નીકળી હમામખાનાનો રસ્તો લીધો. આ બધાઓમાંથી પહેલા જનારના મનમાં એવું ઉગી આવ્યું કે જ્યાં નવાણું ઘડા દુધના હોજમાં રેડાશે ત્યાં હું એક ઘડો પાણીનો જો રેડી દઈશ તો તેમાં તેની શું ખબર પડવાની છે? આવો વીચાર કરીને પહેલા આવનારે પાણીનો ઘડો ભરી હોજમાં ઠાલવી પોતાના ઘરનો રસ્તો લીધો. આ પ્રમાણે

એક પછી એક આવતા ગયા અને ઉપર પ્રમાણે વીચાર કરી પાણી રેડી રસ્તો માપતા ગયા. કેમકે એક બીજાની વાત કોઈ જાણે નહીં. અને એવા હેતુથીજ તે બધા શહાણાઓ પણ એક મેકને નહીં મળે માટે અલગ રહી પોતાનું કામ કરી પોતાને ઘેર ચાલી જતા હતા.

જ્યારે સવારે અકબરે જઇ હોજમાં જોયું તો તેમાં પાણી ભરેલું દીઠું તે જોઇને આશ્ચર્ય પામી એકદમ તે સો શહાણાઓને તેડાવીને પુછ્યું કે, 'મારા કહેવા મુજબ ન કરતાં પાણીના ઘડા કેમ રેડી ગયા? સત્ય કહો. નહીં તો શીક્ષા કરવામાં આવશે?' શાહનો આવો સખ્ત હુકમ સાંભળીને તેઓમાંના એકે કહ્યું કે, ગરીબ પરવર! હું પ્રથમ ગયો ત્યારે હોજને ખાલી જોવાથી મેં વીચાર કીધો કે મારા પછી તો નવાણું ઘડા દુધના રેડાશે તો હું એક પાણીનો ઘડો રેડી જાઉં તો શું વરતાવનું છે? એવા વીચારથીજ પાણી રેડી ચાલતો થયો. એવીજ રીતે એક પછી એકને બોલાવી પુછ્યું તો બધાએ પહેલા પાણી રેડનારની પેઠેજ કહ્યું. આ બધા શહાણાઓની વાત સાંભળી શાહે કબુલ કીધું કે 'સો શહાણાનો એકજ મત હોય એવી કહેલી વાર્તા માત્ર સાંભળી હતી પણ તે વાતને મારી નજરેથી સીદ્ધ થએલી જોઉં છું તેથી ખાત્રી થઇ છે કે સો શહાણાનો એક મત હોય એમ બીરબલનું કહેવું છે તે સત્ય છે એમાં જરા પણ સંદેહ જેવું નથી.

વારતા એકસો અગીઆરમી.

બીન અકલી હજામ.

સમજુ સમજે સહેલમાં, વાકય વીધીના ભાવ;
પણ શું સમજે અબુઝ નર, યુકતી યુકતીના દાવ.

એક વખત એક હજામને બીરબલે કહ્યું કે, 'તમે બહુ સારા કારીગર છો એમ મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે. માટે જો તમે મારી હજામત સારી બનાવશો તો હું કાંઇક તમને આપીશ. બીરબલના આ વચનો સાંભળી હજામ તો બહુજ ખુશી થઇ ગયો કે કાંઇક તે શું વસ્તુ છે? એમ વીચારી ખુશી થતો હજામ હજામત કરવા બેઠો, અને જેટલી પોતાનામાં કારીગીરી હતી તેટલી અજમાવી. તેથી બીરબલે પણ ખુશી થઇ એક રૂપીઓ હજામને આપવા માંડ્યો એટલે હજામે કહ્યું કે, 'આપનો કરાર શું હતો? એક રૂપીઆનો હતો કે હું કાંઇક આપીશનો હતો? માટે મને એ રૂપીઓ જોઇતો નથી,' હજામની અકલ જોવા માટે બીરબલે કહ્યું કે," લે ત્યારે આ બે રૂપીઆ.' અકલના બુઠા અને અંધ પાશળીઆ હજામે તે બે રૂપીઆ ન લેતા પાછા ફેંકી દઇને કહ્યું કે, 'મારે રૂપીઆની સરત નહોતી ફક્ત કાંઇકની જરૂર છે માટે તેજ આપો!' હજામનો આવો હઠ જોઇને શઠં શાઠય સમાચરેત એ પ્રમાણને ધ્યાનમાં લઇને, હજામ ન જાણી શકે તેવી રીતે એક પાણીના ભરેલા ઘડામાં બે રૂપીઆ નાખી દીધા અને થોડીવાર પછી તે હજામને કહ્યું કે, 'પહેલા ઘડામાંથી પાણીનો ગલાસ ભરી લાવ.' હજામ તે ઘડામાંથી જેવો પાણીનો ગલાસ ભરવા જાય છે તેવો તેમાં અવાજ થયો એટલે ઘડામાં નજર કરી જોતાં બોલ્યો કે, 'બીરબલજી! આમાં તો કાંઇક પડેલું છે.' હજામનો આ સવાલ સાંભળીને બીરબલે હજામને પુછ્યું કે, એક કાંઇક છે કે બે?' હજામે કહ્યું કે, 'દીવાન સાહેબ! બે છે.' બીરબલે કહ્યું કે, 'ત્યારે તું તે લઇ લે.' આવો હુકમ થતાજ હજામે તે પાણીના ઘડામાં

હાથ નાખી બહાર કહાડી જોયું તો બે રૂપીઆ જણાયા. બાદ બીરબલ ગુસ્સે થઇ કહ્યું કે, 'અલ્યા બેવકુફ! મેં એક કાંઇક આપવાની સરત કરી હતી કે બેની? છતાં તે બે કાંઇક ઘડામાંથી કેમ કહાડી લીધા?' આવો પ્રશ્ન સાંભળતાંજ હજામ ગભરાઇ ગયો અને પોતાનીજ જબાનથી પોતે બંધાઈ ગયો જેથી મુંગે મોઢે પોતાનો રસ્તો લીધો.

વારતા એકસો બારમી.

કાળી અને બીરબલ.

એક વખતે કાલીકા દેવીએ બીરબલને ડરાવવાનો વીચાર કીધો. પોતાના હજાર માથાવાળું ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કરી દેવી બીરબલ પાસે આવી. બીરબલે કાળીકાને પોતાની સમીપ આવેલી જોઇ તરત ઉભો થઇ હસીને નમન કીધું. અને પછી દીલગીર થયો. પોતાના ભયંકર સ્વરૂપથી બીરબલ ન બીહનો, તથા પ્રથમ હસ્યો અને બાદ દીલગીર થયો એ જોઈ દેવી વીચારમાં પડી. પણ તેનો ખુલાસો સમજાયો નહીં, તેથી તેનો ખુલાસો કરવા બીરબલને કહ્યું. બીરબલે મસ્તક નમાવી કહ્યું કે, હે, દેવી! આપે આપના દર્શન દીધા, તેની ખુશાલીમાં હું હસ્યો, પણ દીલગીર થવાનું કારણ કાંઈ કહેવા લાયક નથી, માટે તે વીષે મને માફ કરો.

આ ઉપરથી તો દેવીને જાણવાની વધારે આતુરતા થઇ, તેથી વધારે આગ્રહ કીધો. એટલે બીરબલે કહ્યું કે, 'માતા! મારા બે

હાથ અને એક નાક છે. તે પણ જ્યારે મને સરકમ થાય છે ત્યારે નાક સાફ કરી કરીને મારા હાથ દુઃખી આવે છે. ત્યારે આપના હાથ તો બેજ પણ એક હજાર માથા ઉપર નાક તો એક હજાર છે તે જયારે આપને શલેખમ થતું હશે ત્યારે આપ બે હાથથી કેમ પહોંચી શકતા હશો ! આપને તેથી મહા દુઃખ ભોગવવું પડતું હશે, એમ જાણી હું દીલગીર થયો.'

બીરબલને આવો હાજર જવાબી જાણી દેવી તેને આશીરવાદ દઇ અલોપ થઇ ગઈ.

વારતા એકસો તેરમી.

લંપટ વ્યસની.

એક વખતે સાંજને સમે શાહ અને બીરબલ છુપા વેશમાં ફરવા નીકળ્યા. ફરતાં ફરતાં આ બંને જણ એક ગલીના નાકા ઉપર આવી ઉભા તે ગલીના નાકા ઉપર કંગાલ દેખાવની એક ભીખારણ ઉભી હતી. આ ભીખારણના હાલ એવા તો હતા કે, તેના હાથના કોઇ બે બોર પણ ન ખાય. તેનો આવો દેખાવ છતાં તે ગરભણી હતી. આ જોઇ શાહ અચંબો પામી બીરબલને કહ્યું કે, 'કામદેવની સત્તા કેટલી બધી મ્હોટી છે ! જે સ્ત્રીની બાજુમાંથી પસાર થતાં પણ કમકમાટ ઉપજે તેની સાથે વીલાસ કરનાર કોણ હશે ?'

બીરબલ—સરકાર ! જે માણસને વ્યસન પડ્યું તે છુટતું નથી. ભુખ્યો જેમ એઠા ભાત, અને ઉંઘ જેમ ભાંગેલો ખાટલો જોતી નથી તેમ

કામી માણુસ જાત કે કુજાત જોતું નથી એવાં કેટલાંક આશકી ફાંકડાઓ પડ્યા છે. જેઓને જોતાં તેઓ સુધડ છે એમ જણાય, પણ અંદરખાનેથી તેઓ સઉથી ગંદે ઠેકાણેના ફરનાર હોય છે.

શાહ—બીરબલ! તું કહે છે તેમ કદાચ હશે. પણ આ સ્ત્રીના ભોક્તાને તું શોધી કહાડીશ.

બીરબલ—હજુર! આપણે થોડીવાર અહીં ફરતા રહીશું તો કદાચ તેમ બની શકશે.

થોડીવાર તેઓ ત્યાંથી થોડે દુર જઇ ફરવા લાગ્યા. પણ તે વખતે બીરબલની નજર તો પેલી સ્ત્રી તરફજ હતી. શાહ બીજી બાજુએ જોતો હતો, એટલામાં એક ફાંકડો માણુસ ત્યાં આવી લાગો. તે સારા ખાનદાનનો હતો, બીરબલની નજર તેની તરફ જતાજ બીરબલે શાહને કહ્યું કે, ‘ માલીક! આ કંગાલ સ્ત્રીનો યાર આ માણુસ હોવો જોઇએ એમ મને લાગે છે.’

શાહ—કેવી રીતે?

બીરબલ—જાણે જાણુતા ન હોઇએ તેમ તેના તરફ જોયા કરશો તો માલમ પડશે.

તેમને તે વીશે થોડીવારમાં ખાત્રી લાયક પુરાવો મળ્યો તે ફાંકડો આશક તે સ્ત્રીની આગળ આવીને તેને કાંઇક ઇશારત કરી ત્યાંથી ઝડપમાં ચાલી ગયો. આશકના ગયા પછી તે માશુક પણ ત્યાંથી ચાલી ગઇ.

આ જોઇ શાહની ખાત્રી તો થઇ કે, તે સ્ત્રીનો ભોકતા તેજ માણુસ હોવો જોઇએ.

વારતા એકસો ચઉદમી.

અવલોકનની ખુબી.

ઉપલી વાત બન્યા પછી શાહ અને બીરબલ આગળ કુચ કરી. તે વખતે શાહ નીમીશવારતો વીચારમાંજ ચાલતો હતો ક્ષણવાર પછી શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'બીરબલ! જે ટસ્કા ફાંકડાને તેં મને બતાવ્યો હતો તેને તેં કેવી રીતે ઓળખી કાઢ્યો.

બીરબલ—ખલેક ખાવીંદ! એ ખુબી અવલોકનની છે. મને અવલોકન કરવાની ટેવ પડી ગઇ છે. જે વખતે આપણે બને ત્યાં ઉભેલા હતા તે વખતે તે માણસ દુરથી આવતો હતો. તેના હાથમા તમાકુ હતી પણ તેને લગાડવાની ચુનાની શોધમાં હતો. એટલામાં એક સંડાસખાનાને ચુનો તાજોજ લગાડેલો હતો. તેની ઉપરથી તે માણસને આંગળીવતી ચુનો ઉખેડીને તમાકુને લગાડ્યો. જે માણસ તમાકુ વાસ્તે સંડાસખાનાનો લગાડેલો ચુનો લે, તે બીજી વસ્તુ કાં ન કરી શકે? આવી રીતે મેં દીઠો તેથી મારી ખાત્રી થઇ કે, તે લંપટ અને વ્સની હોવો જોઇએ.

શાહ—હે દાનેશમંદ બીરબલ! અવલોકનથી આ પ્રમાણે લાભ તો થાય છે.

બીરબલ—હે ન્યાયવંત! અવલોકનની ખુબી તો એરજ છે. આપે પહેલા અવલોકન કરનાર ફકીરની વાત તો સાંભળી હશે?

શાહ—હે બુદ્ધીવંત ! હા, એ વાત મેં આગળ સાંભળી હતી ખરી પણ હમણા તે ભુલી ગયો છું. માટે ફરીથી તને યાદ હોય તો સંભળાવ.

બીરબલ—ગરીબ પરવર ! ચાલો આપણે પહેલા હોજ આગળ બેસી વાત કરીએ.

બંને જણા ત્યાંથી થોડે દુર આવેલા એક પાણીના હોજ આગળ જઇ બેઠા. ત્યાં બીરબલે અવલોકન વીષે ફકીરની વાત તેને કહી સંભળાવી.

એક ફકીર એક સમે જંગલમાંથી ચાલ્યો જતો હતો તેને બે વેપારીઓ સામે મલ્યા. તેઓ કાંઇ વસ્તુ શોધતા હોય એમ લાગતું હતું. તેમને જોઇ ફકીરે પુછ્યું કે, 'શેઠજી ! તમારૂં એકાદ ઊંટ ખોવાયું છે ?'

પહેલા વહેપારીઓએ કહ્યું કે, 'હા ! અમારૂં એક ઊંટ ખોવાયું છે.

ફકીર—તે જમણી આંખે કાણું છે ?

વેપારી—હા.

ફકીર—એનો આગલો એકાદ દાંત પડી ગયો છે ?

વેપારી—હા.

ફકીર—એનો પાછલો પગ લંગડાય છે ?

વેપારી—હા.

ફકીર—તેની એક બાજુએ મધ અને બીજી બાજુએ ઘઉં ભરેલા હતા ?

વેપારી હા. પણ તેની ઉપર ઝવેરાત હતું તે ક્યાં છે ?

પોતાના ખોવાયલા ઉંટ વીષે તે ફકીરે આટલી બધી એંધાણીઓ આપી તે વેપારીઓને શક ગયો કે, 'આ ફકીરેજ ઊંટ ચોરેલું હશે

અને તેથી તે આટલી બધી હકીકત કહી શકયો છે. એમ જાણીનેજ તેમણે તેની પાસે ઝવેરાત માગ્યું.

તે સાંભળી ફકીરે કહ્યું કે, 'શેઠ, મેં તમારૂં ઝવેરાત લીધું નથી તેમ તમારા ઊંટને નજરે પણ દીઠું નથી.'

વેપારી—તું ફકીરના વેશમાં ચોર હોય એમ જણાય છે.

એમ કહી તેને પકડીને ત્યાંથી કોઇ નજીકના શહેરમાં તેને લઈ ગયા અને ત્યાં ન્યાયાધીશની દરબારમાં તેને લઇ જઇને ઉભો કીધો. પછી તે વેપારીઓએ ન્યાયાધીશની આગળ પોતાના ખોવાયલા ઉંટની વાત કહી સંભળાવી. વેપારીની આ વાત સાંભળી લઇને પછી ન્યાયાધીશે ફકીરને પોતાનો બચાવ કરવા કહ્યું.

આ ઉપરથી ફકીરે કહ્યું કે, 'નામદાર ન્યાયાધીશ સાહેબ ! હું જંગલમાં ફરનાર ફકીર છું. મેં આ વેપારીઓનું ઊંટ જોયું નથી. પણ જંગલમાં ફરતાં મને અવલોકન કરવાની ટેવ પડી ગઇ છે તેથી મેં જે દીઠું હતું તે તેમને કહી સંભળાવ્યું. રસ્તે ચાલતાં મને ઊંટનાં પગલાં પડેલાં દેખાયા તે ઉપરથી મેં જાણ્યું કે, થોડી વારમાંજ ત્યાંથી કોઇ ગયેલું હોવું જોઇએ. તેની ડાબી તરફની વનસ્પતીનો ભાગ ખવાયલો હતો પણ જમણી બાજુનો બધો અનામત હતો તેથી મેં જાણ્યું કે, તે જમણી આંખે કાણો હોવો જોઇએ. તેણે ખાધેલી વનસ્પતીમાંથી કેટલોક ભાગ રહી ગયો હતો તેથી મેં એવું અનુમાન કીધું કે, તેનો એકાદ દાંત પડી ગયો હશે. તેના પાછલા એક પગનો આકાર જમીન ઉપર બરાબર પડયો ન હતો તેથી મેં ધારયું કે, તે એક પગે લંગડો હશે. રસ્તાની એક બાજુએ ઘઊં વેરાયલા હતા અને બીજી બાજુએ થોડું

મધ ઢોળાયલું હતું. ઘઉં લઇ જવાને કીડીઓ વળગેલીઓ હતી. અને મધની ઉપર માખો ગણગણતી હતી તેથી મને જણાયું કે, તેની એક બાજુએ ઘઉં અને બીજી બાજુએ મધ લીધેલું હશે. તેમ વળી સાથે કોઇ માણસ નહિ હોય એટલે તે ઉંટ એકલું નાશી જતું હોવું જો-ઇએ. જો સાથે માણસ હોત તો ઘઉં અને મધ વેરાત નહી. આ અવલોકન ઉપરથી મેં તે અનુમાન કીધું છે. પણ મેં તે ઉંટને ન જરેનજર જોયું નથી. તે બાદ હું આગળ ચાલ્યો તે વખતે આ બે વેપારીઓ કોઇને શોધતા હોય એવી રીતે મને સામા મળ્યા. તેમને જોઇ મેં અનુમાન કીધું કે, તેઓ ઉંટના માલેક હોવા જોઇએ, મને જંગલમાં ફરતાં આવી સેંકડો ચીજો નજરે જણાય છે. આ શહેરનું દરેક જણ મને ઓળખે છે.'

ન્યાયાધીશને ફકીરના બોલવાની ખાત્રી થવાથી તેણે તેને છોડી દેવાનો હુકમ આપી વેપારીઓને કાઢી મુક્યા.

ઉપલી વાત કરી રહ્યા પછી બીરબલે કહ્યું કે, 'સરકાર! રસ્તે ચાલતાં અવલોકન કરવા લાયક સેંકડો ચીજો મળે છે.'

બીરબલની આ વાત સાંભળી શાહ ઘણો આનંદ પામ્યો અને ત્યાંથી ઉઠીને બંને જણ મહેલ તરફ વળ્યા.

ભાગ પંદરમો.

વારતા એકસો પંદરમી.

લાડ અને કપુર.

બાદશાહી ગવૈયામાં લાડ અને કપુર કરીને બે ગવૈયા હતા. તેમની ઉપર પણ શાહનો સારો પ્રેમ હતો. એક દીવસ તેમણે શાહનો અપરાધ કર્યો. શાહે તેમને કહ્યું કે, તમે અમુક ગુન્હો કીધો છે તે અ-[illegible] શું કહેવા માગો છો?

લાડ અને કપુરને એવું અભિમાન હતું કે, આપણે શાહના માનીતા છીએ તેથી શાહ કાંઇ પણ આપણને સજા કરનાર નથી. તેથી પોતાથી થએલા ગુન્હાની માફી ન માગતા તેઓ શાહની સામે અડબડ હરી પડયા. જો તેમણે માફી માગી હોત તો શાહ તેને ક્ષમા કરત. પણ આતો ઉલટા સામે હરી પડયા તેથી શાહે પોતાનું અપમાન થયેલું માની લઇ તે બંનેને કહ્યું કે, 'તમે બંને જણ મારા રાજની હદ છોડી જતા રહો.'

શાહનો આ હુકમ સાંભળી તે બંને ત્યાંથી ઉઠીને ચુપચુપ ચાલતા થયા. પણ દીલ્લી છોડી બીજે સ્થળે જવા તેમનું મન ન માનવાથી તેઓ સાંજ સવાર શહેરમાં ફરવા લાગ્યા. આમ છાની રીતે ફરતાં તેમને ૭ માસ થઇ ગયા. એક દહાડે તેઓ ફરવા નીકળ્યા હતા એટલામાં શાહની તેમની ઉપર નજર પડી. શાહે તેમને જોતાંજ બોલા

તેમની તરફ દોડાવ્યો. શાહને પોતાની તરફ આવતો જોઇ તેઓ એક ઝાડ ઉપર ચઢી ગયા. શાહે પોતાનો ઘોડો તે ઝાડ નીચે લઇ જઇ કહ્યું કે, કેમ મેં તમને મારા રાજની હદ છોડી જવા કહી હતી છતાં તમે કેમ રહ્યા છો ?'

કપુરે કહ્યું કે, સરકાર ! અમે તો આપના હુકમ પ્રમાણે અહીંથી ગયા હતા, પણ આપના રાજની હદ સીવાય બીજા રાજની હદ જણાઇ નહી તેથી ક્યાં રહેવું તેનો વીચાર કરતાં કરતાં પાછા દીલ્લીમાં આવી લાગ્યા. આખરે જ્યારે ક્યાંય પણ રહેવાની જગા ન મળી ત્યારે હવે તો આકાશમાં જઇ રહેવા વીચાર રાખ્યો અને તેથી ત્યાં જવાનો રસ્તો શોધવા નીકળ્યા. અને તેથી આ ઝાડને રસ્તે આકાશ ઉપર જવાનું ઠીક લાગ્યું તેથી પહેલી મુસાફરી અહીંથી શરૂ કીધી છે.'

તેનું આવું બોલવું સાંભળીને શાહ હસ્યો અને તેમને નીચે ઉતાર્યા. નીચે ઉતરતાજ પોતાના અપરાધની શાહની પાસે ક્ષમા માગી, એટલે શાહે તેમને માફી આપી પાછા દરબારમાં આવવા આજ્ઞા કીધી.

વારતા એકસો સોળમી.

દુરીજનની દુષ્ટતા.

દુરીજનની દુષ્ટતા ઉપર વાત નીકળતાં ગંગ કવિએ કહ્યું કે, ' ગરીબ પરવર ! જરા સાંભળો.

કવિત.

અકારણ કલેશ કરે છપારમેં અંગ જલે,
રંગ દેખી રીઝે નહીં દ્રષ્ટિ દોષ ખડે
આપકો ન કરે કાજ પરકો કરે અકાજ,
લોગનકી છાંડી લાજ અસુયામેં અડયો હે;
મન બાની કયા ક્રુર ઔરકું બતાવે શુર,
કામ ક્રોધ હો હજુર બીધાને કયું ઘડયો હે;
કહત હે કવી ગંગ શાહનકે શાહ સુરા,
દુનીયામેં દુઃખ એક દુરીજનકો બડો હે.

દુરીજન માણસ પોતાની દુષ્ટતાનો કદી પણ ત્યાગ કરતો નથી.'

શાહે આ કવીત સાંભળી બીરબલને કહ્યું કે, 'બીરબલ ! ગંગ જેવા કવી રત્નો વીનાની દરબાર કદી પણ શોભતી નથી ?'

બીરબલ—ખાવીંદ ! ગંગ જેના બારોટોની સહાયતાથીજ કેટલીક લડાઈઓમાં યુદ્ધમાં ફતેહ મળે છે. લશ્કર થાકી ગયું હોય તે વખતે આવા કવી રત્નોજ પોતાની કવીતા કહી સંભળાવી તેમનો થાક ઉતરાવી નાખે છે એટલુંજ નહીં પણ નામરદને પણ મરદ બનાવે છે.

શાહે બીરબલને ધીમેથી કહ્યું કે, 'ગંગ સાથે વધારે વીનોદ થાય એવું કરો.'

બીરબલ—'સરકાર ! આપના હુકમનીજ ખોટી છે.

શાહ—મને એક ચરણ યાદ આવ્યું છે તેની પાદપુર્તી કરવી છે. તે ચરણ.

કર્મ છુપે નહીં ભભુત લગાયો

આ ખાનગી દરબારમાંથી કોઈ કરી આપો જોઈએ ?

ગંગ—હજુર ! એ પાદપુર્તી તો થઇ ચુકી છે. સાંભળો.

સવૈયો.

તારાકી જ્યોતમેં ચંદ્ર છુપે નહીં,
સુર છુપે નહીં બાદર છાયો;
રન ચઢયો રજપુત છુપે નહી,
દાતા છુપે નહીં ઘર મંગન આયો.
ચંચલ નરકો નેન છુપે નહીં,
પ્રીત છુપે નહીં પુઠ દીખાયો;
કવી ગંગ કહે સુન શાહ અકબર,
કર્મ છુપે નહીં ભભુત લગાયો.

જેમ તારાના તેજથી ચંદ્રનો પ્રકાશ ઝાંખો પડતો નથી, વાદળથી કાંઈ સુરજ છુપાઈ જતો નથી, ખરો શુરવીર રજપુત છુપાઇ રહેતો નથી, દાતાર પુરૂષ દાન દેતી વખતે છાનો રહી શકતો નથી, ચંચલ સ્ત્રીની નેણો પણ સંતાઇ શકતી નથી, પીઠ બતાવેથી સ્નેહ છુપાવી શકાતો નથી, કવી ગંગ કહે છે કે, હે અકબર શાહ, સાંભળો કે, તેમજ ભભુત લગાડવાથી કર્મ છુપાઇ શકતું નથી.

આ સાંભળી શાહે ગંગને કહ્યું કે, 'હે ગંગ ! કર્મ વગરનું બીજું બધુંએ છુપાવવું હોય તો છુપાવી શકાય કે નહીં ?

ગંગે કહ્યું કે, 'નામવર ! એવો પણ વખત હોય છે કે, એક કર્મ વગર બધુંએ સંતાડી શકાય છે તે માટે જરા સાંભળો.

સવૈયા.

દીન છુપે તથવાર ઘટે,
ઔર સુર છુપત હે એનકો છાયો;
ગજરાજ છુપત હે સીંહકો દેખત,
ચંદ્ર છુપત અમવાસ આયો;

પાપ છુપે હરી નામકા જાપત,
કુળ છુપે હે કપુત કો જાયો,
કવી ગંગ કહે સુન શાહ અકબર,
કર્મ ન છુપેગો છુપો છુપાયો.

અર્થ—તીથી ઘટવાથી એક દહાડો ઘટી જાય છે તે છુપાયા સમાન છે, ગ્રહણના યોગથી સુરજ પણ છુપાઇ જાય છે, સીંહને જેતાંજ હાથી છુપાઈ જાય છે, અમાસને દહાડે ચંદ્ર પણ છુપાઈ જાય છે, અને ખાનદાની કુળમાં કોઇ કપુત ઉત્પન્ન થાય તો તેનું ખાનદાની નામ બદનામીમાં છુપાઇ જાય છે. કવી ગંગ કહે છે કે, હે શાહ ! આટલા બધા છુપાઇ શકાય છે, પણ કર્મને છુપાવી શકાતું નથી.

શાહ અને ત્યાં હાજર રહેલા બધા દરબારીઓ ગંગની આવી અદ્ભુત કવિતા સાંભળી આનંદ પામ્યા, અકબરે તેને તેના લાયક સરપાવ દીધો.

વારતા એકસો સત્તરમી.

રંડીયોકા યાર સદા ખુવાર.

એક વખતે શાહ અને બીરબલ બાગમાં બેસી આનંદની વાતો ચલાવી રહ્યા હતા. વાતપર વાત નીકળતાંજ શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'હે બીરબલ ! માણસ પોતાના મન ઉપર કાબુ ન રાખતા વિષય વાસનામાં લપટાઈ જાય છે તે સમે તેને પોતાના શરીરનું પણ ભાન રહેતું નથી; અને તેની સાથે પોતાની તમામ માયા મીલકતનો નાશ કરી નાખે છે.

બીરબલ—સરકાર ! ઇશક આંધળો છે. આસપાસની ચીજ જોઇ શકતો નથી. ઇશ્કને વશ થયલો માણુસ સારા નરસાનો વીચાર કરી શકતો નથી. તેનો એક દાખલો થોડા સમય ઉપર મારા દીઠામાં આવ્યો હતો તે જો આપ રજા આપો તો કહી સંભળાવું.

શાહ—ખુશીની સાથે સંભળાવ.

બીરબલ—સાંભળો ત્યારે સરકાર ! ચંચલ નગરીમાં કરમચંદ કરીને એક ધનાઢય રહેતો હતો, તે પોતાની પાછળ અનેક દોલત જગુ નામનો એક પુત્ર વારસ મુકી ગયો હતો. બાપના મરણ બાદ તેના હાથમાં બધી દોલત આવી એટલે તેણે વેપાર રોજગાર ઉપર ધ્યાન આપવાને બદલે રાંડના નાચ ગાયન અને તમાસા ઉપર મોહીત પડીને બાપના ચાલતા રોજગારને તજી દીધો. સંગ તેવો રંગ તે પ્રમાણે તેને મીત્ર પણ તેવા મળ્યા હતા. તે રંગમાં ભમતાં ભમતાં તે એક વેશ્યા ઉપર આશક પડયો. તે ઇશ્કમાં એવો લીન થઇ ગયો કે, તેના વગર તેને જરા પણ ચહેન પડે નહીં. થોડે થોડે કરીને તેની તમામ માયા મીલકત તે ધુતારી રાંડે હરી લીધી, તે એટલા સુધી કે એક વખતના ખાધા જેટલું પણ તેની પાસે રહ્યું નહીં. તે ધુતારી રાંડે જોયું કે, હવે પાસે રાતી પાઇ પણ રહી નથી તેથી હવે તેને પોતાને ત્યાં રાખવામાં લાભ નથી ત્યારે તેને કાઢી મુકવા માંડયો.

શાહુકારની હવે આંખો ઉઘડી, પોતાનું કેવું સત્યાનાશ વળ્યું હતું તે તેણે હવેજ જોયું. તેણે તે ગુણકાને કાલાવાલા કરીને કહ્યું કે, "અરે ! તેં મારી તમામ દોલત અને માયા પુંજી હરી લઇને તું મને કાઢી મુકે છે તો હવે હું કયાં જાઉં ?"

ગુણકા—તેમાં હું શું કરૂં ? તને ગમે ત્યાં જા.

શાહુકાર—તારા વગર મારે બીજું એકે ઠેકાણું રહ્યું નથી.

ગુણકા—નથી તો જહાનમમાં જા.

શાહુકાર—અરે ! મેં તને આવી દગાબાજ ધારીને મારી તમામ દોલત આપી દીધી નથી, પણ તું મને સદા તારી પાસે રાખશે એવું ધારીને આપી દીધી છે તેથી તું મને કાઢી મુકવાને તત્પર થઈ છે.

ગુણકા—વેસ્યા તે કોઇની સગી થતી હશે ? વેસ્યા તો માત્ર એક પેસાનીજ સગી છે. માટે ચાલ હવે બહુ થયું. અહીંથી જતો રહે.

શાહુકારે તે રાંડના બહુ કાલાવાલા કર્યાં ત્યારે તે રાંડે તેને કહ્યું કે, 'જો મારે ત્યાંજ રોટલો ખાઇને પડયા રહેવું હોય તો સરત કબુલ કરે તો રાખું.'

શાહુકાર—કહે જોઇએ.

વેસ્યા હું જ્યાં જઉં ત્યાં મારા જોડા સંભાળીને તારે બેસવું આ સરત જો તારે કબુલ હોય તો રોટલો ખાઇને પડી રહેજે.

લાચારીને લીધે સાહુકારે તેની આ શરત કબુલ રાખી. પોતાની આવી હાલતને લીધે તેને વેરાગ ઉત્પન્ન થયો હતો, જે ધણીએ સુખ જોયલું તે આવી હાલતમાં આનંદથી કેમ રહી શકે ? તેનું શરીર બગડતું ગયું, અને તેની સાથે તેના ચેહેરાનો રંગ પણ ગયો.

એક દીવસે તે ગાનારી રાંડ આ નગરમાં આવી અને કોઇ બીજા સાહુકારને ત્યાં નાચવા ગઇ તેની સાથે આ શેઠ પણ ગયો. વેસ્યાએ જોડા ઉતાર્યા તે લઇને તે એક બાજુએ બેઠો. પેલા શેઠને ત્યાં મ્હોટા મ્હોટા લોકો હાજર થયા હતા. તબલચીએ તબલા ઉપર થાપ મારી, સારંગીવાળાએ સારંગીના સુર મેલવવા માંડયા અને વેસ્યા નાચવા માટે ઉભી થઇ,: એટલે આ ભીખારી થઇ ગયેલા શેઠે પોતાના

હાથના જોડા વગાડવા માંડ્યા. બીજા શેઠની નજર આની ઉપર પડી એટલે તે મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, 'અરે! આ કેવો બેવકુફ છે? એને એવી તે શી ગમત પડે છે કે, એ જોડા વગાડીને ખુશી થાય છે?'

થોડીવાર પછી એક નાચ પુરો થયો અને ગાનારી બેસી ગઇ કે બીજા શેઠે જોડા વગાડનારને પોતાની આગળ બોલાવીને પુછ્યું કે, 'અરે ભલા માણસ, તને એવી તે શી ગમત પડે છે કે, તું જોડા વગાડવા મંડી પડ્યો છે?'

વેશ્યાના યારે કહ્યું કે, 'એ વાત જો તમને કહીશ તો મારો રોટલો જશે, માટે પુછશો નહીં. હું તે કહેનાર નથી.'

બીજા શેઠે કહ્યું કે, 'થોડા વખત ઉપર આ રાંડ ઉપર મોહીત પડી તેને આધીન થઇ ગયો. થોડા વખતમાંજ મારી તમામ માયા મીલકત મેં એને ખવરાવી દીધી. અને હું ભીખ માગતો થયો. આ ધુતારી રંડા મને પાળશે એમ હું માનતો હતો. પણ જ્યારે એક દીવસ શું પણ એક વખતના ખોરાકના ઢીંગલા મારી પાસે ન રહ્યા ત્યારે એણે મને કાઢી મુકવા માંડ્યો. જ્યારે મેં બહુજ આજીજી કીધી ત્યારે પોતાના જોડા ઉપાડવાની મારી પાસે કબુલાત કરાવી લઇ મને પેટવડીએ રાખ્યો. હમણા જ્યારે આ સારંગી તબલાનો અવાજ મેં સાંભળ્યો ત્યારે એક કવિનું કહેલું કવિત મને યાદ આવ્યું.'

શાહુકાર—તે શું છે?

દરકી ભીખારીએ કહ્યું કે, સાંભળો.

કવિત.

પરી પુરણ પાપકે કારણ તે,
ભગવંત કથા ન રુચે જનકો,

તીન વેસ્યાકો પાસ બુલાય લઇ,
નચાવત હેં દીનકો રેનકો,
મૃદંગ કહે ધીકહે, ધીકહે,
સારંગી કહે કીનકો કીનકો,
તબ હાથ ઉઠાયકે નારી કહે,
ઇનકો ઇનકો ઇનકો ઇનકો.

જ્યારે પાપ બરાબર ભરાઇ રહ્યા હોય ત્યારે ભગવાનની કથા ગમતી નથી, એટલે રાંડને બોલાવી રાત દહાડો નાચ કરાવે છે. તે સમે તબલા કહે છે કે ધીક છે, ધીક છે, એટલે સારંગી વાગે છે કે કીનકો કીનકો, એટલે કોને કોને, તે વખતે આ રાંડ લાંબા હાથ કરી પોતાનું ગાયન સાંભળવા બેઠેલા તરફ ફરીને કહે છે કે આ લોકોને, આ લોકોને.

મારે આ બધું યાદ આવતાં હું જોડા વગાડીને કહું છું કે, મારી ગતી થઇ તેવી તમારી પણ થશે, આટલોજ મારો ખુલાસો છે.

બીજા શાહુકારની ઉપર આથી ઘણી અસર થવાથી તરત તેણે તે રાંડને કાઢી મુકાવી અને આ ભાગ્યહીણ શેઠને પોતાની પાસે રાખી લીધો. તે સમેથી ત્યાં હાજર રહેલાઓએ રાંડની સોબત કરવી મુકી દીધી.

આ વાત સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

વારતા એકસો અઢારમી

શીપાઈ રૂપ શીશી.

પ્યાર યારથી રાખવા, ગણું ન પતિનું કહેણ.

એક સમે શાહ દરબાર ભરી બેઠા હતા તે વખતે એક માણસે આવી હાથ જોડી અરજ કરી કે, 'સરકાર! કોઇ જાર માણસ ઘરમાં હમેશાં આવે છે, એમાં તો જરાએ શક નથી. પરંતુ તેને મેં હજી સુધી જોયો નથી અને જાણતો પણ નથી કે કોણ છે? તેને હવે પકડવા ચાહું છું, જેથી આપ આગળ આવ્યો છું કે, તેને કોઇ પણ પ્રકારે પકડી આપવાની યુક્તી બતાવવા કૃપા કરશો તો આપનો મોટો ઉપકાર થશે.' તે સાંભળીને શાહે કહ્યું કે, 'હું એક સરસ અત્તરની એક શીશી આપું છું તે લઇ જા અને તે તારી નારીના હાથમાં મુકીને કહેજે કે આ શીશીમાંથી જરા પણ અત્તર વાપરીશ નહી.' એમ કહી તે સરસ અત્તરની શીશી આપી તેને રવાના કીધો અને તે માણસે પણ તેજ પ્રમાણે કીધું.

શાહે તે માણસના ઘરની ચોતરફ ચોકી બેસાડી દીધી અને ભલામણ કરી કે જે માણસના કપડામાંથી આપેલી શીશીમાંના અત્તરની વાસ આવતી જણાય કે તરત તેને મારી પાસે પકડી લાવવો.

જ્યારે પેલો જાર પુરૂષ ફરીયાદ કરવા જનારની સ્રીને મળવાને

આવ્યો ત્યારે તે સ્ત્રીએ પોતાના સ્વામીએ અનામત તરીકે સોંપેલી જે અત્તરની શીશી હતી તેમાંથી અત્તર કાઢી પોતાના યારને છાંટયું, અને કહ્યું કે, 'મારા આંખોના તારા ! મારા કંઠના પ્રાણ ! આ ઉમદા અત્તરની શીશી મને મારા પતીએ અનામત તરીકે સોંપીને ખાસ ભલામણ કરીને કહ્યું છે કે, આમાંથી તું જરા ઘણુ અત્તર વાપરતી નહીં. પણ દીલોજાન ! તે ભલા માણસની જરા પણ દરકાર ન રાખતાં મેં આપના ઉપયોગમાં લીધું. કેમકે એવી ઉમદા વસ્તુથી આપને સ્વાદ ન ચખાડું ત્યારે પછી બીજા કોને ચખાડું ? ભલેને ધણી જે કરનાર હશે તે કરી લેશે તો, તે તમારે માટે સહન કરી લઇશ.' આવા અત્યંત પ્યારની વાત સાંભળી તેના યારે કહ્યું કે. 'રંગ છે મારા કાળજાની કોર ! તારા પાર વગરના પ્રેમ ઉપર મારો પ્રાણ કુરબાન છે !!' કેટલોક વખત ગયા બાદ એસ આરામ કરી તે યાર પોતાને પથે પડ્યો, એટલે તે અત્તરની ભભક રાજના અનુચરોને આવતાંજ તે જાર માણસને એકદમ પકડી શાહ હજુર લઇ ગયા એટલે શાહે સદરહુ ફરીયાદ કરનાર માણસને બોલાવીને કહ્યું કે, તારી કુલટા સ્ત્રીનો આ યાર છે, કેમકે આ અત્તરની શીશી તેં અનામત તરીકે તારી સ્ત્રીને સોંપી હતી છતાં તે શીશીમાંનું અત્તર પોતાના યારને છાંટયું છે તેની ખુશબો તું તપાસી લે એટલે તારી પણ ખાત્રી થશે અને ઘેર જઇ તારી ઓરત પાસેથી તે અત્તરની શીશી માગી તપાસીશ એટલે એથી પણ વધુ ખાત્રી થશે.' શાહના કહેવા મુજબ તપાસ કરતાં ખરૂં જણાવ્યું,

ભાગ સોળમો.

વારતા એકસો વીસમી.

સોનીની ચાલાકી.

એક સમે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'એ બીરબલ! કારીગરો માટે લોક વાયકા એવી ચાલે છે કે ગમે તેટલી ચોકસી રાખો તોપણ કારીગરને હાથ થાપ ખાઇ જવાય એ વાત ખરી છે કે ખોટી ?,

બીરબલ—સરકાર ! પોત પોતાના હુન્નરમાં સર્વ કોઇ ચાલાક હોય છે.

શાહ—શું દરજી સોની વગેરે દરેક જાતના કારીગરો કસબ ચોર હોય છે?

બીરબલ—હજુર ! હું એમ નથી કહેતો કે દરેક કસબી ચોર હોય છે: સોની સોનું ચોરવાના કસબ માટે એવી વાતો કહેવાય છે કે બરોબર ધ્યાન દઇને પાસે બેઠેલા ઘરાકના સોનામાંથી ઘરાકની આંખમાં ધૂળ નાખીને તે સોનું ચોરે છે. જે પોતાની બેન છોકરીનાં દાગીનામાંથી પણ થોડું ઘણું સોનું ચોર્યા વગર બનાવતાં નથી. અને તેવી એક વાત મારા સાંભળવામાં આવેલી છે.

શાહ—તું જે કહે છે તે ખરી વાત હશે. પણ મારે પોતાને સોનીઓની ચતુરાઇનું પારખું જોવું છે.

બીરબલ—ઠીક છે. આપને નજરોનજર બતાવીશ.

થોડા દહાડા વીત્યા બાદ બીરબલે ગામમાંથી ચાલાક સોનીઓમાંથી દશને તેડાવી મંગાવી એ બધાઓને શાહ સામે હુકમ કીધો કે,

'સોની મહાજન ! નામધાર બાદશાહને માટે પચીશ મણ સોનાના વજનનો એક હાથી બનાવવો છે. એકજ જાતનું પચીશ મણ સોનું તમને આપવામાં આવશે. હાથી વીસ દહાડામાં તૈયાર કરી આપવો પડશે. આ હાથીના સોનામાં થોડું સોનું તમે ચોરજો. પણ જો સોનું ચોરતાં પકડાયા તો મોતની સજા કરવામાં આવશે અને હાથી બનાવી રહેતાં સોનું નહીં ચોરો તોપણ તમને સજા કરવામાં આવશે. આ કામની મજુરી તમને પુરેપુરી આપવામાં આવશે. આ કામ કરતી વખતે તમારી ઉપર સખ્ત ચોકી પેહેરો પણ રાખવામાં આવશે.

બીરબલનો આ હુકમ સાંભળતાંજ સોનીઓના હોંસ કોસ ઉડી ગયા. થોડીવાર પછી તેઓના બે મુખી આગેવાનોએ હાથ જોડીને કહ્યું કે, 'ખલકે ખાવીંદ ! હાથી બનાવવાનો હુકમ કરોછો તે માથે ચડાવીએ છીએ, પણ ચોરીતો અમારાથી બનવાની નથી. જોઇએ તો બાપજી, બીજા કોઇને બોલાવીને એ કામ સોંપો.'

બીરબલ—નહીં, પ્રથમ કહેવા મુજબ એ કામ તમારેજ કરવું જ પડશે.

સોનીઓએ બીરબલને બહુ સમજાવ્યો, પણ બીરબલ ન સમજતા સોનીઓને તે કામ કરવાની ફરજ પાડવાથી બીજે દહાડે હથીયારો લઈ કામે આવવાનો વાયદો કરી સોનીઓ ત્યાંથી જતા રહ્યા. એજ દહાડે બધા 'હવે કેમ કરવું' એ માટે મસલત કરવા એકઠા મળ્યા. શાહે બરાબર જોખાવી કસ કઢાવી આપેલું સોનું, તેમાં વળી ઉપર હથીઆરબંધ શાહના ભરોસાદાર સીપાઇઓની ચોકી. આવી રીતનો મામલો છતાં સોનું કેમ ચોરવું તે માટે તેઓને મ્હોટો વીચાર થઇ પડ્યો. ઘણી ઘણી યુક્તિઓ કરતાં આખરે એક યુક્તી બધાને પસંદ પડી અને તે પ્રમાણે કરવાને બધા એકમત થયા.

બીજે દહાડે સમય થતાં બધા સોનીઓ પોતાને ઉપયોગનાં હથીયારો લઇ દરબારી મહેલમાં હાજર થયા. સોનું જોખી અને તેનો કસ કહાડીને તેમને સોંપવામાં આવ્યું. શાહના ખાસ ભરોસાદાર અમલદારોની તેમના ઉપર ચોકી રાખવામાં આવી. અમલદારોને ખાસ હુકમ હતો કે, જો કોઇ પણ સોની સોનું ચોરતાં પકડાય એટલે તેને તરતજ કેદ કરવો. પણ સોનીઓ કાંઇ કાચા ન હતા. તેઓ આવી રીતે સોનું ચોરે શા માટે ? આખો દહાડો બધાએ કામ કીધું. સાંજ પડતાજ બધા રજા લઇ પોતાને ઘેર ગયા. પોતાને ઘેર આવીને જમ્યા અને રાતના પોતાને કામે વળગ્યા. દીવસના જેટલો ભાગ બધાએ મળીને સોનાના હાથીનો બનાવ્યો હતો તેટલોજ ભાગ પીતળના હાથીનો બધાએ થોડાક કલાકમાં બનાવ્યો. આ પ્રમાણે શાહના મહેલમાં દીવસે જેટલું કામ કરતાં તેટલુંજ કામ રાતના એક મ્હોટા સોનીના ઘરમાં કરતાં આ પ્રમાણે બંને હાથી ઓગણીસમે દહાડે બનાવી તઇયાર કીધા. પીતળના હાથીને પાલીસ કરી ચલકદાર કરવામાં જરાપણ કચાસ રાખી ન હતી. હવે પીતળના હાથીને રાતના ચુપચુપ ઉચકીને જમના નદીમાં એક ઠેકાણે દાટી આવ્યા. બીજે દહાડે સવારના પહોરમાં દરબારમાં હાજર થઇ શાહ અને બીરબલને બોલાવી પેલો સોનાનો હાથી તઇયાર કરેલો દેખાડ્યો. રાજાએ તરત પોતાના સોનીને બોલાવી તેનો કસ કઢાવ્યો તો બરોબર નીકળ્યો. તેમજ વજન કરતાં હાથી તેમજ વધેલું સોનું પણ બરોબર નીકળ્યું. આવી રીતે વજન તથા કસની રાજાની ખાત્રી કર્યા પછી એક બુઢ્ઢા સોનીએ કહ્યું કે, 'સરકાર ! હવે આ હાથીને પાલીસ કરવો છે માટે એક ગાડામાં ભરી જમના નદીને કાંઠે લઇ જવા હુકમ કરો. ત્યાં પાણી તથા રેતીથી પાલીસ સારી થશે.'

રાજાએ તે વાત કબુલ કરી અમલદારની દેખરેખ નીચે સોનાના હાથીને ગાડામાં ઘાલી નદીએ લઇ જવા હુકમ કીધો. નદી ઉપર આવતા ગાડામાંથી સોનાનો હાથી ઉતારી જ્યાં પીતલનો હાથી દાટયો હતો તેને બહાર કાઢી તેને ઠેકાણે સોનાનો હાથી દાટી દીધો. પીતલના હાથીને ખુબ ચલકતો કરી સાંજના ગાડામાં ઘાલી દરબારમાં લાવી રજુ કીધો. તમામ દરબાર એકઠી થઇ આ બનાવટી હાથીની કારીગીરી જોઇ આનંદ પામ્યા. બાદશાહે સોનીઓના મુખીને કહ્યું કે, 'સોની મહાજન ! હવે ખરૂં કહો કે કેટલા સોનાની ચોરી કીધી.'

સોની—શું અમે ચોર છઇયે કે ચોરી કરીએ ? આપે કરી આપેલા વજન અને કસ બરોબર માલ મળી રહયો. મહેનતના પ્રમાણમાં મજુરી મળે એટલે બસ.

શાહ—તમો જે કહો છો તે ખરૂં છે. પણ આપણી શરત શી છે તે તો તમને યાદ હશેજ.

સોની—હજુર ! તમારા ચાલાક અમલદારોની હાજરીમાં અસારાથી ચોરી કેમ કરી શકાય ?

શાહ—તે હું કાંઇ જાણુતો નથી. હું તો મારી સરત મુજબ વરતનાર છું. જો સોનાની ચોરી કરી નહીં હોય તો તમને મોતની સજા કરવામાં આવશે. માટે તમે કહો કે કેટલા સોનાની ચોરી કરી છે. તમારો અપરાધ માફ છે.

બીરબલ સોનીઓની કાંઇક ચતુરાઇ જાણી ગયો હતો તેથી તે એટલા વાર સુધી ચુપચુપ ઉભો હતો તેણે કહયું કે, 'મહાજન ! માલીક કયાં કહેછે કે, તમે થોડા સોનાની ચોરી કરી છે ? તમે તો વધારે સોનાની ચોરી કરી હોય એમ લાગે છે. '

સોની—અમને ક્ષમા કરો. અમે વધારે ચોરી કરી નથી.

શાહ—તમારા અપરાધની ક્ષમા કરવા છતાં તમે તમારો અપરાધ કબુલ નહીં કરો તો પછી તમને વધારે સજા ભોગવવી પડશે. કારણ કે મેં પહેલાજ કહેલું છે ચોરી કરતાં પકડાશો અને નહીં કરશો તોપણ સજા થશે. માટે તમારા બોલવા ઉપરથી બન્ને એ બરાબર છે તેથી એમ લાગે છે કે તમે શીક્ષાને પાત્ર થયા છો. માટે સજા ભોગવવા તત્પર થાઓ.

હવે વધારે રીકઝીક કરવામાં સાર નથી એમ જાણી પેલા બુઢ્ઢા સોનીએ કહ્યું કે, 'તમારા ચંચલ અમલદારોએ અમારી ચોરી પકડી શકયા નથી પણ અમેતો આખા હાથીની ચોરી કરી છે. ખાત્રી કરવી હોય તો તપાસો કે એ સોનાનો છે કે પીતળનો ?

સોનીના આવા શબ્દો સાંભળી શાહ ચમકયો, તેણે પોતાના ગોલીને બોલાવી મંગાવી તેનો કસ કઢાવ્યો તો હાથી તો પીતળનો માલમ પડયો. શાહે આ કેમ બન્યું તે માટે સોનીઓને ખુલાશો પુછયો. સોનીઓએ બનેલી બધી વાત કહી સંભળાવી નદીમાંથી હાથી લાવી શાહને સ્વાધીન કીધો. શાહે સોનીઓને તેમની ચાલાકી માટે શાબાશી તથા ઇનામ આપી વીદાય કીધા.

વારતા એકસો ઓગણીસમી.

કયો દેશ બેશરમી હશે ?

એક સમે શાહે બીરબલને પુછયું કે, 'આપણા હીંદુસ્તાનમાં કયા દેશના માણસો વધુ બે શરમી હશે ?

બીરબલ—જહાંપનાહ ! સઘળા દેશો કરતાં વધુ એ શરમા માણસો પુર્વ દેશના હોય છે.

શાહ—તો તેની ખાત્રી કેમ થાય ?

બીરબલ—નામવર ! થોડા વખત પછી આપને તેની ખાત્રી કરી આપીશ.

કેટલાએક દીવસ ગયા પછી બીરબલે ચારે દેશની નાયકાઓને બોલાવી શાહની હજુરમાં ઉભી રાખી. અને પછી અરજ કરી કે, 'આપના પ્રશ્નનો ખુલાસો મેળવવા દરબાર ભરવી જોઇએ કે જેથી તરત તમારી શંકાનું સમાધાન થઈ જશે.' શાહે તેજ દહાડે દરબાર ભરી ગાન તાન શરૂ કરાવ્યાં. ગાન તાન ખલ્લાસ થયા પછી પાછલી રાતે પહેલા પશ્ચિમ દેશની નાયકાને પુછ્યું કે, 'રાત કેટલી બાકી રહી હશે ?' તે નાયકાએ કહ્યું કે, 'ગરીબ પરવર ! થોડીજ બાકી રહી છે,' શાહે પુછ્યું કે, 'એમ તું શા આધાર ઉપરથી કહી શકે છે ?' તે નાયકાએ કહ્યું કે, 'મારી નાથનાં મોતી થંડાં થયાં છે તે ઉપરથી કહી શકું છું કે રાત થોડી રહી છે. કેમકે પરોઢીએજ ઠંડી હવા વાય છે.' પછી દક્ષીણ દેશની નાયકાને પુછ્યું કે, 'હવે રાત કેટલી બાકી હશે !' તે નાયકાએ કહ્યું કે, 'હમણાંજ પ્રાતઃકાળ થશે.' શાહે પુછ્યું કે, 'એમ તું શા ઉપરથી કહી શકે છે ?' તેણે કહ્યું કે, 'હજુર ! પાન ફીકું લાગે છે,' પછી ઉત્તર દેશની નાયકાને પુછ્યું કે, 'હવે રાત કેટલી બાકી છે.' તેણે કહ્યું કે ઘણીજ થોડીજ બાકી રહી છે.' શાહે પુછ્યું કે, 'એમ તું શા આધાર ઉપરથી કહી શકે છે ' તેણે કહ્યું કે, 'સરકાર ! દીપકનું તેજ ઝાંખું લાગે છે.' છેવટે પુર્વ દેશની નાયકાને પુછ્યું કે, 'હવે રાત કેટલી બાકી રહી છે ? તેણે કહ્યું કે,

'નામદાર! મને જંગલ જવાની હાજત થઇ છે, તે ઉપરથી કહી શકું છું કે હવે રાત્ત ઘણીજ થોડી રહી છે.' તેનું આવું બે શરમ ભરેલું બોલવું સાંભળી શાહની બીરબલના બોલવાની ખાત્રી થવાથી શાહે બીરબલને કહ્યું કે, 'હવે પછી પુર્વ દેશના લોકોને હજુરમાં કે દરબારમાં દાખલ થવા દેવાજ નહીં.'

વારતા એકસો એકવીસમી

બુદ્ધિની બાજી.

એક સમે શાહ લાડ અને કપુર નામના ગવૈયાના ગાયનથી બહુજ રીઝવાથી શાહે તેઓને એક હાથી ઇનામમાં આપ્યો. લાડ અને કપુરે એક વરસ સુધી આ હાથીની ખોરાકી પુરી કરતાં તેની બધી દોલતનો ભંડાર ખાલી થઇ જવાથી લાડે કપુરને કહ્યું કે, 'ભાઇ, શાહનું આ ઇનામતો ખરેખર એક જુલમી બલા જેવું છે! ને થોડો વખત આ હાથી આપણે ત્યાં રહેશે તો, ઘરના છોકરાં છાશ પીતાં થઇ જશે. પણ કરવું શું? ન વેંહેચી શકાય કે ન કોઇને આપી શકાય કે ન રાખી શકાય. માટે હવે કંઇક યુકતી શોધવી જોઇએ.' લાડને કપુરે કહ્યું કે, 'ભાઇ! હાથીની કોટમાં ઢોલ તંબુરા વગેરે લટકાવી છુટો મુકી દેવાથી આપણો છુટકો થશે.' આવો વીચાર કરી તે હાથીને છુટો મુકી દીધો. એટલે તે હાથી શહેરમાં ઘુમતો અને મરજી મુજબ તોફાન કરવા લાગ્યો. હાથીના તોફાનથી ત્રાસ પામેલા શહેરના લોકો શાહ

હજુર જઈ અરજ કરીકે, 'હજુર! શહેરમાં છુટો ફરતો હાથી અમને બહુ નુકશાન કરે છે અને તેથી ઘરની બહાર પણ નીકળવા પામતા નથી.' આ સાંભળી શાહે સીપાઈઓને કહ્યું કે, 'તપાસ કરો કે તે કોનો હાથી છે?' શાહનો હુકમ સાંભળી સીપાઈઓએ તપાસ કરી શાહને કહ્યું કે, 'સરકાર! એ હાથી લાડ અને કપુરનો છે.' શાહે તેઓને બોલાવી મંગાવીને ક્રોધથી કહ્યું કે, 'કેમ! તમારા હાથીને છુટો મુકયો છે?' લાડે કહ્યું કે, 'ખાવીંદ! તેને બાર માસ સુધી ખાનપાનમાં ખુશી રાખી તેને અમારો સઘળો હુન્નર શીખવી પ્રવીણ બનાવ્યો છે, તેથી તેને ઢોલ તંબુરો આપી રજા આપી કે મુલક બાદશાહ સરકારનો છે માટે ખુશીથી ફરી ગાન તાનથી અમીરોના મન રંજન કરી તારૂં પણ ગુજરાન કર અને અમોને પણ જે આપવું ઘટે તે આપજે.' આ પ્રમાણે લાડનું બોલવુ સાંભળી શાહને હસવું આવ્યું અને હાથીને પકડી મંગાવી હાથીશાળામાં બંધાવ્યો અને તેના બદલામાં તેમને એક સારી પેદાશવાળું ગામ ઇનામમાં આપ્યું.

વારતા એકસો બાવીસમી.

માટીમાંથી નીકળવું અને માટીમાં સમાવું.

એક સમે શાહ અને બીરબલ નગરની બહાર ફરતા ફરતા એક જુના કબરસ્તાન આગળ આવી તેની કબરો જોવા લાગા. એટલામાં એક માણસનો પગ એક કબર ઉપર પડયો જેથી તે કબરનો અડધો ભાગ તુટી એકદમ નીચે બેસી ગયો તેની અંદર તપાસતાં એવો ચમત્કાર જોવામાં આવતો હતો કે મૃત કલેવરના જેવું એક હાડપીંજર

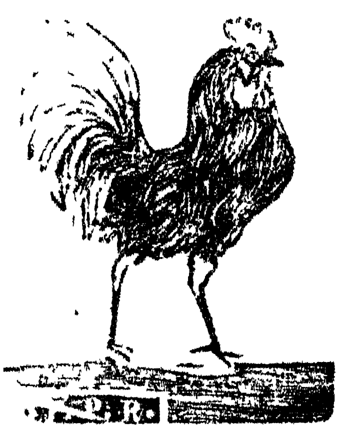
દેખાતું હતું. તે કબર જોઇ શાહ ઘણો હેરત પામીને તે કબરની અંદરના ભાગને હાથ લગાડી તપાસી જોતાજ તે હાડપીંજર કેવળ માટી જેવું બની ગયું હતું, તેથી હાથ અડાડતાની સાથે ભાગીને ભુકા થઇ ગયું. તે જોઇ એજ વખતે શાહે એક કવિતા ગાઇ કે,

બહોત લોગ એસેથે ઉનકા હમેશાં,
સમીને બદનથા મહતર કફનથા

આવું શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે.

જો કબર કહું ઇનકી ખોદી તો દેખા,
ના તારે કફનથા ના અજુએ બદનથા.

આ સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

ભાગ સતરમો.

વારતા એકસો તેવીસમી.

ભમરો.

વઇશાખ માસની ગરમી સખ્ત પડવાને લીધે એક દીવસે સાંજને સમે અકબર અને બીરબલ ઠંડી હવા ખાવા માટે બાગમાં ફરવા નીકળ્યા. ફરતાં ફરતાં બંને જણા કુદરતની અલૌકીક લીલાની બલીહારી ગાતા હતા. બગીચામાં અનેક પ્રકારના મનહર સુંદર ફુલના ઝાડો એક બાજુ ફુલથી ઝુલી રહ્યાં હતાં. બીજી બાજુ ફળથી લચી રહેલી દાંખલીઓ છેક જમીન સુધી વાંકી વળી રહી હતી. એટલામાં શાહની નજર ફુલના ઝાડો ઉપર ગુંજારવ કરી રહેલા ભમરાઓ ચંપાના ફુલ ઉપર ન બેસતાં બીજી બધી જાતના ફુલો ઉપર બેસતા હતા. જોકે ચંપાની સુગંધ ઘણીજ ખુશબોદાર હોય છે છતાં ભમરાઓ તેની નજદીક કેમ જતા નથી એવું જાણી શાહ અજાયબ પામ્યો. તેથી તેણે તરત પોતાના મનની તે વાત બીરબલ ને કહી કે, "એ બીરબલ ! આ ભમરાઓ બધા ફુલોનો રસ ચુસે છે, કમળની અંદર તો એટલા બધા લીન થઇ જાય છે કે, રાતે કમળ બંધ થઇ જાય છે છતાં તેમાંથી બહાર ન નીકળતાં મરણને પસંદ કરે છે. પણ આવા ખુશબોદાર અને સુંદર ચંપા આગળ કેમ જતા નથી? તેનું કારણ શું ? તે તું જાણે છે ?"

બીરબલ—માલીક ! એનું કારણ અમારા શાસ્ત્રમાંનું છે તેથી તે ઉપર એક કવીએ કવીતા બનાવી છે કેઃ—

ચંપા તુજમેં તીન ગુણ, રૂપ રંગ ઔર બાસ;
એક બુરા અવગુણ હે કે, ભમર ન આવત પાસ.

કવી કહે છે કે, ચંપા તારામાં રૂપ, રંગ અને વાસ એ ત્રણે છે છતાં એક મ્હોટો અવગુણ એ છે કે, ફુલોની સુગંધીનો ભોગી ભમરો તારી પાસે મુદલ આવતો નથી. તેનું કારણ આ પ્રમાણે બીજી કવિતામાં છે કેઃ—

ચંપક વરણી રાધિકા, ઔર ભમર હરીકા દાસ;
ઇસ કારણ આવત નહીં, ભમર ચંપા પાસ.

એટલે કે, રાધા છે તેનો રંગ ચંપાના જેવો છે અને ભમર હરીનો દાસ છે. તેથી ભમરાઓ ચંપાના ફુલ આગળ આવતા નથી. ગરીબ પરવર ! કવીએ આ કારણ કલ્પનાથી બહુ સારૂં શોધી કાઢયું છે. પણ ખરૂં પુછાવો તો ચંપાની વાસ તેજ છે તેથી ભમરા તે સહન કરી શકતા નથી તેથી તે ચંપાથી દુર રહે છે.'

બીરબલનો આ ખુલાસો સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

વારતા એકસો ચોવીસમી.

શું આ ધર્મશાળા છે?

એક સમે શાહ શીકારે ગયો હતો. તે બે ચાર દહાડા સુધી રોકાવાનો હતો. તેથી બીરબલ દરરોજ સાંજના જુદા જુદા વેષ ધારણ કરી

શહેરની ચરચા જોવા નીકળતો હતો. શાહને શીકારે ગયે ચોથો દીવસ થયેલો હોવાથી બીરબલે જોગીનો વેષ ધારણ કરી શહેરમાં એક રોન મારીને પછી શહેર બહાર ફરવા નીકળ્યો. ફરતાં ફરતાં તે થાકી જવાથી રાજ બાગમાં જઇ નીરાંત વાર આરામ લેવા બેઠો. આ સમે કોઇ માણુસ રાજબાગમાં હાજર ન હોવાથી તેને કોઇએ અટકાવી પુછ્યું નહીં કે તું ક્યાં જાય છે? શાહ શીકારે ગયેલો હોવાથી નોકરો રાજબાગના મહેલમાં ભરાઇ બેઠા હતા. બીરબલને વધારે જરૂર ન હતી તેથી તે બંગલાના ઓટલા ઉપર જઇને બેઠો. એટલામાં શાહ ત્યાં આવી ચઢયો. પોતાની સાથેના માણુસોને પાછળ મુકીને તે આગળ નીકળી આવ્યો હતો. બીરબલે જોગીનો વેષ એવી તો સફાઇથી પેરેલો હતો કે ગમે તેવો તેનો પાસેનો સંબંધી પણ ઓળખી ન શકે. શાહને શીકારેથી પાછો ફરેલો તેણે જોયો, પણ જાણે તેને જોયોજ ન હોય એવી રીતે બીરબલ બેસી રહ્યો.

કેટલીકવાર સુધી તેની સામે એકી નજરે જોયા પછી શાહે પુછ્યું કે, 'જોગીરાજ! ક્યાંથી આવો છો?'

તે વેષધારી યોગીએ પોતાનો અવાજ બદલી નાખી કહ્યું કે, 'ફરતો ફરતો આ તરફ આવી ચઢયો છું.'

શાહ—આ કાંઇ ધરમશાળા નથી? આતો શાહનો રાજબાગ છે. શું તમારે મન બાદશાહી બાગ અને ધરમશાળા બંને સરખા છે કે કેમ?

વેષધારી યોગી—નામવર! હું એક બે સવાલ પુછું તેનો જવાબ આપવાની જરા મહેરબાની કરશો. જ્યારે પહેલાં આ રાજબાગ અને મહેલ બંધાયો ત્યારે એમાં કોણ રહેતું હતું?

શાહ—મારા વડીલો રહેતા હતા.

બીરબલ—તે પછી ?

શાહ—પછી મારા દાદા અને મારો બાપ રહેતા હતા.

બીરબલ—હમણાં અંહી કોણ રહે છે ?

શાહ—હું પોતે રહું છું.

બીરબલ—આપની પછી અંહી કોણ રહેશે ?

શાહ—મારા વંશજો અંહી રહેશે. પણ તારૂં કહેવું શું છે ? યોગારૂપ બીરબલે કહ્યું કે, 'માલીક ! જે મકાનમાં એક પછી એક ઘણા માણસો રહી જાય તે મકાનને ધરમશાળાની ઉપમા આપવામાં ખોટું શું છે ? મને તો એમજ જણાય છે કે આ રાજબાગ નહીં પણ ધરમશાળાજ છે ફારસી ભાષામાં ધરમશાળા અને રાજબાગ માટે એકજ શબ્દ છે, અને તેનું કારણ પણ એજ જણાય છે. આ ઉપરથી એટલું તો નક્કી માનવું કે, આપણે બધા આ પૃથ્વી ઉપર મુશાફર છીએ. આપણે બધાને મોડે વહેલે એકજ રસ્તે જવું છે. જન્મયો તે મરવાનોજ છે.

શાહ આ સાંભરી ઘણોજ ખુશી થઇને કહ્યું કે, 'સાંઇ મવલા ! તમારૂં કહેવું સાચું છે. એક કવીએ માણસ માત્રને શેત્રંજના મોહોરાની જે ઉપમા આપી છે તે વાજબી છે. આપણે બધાઓ એકજ તત્વના બનેલા છીએ અને તેમાં પણ શેત્રંજના મોહોરાની માફક કોઇ રાજા, કોઇ વજીર, કોઇ પ્યાદું એમ બધા જુદા જુદા ગણાય છે. શેત્રંજના પટ ઉપર જેમ ખેલ ચાલે તેમ આ દુનીયારૂપી સેત્રંના પટ ઉપર આપણે ખેલ કરીએ છીયે. શેત્રંજ રમવાની શરૂઆતથી તે તે રમત પુરી થાય ત્યાં સુધી તેઓ જુદે જુદે નામે ઓળખાય છે, પણ જ્યારે

રમત પુરી થાય અને મોહોરા બધા એક પેટીમાં જઇ પડે ત્યારે પછી તેની લાયકાત એકસરખીજ થાય છે. તેજ માફક આ સંસાર રૂપી ખેલ ચાલુ છે. તેમાં રમત ખતામ થતાજ બધા એક સ્થળે કાળના મુખમાં જઇ પડે છે અને તે વખતે રાજા વજીર કરોડપતી સાહુકાર અને નોકર ચાકર બધાઓ એક સરખા થઇ રહે છે. ત્યાં નાનું મોટું કોઇ નથી.

શાહની આ વાત સાંભળીને બીરબલ બહુ આનંદ પામી ઉઠી ને ઉભો થઇને ખોટો વેષ કહાડી નાખી ખરા વેશમાં ઉભો. શાહે તરત તેને ઓળખ્યો કે આ તો બીરબલ છે- પછી બીરબલે કહ્યું કે, "બલકે ખાવીંદ ! આપનું કહેવું સત્ય છે. આપના જેવા બાદશાહના મુખની આવી વાણી સાંભલીને હું ઘણો આનંદ પામ્યો છું. આપ હમેશાં સતકર્મો કરો છો તે આપને રંગછે."

શાહ—બીરબલ ! માણુસ એક બીજાની સોબતથી સુધરે છે એ વાત ખરી છે. પણ હું ધારૂં છું કે, તું તપાસ કરવા માટે ફરવા નીકળ્યો છે ? કેમ ! આજ કાંઇ નવું જોયું ?

બીરબલ—આપના પ્રતાપથી આજ કાંઇ જાણવા જોગ બનાવ બન્યો નથી.

આમ કહી બંને જણ મહેલમાં દાખલ થયા ત્યાં બીરબલે શાહને તે દીવસના કેટલાક બનાવોથી માહીતગાર કરી રહ્યાં પછી બંને જણ શહેરમાં દાખલ થયા.

વારતા એકસો પચીસમી.

આ સ્વપ્નું કેવું ?

એક વખતે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'બીરબલ ! આજ રાતે મેં આવું અજાયબી ભરેલું સ્વપનું જોયું કે જાણે હું અત્તારના સરોવરમાં પડી ગયો હતો અને તું મળ મુત્રની ગટરમાં પડી ગયો હતો !' શાહનું આવું મશ્કરીવાળું બોલવું સાંભળીને બીરબલે કહ્યું કે, 'નામવર ! મેં પણ આજ રાતે તેજ માફક સ્વપનું જોયું હતું, પણ તમારા અને મારા સ્વપનામાં માત્ર એટલોજ ફરક છે કે હું આપના શરીરને જીભ વડે ચાટતો અને આપ આપની જીભ વડે મારા શરીરને ચાટી રહ્યા હતા' બીરબલનું આવું બોલવું સાંભળી શાહ ચુપ થઇ ગયો.

વારતા એકસો છવીસમી.

રાતે સાડલે રાંડ, પાશેર લઈ ગઈ ખાંડ.

એક સમે ઘોડાઓના વેપારીઓ જાતજાતના સરસ ઘોડાઓ લઇ શાહ સમીપ આવી ઉભા. શાહે આ ઘોડાઓમાંથી સરસમાં સરસ ઘોડાઓ વીણી લઇ ખરીદ કીધા. અને તેથી પણ સરસ બીજા ઘોડાઓ લાવવા માટે આગળથી એક લાખ રૂપીઆ આપી કહયું કે, 'આવતી મોસમમાં જરૂર લાવજો.'

સોદાગરનું નામ શું ? કઇ જાતનો છે ? કયા દેશનો રહીશ છે ?

તેની કાંઇ પણ પુછપરછ કર્યાં વગર રૂપીઆ દઇ દીધાથી તે સોદાગર પોતાને રસ્તે પડયો.

સોદાગર ન આવવાથી એક દીવસે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'બીરબલ! મારા દેશમાં બેવકુફ કેટલા છે? તેની ગણત્રી કરીને કહો કે જેથી હું તેની નોંધ રાખી શકું!' બીરબલે કહ્યું કે 'જીબલે આલી! બેવકુફોની ગણત્રીની નોંધ મેં પહેલાની લખી રાખી છે અને તેમાં સઉથી પહેલું નામ આપનું લખવામાં આવેલું છે.'

શાહ—કેમ બીરબલ! મગજ ઠેકાણે છે કે નહીં? સઉના જેવો શું મને બેવકુફનો સરદાર ગણે છે?

બીરબલ—સરકાર! તાબેદારનું સાંભળ્યા પહેલા તાબેદારને ધમકાવશો નહીં? સોદાગરનું નામ ઠામ ઠેકાણું અને તેની જાત ભાત જાણ્યા વગર પ્રસન્ન થઇ જઇને તેને લાખ રૂપીઆ આપી દીધા એ બેવકુફી નહીં તો બીજું શું?

શાહ—કદાચ તે સોદાગર ઘોડા લઇ આવ્યો તો તારી નોંધમાં મારૂં નામ લખેલું છે તેનું કેમ કરીશ?

બીરબલ—આવનાર તો નથી ને કદાચ સોદાગર ઘોડા લઇ આવ્યો તો આપના નામને ઠેકાણે સોદાગરનું નામ દાખલ કરીશ.

શાહ—તેનું કાંઇ કારણ?

બીરબલ—કોઇ પણ જાતની જામીનગીરી આપ્યા વગર એક લાખ રૂપીઆ હાથ લાગવા છતાં ચુપચુપ ગોથું મારી ઘરમાં બેસી ન રહેતાં ઘોડા ખરીદી લાવે તો એને બેવકુફનો રાજાજ જાણવો.

બીરબલનો આ ખુલાસો સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

વારતા એકસો સીતાવીસમી.

જેનું ખાવું તેનુ ગાવું.

એક સમે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'બીરબલ ! રીંગણાંનું શાક બહુજ સરસ સ્વાદવાળું થાય છે ?'

બીરબલ—હજુર ! આપ કહો છો તે ખરૂં છે. અને તેથી લોકો રીંગણાને શાકને ખાવામાં વધારે પસંદ કરે છે.

કેટલાએક દહાડા ગયા પછી શાહ રીંગણાની નીંદા કરવા લાગ્યા. રીંગણા વીરૂધ્ધ શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલે કહયું કે, 'હજુર ! રીંગણાનું શાક ખાધાથી કેટલાક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે.'

શાહ—બીરબલ ! તું પણ ઠીક ગપના ગોળા છોડે છે પહેલા મેં એક દીવસે રીંગણાના શાકને વખાણ્યું હતું ત્યારે તે પણ તેને વખાણેલું હતું. અને આજ તેના અવગુણ ગાય છે માટે એ કેવી તારી મુર્ખાઇ ?

બીરબલ—ન્યાયવંત ! આપજ ન્યાય કરો કે હું આપનો નોકર છું કે રીંગણા બાઇનો ? અમારામાં એક કહેવત છે કે જેનું ખાઇએ તેનું ગાવું.

બીરબલના આટલા શબ્દો સાંભળતાજ શાહ ખડખડ હસી પડયો.

—o—

વારતા એકસો ઇઠાવીસમી.

પાણી અને અગ્નિ.

એક સમે શાહ શહેરના કીલ્લાની ઉપર ચઢી સાંજના વખતે જમુના નદીના જળ પ્રવાહની ગમ્મત જોતા હતા તે સમે આસપાસના મંદીરો તથા ઘરોના દીવાઓની રોશનીનો પ્રતિબીંબ જમનાના જળમાં પડતો હતો તે જોઇ શાહે એક કવીતાનું પદ બનાવ્યું કેઃ—

હમને દરીયાકી તરફ શેર ચેરાગાન દેખા.

આવું એક પદ રચી પછી શાહ દરબારમાં દાખલ થઇને બીરબલને કહયું કે, 'હું જે કવીતાનું પદ કહું તેનાજ ભાવને મળતુ બીજું પદ બનાવી આપ.'

દરબારમાં બેસનારા તમામ લોકો જાણુતા હતા કે બીરબલને સરસ્વતી દેવી પ્રસન્ન છે, તેથી તે ગમે તેવી વગર જોએલી કે વગર સાંભળેલી વાર્તા પણ કહી શકે છે અને શાહને પણ તે વાર્તાની પુરતી ખાત્રી હોવાથી પાદપુરતી કરવા કહયું.

બીરબલે કહયું કેઃ—

આબ વ આતસકું હમ દસ્તા વ ગરેબાન દેખા.

જેમ તમે સમુદ્રની તરફ સહેલ કરતાં તેમાં રોશની જોઇ, તેમ મેં પાણી અને આગ એકમેકમાં મળી ગયેલ છે એજ અજાયબી પામવા જેવું છે.

બીરબલનો આ ખુલાસો સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

વારતા એકસો ઓગણત્રીસમી.

પોતાની માને કોણ ડાકણ કહેશે ?

એક સમે શાહ અને બીરબલ રાતના નગર ચર્ચા જોવા ની કળ્યા. ફરતાં ફરતાં શાહે કહયું કે, 'બીરબલ ! તમારા હીંદુ લોકો કરતાં અમારી મુસલમાનની જાત સંપીલી સમજુ અને શહાણી હોય છે. એમ હું કેટલાક કારણો ઉપરથી કહી શકું છું.'

બીરબલ—સરકાર ! આ જગતમાં એવો કયો માણસ હશે કે પોતાની માને ડાકણ કહેવા તત્પર થશે ? હું કહું છું કે કોઇ નહીં ? તેમ આ માણસાઇ જગતમાં કોઇ પણ એવો માણસ હશે કે પોતાની ભુલ અને પારકી અછત કબુલ કરશે ? કદી નહી ? ખરી રીતે વીચાર કરી જોશો તો હીંદુ સમાન શહાણી સમજુ અને સંપીલી જાત એક નથી, જોકે આપે તેનો જાતે અનુભવ મેળવ્યો નથી તેથી આપ એમ કહી શકો છો ? પણ તેનો અનુભવ જયારે તમને થશે ત્યારે તમે કબુલ કરશો કે હીંદુ વગર કોઇ શહાણી પ્રજા નથી.

આમ વાતો કરતાં કરતાં બંને જણ જરા આગળ ચાલ્યાં એટલામાં એક વાણીઆણી મળી તેને જોઇ બીરબલે મશ્કરી કરી અને તેના સાડલાનો જરા છેડો ખેંચ્યો. આ મહોલ્લો વાણીઆનો હતો તેથી ત્યાં જતા આવતા વાણીઆઓએ આ બનાવ નજરોનજર જોયો છતાં પણ વાણીઆ કાંઇ પણ ન બોલતાં તે બાઇને કહેવા લાગા કે, 'બેન ! કાંઇ નહીં. હશે.જે થયું. પણ સારા માબાપની છોકરીનુ એ કામ છે કે કાંઇ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર દાંતમાં છેડો ઘાલી ઘેર જવું. હલકું માણસ હોય તે પોતાની જાત બતાવ્યા વગર રહે નહી.' એટલું કહી તેઓ ચાલતા થયા.

શાહ–બીરબલ ! જો કેવી બાયલી જાત છે ? પોતાની જાતની સ્ત્રીની મસ્કરી કરનારને જોવા છતાં તને કાંઇ પણ શીક્ષા પત્રી ન કરતાં ચુપચુપ ચાલી ગયા. ખરેખર બીકણ ઝેર વેર વગરના બીલકુલ બાયલા છે,' આ પ્રમાણે વાતો કરતાં જાય છે એટલામાં તરફવાડો આવ્યો ત્યાંથી એક નાજુક બદન નખરાવાળી બીબી બની ઠનીને જતા હતાં તેને જોઇને બીરબલે તેની મશ્કરી કરીને આંખ મારતાજ બીબીનો મીજાજ ગયો અને ગાળોનો વરસાદ વરસાવા લાગી. બીબીએ મચાવી મુકેલા ધમશાણથી આસપાસ રહેતા મુસલમાનો મારો મારો સાલેકું ! આવી બુમો મારતા આવતા દીઠા જોઇ બીરબલ નહાસી જઇ પોશાક બદલી તે જગાએ પાછો આવી મુસલમાનોને પુછવા લાગો કે, 'શું છે ખાં સાહેબ ! ' મીયા કહેવા લાગો કે, 'અરે સાહબ ! કોઇ બદમાસ ઇન બીચારી ઓરતકી ઇજતપર હુમલા કર ભગ ગયા ! જો શાલા હાથ આતા તો માર મારકે ખીમા બના દેતેથે !' આ જોઈ શાહ અને બીરબલે ચુપચુપ ચાલતી પકડી. વાટે ચાલતા શાહે બીરબલને કહયું કે, 'કેમ બીરબલ ! તેં જોયું ? મુસલમાનની જાત કેવી સંપીલી છે ? પોતાની જાતની સ્ત્રીની ઠઠા કરનારનો કીનો લેવા હાથમાં લાકડી અને તરવારો લઇને કેવા દોડી આવ્યા !

બીરબલ–કાબલે આલીમ ! હું તમને પહેલાજ કહી ચુકો છું કે, માણસ માત્રને પોતાની ભુલ પોતે જોઈ શકતો નથી, જેમ તમારી જાતના વખાણ કરો છો તેમ તેની સાથે તેની મુર્ખાઇને પણ ધીકારતા જાઓ, આપ હીંદુઓને તદન હીચકારા અને કુસંપી કહેતા હતા. પણ તેઓ વખત વીચારીને વર્તનારાં છે, જો તે આએ ડહાપણ વાપર્યાં વગર મુસલમાનોની પેઠે ધાંધલ મચાવી હજારો લોકોને ભેગા કર્યાં હોતતો કોની આબરૂ જાત ! જેમ

બીબીએ હાથે કરી પોતાની ફજેતી કરાવીને પોતાની હલકાઇ કરાવી તેમ વાણીઆણીએ ન કરાવતા પોતાની આબરૂનું રક્ષણ કર્યું છે. આબરૂ ગુમાવી બહાદુરી બતાવનારને બહાદુર કોણ કહેશે? નીતી રીતીનો ત્યાગ કરી બધાઓ એકઠાઓ થઇ બીજા ઉપર હુમલો લઇ જનારાઓને શું ન્યાયદર્શક પુરૂષો કદી પણ વખાણશે? આપજ વીચાર કરી કહો કે વાણીઆ ડાહ્યા કે મીયાંભાઇ ડાહ્યા?

શાહ–બીરબલ! આ દાખલા ઉપરથી એમ સીદ્ધાંત થાય છે કે, હીંદુ કોમ ઘણી ડાહાપણવાલી અને વીચારવંત છે એમાં તો જરાએ શક નથી? અને તરકની બુદ્ધી પોતાને હાથે પોતાનું માથું કપાવે તેવી છે. તેઓ સારાસારનો વીચાર કરનાર નથી પણ કેવલ મુર્ખ છે. આ ઉપરથી મારી ખાત્રી થઇ છે કે વાણીઆ બુધ્ધી અને તરક બુદ્ધી વચ્ચે આસમાન જમીન જેટલો તફાવત છે. આમ વાતો કરતાં બંને જણ પોત પોતાને ઠેકાણે ગયા.

વારતા એકસો ત્રીસમી.

ભલાઇ કરતાં બુંડાઇ કેમ થાય?

એક સમે શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'બીરબલ! ભલાઇ કરતાં બુંડાઇ કેમ પ્રાપ્ત થાય?'

બીરબલ–હજુર! આ માટેની ખાત્રી કરી આપવામાં તો આપણા મુલ્લાં દોપ્યાજ ખુબ ચાલાક છે!

બીરબલના આ શબ્દો સાંભળતાંજ શાહે તરત મુલ્લા દોપ્યાજને બોલાવી લાવવા સીપાઇને મોકલ્યો. હુકમ થતાંજ સીપાઇ તરત મુલ્લાંને ઘેર જઇ બોલાવી લાવ્યો. મુલ્લાંને આવેલો જોઇ તેને શાહે પુછેલું કે, 'મુલ્લાજી ! તે કામ કયું હશે કે ભલાઇ કરતાં બુંડાઇ થાય ?'

મુલ્લાં—તે કામ હું સારી પેઠે જાણું છું પણ શરમને લીધે મારાથી કાંઇ કહી શકાતું નથી. છતાં લાચારીથી કહું છું કે જે વખતે આપનો સીપાઇ મને તેડવા આવ્યો તે વખતે હું જમવા બેસવાની તૈયારીમાં હતો. પણ શું કરૂં ? લાચાર ! હુકમને શીર સમાન ગણી આવવુંજ જોઇએ ? એમ ધારીને પકવાનોથી પીરસેલા થાળને પડતો મુકીને આપની સમીપ હાજર થયો છું, પણ શું કરૂં કે ભુખને લીધે શકતી ઘટી જવાથી આપના સવાલનો જવાબ આપી શકતો નથી.

શાહ—જ્યારે શકતી નહોતી તો અહીંઆં સુધી તમે શી રીતે આવી શક્યા ?

મુલ્લાં—હું તો માણુસ છું પણ જનાવર ભુખે પણ બે ચાર કદમ ચાલી તો શકે છે, પણ બોલી શકતું નથી.

મુલ્લાંનું આવું બોલવું સાંભળી શાહે તરત ઉત્તમ પ્રકારના ભોજનનો થાલ લાવવાને રસોઇઆને હુકમ કીધો, હુકમ મુજબ રસોઇઓ ભોજનનો થાળ ભરી કચેરીમાં લાવી મુલ્લાં આગળ મુક્યો. મુલ્લાંએ તરત તે થાલને બે હાથમાં ઉપાડી બહાર ચાલવા લાગ્યો. આ જોઇ શાહે તેને કહ્યું કે, "મુલ્લાજી ! અહીંઆ બેસીનેજ જમો.' હુકમ મુજબ તે ત્યાંજ બેસીને જમ્યો. મુલ્લાંને મસ્ત બનેલો જોઇને શાહે પુછ્યું કે, 'કહો હવે તે કામ કયું કે ભલાઇ કરતાં બુંડાઇ પ્રાપ્ત થાય ?'

મુલ્લા—હજુર ! બતાવી તો દીધું !

શાહ—હું તો તેમાં કાંઇ સમજી શકયો નથી કે, તમે શું બતાવ્યું?

મુલ્લા—શાહે આલી! આ વખતે આપે મને ઉત્તમ પ્રકારનું ભોજન જમાડયું. પણ બરાબર જમાયું નહીં તેથી ઉલટું મારૂં લોહી બળી ગયું જેથી મને મહા હાની થઇ.

શાહ—એનું કારણ?

મુલ્લા—તમે મને ભર દરબારમાંજ બેસી જમવાની ફરજ પાડી માટે શરમમાં ને શરમમાં પુરૂં ખવાયું નહીં.

મુલ્લાંનું આ પ્રમાણેનું બોલવું સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો.

વારતા એકસો એકત્રીસમી.

કીર્તિને કાળ ન ખાય.

એક સમે તમામ દરબાર ભરાઇને બેઠા હતી, એટલામાં એક કવી દરબારમાં દાખલ થઇ આ પ્રમાણે બોલ્યો,

દોહરો.

કહા ન અબલા કર શકે, કહા ન સીંધુ સમાય;
કહા ન પાવકમેં જલે, કહા કાળ નવ ખાય.

હવે આનો શો જવાબ આપવો તેના વીચારમાં તમામ દરબાર પડી ગઇ. આ જોઇ બીરબલે જવાબ આપ્યો કે,

દોહરો.

સુત નહીં અબલા કર શકે, મન નહીં સીધું સમાય,
ધર્મ ન પાવકમેં જલે, કીર્ત કાળ નવ ખાય.

આ દોહરો સાંભળી શાહ દરબારીઓ આનંદ પામ્યા. તે કવી પણ ખુશી થયો. બાદશાહે બંનેને ઇનામ આપ્યા.

વારતા એકસો બત્રીસમી.

કવીની કલ્પના.

એક સમયે દરબાર તમામ દરબારીઓથી ભરાઇ ચીકાર થઇ ગઇ હતી. આ સમે ખુબ રંગ રાગ ઉડી રહયો હતો. દરબારીઓનાં મન રીઝવવા માટે ગંગ પોતાની કવીતા લલકારી રહયો હતો. તાનસેન બાજુ બેઠો હતો, તે સમયે શાહને એક કવીતા સાંભળી આવતાં કહ્યું કે, બીરબલ ! આ કવીતાનો મને જવાબ આપઃ—

દોહરો.

કોન ચાહે બરસના, કોન ચાહે ધુપ;
કોન ચાહે બોલના, કોન ચાહે ચુપ.

અરથ—વરસાદને કોણ ચહાય છે, તડકાને કોણ ચહાય છે, બોલવા અને ચુપ રહેવા કોણ ચહાય છે ?”

બીરબલ— **દોહરો.**

માલી ચાહે બરસના, ધોબી ચાહે ધુપ;
શાહ ચાહે બોલના, ચોર ચાહે ચુપ.

અરથ—વરસાદને માલી ચાહે છે, અને તડકાને ધોબી ચાહે છે સાહુકાર બોલવાને અને ચોર ચુપ રહેવાને ઇચ્છે છે,

બીરબલનો આ પ્રમાણેનો ઉત્તર સાંભળી શાહ અને તમામ દરબારીઓ ઘણા ખુશી થયા. તે જોઇ એક કવીએ હાથ જોડીને કહ્યું કે. 'સરકાર! જો મને પરવાનગી આપો તો આ બંને દોહરાનો જુદોજ અરથ કરી બતાવું.'

શાહ કવીતાનો બહુ શોખીન હતો તેથી કવીને તેમ કરી બતાવવાની પરવાનગી આપી. એટલે તે કવી બોલ્યો કેઃ—

દોહરો.

અતીકા ભલા ન બરસના, અતીકી ભલી ન ધુપ.
અતીકા ભલા ન બોલના, અતીકી ભલી ન ચુપ.

અરથ–વરસાદ વધુ વરસવાથી, તેમ તડકો વધુ પડવાથી નુકશાન થાય છે. વધુ બોલવાથી અને તેમ એકદમ ચુપ રહેવાથી પણ હાની થાય છે. આ કવીની કવીતા સાંભળી શાહ અને બીજાઓ આનંદ પામ્યા. શાહે આ કવીને તરત ઇનામ આપવાનો હુકમ કીધો.

વારતા એકસો તેત્રીસમી.

આંધળો અને શાહ.

એક દીવસની રાતે શાહ અને બીરબલ વેશ પલટાવીને ફરવા નીકળ્યા હતા. આ બંને ફરતાં ફરતાં થોડાક છેટે નીકળી ગયા. એટલામાં એક આંધળો માણુસ ખભા ઉપર પાણીનો ઘડો મુકીને અને

હાથમાં એક બળતું ફાનસ લઇને તેઓને સામો મળ્યો. આંધળાઓ આવી બાબતમાં ઘણા હુંશીઆર હોય છે અને પોતાનો આવ જાવ કરવાનો રસ્તો ભુલતા નથી એ વાતથી શાહ કંઇ અણવાકેફ નહતો. છતાં હાથમાં બળતું ફાનસ જોઇને શાહ ઘણો અજાયબી પામ્યો. શાહે બીરબલને કહ્યું કે, ‘ એને પુછ કે તું શા માટે ફાનસ લઇને ચાલે છે ?’

એટલામાં આંધળો નજદીક આવ્યો તે જોઇ બીરબલે તેને ઉભો રાખીને પુછ્યું કે, ‘ અરે અંધ ! તું આ સમે ફાનસ લઇને કેમ નીકળ્યો છે ? તને તો રાત અને દહાડો, સવાર અને સાંજ, અંધારૂં અને અજવાળું એ બધું સરખુંજ છે. તો પછી દીવો લઇને ફરવાથી શું લાભ છે ?’

આંધળો—અરે મુરખ ! આ ફાનસ કાંઇ આંખ વગરનાં આંધળાઓ માટે નથી, પણ હૈયાના ફુટેલ આંધળાઓ માટે હોય છે. અંધારી રાતના પાણીનો ઘડો લઇને હું આવું છું તે તમારા જેવા હૈયાના આંધળાને ન દેખાય કે આંખોનો આંધળો પાણીનો ઘડો ભરીને આવે છે તો તમે મને ધક્કો મારીને ચાલ્યા જાઓ અને મારો ઘડો પડી જાય. અને તેની સાથે હું પણ પડી જાઉં. પણ જો મારા હાથમાં ફાનસ હોય તો તમને જણાય કે, આંધળો આવે છે તેથી તમે મારાથી છેટે ખસીને ચાલ્યા જાઓ.

આંધલાની આવી ચતુરાઇ સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો. તેણે બીરબલને કહ્યું કે, ‘ આ આંધળાને કાંઇ ઇનામ આપવું જોઇએ. ’

બીરબલ—ઠીક છે અમે તે આપો.

શાહે તેને પાંચ મહોરો આપવા માંડી તે ન લેતાં આંધળાએ કહ્યું કે, હું ભીખારી નથી કે કોઇનું દાન લઉં.

તું જાતનો કોણ છે એમ પુછતાં તે આંધળાએ કહ્યું કે, 'હું જાતે રજપુત છું અને શાહ સલામતના લશ્કરમાં ચાકરી હતો. પણ ઘડપણ આવતાં મારી આંખો ગઇ તેથી મેં મારી ચાકરી છોડી દીધી અને ગરીબાઇમાં મારૂં ગુજરાન ચલાવું છું. મારો એક છોકરો હતો તે લડાઇમાં મરણ પામ્યો. તેનો એક ન્હાનો છોકરો છે તે મોટો થશે ત્યારે તે શાહ સલામતની નોકરીમાં જોડાશે.' શાહને તે અંધ સીપાઇની દયા આવવાથી તેણે તેનું નામ ઠામ પુછી તેને જીવીકા જેટલો પગાર બાંધી આપ્યો કે તે સુખમાં દહાડા કાઢે.

વારતા એકસો ચોત્રીસમી.

ચપટીમાં ઉરાડવું.

એક સમે શાહ દરબાર ભરી બેઠા હતો. બધા દરબારીઓ પણ મોજુદ હતા. દરબારનું કામ ખતમ થયા પછી વાડી અલબીઓ. વાતો ચાલતી હતી. લહુઓ વચ્ચે વચ્ચે રમુજી વાક્યો બોલી તમામ દરબારને હસાવતો હતો, એટલામાં શાહને બગાસું આવ્યું. તે વખતે રીવાજ મુજબ કેટલાક લોકોએ ચપટી વગાડી.

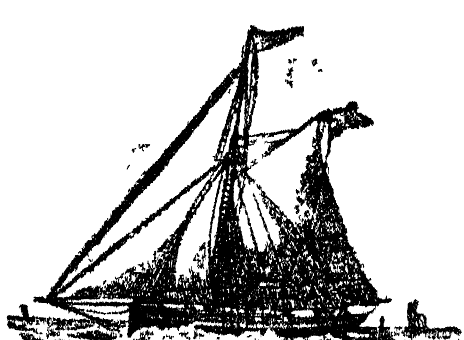
આપણામાં રીવાજ છે કે, કોઇને બગાસું આવતાં તે પોતે અથવા બાજે કોઇ પાસે બેસનાર વચલી આંગળીને અંગુઠાથી ચપટી વગાડે છે. તો અહીં તો રાજવંશી ખાતું, તેમાં વળી શાહ જેવાએ બગાસું ખાધું એટલે ચપટી વગર ચાલેજ કેમ ?

આ વખતે બીજા તો કોઈ કાંઇ ન બોલ્યા પણ લહુઆથી રહી શકાયું નહીં, તેણે તરત પોતાના એક હાથની મુઠી વાળીને તે ચપટી વગાડનારાઓને બતાવી.

તે જોતાંજ શાહે લહુઆને પુછ્યું કે, ' એ એ લહુઆ, તેં આ લોકોને મુઠી શા માટે બતાવી ?

પછી લહુઆને પુછવું પડે ? તે જવાબ આપવાની રાહજ જોઇ રહ્યો હતો. તેણે કહ્યું કે, ' માલીક ! આ તમામ લોકો ચપટી વગાડી એમ જણાવે છે કે, અમે બધા ખુદાવીંદ શાહને ચપટીમાં ઉડાવીએ છઇએ પણ હું તેઓને મુઠી બતાવીને કહું છું કે, તમે બાદશાહની મુઠીમાં છો, તમે તે ચપટીમાં શું ઉડાવશો ! '

આ સાંભળી બધા હાજીઆ હાસો શરમાઇ ગયા.

ભાગ અઢારમો.

વારતા એકસો પાંત્રીસમી.

પૃથ્વીનો મધ્ય ભાગ કયો?

એક સમે શાહેનશાહી જનાના મ્હોટા હીજડાએ વીચાર કર્યો કે, બીરબલ હમેશા હાજર જવાબો આપી શાહના મનને રીઝવે છે, માટે તેને એવો એક સવાલ પુછવામાં આવે કે તેનો તે જવાબ આપી ન શકે; તો પછી તેની કીર્તિને ઝાંખ લાગે અને શાહની પણ પ્રીતી ઓછી થાય. આવી મતલબનો વીચાર કરી અને લાગ જોઈ શાહને હીજડાએ કહ્યું કે, 'માલીક! મને બે સવાલ યાદ આવ્યા છે, તે બીરબલને પુછવા લાયક છે.'

શાહ—કયા બે સવાલ?

હીજડો—માલીક! એક સવાલ તો પૃથ્વીનો મધ્ય ક્યાં છે અને બીજો સવાલ આ દુનિયામાં સ્ત્રીઓ વધુ છે કે પુરૂષો વધુ છે? આ બે સવાલ એવા તો ગહન છે કે બીરબલ જેવો મહાન હુશીઆર દરબારી પણ ગુંચવાયા વગર રહેશે નહીં.

શાહે હસીને કહ્યું કે, 'તું કહે છે તો એ સવાલો હું પુછીશ.' શાહને એટલા માટે હસવું આવ્યું કે જોતાતો આ સવાલો કઠણ હતા પણ બીરબલ જેવા ચતુર માણસની અક્કલ પાસે તે તદન નહીં જેવા હતા.

એક સમે દરબાર ભરાઇ હતી વચ્ચમાં શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'બીરબલ! પૃથ્વીનું મધ્ય ક્યાં છે?'

બીરબલે તરત ઉભા થઇ દરબારના મધ્ય ભાગમાં જઇ કહ્યું કે, 'નામવર! આ જગા પૃથ્વીનો મધ્ય ભાગ છે.'

શાહ—એજ છે એની ખાત્રી શી?

બીરબલ—જોઇએ તો આપ માપી જુઓ, આપ જેવા મ્હોટા બાદશાહનું આ પાયતખ્ત શહેર, કે જ્યાં દેશ દેશોના વેપારીઓ પોતાનો વેપારનો માલ ખપાવવા સેંકડો નહીં પણ હજારો ગાઉ ઉપરથી આવે છે તે નહીં તો બીજો તે કયો પૃથ્વીનો મધ્ય ભાગ હોય?

બીરબલની આવી ચતુરાઈ જોઈ શાહ ઘણોજ ખુશી થયો. અને દરબારીઓ પણ ચકીત થયા.

દરબાર બરખાસ્ત થઇ અને શાહ મહેલમાં ગયો તે વખતે બીરબલને પણ સાથે તેડતો ગયો. ત્યાં જનાનખાનાનો વડો હાજર હતો. થોડીવાર અહીં તહીંની વાતો કર્યા પછી શાહે બીરબલને પુછ્યું કે, 'બીરબલ! આખી દુનીયામાં પુરૂષો વધારે હશે કે સ્ત્રીઓ?' આમ બોલતાં તે વડા હીજડાની સામે જોઇ રહ્યો.

બીરબલ આ હસવા ઉપરથી કાંઇક વાત પામી જઇને કહ્યું કે, 'માલીક! આ જવાબ આપવો જરા કઠણ છે કારણ કે, એમાં એક વાતનો નીર્ણય થવો જરૂરનો છે. હીજડાઓને સ્ત્રીમાં ગણવા કે પુરૂષમાં એ મોટો વાંધો છે. નથી તેઓ મરદમાં ગણાતા કે નથી ગણાતા ઓરતમાં. માટે આખી દુનીઆમાં હીજડાઓની સંખ્યા જો આપ ગણી આપો તો પછી હું મારો જવાબ આપું.'

શાહ—બીરબલ ! એ ગણત્રી થાય તેવી નથી.

બીરબલ—ત્યારે હું આપનો જવાબ શી રીતે આપી શકું ?

આ સાંભળી શાહ ખુશ થઈને તેને જવાની રજા આપી.

વારતા એકસો છત્રીસમી.

ગપીદાસનો ગપ ગોળો.

એક સમે શાહ અને બીરબલ બાગમાં બેસી વીનોદની વાતો ચલાવી રહ્યા હતા. એટલામાં ત્યાં એક ગપીદાસ આવ્યો. આ માણસ જ્યારે આવતો ત્યારે કાંઈને કાંઈ અસંભવીત વાત લાવતો હતો. પણ તેની વાત સાંભળી કોઈ પણ જવાબ આપતું નહતું. આજ તેણે આવીને કહ્યું કે, 'ખુદાવીંદ ! મેં એક નવાઈ જેવો બનાવ જોયો છે, રજા હોયતો કહી સંભળાવું.'

શાહ—બોલ તેં શું જોયું ?

ગપીદાસ—હજુર ! આજ એક બકરી વાઘનો કાન પકડી ચાલી જતી હતી તે મેં મારી નજરે દીઠું.

તેની આવી ગપ સાંભળતાજ શાહ તો ખડ ખડ હસી પડ્યો પણ બીરબલે વીચાર્યું કે આ ગપીદાસને એવો બનાવવો કે, તે ગપનો ગોળો છોડતાં ભુલી જાય. એમ ધારી બીરબલે કહ્યું કે, 'હા, તમારી વાત ખરી હોય એમ મને લાગે છે કારણ કે મેં પણ એક નવાઈ જેવો બનાવ જોયો છે. એક દહાડે એક માણસ પોતાની બે-

અને પાણી પીવરાવવા માટે નદીને કાંઠે લઇ ગયો. ભેંસ પાણી પીતી હતી એટલામાં એક મગર આવીને માણુસના બે પગ પકડયા, તે માણુસે સમયસુચકતા વાપરી ભેંસનું પુછડું પકડી લીધું. બંનેએ તેને પોતપોતાની તરફ ખેંચવા માંડયો. છેવટે મગરે તેના શરીરનો અડધો ભાગ ખેંચી લઇ જવા શક્તીવાન થયો. બાકીનો આગલો ધડ ભેંસના પુછડાને વળગી રહ્યો. એટલામાં ત્યાં એક વૈદ આવી ચઢયો, તેણે બકરીનો પાછલો ભાગ કાપી તે માણુસના ધડ સાથે સાંધી દીધો થોડા દીવસમાં તે સાજો થઇ ગયો. હજી સુધી તે માણુસ બકરીની પેઠે દુધ આપે છે.'

પોતાની ગપ સામે બીરબલે ગપ મારી તેથી તે નાજવાબ થઇ શરમાઇને ત્યાંથી જતો રહ્યો.

વારતા એકસો સાડત્રીસમી.

વણીક કળા-૧

એક દીવસે બીરબલે શાહને કહ્યું કે, 'જનાબે આલી! ગઇ કાલે એક વણીકના ઘરમાં ચોર ભરાયો હતો તેણે તે ચોરને યુકતી કરીને પકડાવીઓ હતો. તે યુકતી બહુજ અજાયબ પામવા જેવી હતી.'

શાહ—એવી તે શી યુક્તી કીધી હતી તે તો જરા કહી સંભળાવ.

બીરબલ—સાંભળો ત્યારે.

પાનાચંદ નામના વણીકના ઘરમાં પાછલી રાતે એક ચોર દાખલ થયો. પણ વાણીઆને ખાટલાપર જાગતો પડેલો જાણીને તે ચોર તેના ખાટલા નીચે સંતાઇ બેઠો. પોતાના ખાટલાની નીચે ભરાઇ બેઠેલા ચોરને વાણીઆએ દીઠો. મોતના ભયથી વાણીઓ કંઇ પણ ન બોલતાં જાણે પોતે તેજ વખતે ઉંઘમાંથી ઉઠ્યો હોય એવો દેખાવ કરી પાનસોપારીની ચમચી કાઢી પાન ખાવા બેઠો. બે ત્રણ પાન સારી પેઠે કાથો ચુનો તથા સોપારી નાખી તેણે મોઢામાં ભર્યાં અને ઉપરથી તંબાકુની ચપટી લીધી. તંબાકુ ખાનાર પાનની પીચકારીઓ મારે છે તેમ આ વણીક મોઢાના બે હોઠ આડા આંગળા મુકી પીચકારીઓ મારવા માંડી. તે આબાદ ખાટલાની નીચે બેઠેલા ચોરની ઉપર પડતી હતી. ચોરે વીચાર કીધો કે વાણીઓ પાન ખાઇ રહેશે એટલે સુઇ જશે. પણ તેમ તો કાંઇ બન્યું નહીં. પણ તેમ ન બનતા વાણીઆએ તો ચાવેલા પાનનો કુચો કાઢી નાખી બીજા પાનની પટી બનાવી ખાધી અને તેની પીચકારીઓ નવેસરથી મારવી શરૂ કીધી. આમ કરતાં કરતાં સહવાર પડવા આવી હતી, પોતાના ઘરમાં ચોર ભરાયો છે એ વાત વાણીઆણી જાણતી નહતી તેથી તે પોતાનો ઉઠવાનો સમય થતાં ઉઠી એટલે વાણીએ એક પીચકારી તેની ઉપર નાંખી આથી વાણીઆણી રીસે ભરાણી અને દરવાજો ઉઘાડવા જતાં બોલી કે, 'બસ્યુ, તમે તો હવે બહુજ ગંદા થયા છો ! મારી ઉપર આવી રીતે પાનની પીચકારીઓ નાખો છો તેથી મને તો શુગ લાગે છે.' એટલું કહી તેણે દરવાજો ઉઘાડી નાખ્યો. તે જોઇને વાણીઆએ કહ્યું કે, 'મેર રાંડ અભાગણી તું તે કેવી છે ! ખાટલા નીચે હાથ કરીને આ બીચારા પારકા માણસની ઉપર હું એ

કેટલાક થયા પીચકારીઓ મારૂં છું છતાં તે તો કાંઇ બોલતો નથી અને તારી ઉપર એક પીચકારી નાખી તેમાં એટલી બધી સુગાઇ કેમ ગઇ ! લે, વળી આવી મોટી મરજાદણની છોકરી !'

વાણીઆની મ્હોટી બુમો સાંભળતાજ આસપાસ રહેતા પાડોશીઓ ત્યાં એકઠા થઇ ગયા. તેમને અંદર બોલાવી પહેલા ચોર ભાઇને ખાટલા નીચેથી બહાર કાઢયો.

ચોર બીચારો પાનની પીચકારીથી કીરમજી રંગથી રંગાઇ ગયો હતો. તેના કપડા, શરીર, મો વગેરે બધા ભાગો ઉપર પાનની પીચકારીઓ પડી હતી. એકઠા થયલા પડોસીઓએ મળી ચોરને પકડયો અને સીપાઇઓને બોલાવી તેને પકડાવી દીધો. કોટવાર પાસે લઇ ગયા કોટવાળે વાણીઆની હકીકત સાંભળી લઇને ન્યાયધીશ આગળ મોકલ્યો.

ચોરે પોતાનો અપરાધ કબુલ કરવાથી ન્યાયધીશે તેને સજા કીધી.

શાહ—બીરબલ ? વાણીઆઓ ઘણી વેળાએ તે બહુજ ચતુરાઇથી કામ લે છે.

બીરબલ—હજુર ! બીજા વાણીઆએ અવીજ રીતની યુકતી કીધી હતી. અને તેણે પોતાના ઘરમાં ખાતર પાડી દાખલ થએલા ચોરને પકડાવીઓ હતો તે વાત બીજી વખત હું કહી સંભળાવીશ. એટલું કહી બંને જણ છુટા પડયા.

વારતા એકસો આડત્રીશમી.

વણીક કળા —૨.

બે ચાર દહાડા વીત્યા પછી એક દીવસે શાહ અને બીરબલ

બાગમાં બેઠા હતા. તે સમે વાત ઉપરથી વાત નીકળતાં વાણીઆની વાત યાદ આવતા શાહે કહ્યું કે, 'બીરબલ! તે દીવસે બીજા વાણીઆની કળા વીષે વાત કરવા કહ્યું હતું તે જો યાદ હોય તો કહી સંભળાવ.

બીરબલ—તે આપણા શહેરનોજ પણ જરા ગરીબ હાલતનો એક વાણીઓ હતો. તેણે પણ ચોરને મારી નાખી પોતાના માથેથી તોહોમત ઉતારી બીજા ઉપર નાખ્યું હતું.

કપુરચંદ નામે વણીક પોતાના નાના સરખા ઘરમાં રહેતો હતો. એક રાતના તેના ઘરમાં ચોર દાખલ થયો. તે ચોર એક બાજુએ બેસી વાણીઆના કીમતી સામાનનો પોટલો બાંધતો હતો. એટલામાં વાણીઆની નજર તેની ઉપર ગઇ. તરત વાણીઆએ તરવાર ખેંચી ચોરનું માથું ઉરાડી મુક્યું.

પ્રભાત થવા આવી એટલે વાણીઓ ઓસરીમાં જઇ બેઠો. એટલામાં પડોસમાં રહેનાર એક સીપાઇ ત્યાંથી જતો હતો. તે સીપાઇને ઘરમાં બોલાવીને તે ચોરના શબને બતાવીને કહ્યું કે, 'જમાદાર સાહેબ! રાતે ચોરી કરવા આ ચોરને મેં ઠાર કરેલ છે, પણ હવે સરકારમાં મારે ફરીયાદ શી રીતે કરવી તે હું જાણતો નથી.' એટલું કહી એક નવું ધોતીઉં જમાદારને દીધું. તે લઇ જમાદારે કહ્યું કે, 'અરે એમાં તે શું? આ ચોરને તો મેં માર્યો. આ તો જુનો ચોર હતો તેથી તેને જીવતો અથવા મુવેલો લાવનારને સરકારે ઇનામ આપવા ઠરાવ કરેલ છે. તેજ ચોર આજ માર્યો ગયો તેથી મને ઇનામ મળશે.'

એટલું કહેતાની વાર જમાદારે ચોરના શબને વાણીઆના ઘરમાંથી ઘસડી બહાર કાઢી અને મજુરો પાસે ઉંચકાવી ચોકી ઉપર લઇ ગયો.

જમાદાર ગયા પછી વાણીઆણીએ કહ્યું કે, 'પ્રાણનાથ તમે થોડીઉં મફતનું આપી દીધું. ચોરને તમે ઠાર કીધો. અને તેનું ઇનામતો જમાદાર લેશે?

વાણીઓ—તું જોજે તો ખરી, એ ઘેતીઆના ઢોલતો હવે વાગશે.'

આ સાંભળી વાણીઆણી ચુપ થઇ ગઇ

જમાદારે ચોરને મારયો એવી વાત આખા ગામમાં પસર ગઇ.

આ વાત ચોરના ભાઇની જાણવામા આવતાંજ તેણે તેજ રાતના જમાદારને મારી નાંખવાનો ઠેરાવ કીધો. ચોર જમાદારની પુઠે પડ્યો અને એક અંધારી ગલીમાં તપાસ કરવાને જતા જમાદારનું માથું ચોરના ભાઇએ ઉરાડી મુક્યું.

શેહેર ફરતા જમાદાર મરાયો એવી વાત થોડી વારમાં આખા શહેરમાં ફેલાઇ ગઇ. તેના શબને તેને ઘેર લઇ ગયા અને સવારના પહોરમાં તેને ઠેકાણે પાડવા લઇ ગયા. તેના શબને લઇ ગયા પછી તેના ઘરની અને સગાવાહલાઓની બાઇઓ એકઠી મળી ઘરની બહાર કુટવા લાગી. તેમને રડતી કુટતી સાંભળી વાણીઅણે વાણીઆને પુછ્યું કે, 'કોણ મરી ગયું?

વાણીયો—અરે એ તો ઘેતીઆના ઢોલ વાગેછે? ગીતતો હવે ગવાશે!

વાણીઆણી બહાર આવી જાયું તો જમાદારના માર્યા ગયાની વાત તેના સાંભળવામાં આવી.

પોતાના ધણીએ ચોરને ઠાર કીધો પણ જમાદારે એક કીર્તિ મેળવવાની લાલચે પોતાને માથે તે ચોરને મારી નાખવાનું કેટલું બધું જોખમ ઉંચકી લીધું, તે જોઇ પોતાના ધણીની કળાથી તે આનંદ પામી.

બીરબલ—જનાબે આલી! વાણીક કળાથી પોતાના માથા પરનું જોખમ બીજા ઉપર નાખી પોતે છુટો થઇ ગયો. તેથી વાણીઆ ડહીમના દીકરા કહેવાય છે એ વાત ખોટી નથી.

બીરબલની આ વાત સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો. અને બંને જણ ત્યાંથી છુટા પડ્યા.

વારતા એકસો ઓગણચાલીસમી.

શાહ અને વાણીઆઓ.

એક સમે શાહ અને બીરબલ હાંક સલેમાન ગાંડાની પેઠે વાતો હાંકી રહ્યાં હતાં ઉનાળાના દહાડા હતા પણ બગીચામાંના ઝાડોને લીધે મંદ માદ વાયુની પવનની લહેરો આવતી હતી. ઉનાળાને લાયક ના બારીક લુગડાઓ બનેએ પહેરેલાં હતાં. વાત ઉપરથી વાત નીકળ-તાં શાહે પુછ્યું કે, 'બીરબલ! વાણીઆઓ ડહીમાના દીકરા કહેવાય છે તે વાત ખરી કે નહીં ?

બીરબલ—ગરીબ પરવર! ખરેખર વાણીઆઓ જેવા ડાહીમાના દીકરા બીજા કોઇકજ હશે.

શાહ—બીરબલ! મને એનો પુરાવો બતાવીશ!

બીરબલ—નેક નામદાર! હમણાંજ એમાં તે શું!

એટલું કહીને બીરબલે થોડાક મગ મંગાવીને દરબારમાં રાખીને પછી શહેરમાંથી ચાર શહુકાર વાણીઆઓને બોલવી મંગાવી માનસહીત આસન પર બેસાડ્યા. પછી બીરબલે પુછ્યું કે, 'શેઠજી! આ અનાજનું નામ શું?'

ડાહી માના દીકરા વિચારમાં પડી ગયા કે, આજ આ જાણીતા અનાજનું નામ શાહ પુછે છે માટે તેમાં કાંઇ ભેદ હોવો જોઇએ. માટે કાંઇ વીચાર કરીને જવાબ આપવો. જો શહેનશાહને આપણો ખરો જવાબ આપીશું તો તે કાંઇ વાંકમાં લાવી આપણને હેરાન કરશે. તેઓને આવી રીતે વીચારમાં પડેલા જોઈ શાહે પુછ્યું કે, 'કેમ શેઠજીઓ! વીચારમાં કેમ પડ્યા? આનું નામ શું તે કહોની!'

એક વાણીઓ થોડાક હાથમાં લઇને કહ્યું કે 'સરકાર! આતો અડદ જણાય છે!'

બીજાએ કહ્યું કે, 'આ તો મરી જેવું જણાય છે ખરું!'

ત્રીજો—વટાણાથી કાંઇ નાનું અનાજ છે એનું નામ શું તે મને યાદ આવતું નથી?

આ પ્રમાણે તેમની વાતો સાંભળી શાહે કહ્યું કે, 'અરે વાણીઆઓ! તમે તો દીવાના થયા છો? આ તો મગ છે મગ!'

વાણીઆ—સાહેબ! હા. એજ એજ.

શાહ—એજ એટલે શું? નામ દોની?

વાણીઆ—આપે હમણા જે કહ્યું તે?

શાહ—પણ તેનું કંઇ નામ?

વાણીઆ—આપે હમણાં નામ દીધું તેનું નામ તો અમે ભુલી ગયા સરકાર માબાપ !

શાહ—શું મગ ?

વાણીઆ—હા માલીક એજ !

આટલું થતાં પણ વણીકોએ મગનું નામ પાડ્યું નહીં. તેની આવી ચતુરાઈ જોઇ શાહ અજાયબ પામ્યો. પછી તેઓને જવાની રજા આપી.

વારતા એકસો ચાલીસમી.

રૂપનું પુતળું.

બીરબલ જરા કાળા વરણનો હતો. એક વખતે દરબારમાં રૂપ રંગ વીષે વાત નીકળતાં બીરબલના કાળા રૂપની બધાએ મશ્કરી કીધી આ સમે બીરબલ દરબારમાં હાજર ન હતો. થોડો વખત વીત્યા બાદ બીરબલ દરબારમાં દાખલ થયો ત્યારે તેને જોઈ શાહ તથા તમામ દરબારીઓ હસવા લાગ્યા. પોતાને જોઇ સઘળાઓ શા માટે હસે છે તેનું કારણ જાણવાની બીરબલને ઇચ્છા થઇ, પણ તે ઇચ્છા બહાર ન જણાવતાં તે ચુપ ચુપ પોતાની જગાએ જઇ બેઠો. બેઠા પછી તેણે ધીમે રહીને શાહને પુછ્યું કે, 'સરકાર ! આજ તો આપ કાંઈ ગુલાજ ખુશ મીજાજમાં છો !'

શાહ—બીરબલ ! એ તો તારૂં સ્વરૂપ જોઇને હસતાં હતાં. અમે બધા સફેદ દુધ જેવા છઇયે અને તું કાળો કેમ છે ?

બીરબલ—ત્યારે આપ ખુદાવીંદને એ માટે કાંઇજ ખબર નથી ?

શાહ—નહીં ! મને એ માટે કાંઇ ખબર નથી, એનું કારણ શું તે કહે.

બીરબર—અન્નદાતા ! પરમ પુરૂષોત્તમ ભગવાને જ્યારે જગત રચવા માંડયું ત્યારે પહેલા ઝાડ પાન વગેરે બનાવ્યું. પણ તે ઝાડપાનથી તેને જોઇએ તેવો સંતોષ ન મળવાથી તેણે પશુ પક્ષીઓની સૃષ્ટી ઉત્પન્ન કીધી. તે જોઈ તેને આનંદ થયો પણ જુજ વખતનો ! તેથી પણ વધારે સરસ સૃષ્ટી રચવાનો વીચાર કરી જગત નીયંતાએ મનુષ પ્રાણી બનાવ્યું. મહેષ પ્રાણીને જોઇ કૃષ્ણમોરારીએ અત્યંત આનંદ માન્યો. પોતાની કૃતી સફળ માની, પછી મનુષ પ્રાણી માટે ચાર વસ્તુઓ બનાવી. એક રૂપ, બીજું દ્રવ્ય ત્રીજી અકલ, અને ચોથું બળ. એ પ્રમણે ચાર વસ્તુઓ બનાવ્યા પછી તે ચારે વસ્તુને થોડેથોડે અંતરે મુકીને માણુસ માણુસ જાતને હુકમ કરયો કે, અમુક વખતની અંદર આમાંથી સહુને મન ગમતી વસ્તુઓ લઇ લેવી. મારા તે વખતના વીચાર પ્રમાણે લે તો પહેલાં અકલ લેવા ગયો પણુ અકલ લેતાં ઘણોજ વખત લાગ્યો. પછી બીજી વસ્તુ લેવા ગયો. ત્યાં મને જણાયું કે, આપેલી પુરી થઇ હતી તેથી મને બીજી વસ્તુ મળવી કઠણુ હતી. તેથી માત્ર હું અકલ લઇને પાછો ફર્યો આપ પોતે તો પહેલા રૂપ, પછી દ્રવ્ય લેવા ગયા તે આપને મળ્યું. મને રૂપ લેવા અવકાશ ન મળવાથી હું કાળો રહ્યો

બીરબલનું આવું યુકતીદાર બોલવું સાંભળી શાહ આનંદ પામ્યો. તે મનમાં સમજી ગયો કે બીરબલે પોતાના અકલવાન બનાવી મને રૂપનું પુતળું બનાવ્યો છે. દરબારીઓ પણ બીરબલ નો આ ખુલાસો સાંભળી આનંદ પામ્યા. પણ પોતે બીરબલને જોઇ હસ્યા હતા તેથી શરમને લીધે નીચેથી ઉંચે જોઇ ન શક્યા. બીરબલે પોતાની હુશીઆરીથી તેમને પોતાને વશ કરી લીધા હતા.

વારતા એકસો એકતાલીસમી.

બહુ રૂપી ઠગ.

દીલ્લી શેહેરમાં એક બહુ રૂપી ઠગ રહેતો હતો. તે થોડો ઘણો સાહાર હતો. તેના શરીરના અવયવો એવી રીતે વળતા હતા કે, તે પોતાના શરીરને તથા ચેહેરાને તરેહવાર રૂપ આપી શકતો હતો. એક સમે તેણે એક ચતુર ચીતારાને પોતાને ઘેર બોલાવી પોતાની છબી પાડવા કહ્યું. ચીતારાએ તેની કીંમત ઠેરાવી થોડા દહાડામાં તેની છબી લાવવાનો વાયદો કરીને ગયો. કરેલા વાયદાની અંદર તે ચીતારો તેની છબી પાડી લાવ્યો. તે જોઇ તે માણસે પોતાનો ચેહેરો એવી રીતે ફેરવી નાખ્યો કે, તેના ચહેરામાં તથા છબીમાં આસમાન જમીન જેટલો ફરક પડી ગયો તે જોઇ ચીતારો વીચારમાં પડી ગયો કે, આમ કેમ થયું. છબી બનાવતાં પોતાનીજ કાંઇ ભુલ થઇ હશે જાણી ચીતારે ચહેરો ફરીથી ચીત-

રવા કબુલ થયો. થોડા દહાડામાં પોતાની ખાત્રી પુરવક કામ કરી ચીતારો પાછો આવ્યો તો તે ઠગે કાંઇક ફેરફાર કરયો. આ પ્રમાણે ચાર પાંચ વખત થતાં તે ઠાકયો. ચીતારાએ વધુ ફેરફાર કરવાની ના પાડી. મેહેનતના પઇસા માગ્યા. ઠગે કહ્યું કે, મારી છબી તે બરોબર પાડી નથી છતાં પઇસા સાના માગે છે ?'

ચીતારો—પાચ છ વખત તમારી છબીમાં ફેરફાર કરવા છતાં તમે કહો છો કે, છબી બરોબર નથી એ શું ? મને મારી મહેનતના પઇસા આપો.

પઇસા સંબંધી બંને વચ્ચે ખુબ તકરાર ચાલી. ઠગે ચીતારાને મારવાની ધમકી આપી. આ ધમકીથી ચીતારો ગભરાઇ જઇ તરત ત્યાંથી નીકળી બીરબલ પાસે આવીને તે છબી બતાવી બનેલી સઘળી હકીકત કહી બીરબલે સઘળી વાત સાંભળી લઇ વીચાર કર્યો કે, ઠગે જરૂર આ ચીતારાને છેતરયો છે તે માણસ પોતાના ચહેરામાં કોઇ પણ રીતે ફેરફાર કરી જાણનાર હોવો જોઇએ. માટે આ ચીતારાના પઇસા અપાઇ મુક્તી કરી આપવા જોઇએ.

આવો વીચાર કરી બીરબલે ચીતારાને કહ્યું કે, ' તું બે ચાર દહાડા રહીને એક આરસી લઇ પેલાને ત્યાં જજે. તે વખતે મારા બે અમલદારો તારી સાથે છુપા વેષમાં આવશે. પેલા માણસને તું કહેજે કે, હું તમારી આબેહુબ છબી પાડી લાવ્યો છું. આમ કહી તેને આરસી બતાવજે. એટલે તેમાં તેનું પોતાનું મોઢું દેખાશે. તે ગમે તેવો ચહેરો ફેરવશે તોપણ તેમાં તેજોજ ચહેરો જણાશે.'

બીરબલના કહેવા મુજબ ચીતારો બે દીવસ પછી એક મોટી આરસી લઇ તથા બે અમલદારોને છુપા પોશાકમાં સાથે લઇને પેલા

માણુસ ત્યાં જઈને કહ્યું કે, 'શેઠ ? હું તમારી આબેહુબ છબી ચીત્રી લાવ્યો છું. જુઓ,'

એમ કહી તેના મોઢા સામે આરસી ધરી, આરસીમાં ગમે તેટલો મોઢામાં ફેરફાર કરે તોપણ તે ફેરફાર પ્રમાણે ચહેરો જણાય. પેલાએ જોયું કે, હવે ફસ્યો તો ખરો પણ શીકર નહી. હવે ફેરવી તોલવું પડશે. તેણે કહ્યું કે, 'તું મને આ આરસી બતાવી શું કરે છે ?'

ચીતારો—તમારી ખરેખરી છબી બતાવું છું'

ઠગ—પણ મેં તને છબી પાડવાનું ક્યારે કહ્યું છે ?

ચીતારો—શેઠ ! તમે ફરી શા માટે જાઓ છો. તમે પોતેજ મને તમારી છબી પાડવાનું કહ્યું છે. હવે મેં તમને તમારી ખરેખરી છબી બતાવી ત્યારે તમે નાકબુલ શા માટે જાઓ છો ? કરેલા ઠરાવ મુજબ મને મારા પઇસા ચુકવી આપો.

ઠગે પઇસા આપવાની ના પાડી. તે જોઈ પેલા બે અમલદારો જે એટલા વખત સુધી શેપચુપ ઉભા હતા તેઓએ કહ્યું કે, 'શેઠ ! તમારે હવે દરબારમાં અમારી સાથે આવવું પડશે'

ઠગ—તમે મને દરબારમાં લઈ જનાર કોણ ?

તરત પેલા અમલદારોએ પોતાનો છુપો વેશ ઉતારી નાખી અને ખરા પોશાકમાં સામા જઇ ઉભા રહ્યા. આ જોઇ તે ઠગ ગભરાઈ ગયો. તેણે પેલા ચીતારાને પઇશા આપવા માંડ્યા. પણ અમલદારોએ ના પાડી, અને તેને પકડીને દરબારમાં બીરબલ આગળ જઇ ઉભો કીધો. બીરબલે તેની તપાશ કરી તેને ઠગાઇના વાંક માટે અપરાધી ઠરાવી પેલા ચીતારાને પઇશા અપાવી ઠગને ચાર માશના કેદની સજા કીધી.

વારતા એકસો બેતાલીસમી.

રમલ જોનારનું અપમાન.

એક સમે રાતના શાહને એવું સ્વપ્નું આવ્યું કે, તેના બધા દાંત એકદમ પડી ગયા. માત્ર એક દાંત રહી ગયો. વળતે દીવસે શાહે સવારના રમલ જોનારને બોલાવી તે સ્વપ્નાનો ખુલાસો પુછ્યો. રમલ જોનારે રમલ જોઈ કહ્યું કે ' નામવર ! તમારા બધા સગાવહાલા તમારા હૈયાતીમાજ ગુજરી જશે.'

આ મુરખ રમલ જોનારના આવા વાકયો સાંભળી શાહને એકદમ રીસ ચઢવાથી રમલ જોનારને ત્યાંથી તરત કાઢી મુકાવ્યો. થોડીવાર મહી બીરબલ આવ્યો. તે જોઈ તે સંબંધી હકીકત કહી સંભળાવીને શાહે ખુલાસો પુછ્યો ધીમેથી બીરબલે કહ્યુ કે, ' સરકાર ! એ સ્વપ્નનો ખુલાસો ખુલ્લોજ છે, આપ આપના સગા સબંધીઓથી બધારે લાંબુ આયુષ ભોગવશો. માત્ર એકજ દાંત રહી ગયો તે એકજ સબંધી આપનાથી વધારે આયુષ ભોગવશે.

બીરબલનો આ ખુલાસો સાંભળી શાહ આનંદ પામ્યો.

ભાગ અઢારમો સમાપ્ત.

વિદ્યા ચંદ્ર અને સુમની ચીત્રો સહિત	... ...	૧—૪—૦
સુખરેલી સંગીતા	... ...	૧—૪—૦
કાવ્ય વિનોદ ૧ લો	... ...	૧—૦—૦
૨ જો	... ...	૧—૦—૦
૩ જો	... ...	૧—૦—૦
૪ થો	... ...	૦—૧૨—૦
ગારીસ્ટરની બૈરી.	... ...	૨—૦—૦
રોબીન હુંડ...	... ...	૧—૦—૦
પાદ અને પસ્તાવ	... ...	૦—૮—૦
આણુ લક્ષ્મી...	... ...	૧—૮—૦
પાપી પિતા સદ્ગુણી સીતા	... ...	૦—૧૨—૦
રશીક ચંદ્ર ભા ૧ લો	... ...	૧—૦—૦
૨ જો	... ...	૧—૦—૦
૩ જો	... ...	૧—૦—૦
સુરતની સુંદરી	... ...	૧—૦—૦
સંસારી ચિત્ર	... ...	૧—૪—૦
સકલ શાસ્ત્ર નિરૂપણુ ૯	... ...	૫—૦—૦
અરબીયન નાઇટસ ૧૮૦૧ એક રાતની વાર્તા ... ચીત્રો સહીત.		૩—૦—૦
કથા વિનોદ	... ...	૦—૮—૦
જાદુકપટ ...	... ...	૧—૦—૦
જાદુઇ ઇંદ્રજાળ	... ...	૦—૮—૦
અનંત રંગ અથવા રંગ વિલાસ	... ...	૧—૮—૦

બુકસેલર નારણલાલ મોતીલાલ

ચંગપોળ—જાનીવાડો—રીચીરોડ—અમદાવાદ.

ઉજ્જેન નગરીનો ચતુરસીંહ હગારો	ભાગ ૧ લો ...	૧—૦—૦
	ભા ૨ જો	૦—૮—૦
	૩ જો	૦—૪—૦
	૪ થો	૦—૪—૦
ધમાજી રાવનું કુટુંબ...	... ...	૧—૦—૦
નરસીંહ મહેતો	... ...	૦—૮—૦
મીરાંબાઇ	... ...	૦—૧૨—૦
અનસુર્વા—સતી	... ...	૦—૮—૦
ચાલીશ હજારનો જાનજી	... ...	૨—૦—૦
ગંગા ગુજર વાર્તા	... ...	૧—૦—૦
મધુકર સોનેરી પુસ્તક	... ...	૧—૮—૦
ઉષા કાન્ત સોનેરી પુસ્તક	... ...	૧—૮—૦
અલક્ષ્ય જ્યોતિ	... ...	૧—૮—૦
પદ્મનાભ	... ...	૧—૮—૦
ભદ્રકાળી	... ...	૨—૦—૦
કુલે[illegible]મ	... ...	૨—૦—૦
ઔરંગઝેબનો ઉદય	... ...	૨—૦—૦
પદ્મમની	... ...	૧—૮—૦
મશીવતી	... ...	૧—૮—૦
આજ કાલનો સુધારો...	... ...	૧—૮—૦
એમે બાનાકર કર્યા મેરી મટી ખરાબ કીધી	...	૧—૮—૦
કૌતકમાળા	... ...	૦—૧૨—૦

બુકસેલર નારણલાલ મોતીલાલ

ચંગપોળ—જાનીવાડો—રીચીરોડ—અમદાવાદ.

પંજાબની લાગ બાજી ... ... ૧—૦—૦
ગુપ્ત વિદ્યા અને અજાયબીનો ભંડાર ... ... ૦—૧૨—૦
રમુજી ફુરસદ ... ... ૦—૮—૦
યુરોપ અમેરીકા જાપાન અને ચીનની મુસાફરી પીટીટ ૫—૮—૦
બાહુરશાહ જાફર ... ... ૧—૦—૦
દીલ્લી દરબાર ... ... ૧—૦—૦
બાયો સ્કોપનો ભુત ડીટેકટીવ વાર્તા ... ... ૧—૮—૦
લાલ અને લક્ષ્મી ... ... ૧—૮—૦
ભયંકર ન્યાય ડીટેકટીવ વાર્તા ... ... ૧—૮—૦
સોનારણુ ... ... ૧—૮—૦
પ્યાર અને પરણેલી જીંદગી ... ... ૧—૦—૦
કીશમતનો કહેર ... ... ૧—૮—૦
ચુનીની મોકળ ... ... ૧—૮—૦
રમણુ અને તારા ... ... ૧—૦—૦
ખંભાતનો ખુની ... ... ૦—૧૨—૦
માસુકનો ઇસારો ... ... ૨—૮—૦
લતા અને લલીતા ... ... ૦—૧૨—૦
પંદર લાખ પર પાણી ... ... ૧—૦—૦

બુકસેલર નારણલાલ મોતીલાલ ચંગપોળ જાનીવાડો
રીચીરોડ—અમદાવાદ.

પારકે પૈસે પરમાનંદ	૨—૦—૦
શેર લોક હો ડીટેકટીવ	૧—૪—૦
મહારાજા લાયબલ કેસ...	૨—૦—૦
દુશમન દો રાજા	૧—૮—૦
લીકોક	૨—૮—૦
એશીયા અને પતીવ્રતા બાનુઓ	૧—૮—૦
સુરજમાહાલની શેઠાણી	૧—૮—૦
તુકારામ ચરીત્ર	૦—૮—૦
અમૃતમાં ઝેર	૧—૮—૦
સુંદર બેન	૦—૧૨—૦
ગુલઝારે સ્ત્રી ચરીત્ર અથવા સ્ત્રીની ચાલાકી ...	૧—૪—૦
ગુલકાન્ત ગોટા લક્ષ્મી...	૨—૦—૦
અયોધ્યા અને અંગ્રેજ	૧—૮—૦
પ્રબંધ ચિંતામણી	૨—૦—૦
સતી લીલાવતીનો ખેલ	૧—૦—૦
સતી મંડળ ભા ૧ લો	૨—૮—૦
ભા ૨ જો	૨—૮—૦
સતીધર્મ પતીસેવા ૧—૨ જો ભા...	૧—૮—૦
સતી ચરીત્ર...	૧—૮—૦

બુકસેલર નારણલાલ મોતીલાલ.

ચંગપોળ—જાનીવાડો—રીચીરોડ—અમદાવાદ.

હુન્નર પ્રકાશ.

પ્રિય વાચકવર્ગ આ પુસ્તકની અંદર ૨૦૦૦ હુન્નરોનો મોટો સંગ્રહ આપ્યો છે આપણો દેશ હુન્નરમાં સાંપ્રત કાલમાં પશ્ચાત પડવાથી અધમા અવસ્થા ભોગવે છે આપણા દેશમાં હુન્નરનો પ્રચાર થાય છે અને પરદેશી મોહક વસ્તુ પરથી મન ઉતરી જાય તે હેતુથી ઘણો શ્રમ વેઠી આ પુસ્તક છપાવવામાં આવ્યું છે. આધુનિક સમયમાં ઘણા જનો નોકરી માટે ફાંફાં મારે છે તેવા જનોએ તેમજ ધંધાદારીઓએ પોત પોતાના ધંધાને ઉત્તમ રીતે કેળવવા સારૂ આ પુસ્તકનો ખંતથી અભ્યાસ કરી ઉપયોગી હુન્નર ગ્રહણ કરવો. આ પુસ્તક દરેક સ્વદેશાભિમાની દેશીએ દેશની આબાદી ઇચ્છવા સારૂ ખરીદવું એ ઘણુંજ સારૂં છે આટલું બધું છતાં તેની કીંમત માત્ર ૧–૪–૦

નીતિ.

શુક્રનીતિ (પાકાં પુઠાં)	... ...	૨–૪–૦
" (કાચાં પુઠાં)	... ...	૧–૧૨–૦
પરમહંસ રામકૃષ્ણનું જીવન અને વચનામૃત.		**૦–૧૪–૦**
વિદુરનીતિ–ગુજરાતી (ચોથી આવૃત્તિ)	...	૦–૨–૦
પુત્રી શિક્ષા–(ચોથી આવૃત્તિ)...	...	૦–૪–૦
નીતિબોધ–(ત્રીજી આવૃત્તિ) ...	...	૦–૬–૦
પંચતંત્ર–(બીજી આવૃત્તિ છપાય છે.	...	

નારણદાસ મોતીલાલ બુકસેલર.

ચંગપોળ, જાનીવાડો, **રીચીરોડ—અમદાવાદ.**